МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Л. В. ДІДЕНКО

ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВІДНОСИНИ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Монографія

Одеса – 2019

УДК: 377.91/95(477)
Д444

Рекомендовано до друку Вченою радою
Міжнародного гуманітарного університету
(протокол № 6 від 21.05.2019 р.)

Рецензенти:

Є. О. Харитонов – д.ю.н., професор, завідуючий кафедрою цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», заслужений діяч науки і техніки України, чл.-кор. Національної академії правових наук України;

І. С. Канзафарова – д.ю.н., професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова;

А. Б. Гриняк – д.ю.н., професор, старший науковий співробітник, завідувач відділу проблем договірного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України.

Д444

Діденко Л. В. Цивільно-процесуальні відносини: теоретичні аспекти : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 390 с.

ISBN 978-966-916-880-1

Монографію присвячено комплексному дослідженню теоретичних аспектів цивільно-процесуальних правовідносин. У науковій роботі здійснено правову характеристику ґенези наукових концепцій цивільних процесуальних відносин як інституту цивільного процесуального права. З'ясовано напрями та методологію дослідження цивільних процесуальних відносин. Проведено порівняльно-правовий аналіз цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин у науці цивільного процесуального права.

Розглянуто ознаки цивільних процесуальних правовідносин. Досліджено систему цивільних процесуальних правовідносин. Виявлено місце та функції цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання. Проаналізовано підстави та передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміни та припинення. Визначено види цивільних процесуальних правовідносин. Виокремлено елементи цивільних процесуальних правовідносин. Наведено наукові теорії щодо об'єкта правовідносин, його визначення та природа. Визначено поняття та ознаки суб'єктів цивільно-процесуальних відносин, їх класифікацію та правовий статус.

Видання розраховане на науковців, викладачів, студентів, аспірантів і докторантів вищих юридичних навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться проблематикою цивільно-процесуальних правовідносин.

УДК 377.91/95(477)

ISBN 978-966-916-880-1

© Л. В. Діденко, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ **5**

ПЕРЕДМОВА **6**

РОЗДІЛ 1.
СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ **12**

1.1. Визначення та ґенеза наукових концепцій цивільних процесуальних відносин як інституту цивільного процесуального права **12**

1.2. Напрями та методологія дослідження цивільних процесуальних відносин **39**

1.3. Співвідношення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин у науці цивільного процесуального права **58**

РОЗДІЛ 2.
ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН ЯК ІНСТИТУТУ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА **85**

2.1. Наукова інтерпретація та ознаки цивільних процесуальних правовідносин **85**

2.2. Система цивільних процесуальних правовідносин **123**

2.3. Місце та функції цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання **142**

РОЗДІЛ 3.
ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ **170**

3.1. Підстави та передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміна та припинення **170**

3.2. Види цивільних процесуальних правовідносин **191**

РОЗДІЛ 4.
СТРУКТУРА ЦИВІЛЬНИХ
ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН **214**
4.1. Елементи цивільних процесуальних правовідносин **214**
4.2. Наукові теорії щодо об'єкта правовідносин, його визначення та природа **243**
4.3. Поняття та ознаки суб'єктів цивільно-процесуальних відносин, їх класифікація та правовий статус **270**
4.4. Суд як обов'язковий суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин: обсяг та характер його повноважень **306**

ВИСНОВКИ **339**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ **356**

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВРУ – Верховна Рада України
ВС – Верховний Суд України
ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
ЄС – Європейський Союз
ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини
ЗУ – Закон України
КМУ – Кабінет Міністрів України
КСУ – Конституційний Суд України
КУ – Конституція України
НПК – Науково-практичний коментар
ООН – Організація Об'єднаних Націй
РЄ – Рада Європи
ЦК України – Цивільний кодекс України
ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України
ЦПП – цивільно-процесуальні відносини

ПЕРЕДМОВА

Згідно зі статтею 55 Конституції України [1], права і свободи людини і громадянина захищаються судом. У разі, якщо особисті немайнові чи майнові права та інтереси особи було порушено, вона має право звернутись у встановленому законом порядку до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. У такий спосіб виникають цивільно-процесуальні відносини, які є одним з ключових та визначальних різновидів суспільних відносин, які не просто проголошені чи задекларовані, а дійсно можуть бути реалізованими кожною особою.

Україна є молодою державою, тому більшість суспільних інститутів все ще перебуває на стадіях формування. Складний процес трансформації всіх сторін суспільного життя в Україні викликає потребу в дослідженні рефлексії відповідних змін на стан соціальних відносин у країні. В умовах подальшого розвитку українського суспільства та сучасного правотворення особливого значення набуває встановлення теперішнього стану теоретичного розкриття сутності та регулювання правових відносин між громадянами, а також перспектив його удосконалення. На сучасному етапі суспільного розвитку наявність інтересу до інституту цивільних процесуальних відносин обумовлюється фактором постійної необхідності охорони прав та законних інтересів фізичних, юридичних осіб, держави шляхом всебічного справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ у повній відповідності з чинним законодавством. Потреба в охороні прав та законних інтересів фізичних, юридичних осіб, держави значним чином підвищує роль наукових та методологічних підходів у дослідженні інституту цивільних процесуальних відносин. Впродовж останніх десятиліть перманентно здійснюється наукова діяльність у напрямах розроблення теоретичних механізмів визначення сутності інституту цивільних процесуальних відносин та удосконалення його практичної реалізації, оскільки його ефективність є неможливою без належної наукової уваги.

[1] Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141.

В умовах формування правової держави та встановлення курсу до європейської інтеграції, перед Україною гостро стоїть потреба в розробці та впровадженні нових підходів до цивільно-процесуальних відносин. На сьогодні в Україні вдосконалюється національне законодавство в різномантіних сферах на основі конкретних вимог Європейського Союзу щодо імплементації міжнародних стандартів у вітчизняну правову систему. Такі зміни обумовлені передусім європейським вибором нашої держави. Як наслідок, протягом останніх десятиліть державна політика в різноманітних сферах, у тому числі цивільно-процесуальних відносин, зосереджена на активних перетвореннях та постійних змінах. А отже, європейська інтеграція є ще однією з причин, яка в питаннях цивільно-процесуальних відносин не втрачає своєї актуальності та обумовлює необхідність впровадження нових підходів щодо регулювання цивільно-процесуальних відносин, а також приведення вже існуючих у відповідність з міжнародними стандартами. У зв'язку з цим, наукова теорія цивільно-процесуальних відносин має постійно зазнавати змін під впливом розвитку законодавства, а також з огляду на необхідність створення теоретичних передумов для подальшого удосконалення науки цивільного процесу та цивільного процесуального законодавства. Окремі питання повинні розв'язуватись вченими-процесуалістами, тому для дослідження проблем цивільно-процесуальних відносин варто визначити їх місце в сучасній правовій науці.

У вітчизняній науковій літературі значно досконаліше розроблено теорію цивільних правовідносин, які є передумовою виникнення цивільно-процесуальних відносин. Регулятором суспільних відносин є норми права. Саме тому, певно, будь-яка норма права повинна виконувати роль упорядковувача зв'язків і явищ соціально-правового середовища, містити реальні мож-

ливості практичного запровадження в життя (тобто її застосування). Процесуально-правові норми тісно пов'язані з матеріальними нормами, мають з ними багато спільного і водночас процесуальні норми суттєво відрізняються від матеріальних. Теоретичні та практичні аспекти цивільно-процесуальних відносин постійно є предметом уваги науковців і практиків, і їх окремі елементи перманентно досліджуються на різних рівнях. Це можна пов'язати з тим, що в умовах формування в Україні демократичної, соціальної, правової держави, першочерговим завданням є забезпечення захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб. Відповідно, ефективність такого захисту безпосередньо залежить від створення належних та дієвих механізмів їх участі в суспільних відносинах.

Також актуальним є аналіз судів як незмінних суб'єктів цивільно-процесуальних відносин. Особливий статус суду обґрунтовується положеннями Конституції України [2] та ЦПК України [3]. Зокрема, у конституційних принципах встановлено, що суд є єдиним органом влади, наділеним компетенцією здійснювати правосуддя в Україні. Суд перевіряє наявність або відсутність підстав для відкриття провадження у справі, створює умови для її розгляду та своїм владним актом вирішує спір між сторонами, чим здійснює захист порушеного чи оспореного суб'єктивного цивільного права та/або охоронюваного законом інтересу. Тому суд є обов'язковим суб'єктом усіх процесуальних правовідносин, що виникають у цивільному процесі. Специфіка цивільно-процесуальних відносин у даному контексті полягає в тому, що захист суб'єктивних прав, свобод чи інтересів особи, суспільства чи держави не є тільки внутрішньою справою держави. У норми Конституції України [4] імплементовано низку положень Конвенції про захист прав людини та основоположних

[2] Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141.

[3] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40-41, 42. – С. 492.

[4] Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141.

свобод 1950 року [5], одна з яких пов'язана із судовим захистом. Основний Закон України поширив компетенцію судів на всі правовідносини, що виникають у державі, в тому числі й цивільні, і при цьому в разі, якщо усі національні засоби захисту вичерпано, кожна особа в нашій державі може звернутись за захистом до Європейського суду з прав людини. На даний момент це єдиний наддержавний судовий орган у цивільних процесуальних правовідносинах в Україні, а його рішення є обов'язковими для всіх членів Ради Європи, які ратифікували Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року [6]. Україна ратифікувала Конвенцію 17 липня 1997 року [7], що обумовлює актуальність дослідження ролі даного органу як суб'єкта цивільно-процесуальних відносин у нашій державі.

Правовідносини в пенсійному забезпеченні – в цивільному процесуальному праві фактично не були предметом комплексних досліджень, хоча існує низка наукових праць, в яких вирішено окремі наукові проблеми. Насамперд відзначимо працю А. Л. Паскар «Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз» [8]. Значний внесок у дослідження цивільно-процесуальних відносин зробили як вітчизняні, так і радянські вчені, серед яких: С. С. Алексєєв, І. С. Андрієнко, А. В. Андрушко, С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, О. Г. Братель, Л. А. Ванеева, Н. В. Василина, С. В. Васильєв, Є. В. Васьковський, О. В. Гетманцев, Н. Ю. Голубєва, М. А. Гурвич, К. В. Гусаров, Д. Р. Джалілов, О. М. Єфімов, І. А. Жеруоліс, О. В. Задоєнко, О. С. Захарова, М. Б. Зейдер, О. О. Кармаза, Т. М. Кілічава,

[5] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998 р. – № 13. – С. 270; від 23.08.2006 р. – № 32.

[6] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998 р. – № 13. – С. 270; від 23.08.2006 р. – № 32.

[7] Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції. Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України від 14.10.1997. – 1997. – № 40. – Стаття 263.

[8] Паскар А. Л. Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз. : автореф. дис. … канд. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. Л. Паскар. – Київ, 2009. – 23 с.

С. В. Кімчинська, О. В. Кіріяк, А. В. Коваленко, О. В. Колісник, В. В. Комаров, М. П. Курило, Г. З. Лазько, Р. Я. Лемик, Я. Я. Мельник, О. А. Модліцький, В. П. Мозолін, Є. О. Нєфєдьєв, О. В. Підлубна, П. І. Радченко, С. В. Сеник, Р. О. Стефанчук, Л. А. Тичинська, О. І. Угриновська, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, Т. В. Цюра, Ю. С. Червоний, Н. А. Чечіна, С. І. Чорноченко, М. Й. Штефан, В. Н. Щеглов, С. В. Щербак, М. М. Ясинок та ін. Водночас, незважаючи на широке коло наукових праць із зазначеного та близьких до нього напрямів, багато з них потребують подальшого наукового дослідження, особливо в контексті трансформаційних процесів українського суспільства та реформування суспільних інститутів в Україні.

Звертаючись до статистики, у першому півріччі 2018 року, порівняно з аналогічним періодом 2017 року, до місцевих загальних судів надійшло на 4% більше позовних заяв, заяв, скарг, подань, клопотань, судових доручень та справ, що розглядаються в порядку цивільного судочинства – майже 498 тисяч. На одного суддю за 6 місяців 2018 року в середньому припало 149 розглянутих справ [9]. Ці дані є аргументом для подальших досліжень цивільно-процесуальних відносин, поширення яких у суспільстві лише зростає.

Отже, актуальність теми монографічного дослідження викликана необхідністю формування сучасної доктрини теорії цивільно-процесуальних відносин, а також зміною загальнотеоретичних акцентів у наукових дослідженнях. Суттєвих оновлень потребує цивільно-процесуальне законодавство, особливо в частині закріплення міжнародних стандартів.

Мета дослідження – простежити становлення наукових пошуків щодо теорії цивільно-процесуальних відносин та визначити особливості її сучасного стану.

Для досягнення означеної мети нами поставлені такі завдання:

– визначення правової природи цивільно-процесуальних відносин;

[9] Стало відомо, як та скільки цивільних справ розглянули суди: Судебно-юридическая газета. URL: https://sud.ua/ru/news/publication/122748-stalo-vidomo-yak-ta-skilki-tsivilnikh-sprav-rozglyanuli-sudi (дата звернення: 06.06.2019)

– перегляд існуючих концепцій цивільно-процесуального правовідношення;

– встановлення співвідношення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин;

– обґрунтування правової природи цивільних процесуальних правовідносин як інституту цивільного процесуального права;

– розроблення та обґрунтування сутності цивільно-процесуальних відносин та їх особливостей;

– аналіз структури цивільних процесуальних правовідносин.

РОЗДІЛ 1.
СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

1.1. Визначення та ґенеза наукових концепцій цивільних процесуальних відносин як інституту цивільного процесуального права

Наукові концепції визначення сутності будь-яких правовідносин посідають значне місце в загальній теорії права та в галузевих юридичних науках. У загальній теорії права правовідносини розглядаються як врегульовані правом та охоронювані державою суспільні відносини, учасники яких вступають у них як носії взаємно кореспондуючих один одному юридичних прав і обов'язків і знаходяться під охороною держави [10, с. 186]. Дослідження основних інститутів процесуального права та їх розробка є неможливими без всебічного аналізу процесуальних відносин, зокрема керівних наукових концепцій визначення їх сутності, й історично-концептуальної періодизації процесу виникнення, становлення та розвитку таких концепцій. Тому в сучасних умовах важливим є комплексне опрацювання зазначеної сфери, а також формулювання особливостей концепцій, які були керівними на кожному етапі їх розвитку та є такими сьогодні. На даний момент існує безліч невирішених теоретичних і практичних питань у сфері цивільних процесуальних відносин, які значною мірою впливають на ефективність її функціонування. Наявність таких проблем безпосередньо пов'язана з відсутністю єдності теоретиків у вказаній царині.

Впродовж кількох десятків років теоретико-практичні аспекти інституту цивільних процесуальних відносин є предметом уваги науковців і практиків. Це обумовило існування низки наукових

[10] Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права. Учебное пособие. – М : Юристъ, 2004. – 512 с.

концепцій, які пройшли значний еволюційний шлях свого формування. У науковій літературі питанням цивільно-процесуальних відносин приділялось достатньо уваги – існує чимало робіт, присвячених поняттю, концепціям ознак, суб'єктам, ґрунтовному аналізу складових елементів цивільно-процесуальних відносин тощо. Серед науковців-авторів подібних праць відзначимо таких, як: А. Л. Паскар («Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз», 2009 рік) [11], О. В. Колісник («Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин», 2008 рік) [12], О. В. Підлубна («Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві», 2007 рік) [13] тощо. Проте актуальною проблемою залишається визначення та конструювання відповідних теоретичних категорій, що становлять наукові концепції інституту цивільних процесуальних відносин, зокрема переосмислення вже встановлених у науковій літературі моделей.

Питання, пов'язані з ґенезою наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин, є недослідженими в контексті кожної окремої історичної епохи, незважаючи на очевидний взаємозв'язок розвитку інституту та його сучасного стану як логічного наслідку всіх еволюційних процесів. Без ґрунтовного вивчення історичних процесів є неможливою адекватна оцінка проблем наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин.

Оскільки ретроспектива цивільних процесуальних відносин є не випадковим явищем, а певною політикою держави, встановлення етапів та ознак кожної епохи його еволюції є актуальними питаннями в контексті нашої проблематики. Інститут

[11] Паскар А. Л. Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз. : автореф. дис. … канд. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. Л. Паскар. – Київ, 2009. – 23 с.

[12] Колісник О. В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин [текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Колісник. – Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 224 арк.

[13] Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2007. – 204 арк.

цивільних процесуальних відносин активно розвивається ще з середини минулого століття, тож наукові концепції були закладені багато років тому. Аналіз чинників, які становили сутність даного інституту на кожному з етапів формування, дозволить скласти чітке розуміння його призначення в умовах глобалізації та відповідності вимогам часу. Отже, для вирішення даного завдання варто встановити тенденції модернізації наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин через призму їх еволюції. Тому необхідним є аналіз праць науковців у різні історичні епохи, з'ясування хронологічного перебігу цього процесу, об'єднання його елементів в етапи згідно з виділеними характерними рисами.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що визначення цивільних процесуальних відносин є в цілому високодослідженим у вітчизняній літературі. Проте наукові концепції інституту цивільно-процесуальних відносин та їх ґенеза є розробленими в значно меншій мірі і мають здебільшого поверхневий та фрагментарний характер. Серед дослідників даного питання передусім виділимо таких вчених, як: А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Л. А. Ванеева, С. В. Васильєв, Н. Ю. Голубєва, М. А. Гурвич, І. А. Жеруоліс, С. І. Запара, М. Б. Зейдер, О. О. Кармаза, Т. М. Кілічава, О. В. Кіріяк, А. В. Коваленко, В. В. Комаров, М. П. Курило, Р. Я. Лемик, О. А. Модліцький, В. П. Мозолин, А. Л. Паскар, С. В. Сеник, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, Ю. С. Червоний, Н. А. Чечіна, С. І. Чорноченко, М. Й. Штефан, В. Н. Щеглов, М. М. Ясинок тощо. Проте, незважаючи на високу наукову активність у частині встановлення сутності цивільних процесуальних відносин, визначення наукових концепцій та їх ґенеза щодо інституту цивільних процесуальних відносин потребують дослідження, що і обумовлює актуальність окресленої тематики.

Доцільно відмітити, що фактично наявні дві моделі позицій науковців щодо визначення наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин. Так, у підручнику «Цивільний процес України» за редакцією Є. О. Харитонова встановлено, що сучасна процесуальна доктрина виробила два основних підходи

до розуміння цивільних процесуальних відносин. Згідно з першим підходом, цивільний процес є єдиним багатосуб'єктним процесуальним правовідношенням, що розвивається (М. А. Гурвич, Г. Л. Осокіна, К. С. Юдельсон тощо) [14, с. 59]. Наводячи приклади таких концепцій, М. А. Гурвіч, зокрема, тлумачив цивільно-процесуальні правовідносини як правову форму судочинства в певному провадженні, перший ступінь реалізації об'єктивного цивільного процесуального права [15, с. 29], а Г. Л. Осокіна [16, с. 54] визначала, що зміст цивільних процесуальних відносин становить поведінка їх суб'єктів. Через те можна резюмувати, що в основі першого підходу перебуває визначення цивільних процесуальних відносин через категорію прав та обов'язків їх суб'єктів. Іншими словами, цивільними процесуальними відносинами є сукупність кореспондуючих прав та обов'язків їх суб'єктів.

Другий підхід полягає у визначенні цивільного процесу як системи процесуальних відносин, елементами якої є правовідносини між судом і кожним з учасників цивільного процесу (Н. А. Чечіна, Л. А. Ванєєва, Є. О. Харитонов) [17, с. 59]. Для прикладу наведемо позицію Н. А. Чечіної, згідно з поглядом якої цивільно-процесуальні правовідносини є суспільними відносинами, через які реалізовується цивільне процесуальне право і які закріплюють поведінку суду і осіб, які беруть участь у здійсненні судочинства [18, с. 38]. Тобто на відміну від попереднього підходу в основу даної концепції покладено розкриття цивільних процесуальних відносин з погляду їх процесуальних властивостей. До такої специфіки, зокрема, відштовхуючись від позиції Н. А. Чечіної, можуть бути віднесені суб'єкти цивільних проце-

[14] Цивільний процес України: Підручник / за ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, Н. Ю. Голубєвої. – К. : Істина. – 2011. – 536 с.

[15] Гурвич М. А. Основные черты гражданского процессуального правоотношения / М. А. Гурвич // «Советское государство и право», 1972. – № 2. – С. 29–36

[16] Осокина Г. Л. Гражданский процесс. Общая часть. – М. : Юристъ, 2003. – 669 с.

[17] Цивільний процес України : підручник / за ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, Н. Ю. Голубєвої. – К.: Істина. – 2011. – 536 с.

[18] Чечина Н. А. Гражданские процессуальные отношения. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1962. – 68 с.

суальних відносин. Тобто розкриття поняття відбувається через призму діяльності суду та інших учасників правовідносин.

Підсумовуючи аналіз двоелементної моделі Є. О. Харитонова, відзначимо, що вона є цілком прийнятною в сучасних умовах. Сформульовані категорії та наведені автором приклади є досить вдалими, проте інша існуюча у вітчизняній науковій літературі модель все ж більш коректно розкриває досліджувану нами категорію та в більшій мірі відповідає концептуальному спрямуванню розвитку науки цивільного процесуального права.

О. І. Модліцький та А. Л. Паскар формулюють фактично ідентичні наукові концепції визначення інституту цивільних процесуальних відносин. О. І. Модліцький у роботі «Політико-юридичні проблеми визначення змісту та елементів цивільно-процесуальних відносин» виділяє трьохелементну модель: до першої групи належать висновки авторів, котрі виходять з традиційного для цивілістичної науки уявлення про те, що зміст цивільно-процесуальних відносин, як і будь-яких інших правовідносин, утворюється як сукупність прав і обов'язків їх суб'єктів; до другої групи віднесено теорії, в яких визначення змісту цивільно-процесуальних відносин пов'язується з діяльністю суду та інших суб'єктів цивільного процесу; третя група теорій, які пропонуються для визначення змісту цивільних процесуальних відносин, характеризується як синтетична (або універсальна), оскільки в основу цього підходу покладено ідею необхідності поєднати положення перших двох напрямів [19, с. 71–72]. Перша і друга група концепції О. І. Модліцького в повній мірі співвідносяться з категоріями моделі Є. О. Харитонова. «Традиційне уявлення» О. І. Модліцького відповідає за значенням моделі єдиного багатосуб'єктного процесуального правовідношення Є. О. Харитонова, а теорії, в яких визначення змісту цивільно-процесуальних відносин пов'язується з діяльністю суду та інших суб'єктів цивільного процесу, відповідають у свою чергу категорії визначення цивільного процесу

[19] Модліцький О. Політико-юридичні проблеми визначення змісту та елементів цивільно-процесуальних відносин / О. Модліцький // Політичний менеджмент. – 2011. – № 2. – С. 69–76.

як системи процесуальних відносин, елементами якої є правовідносини між судом і кожним з учасників цивільного процесу.

Головною відмінністю між моделями Є. О. Харитонова та О. І. Модліцького, на наш погляд, є виділення останнім ще однієї категорії – синтетичної (універсальної), в основу якої покладено ідею поєднання положень перших двох напрямів. Доцільність існування такого підходу пов'яжемо з тим, що інститут цивільних процесуальних відносин пройшов довгий шлях еволюції. Відповідно перші дві концепції, проаналізовані нами, були в більшій мірі характерними для радянських часів. Проте сучасне розуміння цивільних процесуальних відносин пов'язується саме з комплексним баченням цього поняття як поєднання в змісті цивільних процесуальних правовідносин сукупності прав і обов'язків їх суб'єктів та процесуальної діяльності суду та інших суб'єктів цивільного процесу. Зазначені категорії недоцільно розглядати окремо одна від одної.

Практично ідентична позиція належить авторству А. Л. Паскар у роботі «Зміст цивільних процесуальних правовідносин». Дослідницею виділено наступні напрями визначення інституту цивільних процесуальних відносин: 1) «класично-традиційний»: його прихильники відтворюють традиційне для багатьох галузей права розуміння змісту цивільних процесуальних правовідносин як сукупності прав і обов'язків їх суб'єктів (М. Б. Зейдер [20], О. В. Іванов [21], П. Ф. Єлісейкін [22] тощо); 2) «процесуальний»: визначення змісту цивільних процесуальних правовідносин пов'язується суто з діяльністю суду та інших суб'єктів цивільного процесу (І. А. Жеруоліс [23], В. М. Щеглов [24] тощо); 3) «комп-

[20] Зейдер Н. Б. Гражданские процессуальные правоотношения. – Саратов : СГУ, 1965. – 72 с.

[21] Иванов О. В. Гражданские процессуальные правоотношения // Вести Моск. ун-та. – Серия X, Право. – 1963. – № 2. – С. 26–34.

[22] Елисейкин П. Ф. Гражданские процессуальные правоотношения : учебное пособие. – Ярославский гос. университет, 1975. – 93 с.

[23] Жеруолис И. А. Сущность советского гражданского процесса // Ученые записки высших учебных заведений Литовской ССР Вильнюс, 1969. – Серия Право – Т. 7.. – Вып. 2. – 204 с.

[24] Щеглов В. Н. Гражданское процессуальное правоотношение. – М.: Изд. «Юридическая литература», 1966. – 167 с.

лексний»: його представники, поєднуючи положення перших двох напрямів, вважають, що зміст цивільних процесуальних правовідносин становлять як права і обов'язки, так і процесуальна діяльність їх суб'єктів (М. Й. Штефан [25], В. В. Комаров [26], П. І. Радченко [27], С. В. Васильєв [28], Ю. В. Білоусов [29], В. П. Мозолін [30], Д. Р. Джалілов [31] тощо) [32, с. 72–73]. Аналізуючи дану позицію, звернемо увагу на те, що дослідниця, на відміну від попередніх науковців, чітко сформулювала назву кожної групи, а також на схожі приклади позицій, запропоновані А. Л. Паскар та Є. О. Харитоновим.

Тому, підсумовуючи аналіз наявних у науковій літературі концепцій визначення інституту цивільних процесуальних відносин, можна констатувати наступне. По-перше, суб'єктивні процесуальні права і обов'язки безумовно становлять зміст цивільних процесуальних правовідносин, що доведено відповідними положеннями кожної з проаналізованих моделей. По-друге, цивільні процесуальні правовідносини, крім закріплених на нормативному рівні прав та обов'язків суб'єктів, формуються з їх діяльності. Іншими словами, при участі в цивільних процесуальних відносинах суб'єкти реалізовують надані їм цивільні процесуальні права й обов'язки шляхом здійснення конкретних дій. Тобто права та обов'язки безумовно пов'язані з діями суб'єктів цивіль-

[25] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс ; підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

[26] Комаров В.В Радченко П. І. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти. – Київ : НМК з ВО. Мінвузи УРСР. 1991. – 104 с.

[27] Комаров В.В Радченко П. І. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти. – Київ : НМК з ВО. Мінвузи УРСР. 1991. – 104 с.

[28] Васильєв С. В. Цивільний процес. – Х. : Одіссей, 2008. – 480 с.

[29] Цивільний процес: навчальний посібник. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / за ред. Ю. В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2005. – 172 с.

[30] Мозолин В. П. О гражданско-процессуальном правоотношении [текст] / В. П. Мозолин // Сов. государство и право. – 1955. – № 6. – С. 52.

[31] Джалилов Д. Р. Гражданское процессуальное правоотношение и его субъекты / Д. Р. Джалилов. – Душанбе, 1962. – 72 с.

[32] Паскар А. Зміст цивільних процесуальних правовідносин / А. Паскар // Юридична Україна. – 2011. – № 10. – С. 72–76.

них процесуальних відносин та є їх складовою. Враховуючи наявність позицій, в яких права та обов'язки суб'єктів процесу є роз'єднаними з їх діями, зробимо припущення, що такі підходи є застарілими. Більшість класично-традиційних та процесуальних концепцій були розроблені ще за радянських часів (М. Б. Зейдер, П. Ф. Єлісейкін, І. А. Жеруоліс, В. М. Щеглов). Водночас, згідно з сучасними концепціями, права і обов'язки суб'єктів процесу становлять одне ціле з їх діями, оскільки лише через останню категорію можлива реалізація першої (М. Й. Штефан, В. В. Комаров, П. І. Радченко, С. В. Васильєв, Ю. В. Білоусов, Г. З. Лазько). Саме дії суб'єктів становлять зміст цивільних процесуальних відносин, обумовлюють їх зміну, внаслідок чого досягається передбачений метою правовідносин результат. Отже, дійдемо висновку, що сьогодні існують три наукові концепції визначення цивільних процесуальних відносин:

1. Традиційна (класично-традиційна) група – зміст цивільно-процесуальних відносин, як і будь-яких інших правовідносин, утворюється як сукупність прав і обов'язків їх суб'єктів;

2. Процесуальна група – теорії, в яких визначення змісту цивільно-процесуальних відносин пов'язується з діяльністю суду та інших суб'єктів цивільного процесу;

3. Комплексна (синтетична, універсальна) група – в основу даного підходу покладено ідею необхідності поєднати положення перших двох напрямів, тобто при вступі до цивільних процесуальних відносин суб'єкти здійснюють реалізацію наданих їм цивільних процесуальних прав й обов'язків шляхом здійснення конкретних дій.

До традиційної (класично-традиційної) групи варто віднести концепції дослідників [33; 34; 35], які розглядають цивільні процесуальні відносини в розрізі традиційного для цивілістичної науки

[33] Зейдер Н. Б. Гражданские процессуальные правоотношения. – Саратов : СГУ, 1965. – 72 с.

[34] Иванов О. В. Гражданские процессуальные правоотношения // Вести Моск. ун-та. – Серия X, Право. – 1963. – № 2. – С. 26–34.

[35] Елисейкин П. Ф. Гражданские процессуальные правоотношения : учебное пособие. – Ярославский гос. университет, 1975. – 93 с.

уявлення, згідно з яким їх зміст, як і будь-яких інших правовідносин, становить сукупність прав та обов'язків їх суб'єктів.

Відзначимо, що серед проаналізованих нами позицій, які можна віднести до даної групи, можна знайти як концепції, датовані минулим століттям, так і більш сучасні. Н. А. Чечіна тлумачила цивільно-процесуальні правовідносини як суспільні відносини, через які реалізовується цивільне процесуальне право і які закріплюють поведінку суду та осіб, які беруть участь у здійсненні судочинства [36, с. 38]. Іншими словами, сукупність процесуальних прав і обов'язків врегульовує дії учасників процесу з тим, щоб становити зміст самих же відносин. Звернемо увагу на дещо недоцільне формулювання «суду та осіб, які беруть участь у здійсненні судочинства», оскільки здійснювати судочинство може лише суд.

Так, у даному контексті найчастіше згадується концепція М. Б. Зейдера, який, досліджуючи зміст цивільних процесуальних відносин, вважав недостатньо аргументованою точку зору, згідно з якою зміст правовідносин полягає в поведінці їх учасників та їх процесуальних діях. На думку вченого, такий підхід не можна вважати прийнятним, оскільки ним ігнорується основне в будь-яких правовідносинах, а саме – права і обов'язки [37, с. 57]. Тобто, як нами і зазначалось раніше, в основі такої позиції перебуває виділення прав та обов'язків суб'єктів цивільних процесуальних відносин як основного їх елемента. Дана позиція широко критикується у вітчизняній літературі. Зокрема, зазначається, що абсолютизація такого підходу може спричинити те, що предметом вивчення науковців ставатимуть не реальні правові відносини, а абстрактні, оскільки в такому випадку поза увагою залишається безпосередня процесуальна діяльність суб'єктів цивільних процесуальних відносин. З цим варто погодитись та додати, що аналі-

[36] Чечина Н. А. Гражданские процессуальные отношения. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1962. – 68 с.

[37] Зейдер Н. Б. Гражданские процессуальные правоотношения / Н. Б. Зейдер. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1965. – 457 с.

зуючи дану концепцію, вітчизняні автори часто посилаються саме на дефініцію, запропоновану М. Б. Зейдером. Це означає, що більш сучасні точки зору все ж пов'язані з іншим баченням сутності цивільних процесуальних відносин. Тому зробимо висновок, що дана група хоч і є «традиційною», проте об'єктивно застаріла відносно сучасних реалій.

Приблизно в той самий час М. А. Гурвіч визначив цивільні процесуальні відносини як правову форму судочинства в певному провадженні, перший ступінь реалізації об'єктивного цивільного процесуального права [38, с. 29]. На відміну від попередньої концепції, автор не вказує прямо на зміст цивільних процесуальних відносин, здійснюючи це більш завуальовано. Тому, аналізуючи даний підхід, варто зазначити наступне. По-перше, не погодимось з ототожненням цивільних процесуальних відносин з судочинством, оскільки дане явище є значно ширшим за значенням. По-друге, не зовсім зрозумілим є формулювання «перший ступінь реалізації об'єктивного цивільного процесуального права», оскільки виділення першого ступеня передбачає наявність інших ступенів, які в даному контексті є невстановленими. Відмітимо, що віднесення даної позиції саме до класичної категорії є само по собі доволі спірним, адже вона містить окремі елементи процесуальної («правову форму судочинства в певному провадженні», «реалізація»), проте основним її елементом все ж є цивільне процесуальне право, яке і є передумовою виникнення цивільних процесуальних відносин.

Також до даної категорії належать і деякі більш сучасні концепції. Наприклад, Т. М. Кілічава визначає цивільні процесуальні відносини як суспільні відносини, учасники яких пов'язані правами та обов'язками на основі цивільного процесуального права [39, с. 31]. Тобто, як і в усіх інших випадках у межах дослі-

[38] Гурвич М. А. Основные черты гражданского процессуального правоотношения / М. А. Гурвич // «Советское государство и право», 1972. – № 2. – С. 29–36.

[39] Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури. – 2007. – 352 с.

джуваної теорії, основним елементом цивільних процесуальних відносин є саме права та обов'язки їх суб'єктів. Водночас акцентуємо увагу на тому, що окрім власне прав та обов'язків, між суб'єктами повинен існувати зв'язок, внаслідок чого права та обов'язки набудуть кореспондуючого характеру.

Тож, цивільними процесуальними відносинами згідно з традиційною (класично-традиційною) групою наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин є суспільні відносини, через які реалізовується цивільне процесуальне право і які закріплюють взаємні права та обов'язки їх суб'єктів.

Підсумовуючи аналіз виділених позицій, дійдемо висновку, що традиційна (класично-традиційна) група наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин (М. Б. Зейдер, О. В. Іванов, П. Ф. Єлісейкін) характеризується, на наш погляд, наступними негативними та позитивними рисами:

1. Негативні: 1) застарілість, оскільки більшість наукових ідей були сформульовані ще за часів Радянського Союзу; 2) обмеженість, оскільки відповідні концепції побудовані з урахуванням одного обов'язкового елемента – прав та обов'язків суб'єктів; 3) недостатня дослідженість у наукових джерелах, оскільки більшість дослідників звертають увагу на дану групу лише в загальних рисах; 4) традиційна група наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин пов'язана не з реальними правовідносинами, а з певною ідеальною моделлю, в якій дії суб'єктів співпадають із законодавчими приписами;

2. Позитивні: 1) права та обов'язки суб'єктів інституту цивільних процесуальних відносин є обов'язковим елементом для комплексної наукової категорії, тож дана група концепцій, незважаючи на вищеперераховані негативні риси, не суперечить змісту більш сучасних концепцій; 2) традиційна (класично-традиційна) група наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин послугувала основою для розвитку досліджуваного інституту та передумовою до формування його сьогоднішнього стану.

До процесуальної групи (І. А. Жеруоліс [40], В. М. Щеглов [41], В. П. Мозолін [42] тощо) варто віднести теорії, які визначають сутність цивільних процесуальних відносин з огляду на діяльність суду та інших суб'єктів цивільного процесу. Тобто керівною ознакою для визначення змісту цивільних процесуальних відносин є не права та обов'язки суб'єктів інституту цивільних процесуальних відносин, а їх цивільно-процесуальна діяльність у процесі реалізації прав та обов'язків.

Відмітимо, що виникнення даної групи, як і традиційної (класично-традиційної), відбулось за радянських часів, а їх розвиток відбувався фактично одночасно. Як і у випадку з попередньою проаналізованою категорією, більшість позицій датована минулим століттям.

Так, В. П. Мозолін вказував на існування одного цивільного процесуального відношення з багатьма суб'єктами. Він вважав, що головне значення в змісті цивільно-процесуального відношення належить діям [43, с. 52-53]. Така позиція цілком відповідає тим основам, що були встановлені нами як фундаментальні для досліджуваної групи. Ця дефініція є простою та зрозумілою, а основною фундаментальною основою її змісту є виділення цивільно-процесуальних дій як основного елемента цивільних процесуальних відносин.

Схожий підхід притаманний також І. А. Жеруолісу, який вважав, що взаємозв'язок прав і обов'язків суб'єктів цивільних процесуальних відносин вказує на те, як відносяться одне до одного суб'єкти, як вони взаємодіють і що внаслідок цього вони є формою цивільно-процесуальних відносин, а не їх змістом [44, с. 31]. Тобто

[40] Жеруолис И. А. Сущность советского гражданского процесса // Ученые записки высших учебных заведений Литовской ССР Вильнюс, 1969. – Серия : Право – Т. 7.. – Вып. 2. – 204 с.

[41] Щеглов В. Н. Гражданское процессуальное правоотношение. – М., Изд. «Юридическая литература», 1966. – 167 с.

[42] Мозолин В. П. О гражданском процессуальном правоотношении / / Советское государство и право. – 1955. – № 6. – С. 50–57.

[43] Мозолин В. П. О гражданском процессуальном правоотношении / / Советское государство и право. – 1955. – № 6. – С. 50–57.

[44] Жеруолис И. Сущность советского гражданского процесса / И. Жеруолис. – Вильнюс : Минтис, 1969. – 205 с.

фундаментальним елементом цивільних процесуальних відносин є саме дії суб'єктів. Зі свого боку, можливість зарахування до змісту їх прав і обов'язків є взагалі виключеною, оскільки вони за своєю сутністю є формою вираження можливих дій учасників цивільних процесуальних відносин.

За оцінкою Л. А. Ванеєвої, цивільні процесуальні правовідносини – це врегульовані нормами цивільного процесуального права суспільні відносини між судом і учасниками процесу, що виникають у зв'язку з їх діями в період судової діяльності по захисту прав і охоронюваних законом інтересів громадян, громадських установ, підприємств, колгоспів та інших кооперативних громадських організацій [45, с. 16]. Використання в даній концепції словосполучення «захист прав» може ввести в оману, проте основним її положенням все ж таки є дії суб'єктів у період судової діяльності. Тобто дана точка зору належить саме до процесуальної групи. Також відзначимо «радянську» специфіку її формулювання, зокрема у частині виділення серед суб'єктів колгоспів та інших кооперативних громадських організацій. Дослідниця використала такий підхід для того, щоб підкреслити, які саме правовідносини можуть слугувати передумовою виникнення цивільно-процесуальних відносин і які суб'єкти можуть виступати в ролі їх учасників. Втім, не всі з цих учасників є актуальними сьогодні. Законодавець у статті 4 чинного ЦПК України [46] визначив, що до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів має право звернутись кожна особа, а також в окремих випадках органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах. Тож суттєвим недоліком дефініції Л. А. Ванеєвої є обмежений підхід до суб'єктів цивільно-процесуальних відносин, який втратив актуальність одночасно з закінченням радянської епохи нашої держави та її права.

[45] Ванеева Л. А. Гражданские процессуальные правоотношения. Учебное пособие. – Владивосток : Б.и., 1974. – 40 с.

[46] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. С. 492.

Фактично в той самий період В. Н. Щеглов зазначав, що змістом цивільних процесуальних відносин є процесуальні дії його суб'єктів, їх поведінка, знову ж таки виключаючи можливість включення до даного переліку прав та обов'язків. Вчений вважав помилковим розгляд будь-яких правовідносин лише як сукупність прав і обов'язків з тих же причин, які вже наводились нами в даній роботі – у такому випадку вони характеризуватимуть виключно абстрактну поведінку учасників процесу без вивчення реальних дій суб'єктів [47, с. 13–14]. Характеризуючи дану позицію, варто звернути увагу на її категоричне протиставлення традиційним концепціям. Даний момент є однією з характерних рис процесуальної групи, адже її представники не просто тлумачили сутність цивільних процесуальних відносин, а й протиставляли свої позиції позиціям науковців традиційної групи, обґрунтовуючи їх хибність.

Відзначимо, що процесуальна концепція підтримується окремими науковцями і дотепер. Наприклад, у підручнику «Цивільний процес» за редакцією Ю. В. Білоусова цивільні процесуальні правовідносини визначаються як врегульовані цивільним процесуальним правом суспільні відносини, які виникають між судом та іншими учасниками процесу з приводу розгляду та вирішення цивільної справи [48, с. 31]. Як можна зрозуміти з аналізу даної позиції, автори також виключають можливість включення прав та обов'язків суб'єктів до змісту цивільних процесуальних правовідносин. Звернемо увагу на те, що науковцями чітко зазначається як суб'єктний склад цивільних процесуальних правовідносин, так і обставини, за яких має місце їх виникнення.

Дуже схожою є точка зору Ю. С. Червоного, згідно з якою цивільні процесуальні правовідносини становлять собою врегульовані нормами цивільного процесуального права суспільні відносини, що виникають між судом, особами, які беруть участь у справі, та іншими учасниками цивільного процесу в зв'язку

[47] Щеглов В. Н. Субъекты судебного гражданского процесса / В. Н. Щеглов. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1979. – 129 с.

[48] Цивільний процес : навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / за ред. Ю. В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2006. – 293 с.

з їх діяльністю із забезпечення правосуддя в цивільних справах, у справах наказного та окремого провадження [49, с. 63]. Принципова різниця полягає в деталізації окремих елементів, зокрема в зазначенні видів проваджень та деталізації суб'єктного складу правовідносин. Так, автором підкреслено, що цивільно-процесуальні відносини виникають у процесі позовного, наказного та окремого провадження. До суб'ктів Ю. С. Червоним віднесено суд, осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників цивільного процесу. Проте загальна концепція все ж є такою ж самою, як і в попередніх проаналізованих випадках.

Інша сучасна позиція належить авторству С. І. Чорнооченко, на погляд якої цивільні процесуальні правовідносини – це різновид правовідносин, які виникають у процесі цивільного судочинства на основі норм цивільного процесуального права між двома суб'єктами – судом, який розглядає справу, і будь-яким іншим учасником процесу (суд – позивач; суд – відповідач; суд – свідок тощо) [50, с. 33]. У даному випадку автор розкриває сутність цивільно-процесуальних відносин через наступні фундаментальні категорії: 1) правовідносини; 2) судочинство; 3) суб'єкти. Щодо першого елемента, зазначається, що цивільно-процесуальні відносини є різновидом правових відносин. Такі правові відносини виникають у процесі цивільного судочинства. Суб'єктами цивільно-процесуальних відносин є суд як обов'язковий учасник цивільного судочинства й цивільно-процесуальних відносин та будь-який інший учасник процесу. З однієї сторони, така позиція є допустимою в межах досліджуваної групи наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин, проте з іншої – не надає достатнього розуміння щодо сутності досліджуваної категорії, адже розкриває лише окремі аспекти даного явища.

[49] Цивільний процес України: підручник / за ред. Ю. С. Червоного. – К. : Істина, 2007. – 392 с.

[50] Чорнооченко С. І. Цивільний процес. [текст] навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / С. І. Чорнооченко. – [3-тє вид., переробл. та доп.]. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 416 с.

С. В. Васильєв зазначає, що цивільні процесуальні правовідносини – це врегульовані цивільним процесуальним правом відносини, що складаються між судом та іншими суб'єктами з приводу розгляду і вирішення цивільної справи [51, с. 39]. Така дефініція також не розкриває різносторонньо особливості цивільно-процесуальних відносин, у порівнянні з попередньо розглянутими підходами інших науковців. Нею належним чином розкриті лише два елементи цивільно-процесуальних відносин: 1) суб'єкти цивільно-процесуальних відносин – суд та інші суб'єкти як учасники правовідносин; 2) мета виникнення цивільно-процесуальних відносин – розгляд і вирішення цивільної справи.

Отже, цивільними процесуальними відносинами згідно з процесуальною групою наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин є вид правовідносин, які виникають у процесі цивільного судочинства на основі норм цивільного процесуального права між судом та іншими учасниками процесу (суд – позивач; суд – відповідач; суд – свідок тощо) з приводу розгляду та вирішення цивільної справи.

Процесуальна група наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин характеризується наступними негативними та позитивними рисами:

1. Негативні: 1) застарілість, оскільки більшість позицій відносяться до радянської епохи; 2) обмеженість, оскільки відповідні концепції побудовані з урахуванням переважно двох елементів – суб'єктів цивільних процесуальних відносин та їх дій; 3) процесуальна група наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин все ж не в повній мірі враховує необхідний для функціонування даного інституту елементний склад, оскільки виключення прав та обов'язків суб'єктів цивільних процесуальних відносин обумовлює наявність можливості невідповідності їх дій встановленим законодавчим приписам;

[51] Васильєв С. В. Цивільний процес України [текст] : навчальний посібник / С. В. Васильєв – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 344 с.

2. Позитивні: 1) суб'єкти цивільних процесуальних відносин та їх дії є обов'язковим елементом для комплексної наукової категорії, тож дана група концепцій, незважаючи на вищеперераховані негативні риси, не суперечить змісту більш сучасної концепції; 2) процесуальна група наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин побудована на основі протиставлення її положень традиційній концепції, тому відповідні наукові позиції даної групи є досконало побудованими та краще обґрунтованими.

Як підсумок, процесуальну групу наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин вважаємо більш досконалою за традиційну. Проте, незважаючи на загалом позитивний стан наукової розробленості, все ж відзначимо як негативні фактори суперечки між дослідниками двох груп та існування можливостей удосконалення кожної з розглянутих позицій. Тому дійдемо висновку, що процесуальна група також не в повній мірі відповідає вимогам сучасного цивільного процесуального права.

Комплексна (синтетична, універсальна) група наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин, до розробників якої відносяться М. Й. Штефан [52], В. В. Комаров [53], П. І. Радченко [54], С. В. Васильєв [55], Ю. В. Білоусов [56], В. П. Мозолін [57], Д. Р. Джалілов [58], утворилась як наслідок існування постійних суперечностей між представниками традиційного та процесуального напрямів, об'єднавши положення обох з них. Тож, у загальних рисах зміст комплексної групи цивільних процесуальних відносин становлять права і обов'язки та процесуальна діяльність їх суб'єктів. Тобто в даному випадку змістом цивільних процесуальних правовідносин є як реальне, так і абстрактне правовідношення, які можуть і співпадати, і не співпадати з реальними діями суб'єктів. Отже, існування комплексної групи є певним компромісом при вирішенні суперечки в даній сфері, що закріпило максимальну кількість елементів та передбачило усі можливі їх співвідношення в межах цивільних процесуальних відносин.

[52] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс ; підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

[53] Комаров В.В Радченко П. І. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти. – Київ : НМК з ВО. Мінвузи УРСР. 1991. – 104 с.

[54] Комаров В.В Радченко П. І. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти. – Київ : НМК з ВО. Мінвузи УРСР. 1991. – 104 с.

[55] Васильєв С. В. Цивільний процес. – Х. : Одіссей, 2008. – 480 с.

[56] Цивільний процес: навчальний посібник. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / за ред. Ю. В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2005. – 172 с

[57] Мозолин В. П. О гражданско-процессуальном правоотношении [текст] / В. П. Мозолин // Сов. государство и право. – 1955. – № 6. – С. 52.

[58] Джалилов Д. Р. Гражданское процессуальное правоотношение и его субъекты / Д. Р. Джалилов. – Душанбе, 1962. – 72 с.

Після розпаду Радянського Союзу та, відповідно, початку формування вітчизняного цивільного процесуального права, переважна більшість концепцій інституту цивільних процесуальних відносин були саме комплексними. Так, В. В. Комаров визначив, що зміст правовідносин є єдиним, тож не можна виключати зі змісту процесуальних правовідносин суб'єктивні права та обов'язки, оскільки вони визначають взаємовідносини між суб'єктами. Водночас не можна зі змісту правовідносин виключити і дії, внаслідок яких відбувається реалізація суб'єктивних прав та обов'язків [59, с. 20–21]. Отже, на наш погляд, найбільш оптимальною науковою концепцією інституту цивільних процесуальних відносин є така, в якій основними елементами є суб'єктивні права та обов'язки та дії, внаслідок яких відбувається реалізація суб'єктивних прав та обов'язків. Підтверджує цю позицію точка зору М. Й. Штефана, який найбільш обґрунтованою вважає концепцію, згідно з якою під змістом цивільних процесуальних відносин розуміють сукупність прав і обов'язків учасників процесу, а також процесуальні дії щодо їх реалізації [60, с. 94]. Схожим чином С. В. Сеник визначає цивільні процесуальні правовідносини як суспільні відносини, що виникають

[59] Комаров В. В. Суб'єкти цивільного процесуального права / В. В. Комаров. – Х. : Юрид. ин-т., 1990. – 52 с.

[60] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс / М. Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 2005. – 624 с.

на основі норм цивільного процесуального права, індивідуалізовані суспільні зв'язки між судом, що здійснює правосуддя, державними виконавцями та учасниками цивільного процесу, які характеризуються наявністю юридичних прав і обов'язків, що забезпечують правильний і швидкий розгляд і вирішення цивільних справ, а також виконання прийнятих судових рішень [61, с. 33]. Особливість даної дефініції полягає в тому, що автором надається чітке роз'яснення, яку роль виконує кожен з елементів правовідносин, це – індивідуалізовані суспільні зв'язки між судом, що здійснює правосуддя, державними виконавцями та учасниками цивільного процесу, з наявністю їх прав і обов'язків, що забезпечують правильний й швидкий розгляд і вирішення цивільних справ, а також виконання прийнятих судових рішень. Тобто кожен з елементів є ефективним лише в єдності та взаємодії з іншими елементами, і ні в який інший спосіб.

З точки зору М. М. Ясинка, цивільні процесуальні правовідносин – це система динамічних багатостадійних правових відносин, які мають імперативно-диспозитивний характер, виникають між обов'язковим суб'єктом – судом й іншими учасниками цивільного процесу, забезпечуючи захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [62, с. 324]. Науковець не вказує прямо на права та обов'язки суб'єктів правовідносин як на обов'язковий елемент, водночас засвідчуючи імперативно-диспозитивний характер цивільних процесуальних відносин. Це означає, що суб'єкти мають водночас як слідувати встановленим державою приписам, тобто мати права та обов'язки, так і самостійно обирати варіант поведінки у відповідних межах. Тому на підставі цього зауважимо, що в даному контексті позиція М. М. Ясинка також є комплексною.

[61] Сеник С. В. Цивільне процесуальне права : навч. посіб. / С. В. Сеник, Р. Я. Лемик. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 424 с.

[62] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін. ; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 734 с.

Отже, цивільними процесуальними відносинами згідно з комплексною (синтетичною, універсальною) групою наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин є динамічні багатостадійні суспільні відносини, що виникають на основі норм цивільного процесуального права, які мають імперативно-диспозитивний характер, становлять собою індивідуалізовані суспільні зв'язки між обов'язковим суб'єктом – судом та іншими учасниками цивільного процесу, які характеризуються наявністю юридичних прав і обов'язків, що забезпечують правильний і швидкий розгляд й вирішення цивільних справ, а також виконання прийнятих судових рішень щодо забезпечення захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави тощо.

Комплексна (синтетична, універсальна) група наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин характеризується наступними негативними та позитивними рисами:

1. Негативні: 1) незначна популярність серед вітчизняних науковців, внаслідок чого низка з них все ще оперує застарілими категоріями; 2) перевантаженість окремих дефініцій, обумовлена необхідністю роз'яснити сутність кожного елемента;

2. Позитивні: 1) імперативно-диспозитивний характер, що дозволяє суб'єктам одночасно як слідувати встановленим державою приписам, тобто мати права та обов'язки, так і самостійно обирати варіант поведінки у відповідних межах; 2) багатоелементний склад, який передусім становлять права та обов'язки, а також дії суб'єктів цивільних процесуальних відносин; 3) дана група концепцій по суті включає всі елементи, виділені авторами на попередніх історичних етапах; 4) комплексна група наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин побудована на основі врахування помилок традиційної та процесуальної груп, тому відповідні наукові позиції даної групи є досконалішим чином побудованими та краще обґрунтованими за раніше розглянуті нами; 5) комплексна група наукових концепцій інституту цивіль-

них процесуальних відносин може розвиватись і надалі, на відміну від традиційної та процесуальної.

Отже, комплексну групу наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин вважаємо найбільш досконалою з попередніх проаналізованих нами. Основна причина полягає в тому, що прихильниками такої концепції враховані усі суперечності, які існували між представниками традиційної та процесуальної груп. Тому серед існуючих груп наукових концепцій визначення інституту цивільних процесуальних відносин ми приєднуємось до комплексної (синтетичної, універсальної).

Окрім того, в процесі дослідження ми звернули увагу на залежність наукових концепцій щодо інституту цивільних процесуальних відносин від конкретної історичної епохи. Кожна з нових теорій з'являлась з метою виправлення недоліків вже існуючих та припинення постійних суперечок між прихильниками різних категорій. Саме тому в межах нашого дослідження важливим питанням є ґенеза наукових концепцій щодо інституту цивільних процесуальних відносин.

У науковій літературі дане питання наразі не отримало належного розвитку. Близьким за сутністю до нього є дослідження періодизації процесу виникнення, становлення та розвитку теорії цивільного процесуального права як більш широкого питання та, відповідно, цивільних процесуальних правовідносин у науці цивільного процесуального права як вужчого. Враховуючи близькість досліджуваного інституту до даного питання, можливим є проведення відповідних співвідношень та формулювання необхідних висновків.

І. В. Атаманчук виділила наступні етапи історичного розвитку процесуального права на території України:

1. Давньоруський період (IX – XIII ст.) – застосування різноманітних форм звичаєвого права в процедурах вирішення спорів у Київської Русі;

2. Дореволюційний період (XIV – XIX ст.) – закріплення українського звичаєвого процесуального права в нормативних актах

та в адміністративно-судовій практиці, формування так званого писаного права;

3. Радянський період (1917–1991 роки) – формування кодифікованих процесуальних законів, розвиток теоретико-правових концепцій процесуального права;

4. Пострадянський період (1991 рік – по теперішній час) – пов'язаний з аналізом результатів судової реформи і визначенням перспектив подальшого розвитку судових органів і процесуального законодавства незалежної України в умовах адаптації до європейського законодавства [63, с. 7].

Перш за все, аналіз даної позиції засвідчив недоцільність ототожнення періодизації процесу виникнення, становлення та розвитку теорії цивільного процесуального права загалом та теоретичних питань, пов'язаних з формуванням її інститутів. З цього витікає, що на окремих етапах розвитку наукові концепції цивільних процесуальних відносин ще не існували взагалі. Водночас актуальні етапи, зокрема радянський та пострадянський, не відповідають хронологічно тим особливостям інституту цивільних процесуальних відносин, на які нами вказувалось впродовж даного дослідження.

О. В. Гетманцев проаналізував фактично це ж саме питання, проте через призму цивільного процесуального законодавства. До етапів його виникнення, становлення та розвитку віднесено:

1. Зародження процесуальних норм за часів Київської Русі (кінець IX ст. – поч. XIV ст.);

2. Цивільні процесуальні норми, які діяли на території України в кінці XIV – першій половині XVII ст.;

3. Цивільне процесуальне законодавство на території України в період другої половини XVII ст. – першій половині XX ст.;

4. Цивільне процесуальне законодавство України в період після 1917 р. до 1991 р.;

[63] Атаманчук І. В. Генеза процесуального права України: тенденції, перспективи розвитку : автореферат дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / І. В. Атаманчук ; наук. кер. Р. А. Калюжний ; М-во освіти і науки України, Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2014. – 21 с.

5. Цивільне процесуальне законодавство України з часу проголошення незалежності (1991р.) по теперішній час [64, с. 83–86].

Дана концепція засвідчує, по-перше, недоцільність ототожнення ґенези законодавства та наукової теорії. По-друге, сама періодизація фактично дублює попередню розглянуту нами позицію, а отже є недоцільною в межах нашого дослідження.

А. Л. Паскар виділяє такі періоди виникнення, становлення та розвитку теорії цивільних процесуальних правовідносин:

1. Виникнення теорії цивільних процесуальних правовідносин у науці цивільного процесуального права за часів Російської Імперії: друга половина XIX ст. – поч. XX ст.;

2. Формування радянської теорії цивільних процесуальних правовідносин: друга половина 20-х років XX ст. – кінець 80-х років XX ст.;

3. Розвиток теорії цивільних процесуальних правовідносин у вітчизняній правовій думці після набуття Україною незалежності: поч. 90-х років XX ст. – наш час [65, с. 4].

Так, якщо стосовно теорії цивільних процесуальних правовідносин така концепція є доцільною, то у світлі дослідження концепцій інституту цивільних процесуальних відносин зробимо висновок про неповну відповідність періодизації. Перш за все, звернемо увагу на те, що традиційна група концепцій інституту цивільних процесуальних відносин все ж почала формуватися пізніше періоду Російської Імперії – вже на етапі радянської теорії цивільних процесуальних правовідносин. По-друге, поява нових концепцій не пов'язана безпосередньо з розвитком вищенаведених історичних етапів.

На підставі даного аналізу зробимо висновок, що для формулювання періодизації розвитку концепцій інституту цивільних

[64] Гетманцев О. В. Формування та розвиток цивільного процесуального законодавства в Україні: питання історичної періодизації. [О. В. Гетманцев] // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. Вип. 644. : Правознавство. – Чернівці : Чернівецький національний ун-т, 2013. – С. 82–87.

[65] Паскар А. Л. Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз. : автореф. дис. … канд. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. Л. Паскар. – Київ, 2009. – 23 с.

процесуальних відносин більш доцільно скористатись не позиціями вітчизняних науковців щодо періодизації виникнення, становлення та розвитку теорії цивільних процесуальних правовідносин, а результатами дослідження, здійсненого нами в даній роботі, та виявленими закономірностями.

Зокрема, при дослідженні традиційної та процесуальної концепцій інституту цивільних процесуальних відносин ми звернули увагу на те, що більшість робіт на дану тематику датовано 50–70 рр. XX ст. Так, серед представників наведених концепцій та зазначеного періоду нами, зокрема, були виділені М. Б. Зейдер [66], О. В. Іванов [67], П. Ф. Єлісейкін [68], Н. А. Чечіна [69, с. 38], М. А. Гурвіч [70, с. 29] – як прихильники традиційної концепції та І. А. Жеруоліс [71], В. М. Щеглов [72], В. П. Мозолін [73] – як науковці, що підтримували процесуальну концепцію. І сьогодні окремі автори, досліджуючи цивільні процесуальні відносини, посилаються на дані праці, а також все ще час від часу приєднуються до зазначених концепцій, проте період 50–70 рр. XX ст. є часом їх зародження й максимальної уваги тогочасних науковців до питань, пов'язаних з цивільно-процесуальними відносинами. Комплексна концепція в даний період вже існує, проте не вважається основною.

У 70–90 рр. XX ст. більшість науковців почала в більшій мірі схилятись до процесуальної концепції. Зокрема, серед проаналі-

[66] Зейдер Н. Б. Гражданские процессуальные правоотношения. – Саратов : СГУ, 1965. – 72 с.

[67] Иванов О. В. Гражданские процессуальные правоотношения // Вести Моск. ун-та. – Серия X, Право. – 1963. – № 2. – С. 26–34.

[68] Елисейкин П. Ф. Гражданские процессуальные правоотношения : учебное пособие. – Ярославский гос. университет, 1975. – 93 с.

[69] Чечина Н. А. Гражданские процессуальные отношения. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1962. – 68 с.

[70] Гурвич М. А. Основные черты гражданского процессуального правоотношения / М. А. Гурвич // «Советское государство и право», 1972. – № 2. – С. 29-36.

[71] Жеруолис И. А. Сущность советского гражданского процесса // Ученые записки высших учебных заведений Литовской ССР, Вильнюс, 1969. – Серия : Право. – Т. 7. – Вып. 2. – 204 с.

[72] Щеглов В. Н. Гражданское процессуальное правоотношение. – М. : Изд. «Юридическая литература», 1966. – 167 с.

[73] Мозолин В. П. О гражданском процессуальном правоотношении // Советское государство и право. – 1955. – № 6. – С. 50–57.

зованих нами моделей визначення сутності цивільних процесуальних відносин у зазначений період представників традиційної концепції було значно менше, аніж у попередні десятиліття. Свідченням цього є повне переважання процесуальних концепцій серед наукових розробок того періоду. Окрім проаналізованих раніше праць, у зазначений період, зокрема, сформулювали свої наукові концепції Л. А. Ванеєва [74, с. 16] та В. Н. Щеглов [75, с. 13–14].

Відповідно, період незалежності України, згідно з проаналізованими нами позиціями вітчизняних науковців, пов'язується з остаточним формуванням комплексної концепції інституту цивільних процесуальних відносин, що об'єднала у своєму змісті ідеї як представників традиційної, так і процесуальної концепцій інституту цивільних процесуальних відносин. У зазначений період комплексний підхід до розуміння цивільно-процесуальних відносин переважає всі інші. При цьому, деякі сучасні науковці все ще залишаються прихильниками процесуальної концепції, проте такі позиції сьогодні суттєво в меншості. Сучасним періодом, зокрема, датовано праці таких науковців комплексної групи, як: М. Й. Штефан [76], В. В. Комаров [77], П. І. Радченко [78], С. В. Васильєв [79], Ю. В. Білоусов [80], М. М. Ясинок [81, с. 324].

[74] Ванеева Л. А. Гражданские процессуальные правоотношения. Учебное пособие. – Владивосток : Б.и., 1974. – 40 с.

[75] Щеглов В. Н. Субъекты судебного гражданского процесса / В. Н. Щеглов. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1979. – 129 с.

[76] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс ; підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

[77] Комаров В.В Радченко П. І. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти. – Київ : НМК з ВО. Мінвузи УРСР. 1991. – 104 с.

[78] Комаров В.В Радченко П. І. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти. – Київ : НМК з ВО. Мінвузи УРСР. 1991. – 104 с.

[79] Васильєв С. В. Цивільний процес. – Х.: Одіссей, 2008. – 480 с.

[80] Цивільний процес навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / за ред. Ю. В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2005. – 172 с

[81] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін. ; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 734 с.

Тому пропонується виділити наступні етапи розвитку визначення концепцій інституту цивільних процесуальних відносин відповідно до проаналізованих нами позицій науковців:

1. Етап зародження перших концепцій інституту цивільних процесуальних відносин (50–70 рр. ХХ ст.). На даному етапі відбувається формування традиційної та процесуальної концепцій інституту цивільних процесуальних відносин. При цьому традиційна концепція і на сьогодні загалом існує в такій же формі, в якій і була сформульована на момент створення. У той же час, подальший розвиток процесуальної концепції пов'язується з її протиставленням традиційній та вказівкам на її негативні сторони. Комплексна концепція також на той момент вже існує, проте не вважається основною, і такі наукові позиції перебувають у меншості;

2. Етап розвитку процесуальної концепції інституту цивільних процесуальних відносин (70–90 рр. ХХ ст.). У той час, як традиційна концепція в цілому існує без змін, все більша кількість науковців схиляється до актуальності процесуальної концепції, критикуючи при цьому традиційний підхід;

3. Сучасний етап (90 рр. ХХ ст. – наші дні). На сучасному етапі, окрім власне формування вітчизняного цивільного процесуального права, відбулось становлення комплексної концепції інституту цивільних процесуальних відносин як протиставлення застарілим традиційній та процесуальній. Комплексний підхід увібрав усі позитивні риси традиційного та процесуального, тому об'єктивно є більш досконалим. Водночас варте уваги те, що окремі дослідники все ще залишаються прихильними традиційної та процесуальної груп. Як наслідок, окремі праці, датовані останніми роками, все ще намагаються аргументувати актуальність інших, окрім комплексного, підходів.

Підсумовуючи дослідження питання визначення наукових концепцій та їх ґенези щодо інституту цивільних процесуальних відносин, відзначимо, що в цілому для вітчизняної науки воно є досить неоднозначним.

Звертаючись до визначення наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин, варто передусім відзна-

чити належний рівень його наукової розробки. У правовій доктрині нашої держави сформульовано низку дефініцій цивільних процесуальних відносин, окрім того, існують класифікації наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин, які є цілком вдалими та відповідають стану досліджуваного сьогодні питання.

З іншої сторони, питання ґенези наукових концепцій щодо інституту цивільних процесуальних відносин не є дослідженим взагалі. Як продемонструвало наше дослідження, при формулюванні даної категорії варто керуватись хронологією появи нових концепцій. Враховуючи загальну розмитість строків, ґенеза наукових концепцій щодо інституту цивільних процесуальних відносин є актуальною і для подальших досліджень.

1.2. Напрями та методологія дослідження цивільних процесуальних відносин

Напрями та методологія кожного окремого дослідження завжди конкретні та унікальні й залежать від характеру об'єкта і предмета вивчення, упорядкування усіх сторін проведення дослідницьких робіт, мети конкретного наукового пошуку, загального рівня кваліфікації, науково-дослідницького досвіду, наукового потенціалу, креативності та інших властивостей дослідників. Тому визначення напрямів й методології дослідження інституту цивільних процесуальних відносин дозволить виокремити основні проблемні питання, на яких слід зосередити увагу.

Аналіз наукової доктрини цивільного процесуального права засвідчив наявність низки праць вітчизняних та зарубіжних науковців, які звернули увагу на інститут цивільних процесуальних відносин. Визначення напрямів та аналіз методології дослідження інституту цивільних процесуальних відносин буде базуватись на роботах таких авторів, як: С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, О. В. Гетманцев, К. В. Гусаров, О. В. Задоєнко, О. В. Колісник, В. В. Комаров, А. Л. Паскар, Ю. Д. Притика, П. І. Радченко, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса, М. Й. Штефан, С. В. Щербак. Водночас наукові праці перелічених дослідників переважно здійснювались у формах підручників та монографій. Наукових дисертацій за часи незалежності України з даного питання було виконано не так багато.

Аналіз наукової доктрини цивільного процесуального права свідчить про те, що дотепер цивільні процесуальні правовідносини досліджувались за наступними напрямками:

1. Питання методу правового регулювання цивільних процесуальних відносин – дисертація В. В. Комарова «Метод правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин» (1980 рік) [82]. У зазначеній праці, зокрема, були вирішені завдання

[82] Комаров В. В. Метод правового регулирования гражданских процессуальных отношений : дис. … канд. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право» / В. В. Комаров. – Харьков, 1980.

визначення основних понять та змісту методу правового регулювання цивільних процесуальних відносин. Досліджено питання цивільної процесуальної правосуб'єктності сторін, у тому числі цивільної правоздатності як її найбільш істотного елемента та компетенції. Проаналізовано питання процесуальних санкцій та процесуальної форми тощо.

2. Структурно-функціональний аналіз цивільних процесуальних відносин – дисертація А. Л. Паскар «Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз» (2009 рік) [83], яка на сьогодні фактично є єдиною дисертацією, присвяченою даній тематиці, у новітній період. Дисертація була захищена в 2010 році, і її метою є комплексний аналіз проблем теорії цивільних процесуальних правовідносин, виявлення і дослідження їх структурно-функціональних аспектів, розкриття місця та функцій цивільних процесуальних правовідносин у механізмі цивільного процесуального регулювання на основі вивчення досягнень науки цивільного процесуального права, узагальнення судової практики для подальшого вдосконалення цивільного процесуального законодавства та практики його застосування.

3. Встановлення ролі суду як суб'єкта цивільних процесуальних відносин – дисертація О. В. Колісник «Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин» (2008 рік) [84]. Метою наукового дослідження є вироблення науково-теоретичних та науково-практичних рекомендацій щодо особливостей правового статусу суду як основного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, щодо оптимізації складу суду для розгляду цивільних справ у різних інстанціях, а також щодо утвердження інституту відводу суду як одного з важливих засобів забезпечення належного судочинства.

[83] Паскар А. Л. Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз. : автореф. дис. … канд. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. Л. Паскар. – Київ, 2009. – 23 с.

[84] Колісник О. В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин [текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Колісник О. В. ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 224 арк.

4. Встановлення поняття, меж дії та реалізації в цивільному судочинстві норми цивільного процесуального права як основи існування цивільних процесуальних відносин – дисертація О. В. Підлубної «Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві» (2007 рік) [85]. Незважаючи на те, що даний напрям наукового дослідження (норма цивільного процесуального права) не відноситься безпосередньо до інституту цивільних процесуальних відносин, проте очевидно, що норми цивільного процесуального права є передумовою для їх існування. Це підтверджується в тому числі й окремими працями вітчизняних науковців, які розглядались нами в даній роботі. Наприклад, С. В. Сеник визначає цивільні процесуальні правовідносини як суспільні відносини, що виникають на основі норм цивільного процесуального права, індивідуалізовані суспільні зв'язки між судом, що здійснює правосуддя, державними виконавцями та учасниками цивільного процесу, які характеризуються наявністю юридичних прав і обов'язків, що забезпечують правильний і швидкий розгляд і вирішення цивільних справ, а також виконання прийнятих судових рішень [86, с. 33]. Тобто норма цивільного процесуального права є основою існування цивільних процесуальних відносин, а встановлення поняття, меж дії та реалізації в цивільному судочинстві норми цивільного процесуального права як основи існування цивільних процесуальних відносин доречно розглядати як напрям наукового дослідження питання цивільних процесуальних правовідносин.

Для питання цивільно-процесуальних відносин як інституту цивільно-процесуального права України ми виділили наступні напрями дослідження:

1) встановлення стану наукової розробки проблеми;

2) визначення юридичної природи цивільних процесуальних правовідносин як інституту цивільного процесуального права;

[85] Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2007. – 204 арк.

[86] Сеник С. В. Цивільне процесуальне права: навч. посібник / С. В. Сеник, Р. Я. Лемик. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 424 с

3) аналіз сутності цивільно-процесуальних правовідносин та їх особливостей;

4) дослідження структури цивільно-процесуальних відносин.

Встановлення стану наукової розробки проблеми цивільно-процесуальних відносин як інституту цивільно-процесуального права України передбачає аналіз визначення та ґенези наукових концепцій щодо інституту цивільних процесуальних відносин. Дослідження даного напряму є важливим з огляду на те, що цивільні процесуальні правовідносини є передумовою розгляду і вирішення цивільних справ, а тому важливим є встановлення того, як саме цивільні процесуальні правовідносини визначаються на науковому рівні і яке саме значення вкладають вітчизняні дослідники, надаючи дефініції даному поняттю. Зі свого боку, дослідження ґенези наукових концепцій щодо інституту цивільних процесуальних відносин дозволить нам встановити, як саме змінювалось розуміння сутності цивільних процесуальних правовідносин у різні історичні епохи.

Інше питання, яке варто дослідити в межах напряму стану наукової розробки проблеми, є власне напрями та методологія дослідження інституту цивільних процесуальних відносин. Виділення напрямів нашого дослідження дозволить досконаліше структурувати його, а також обрати саме ті питання, які є актуальними сьогодні, малодослідженими на науковому рівні, а також є важливим елементом комплексного дослідження цивільно-процесуальних відносин як інституту цивільно-процесуального права України.

Питання співвідношення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин є важливим для дослідження, адже в науковій теорії традиційно відзначається наявність низки проблем, обумовлених існуванням колізій на межі сприйняття норм цивільного права і цивільного процесу. Оскільки цивільні та цивільно-процесуальні відносини перебувають у тісному звязку та є взаємопов'язаними, окремі питання мають розв'язуватись спільно вченими-цивілістами та процесуалістами, тому для конкретизації сучасних проблем цивільно-процесуальних відносин

варто визначити місце цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин в сучасній правовій науці, а також встановити їх взаємний вплив.

Іншим напрямом дослідження інституту цивільних процесуальних правовідносин, обраним нами, є юридична природа цивільних процесуальних правовідносин як інституту цивільного процесуального права. На нашу думку, в межах даного напряму варто обов'язково визначити поняття та ознаки цивільних процесуальних правовідносин. Дане питання характеризується високим ступенем наукової розробки, але водночас низка теоретичних і практичних питань, пов'язаних з цивільно-процесуальними правовідносинами, є невирішеною, що впливає на ефективність їх функціонування. Поняття цивільно-процесуальних відносин породжує чи не найбільше дискусій на науковому рівні, оскільки в сучасній науці цивільного процесу можуть зустрічатись діаметрально протилежні підходи, а тому актуальним є встановлення єдиної концепції, яка б синтезувала різні погляди вчених-процесуалістів та була своєрідним орієнтиром як у теоретичному, так і в суто практичному аспекті.

Систему цивільних процесуальних правовідносин варто дослідити з огляду на те, що належне визначення та класифікація цивільних процесуальних правовідносин гарантує ефективність забезпечених і гарантованих чинним законодавством процесуальних прав громадян. Водночас питання системи переважно перебуває поза увагою вітчизняних науковців. Тому низький рівень наукової розробленості та важливість даного питання для теорії цивільних процесуальних правовідносин свідчать про необхідність здійснення дослідження системи цивільних процесуальних правовідносин.

Наступне питання, яке варто дослідити в межах напряму юридичної природи цивільних процесуальних правовідносин як інституту цивільного процесуального права, – місце та функції цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання. Будучи основним способом реалізації прав і обов'язків учасників цивільного судочинства, цивільні

процесуальні правовідносини водночас являють собою і елемент значно складнішого утворення – механізму цивільного процесуального регулювання. При цьому, місце та функції цивільних процесуальних правовідносин у цьому механізмі на сьогодні є фактично невстановленими, тому дане питання також потребує нашої уваги.

Ще одним напрямом дослідження інституту цивільних процесуальних відносин є їх особливості. Однією з особливостей цивільно-процесуальних правовідносин є їх елементний склад. Загалом, елементи цивільно-процесуальних правовідносин в тій чи іншій мірі розглядались багатьма авторами, тож теоретична база даного питання існує, що значно полегшує встановлення сутності цього явища. Водночас деякі з праць або ж повністю побудовані на основі більш загальнотеоретичних концепцій (зокрема на концепціях визначення елементів правовідносин загалом), або ж були розроблені за інших соціально-економічних, політичних і правових умов. Тому, як наслідок, у питанні визначення елементів цивільно-процесуальних правовідносин присутня неоднозначність. Окрім того, аналіз наукової літератури з цивільного процесуального права свідчить про те, що елементний склад цивільних процесуальних правовідносин є малодослідженим, адже в більшості наукових праць з цивільного процесу, в тому числі в різноманітних підручниках, елементи цивільно-процесуальних правовідносин не розглядаються. Саме тому це питання на науковому рівні залишається доволі дискусійним, а розуміння окремих елементів цивільно-процесуальних правовідносин потребує наукового переосмислення.

Також, на нашу думку, в межах напряму особливостей цивільних процесуальних правовідносин варто дослідити питання їх видів. Види цивільних процесуальних правовідносин є малопредставленими в працях вітчизняних авторів, адже в підручниках та науковій літературі з цивільного процесуального права питання класифікації цивільних процесуальних правовідносин фактично не розглядається взагалі. Окрім того, питання класифікації цивільних процесуальних правовідносин

характеризується неоднозначністю тлумачення, специфікою в порівнянні зі змістом інших видів правових відносин, а також різними підходами до його розуміння в працях вітчизняних вчених, а тому встановлення видів цивільних процесуальних правовідносин дозволить більш досконало розкрити особливості досліджуваного інституту.

Окрім того, дослідження особливостей цивільних процесуальних правовідносин також включає аналіз підстав та передумов виникнення, зміни та припинення цивільних процесуальних правовідносин. Аналіз даного питання дозволить заповнити одну з численних теоретичних прогалин сучасної теорії цивільних процесуальних правовідносин, адже наявні наукові розробки питань підстав та передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин характеризуються неоднозначністю і тим, що вони не мають комплексний характер.

Наступний напрям дослідження інституту цивільних процесуальних правовідносин, виділений нами, – структурний аналіз цивільних процесуальних правовідносин. Одним з питань, яке варто розглянути в межах даного напряму, є наукові теорії щодо об'єкта правовідносин та правова характеристика загального і спеціального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Так, дослідження об'єкта цивільних процесуальних правовідносин залишається актуальним, незважаючи на наявність великої кількості праць на дану тему, адже до нині єдиного уявлення про об'єкт відсутнє, що спричинює низку теоретичних проблем. Зокрема, відсутність єдиного теоретичного розуміння про об'єкт правовідносин не дозволяє правильно визначити структуру правовідносин, а також унеможливлює з'ясування специфіки правовідносин у різних галузях процесуального права тощо, у тому числі й цивільній сфері тощо. Одне з питань, яке обумовлює складність об'єкта цивільних процесуальних правовідносин, це його структура, яка, зокрема, включає загальний та спеціальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин. А деякі дослідники, такі як Л. Л. Паскар, окрім цих різновидів виділяють й інші види, зокрема стадій-

ний об'єкт. Складність даного питання призводить до того, що в науковій теорії присутні визначення поняття об'єкта як правової категорії, які відрізняються один від одного. Такі позиції відображають неоднакове сприйняття вченими проблематики об'єкта цивільних процесуальних правовідносин.

Наступне питання, яке варто розглянути в межах структурного аналізу цивільних процесуальних правовідносин, це встановлення поняття та ознак суб'єктів цивільно-процесуальних відносин, їх класифікація та правовий статус. З огляду на велику кількість суб'єктів, які беруть участь у цивільних процесуальних правовідносинах, окремі види суб'єктів фактично не розглядаються в науковій літературі як учасники цивільно-процесуального правовідношення. Враховуючи, що в кожному окремому правовідношенні бере участь специфічний склад суб'єктів, поняття та ознаки суб'єктів цивільно-процесуальних відносин, їх класифікація та правовий статус потребують повноцінного комплексного дослідження.

Один із різновидів суб'єктів потребує особливої наукової уваги, адже він залишається незмінним та обов'язковим в усіх цивільно-процесуальних правовідносинах. Цим суб'єктом є суд, тому в межах дослідження інституту цивільних процесуальних правовідносин варто проаналізувати його правовий статус, обсяг та характер його повноважень, а також специфіку компетенції Європейського Суду з прав людини. Так, у Конституції України [87] встановлено, що суд є єдиним органом влади, наділеним компетенцією здійснювати правосуддя в Україні. Суд перевіряє наявність або відсутність підстав для відкриття провадження у справі, створює умови для її розгляду та своїм владним актом вирішує спір між сторонами, чим здійснює захист порушеного чи оспореного суб'єктивного цивільного права та/або охоронюваного законом інтересу. Саме тому суд є обов'язковим суб'єктом усіх процесуальних правовідносин, що виникають у цивільному процесі, і його роль потребує окремого комплексного дослідження.

[87] Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141.

Отже, обрані нами напрями дослідження інституту цивільних процесуальних правовідносин були виділені згідно з наступними критеріями:

1) наявність неоднозначного розуміння даного питання серед вітчизняних дослідників;

2) необхідність заповнення теоретичних прогалин;

3) відсутність комплексних досліджень на дану тематику.

Іншим питанням, яке варто встановити у межах нашої монографії, є методологія дослідження інституту цивільних процесуальних відносин. Так, у науковій літературі методологія дослідження визначається як теоретична основа та способи організації пізнавального процесу, що характеризують пізнання з погляду його загальних форм, можливостей пізнавальних засобів і механізмів, які зумовлюють логічну послідовність наукового дослідження [88, с. 26]. Тобто це певна сукупність методів, засобів і прийомів організації та проведення пізнавальної діяльності, які сприяють досягненню науковцем поставленої мети та завдань дослідження. При цьому методи не мають впливу на творчу думку дослідника, його здібність аналізувати, робити висновки і передбачення, проте дозволяють спрямувати хід думок дослідника в правильному напрямі.

А. Є. Конверський розглядає методологію як тип раціонально-рефлексивної свідомості, спрямований на вивчення, удосконалення і конструювання методів. Поняття «методологія», на погляд вченого, має два основних значення: по-перше, це система певних правил, принципів і операцій, що застосовуються в тій чи іншій сфері діяльності (у науці, політиці, мистецтві тощо); по-друге, це – вчення про цю систему, загальна теорія методу [89, с. 25]. З цього визначення можна зробити висновок,

[88] Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.

[89] Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.

що основним елементом методології є метод, оскільки він розглядається не лише як сукупність правил, принципів і операцій, а й як об'єкт вивчення.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає метод у двох значеннях: 1) як спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; 2) як прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо) [90, с. 664]. З точки зору методу дослідження інституту цивільних процесуальних відносин, коректним є друге значення, адже в даному контексті для нас важливо встановити поняття методу наукового дослідження. Зі свого боку, М. В. Цвік та О. В. Петришин не формулюють чітку дефініцію поняття «метод», проте пропонують розглядати в якості методів способи пізнання, формулювання наукових гіпотез, перевірки доказовості висновків за допомогою різних конкретних засобів та прийомів [91, с. 26]. Тож, на підставі даних визначень дійдемо висновку, що методом дослідження інституту цивільних процесуальних відносин є прийом або система прийомів пізнання, формулювання наукових гіпотез, перевірки доказовості висновків за допомогою різних конкретних засобів у даній сфері, які являють собою основний елемент методології дослідження інституту цивільних процесуальних відносин.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що для зручності дослідження та застосування методів у науковій діяльності прийнято здійснювати їх об'єднання в групи. Це обумовлено тим, що різні галузі науки можуть використовувати методи, які збігаються за назвою, проте відрізняються за цілями і способами їх реалізації, дослідники даного питання встановлюють чіткі критерії їх класифікації. Так, А. Є. Конверський здійснив розподіл методів за критерієм загальності і сфери дії на: 1) філософські методи;

[90] Великий тлумачний словник сучасної української мови : словник / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.

[91] Загальна теорія держави і права: [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.

2) загальнонаукові методи; 3) часткові методи наук (внутрішньо- та міждисциплінарні) [92, с. 26]. До філософських методів вченим віднесено прийоми всезагального універсального характеру, які не описуються в чітких термінах логіки та експерименту та не піддаються математизації та формалізації. Загальнонаукові методи, на думку А. Є. Конверського, є найбільш розповсюдженою групою, оскільки дані прийоми застосовуються безпосередньо на другому етапі дослідження – опису процесу дослідження, обговорення одержаних результатів та формування висновків про результати досліджень. Відповідно, часткові методи є комплексною групою, яка містить ознаки одразу декількох методів та елементи різних знань.

Зі свого боку, С. В. Васильєв, аналізуючи методи дослідження джерел цивільного процесуального права, виділяє дві групи методів: загальноправові та спеціальні. До загальноправових методів дослідником віднесено історико-правовий метод, порівняльно-правовий метод, формально-юридичний метод і метод інтерпретації (тлумачення). До спеціальних – синергетичний метод, метод аналізу й узагальнення судової практики, метод правового моделювання [93, с. 125–127]. Основна відмінність від попередньої проаналізованої нами позиції полягає у відсутності в даній моделі філософських методів. Проте, це не виключає їх існування в загальній теорії, а свідчить про їх непритаманність даній конкретній роботі.

Тому дійдемо висновку, що методологія дослідження інституту цивільних процесуальних відносин – це сукупність методів, засобів і прийомів організації та проведення пізнавальної діяльності інституту цивільних процесуальних відносин, за допомогою яких науковець отримує нові знання в даній сфері та досягає мети свого дослідження. Аналізуючи методи дослідження інсти-

[92] Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.

[93] Васильєв С. В. Загальноправові та спеціальні методи дослідження джерел цивільного процесуального права / С. В. Васильєв // Університетські наукові записки. – 2013. – № 3. – С. 123–128.

туту цивільних процесуальних відносин, будемо відштовхуватись від можливості їх групування за наступними критеріями: 1) філософські методи; 2) загальнонаукові методи; 3) спеціальні методи.

Аналіз наукових робіт, присвячений питанням, пов'язаним з інститутом цивільних процесуальних правовідносин, продемонстрував, що в цілому система методів є ідентичною для кожної роботи. Це дозволяє нам зробити висновок, що **систему методів дослідження інституту цивільних процесуальних відносин становлять**:

1. Філософські методи (передусім, діалектичний) – його, зокрема, було використано О. В. Колісник у праці «Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин» [94] для аналізу проблем правового статусу суду як основного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин у взаємозв'язку і взаємозалежності, цілісності, всебічності і динаміці. Діалектичний метод полягає в загальних закономірних зв'язках розвитку суспільства, держави і права, а в його основі перебуває взаємодія протилежностей. За такого методу предмети, об'єкти чи явища розглядаються в динаміці змін. Іншими словами, у контексті цивільних процесуальних відносин цей метод застосовується при дослідженні усієї сукупності правових явищ, пов'язаних із зазначеним інститутом, з метою розкриття їх взаємозалежності змін, обумовлених удосконаленням цивільного процесуального законодавства.

2. Загальнонаукові методи (структурно-системний, порівняльно-правовий, формально-логічний, історично-правовий) – найпоширеніша група методів у дослідженнях інституту цивільних процесуальних відносин. Так, структурно-системний метод використовувався А. Л. Паскар у праці «Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз» [95] при

[94] Колісник О. В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин [текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Колісник ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 224 арк.

[95] Паскар А. Л. Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз. : автореф. дис. … канд. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. Л. Паскар. – Київ, 2009. – 23 с.

дослідженні місця суб'єктивних процесуальних прав і обов'язків, процесуальної діяльності, об'єкта та суб'єктів у структурі цивільних процесуальних правовідносин. У свою чергу, в роботі О. В. Колісник «Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин» [96] застосовано даний метод для дослідження структури категорії «належний суд», висвітлення взаємовпливів та взаємозв'язків її елементів. Завдяки порівняльно-правовому методу здійснюється співставлення норм вітчизняного законодавства з нормами законодавства інших держав, спільне і відмінне на різних етапах становлення та розвитку інституту цивільних процесуальних відносин. Порівняння є одним з основних логічних прийомів пізнання зовнішнього світу, предметів та явищ, який починається з їх співставлення з іншими об'єктами та встановлення їх схожості з родовими предметами. Порівняльно-правовий метод у проаналізованих нами працях використовувався О. В. Колісник [97] для порівняльного аналізу вітчизняного і зарубіжного досвіду залучення представників громадськості до здійснення цивільного судочинства, а також О. В. Підлубною [98] при дослідженні поняття, меж дії та реалізації в цивільному судочинстві норми цивільного процесуального права. Ще одним загальнонауковим методом є історично-правовий, який використовується тільки там, де так чи інакше предметом дослідження стає історія об'єкта. Історично-правовий метод у своїй праці використала А. Л. Паскар [99] при дослідженні процесу виникнення, становлення та розвитку вчення про цивільні процесуальні правовідносини в теорії цивільного

[96] Колісник О. В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин [текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Колісник ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 224 арк.

[97] Колісник О. В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин [текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Колісник ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 224 арк.

[98] Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2007. – 204 арк.

[99] Паскар А. Л. Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз. : автореф. дис. … канд. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. Л. Паскар. – Київ, 2009. – 23 с.

процесу. О. В. Колісник у своїй праці «Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин» [100] застосувала даний метод для аналізу законодавства дореволюційного та радянського періоду щодо виявлення правових підстав колегіальності й одноособовості вирішення цивільних справ, а також з'ясування витоків інституту народних засідателів. Зі свого боку, використання історично-правового методу дозволило О. В. Підлубній [101] дослідити зміст і виділити найважливіші особливості норм цивільного процесуального права України та специфіку їх реалізації. Інший загаланонауковий метод, формально-логічний, тісно пов'язується з історично-правовим методом у частині відтворення, реконструювання в мисленні, свідомості складного об'єкта, що розвивається (або, що розвивався) у формі історичної теорії. Даний метод використано О. В. Підлубною та О. В. Колісник [102] для визначення основних понять у сфері суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, зокрема таких, як «цивільна процесуальна правосуб'єктність суду», «належний суд», «інститут відводу» тощо.

3. Спеціальні методи (соціологічний, моделювання та прогнозування) використовуються рідше, аніж попередні дві групи методів, оскільки мають доволі специфічний характер. Соціологічний метод як різновид спеціального дозволив О. В. Колісник [103, с. 5] з'ясувати ставлення суддів до проблем складу суду, участі народних засідателів та ефективності функціонування інституту відводу суду в цивільному судочинстві внаслідок опитування 109 суддів з Автономної Республіки Крим,

[100] Колісник О. В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин [текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Колісник ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 224 арк.

[101] Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2007. – 204 арк.

[102] Колісник О. В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин [текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Колісник ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 224 арк.

[103] Колісник О. В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин [текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Колісник О. В. ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 224 арк.

Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Івано-Франківської, Запорізької, Київської, Луганської, Миколаївської, Полтавської, Сумської, Харківської, Черкаської областей. А. Л. Паскар [104] використала даний метод при вивченні особливостей процесуальної діяльності суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. У свою чергу, метод моделювання та прогнозування не використовується широко вітчизняними дослідниками, проте О. В. Колісник [105], для прикладу, застосувала даний метод для розробки рекомендацій щодо оптимізації механізму забезпечення неупередженого судочинства.

Методологічна основа нашого дослідження дещо відрізняється від тієї системи, яка є характерною для переважної більшості досліджень у сфері цивільних процесуальних правовідносин. Її складають переважно філософські та загальнонаукові методи.

Філософські методи в нашій роботі представлені передусім діалектичним методом, застосування якого дозволяє пізнати найзагальніші закони розвитку суспільства. Діалектичний підхід до вивчення правових явищ потребує розглядати їх у русі. Діалектика характеризує розвиток або зміни правових явищ під впливом ідей боротьби і співпраці протилежних або різних класів, станів, груп, особистостей, поступовий розвиток суспільства через реформи. Діалектичний підхід дає змогу пізнати загальні закони соціальної діалектики, зрозуміти глибинні причини реформаційних процесів, закони їхнього розвитку. Застосування діалектики дозволяє всебічно вивчити предмет, розкрити соціальні та правові суперечності [106, с. 322]. У даній роботі ми застосували діалектичний метод фактично в кожному розділі нашого дослідження, здійснюючи протиставлення того, яким чином

[104] Паскар А. Л. Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз. : автореф. дис. … канд. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. Л. Паскар. – Київ, 2009. – 23 с.

[105] Колісник О. В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин [текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Колісник ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 224 арк.

[106] Агафонова Н. Питання методології дослідження феномену конституційної реформи / Н. Агафонова // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2016. – № 2. – С. 29–34.

еволюціонувало розуміння різноманітних структурних елементів інституту цивільних процесуальних правовідносин у процесі його розвитку. Наприклад, у підрозділі 1.1. Розділу 1 нашої роботи ми дослідили еволюцію наукових концепцій щодо інституту цивільних процесуальних відносин. Діалектичний метод допоміг нам прослідкувати, яким чином змінювались підходи дослідників у зазначеній сфері та яким чином розвивалась наукова думка щодо інституту цивільних процесуальних правовідносин. Інші філософські методи (наприклад, метафізичний, герменевтичний тощо) нами в даній роботі не застосовувались.

Значно масштабнішим було наше використання загальнонаукових методів, зокрема структурно-системного, порівняльно-правового, формально-логічного, методів аналізу та синтезу, історико-правового методу.

Так, структурно-системний метод, зокрема, полягає в розгляді об'єктів дослідження як систем. Структурою системи називають зв'язок і взаємодію між її елементами, завдяки яким виникають нові інтегровані властивості системи, відсутні в її елементів. Кожна система в реальному світі взаємодіє з навколишнім середовищем – тілами, явищами, подіями, які певним чином впливають на процеси, що протікають у ній [107, с. 30]. У даній праці структурно системний метод використовувався нами в підрозділі 2.2 «Система цивільних процесуальних правовідносин». Зокрема, нами розглянуто систему цивільних процесуальних правовідносин як порядок тісно взаємопов'язаних і взаємозумовлених відносно самостійних правовідносин, які відрізняються одне від одного за підставами виникнення, суб'єктним складом, змістом, об'єктом та не можуть існувати ізольовано від інших, між якими встановлено конкретні, індивідуалізовані правові зв'язки, що розвиваються під час руху цивільної справи від її виникнення до припинення. Тобто інститут цивільно-процесуальних правовідносин розглянуто як систему взаємопов'язаних правовідношень. Так само в підрозділі 3.1 «Елементи цивільно-процесу-

[107] Грабченко А. І., Федорович В. О., Гаращенко Я. М. Методи наукових досліджень : навч. посіб. – Х. : НТУ "ХПІ", 2009. – 142 с.

альних правовідносин» цивільно-процесуальні правовідносини були нами проаналізовані як система, яку складають суб'єкти цивільно-процесуальних правовідносин, об'єкт цивільно-процесуальних правовідносин, зміст цивільно-процесуальних правовідносин та юридичні факти, з якими пов'язується виникнення, зміна або припинення цивільно-процесуальних правовідносин.

Одним із найпоширеніших методів наукового дослідження є порівняльно-правовий, який у тому числі застосовувався і нами в даній роботі. Як відзначають А. І. Грабченко, В. О. Федорович, Я. М. Гаращенко, не випадково існує відома сентенція «усе пізнається в порівнянні», адже порівняння дозволяє визначити подібність і відмінність предметів і явищ, теорій, точок зору, виявити те спільне, що властиво двом або декільком об'єктам, а виявлення спільного є щаблиною на шляху до пізнання закономірностей і законів [108, с. 17]. Прикладом використання нами порівняльно-правового методу є здійснення в підрозділі 1.3 «Співвідношення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин у науці цивільного процесуального права» порівняння цивільно-правових та цивільних процесуальних правовідносин. Зокрема, нами сформульовано критерії, згідно з якими встановлено спільні та відмінні риси обох правових категорій.

Формально-логічний метод дослідження в науковій літературі визначається як метод відтворення, реконструювання в мисленні, свідомості складного об'єкта, що розвивається (або, що развивалося) у формі історичної теорії. Проте при логічному дослідженні об'єкта дослідник відволікається, абстрагується від усіх історичних випадків, окремих фактів, зиґзаґів, і з історії виокремлюється найголовніше, визначальне, істотне [109, с. 30]. У нашій праці формально-логічний метод використовувався в підрозділі 1.1 «Визначення та ґенеза наукових концепцій щодо інституту цивільних процесуальних відносин», в якому ми

[108] Грабченко А. І., Федорович В. О., Гаращенко Я. М. Методи наукових досліджень : навч. посіб. – Х. : НТУ «ХПІ», 2009. – 142 с.

[109] Грабченко А. І., Федорович В. О., Гаращенко Я. М. Методи наукових досліджень : навч. посіб. – Х. : НТУ «ХПІ», 2009. – 142 с.

досліджували розвиток розуміння сутності інституту цивільних процесуальних відносин у відриві від історії, проте в хронологічній послідовності, аналізуючи його розвиток.

Методи аналізу та синтезу використовувались нами в більшості підрозділів даної роботи. Аналіз передбачає роздроблення цілого на складові елементи, тобто виділення ознак предмету для вивчення їх окремо як частини єдиного цілого, а синтез застосовується тоді, коли здійснено аналіз і виділені ті або інші сторони й елементи деякого цілого. З'єднання отриманих при аналізі частин в єдине ціле і є синтезом [110, с. 30]. Методи аналізу та синтезу застосовувались нами в підрозділі 2.1 «Наукова інтерпретація та ознаки цивільних процесуальних правовідносин». Шляхом аналізу нами було встановлено сутність цивільних процесуальних правовідносин, а також їх основні характерні риси. Шляхом синтезу ми сформулювали авторську концепцію поняття «цивільні процесуальні правовідносини», а також систему ознак, характерних для них. Так само, методи аналізу та синтезу використовувались нами в підрозділі 4.2 «Поняття та ознаки суб'єктів цивільно-процесуальних відносин, їх класифікація та правовий статус», в якому шляхом аналізу встановили сутність поняття «суб'єкт цивільно-процесуальних відносин», якими є їх види та елементи правового статусу, а метод синтезу дозволив сформулювати відповідні дефініції, системи, класифікації тощо. Загалом, відмітимо, що аналіз і синтез здійснюються нами у всій роботі. Аналіз дозволяє зробити відповідні висновки щодо наукових теорій чи стану законодавства. Синтез дозволяє систематизувати висновки, сформулювані нами під час аналізу.

Історико-правовий метод дозволяє кожну проблему та кожний окремий елемент інституту цивільних процесуальних правовідносин розглянути в його історичному розвитку, прослідкувати генезис проблеми в її складових елементах. Такий підхід дозволяє не проводити окремого історичного дослідження проблематики, а витримувати обраний напрям дослідження у

[110] Грабченко А. І., Федорович В. О., Гаращенко Я. М. Методи наукових досліджень : навч. посіб. – Х. : НТУ «ХПІ», 2009. – 142 с.

діахронічному розрізі та виявити чинники, які впливають на розвиток даної сфери в умовах сучасності [111, с. 62]. Тобто за допомогою історико-правового методу можна дослідити історичний розвиток будь-яких правових явищ від моменту їх зародження і до сучасного розуміння. У даній роботі історико-правовий метод був застосований нами в підрозділі 1.1 «Визначення та ґенеза наукових концепцій щодо інституту цивільних процесуальних відносин». Зокрема, при дослідженні питання ґенези наукових концепцій щодо інституту цивільних процесуальних відносин ми встановили, які етапи розвитку пройшов даний інститут та яка специфіка характеризувала його на кожному з етапів.

Тож, комплексний підхід до нашого дослідження із застосуванням зазначених наукових методів та напрямів дозволив всебічно та поглиблено розглянути цивільно-процесуальні правовідносини як інститут цивільно-процесуального права України.

[111] Ільков В. В. Методи дослідження джерел права в адміністративному судочинстві / В. В. Ільков // Форум права. – 2017. – № 1. – С. 60–63.

1.3. Співвідношення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин у науці цивільного процесуального права

У суспільстві постійно виникає безліч різноманітних відносин між людьми та їх об'єднаннями, врегульованих чи неврегульованих нормами права: економічні, політичні, моральні, духовні, культурні, цивільні, сімейні тощо. На науковому рівні суспільні відносини часто співвідносяться з такими категоріями як «діяльність», «зв'язок», «норма права». Також різні види суспільних відносин можуть співвідноситись між собою. Питання співвідношення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин є новим для вітчизняної правової науки, оскільки сьогодні цивілісти та процесуалісти переважно не розглядають дані питання в такому розрізі.

Дотепер співвідношення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин не здійснювалось у межах наукових досліджень. Водночас низка науковців здійснювала порівняння категорій цивільного та цивільно-процесуального права, цивільно-правових та цивільно-процесуальних норм, а також встановлювала поняття цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин, визначення сутності яких дає можливість співвіднести обидві категорії. До таких дослідників можемо віднести передусім таких, як: І. С. Андрієнко, Ю. В. Білоусов, С. В. Васильєв, О. В. Гетманцев, К. В. Гусаров, Т. М. Кілічава, В. В. Комаров, Г. З. Лазько, А. Л. Паскар, О. В. Підлубна, П. І. Радченко, Л. А. Тичинська, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса, Т. В. Цюра, С. І. Чорнооченко, М. Й. Штефан, С. В. Щербак, М. М. Ясинок тощо. Проте безпосередньо встановлення співвідношень цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин у наукових дослідженнях даними авторами не здійснювалось, що і обумовлює актуальність дослідження заданої тематики.

Співвідношенням є взаємне відношення, взаємний зв'язок, взаємна залежність різних величин, предметів, явищ [112, с. 1366].

[112] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

Тобто, встановлюючи співвідношення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин, ми передусім визначаємо їх взаємне відношення один до одного, взаємні зв'язки та залежності.

Для цього варто з'ясувати, яким чином співвідносяться цивільне процесуальне право та цивільне право, адже регулятивна сила їх норм розкривається саме в регламентації відповідних відносин. Доцільність дослідження співвідношення цивільного процесуального та цивільного права також підтверджується в праці О. В. Підлубної, яка, співвідносячи цивільні процесуальні норми та цивільні правовідносини, дійшла висновку, що вони є взаємопов'язаними формами існування права. Норма права перетворює суспільні відносини на правові, тобто є передумовою виникнення правовідносин, а останні, у свою чергу, є способом реалізації на практиці норм права та допомагають нормам впливати на суспільні відносини. Іншими словами, норми цивільного процесуального права є первинними ланками системи цивільного процесу, одним зі способів реалізації цивільних процесуальних відносин на практиці й інструментом, за допомогою якого здійснюється вплив на суспільні відносини [113, с. 240]. З урахуванням того, наскільки взаємопов'язаними є цивільні процесуальні норми та цивільні правовідносини, зробимо висновок щодо доцільності аналізу співвідношення цивільного процесуального права та цивільного права для досягнення цілей даного дослідження.

Так, М. Й. Штефан відзначає, що зв'язок цивільного процесуального права з цивільним та іншими галузями матеріального права визначається необхідністю примусової реалізації норм матеріального права органами правосуддя. Тобто цивільне процесуальне право є формою, що забезпечує життєдіяльність норм матеріального права, захист і примусову їх реалізацію [114, с. 15].

[113] Підлубна О. В. Співвідношення норм цивільного процесуального права і цивільного процесуального правовідношення / О. В. Підлубна // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 2. – С. 237–240.

[114] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс ; підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

Зокрема, у частині 1 статті 19 чинного ЦПК України [115] вказано, що суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, які виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. Тобто наявність спірного характеру в цивільних правовідносинах обумовлює необхідність їх врегулювання в цивільному процесуальному порядку, іншими словами – шляхом виникнення цивільних процесуальних відносин. Також, як відзначає М. Й. Штефан, зв'язок між цивільним процесуальним та цивільним правом виявляється в існуванні апарату примусу, здатного примушувати дотримуватися норм цивільного права – суду, порядок діяльності якого щодо розгляду і вирішення цивільних справ врегульований нормами процесуального права; а також в окремих нормах та інститутах цивільного права – зокрема тих, які визначають обставини, сукупність юридичних фактів, що становлять підставу позову, предмет доказування і підлягають з'ясуванню в цивільному судочинстві при розгляді конкретних справ [116, с. 15]. З усього вищезазначеного можна зробити висновок, що зв'язок цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин, згідно з позицією М. Й. Штефана, є наступним:

1) цивільні процесуальні правовідносини виникають за наявності спірного характеру в цивільних правовідносинах;

2) у випадку, коли суб'єктом цивільних правовідносин стає суд, такі правовідносини перетворюються в цивільні процесуальні. При цьому, діяльність суду врегульовується нормами цивільного процесуального права, а справи, що розглядаються ним, регламентуються нормами цивільного права;

3) окремі норми та інститути цивільного права, які відповідно стосуються і цивільних правовідносин, мають відношення і до цивільних процесуальних відносин, адже саме вони визна-

[115] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[116] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс ; підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

чають обставини, сукупність юридичних фактів, що становлять підставу позову, предмет доказування і підлягають з'ясуванню в цивільному судочинстві при розгляді конкретних справ.

Отже, керуючись вищепроаналізованою точкою зору, можна зробити висновок, що цивільні процесуальні та цивільні правовідносини співвідносяться як передумова та наслідок. Існування цивільних процесуальних відносин не є першочерговою потребою, окрім випадків виникнення необхідності застосування примусу в цивільних правовідносинах. Відрізняються дані правовідносини, передусім, суб'єктним складом. Адже, коли стороною відносин стає суд, такі правовідносини можна визначити тільки як цивільні процесуальні. Певні зв'язки спостерігаються і в нормативно-правовому регулюванні обох видів правовідносин, адже саме норми цивільного права визначають ті юридичні факти, які підлягають з'ясуванню під час цивільних процесуальних відносин.

Автори підручника «Теоретичні проблеми цивільного процесуального права» за загальною редакцією М. М. Ясинка роз'яснюють, що співвідношення цивільного та цивільного процесуального права полягає в тому, що цивільне процесуальне право є формою, що забезпечує життя норм цивільного права, захист і примусову їх реалізацію. Водночас дослідником зазначається, що цивільне процесуальне право без цивільного (або ж іншого матеріального) стало б беззмістовним і втратило своє соціальне та юридичне значення [117, с. 33]. Така позиція є дуже близькою до попередньої проаналізованої. Проте підкреслимо, що з даної точки зору зв'язок цивільного та цивільного процесуального права полягає у взаємній залежності окремих положень інститутів цивільного права та цивільного процесуального права. Зокрема, як і на думку М. Й. Штефана, їх співвідношення полягає в тому, що норми цивільного права визначають підстави звернення до суду, сторони цивільного процесу – коло обставин, які

117 Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К.: Алерта, 2016. – 576 с.

підлягають доказуванню, правила підсудності, а відповідно норми цивільного процесуального – процесуальний порядок такого звернення, види доказів і порядок доказування. Проте авторами наголошується на тому, що не лише функціонування цивільного права залежить від процесуального, а й існування цивільного процесуального права без цивільного втрачає свій сенс [118, с. 3; 119, с. 15]. З оляду на те можемо дещо розширити зроблені раніше в даній роботі висновки щодо співвідношення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин, а саме в частині того, що зв'язки та взаємозалежності цивільних процесуальних правовідносин та цивільно-правових є двосторонніми: цивільні процесуальні правовідносини виникають за наявності спірного характеру в цивільних правовідносинах і водночас завдяки існуванню цивільних процесуальних відносин забезпечується життя цивільних правовідносин, їх захист, а також примусова реалізація.

Інші дослідники (наприклад, Л. А. Тичинська [120, с. 121]) погоджуються з такими висновками, проте не пропонують альтернативних точок зору.

Отже, у процесі аналізу наукової літератури, присвяченої співвідношенню цивільного та цивільного процесуального права, нами встановлено, що цивільно-правові та цивільно-процесуальні відносини співвідносяться наступним чином:

1) зв'язки цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин є двосторонніми – цивільні процесуальні правовідносини виникають за наявності спірного характеру в цивільних правовідносинах, а завдяки існуванню цивільних процесуальних відносин забезпечується життя цивільних правовідносин, їх захист, а також примусова реалізація;

[118] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 576 с.

[119] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс ; підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

[120] Тичинська Л. А. Правові засади цивільного процесуального права: співвідношення з іншими галузями права в умовах розбудови правової держави / Л. А. Тичинська // Європейські перспективи. – 2014. – № 4. – С. 121–123.

2) у випадку, коли до цивільних правовідносин вступає суд, такі правовідносини перетворюються в цивільні процесуальні. При цьому, діяльність суду врегульовується нормами цивільного процесуального права, а справи, що розглядаються ним, регламентуються нормами цивільного;

3) окремі норми та інститути цивільного права мають відношення і до цивільних процесуальних відносин, адже саме вони визначають обставини, сукупність юридичних фактів, що становлять підставу позову, предмет доказування і підлягають з'ясуванню в цивільному судочинстві при розгляді конкретних справ: норми цивільного права визначають підстави звернення до суду, сторони цивільного процесу – коло обставин, які підлягають доказуванню, правила підсудності, а відповідно норми цивільного процесуального – процесуальний порядок такого звернення, види доказів і порядок доказування.

Зробимо висновок, що зазначені вище особливості є галузевими критеріями співвідношення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин, адже їх виділення випливає з особливостей співвідношення галузей права, у межах яких вони реалізовуються. Проте співвідношення полягає не лише у встановленні взаємних зв'язків та взаємної залежності різних явищ чи понять. Також співвідношення полягає і у визначенні відмінних рис, що відрізняють один інститут від іншого. Тому пропонуємо виділення спеціальних критеріїв розмежування цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин, сутність яких слідує з правової природи кожного з інститутів.

Для прикладу, Н. Ю. Голубєва, досліджуючи співвідношення зобов'язальних та речових правовідносин, визначила наступні критерії, за якими вони відрізняються один від одного: 1) за колом пов'язаних ними осіб; 2) за об'єктом; 3) за підставами виникнення; 4) за конкретною формою, в якій виражаються права та відповідні обов'язки сторін; 5) за особливостями суб'єктивного; 6) за характером реалізації; 7) за особливостями правового регулювання; 8) за значенням для цивільного обороту;

9) за часом існування; 10) за необхідністю взаємодії сторін; 11) за майновим чи немайновим характером [121, с. 16].

Щодо даної позиції зробимо наступні висновки:

1) вона має досить загальний характер, тобто її можливо застосувати не лише для встановлення співвідношень між зобов'язальними та речовими правовідносинами, а й для розмежування цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин або ж інших різновидів правовідносин;

2) оскільки співвідношення різних видів правовідносин не користується популярністю у вітчизняних науковців, пропонуємо в нашому дослідженні керуватись більшістю вищезазначених критеріїв, окрім тих, які в більшій мірі мають спеціальний характер (наприклад, встановлення співвідношення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин за значенням для цивільного обороту не видається доцільним та можливим).

Отже, можна зробити висновок, що співвідношення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин варто здійснювати за наступними критеріями:

1) за колом пов'язаних ними осіб;
2) за об'єктом;
3) за підставами виникнення;
4) за конкретною формою, в якій виражаються права та відповідні обов'язки сторін;
5) за особливостями суб'єктивного права;
6) за характером реалізації суб'єктами своїх прав;
7) за особливостями правового регулювання;
8) за часом існування;
9) за необхідністю взаємодії сторін;
10) за правовою природою.

Відповідно, для встановлення того, яким саме чином співвідносяться цивільно-правові та цивільно-процесуальні відносини, варто проаналізувати особливості кожного з них у межах виділених орієнтирів.

[121] Голубєва Н. Ю. Співвідношення зобов'язальних та речових правовідносин / Н. Ю. Голубєва // Часопис цивілістики. – 2015. – Вип. 19. – С. 13–17.

1. За колом пов'язаних ними осіб.

Суб'єкти цивільних правовідносин визначені в статті 2 ЦК України [122]. Так, на законодавчому рівні передбачено, що учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. О. О. Первомайський з даного приводу уточнює, що такими «іншими суб'єктами публічного права» можуть бути органи державної влади (центральні та місцеві); органи місцевого самоврядування; органи влади Автономної Республіки Крим; державні установи (фонди та заклади); комунальні установи (фонди та заклади); державні та казенні підприємства; комунальні підприємства [123, с. 68]. Отже, усе вищенаведене свідчить про те, що в якості суб'єктів до цивільних правовідносин може вступати широке коло осіб, серед яких три наймасштабніші категорії становлять фізичні особи, юридичні особи та суб'єкти публічного права.

О. С. Мазур зазначає, що в кожному цивільному правовідношенні беруть участь не менше двох суб'єктів, якими є його учасники, які також називаються особами. Суб'єкт цивільних правовідносин, якому належить право, називається суб'єктом права, суб'єкт цивільних відносин, на якого покладено обов'язок, – пасивним суб'єктом. У цивільних правовідносинах кожен з учасників має суб'єктивні права і несе суб'єктивні обов'язки (для прикладу, у цивільних правовідносинах, що виникають з договорів купівлі-продажу, кожен із суб'єктів правовідносин має права і несе обов'язки) та повинен бути правосуб'єктним, тобто мати здатність бути учасником цивільних правовідносин. Також О. С. Мазур вказує на тих суб'єктів, які можуть бути учасниками цивільних правовідносин – громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, юридичні особи (державні підприємства та установи, кооперативи, громадські організації, акціо-

[122] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – С. 356.

[123] Первомайський О. О. Щодо поняття суб'єкта публічного права як учасника цивільних відносин / О. О. Первомайський // Приватне право і підприємництво. – 2016. – Вип. 15. – С. 65–69.

нерні товариства, орендні підприємства), Українська держава, інші організації (наприклад, релігійні організації, спільні підприємства за участю українських та іноземних юридичних осіб, іноземні підприємства й організації) [124, с. 28–29]. Такий перелік суб'єктів відповідає встановленому в ЦК України [125]. Загалом, підсумовуючи аналіз учасників цивільних правовідносин, відзначимо відсутність особливих суб'єктів, притаманних лише даному різновиду правовідносин. І фізичні особи, і юридичні особи, і суб'єкти публічного права наділені правом вступати в різного роду правовідносин, а не лише в цивільні.

Щодо суб'єктів цивільно-процесуальних відносин, аналіз норм Глави 4 ЦПК України [126] свідчить про те, що до них передусім належать: 1) учасники справи (у тому числі, представники сторін); 2) інші учасники судового процесу. Однак, як влучно зазначає з даного приводу авторський колектив підручника «Теоретичні проблеми цивільного процесуального права» за редакцією М. М. Ясинка, цивільне процесуальне законодавство не виділяє як окрему групу суб'єктів суд або органи, які здійснюють правосуддя, проте виходячи з конституційних положень про судочинство та загальних засад правосуддя можна зробити висновок, що саме суду належить керівна, вирішальна роль у судовому процесі [127, с. 179]. Саме тому до третьої групи суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин варто віднести суд як суб'єкт, виключною функцією якого є здійснення правосуддя.

Аналіз норм Глави 3 ЦПК України [128] свідчить про те, що суд у цивільно-процесуальних відносинах може бути представлений наступним чином: 1) суддя одноособово, який є головуючим і діє від імені суду; 2) колегіальний склад суду в складі одного судді і двох присяжних; 3) колегія суддів апеляційної інстанції в складі трьох суддів; 4) колегія суддів суду касаційної інстанції в складі трьох або більшої непарної кількості суддів; 5) судова палата Касаційного цивільного суду (палата), об'єднана палата Касаційного цивільного суду (об'єднана палата) або Велика Палата Верховного Суду (Велика Палата).

[124] Мазур О. С. Цивільне право України : навч. пос. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.

[125] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – С. 356.

[126] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості ої Ради України (ВВР). – 2004. – № 40-41, 42. – С. 492.

[127] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 576 с.

[128] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

Особами, які беруть участь у справі, є фізичні особи та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави, органи державної влади (центральні та місцеві), органи місцевого самоврядування, органи влади Автономної Республіки Крим, державні установи (фонди та заклади), комунальні установи (фонди та заклади); державні та казенні підприємства, комунальні підприємства. Такий висновок можна зробити, беручи до уваги суб'єктів цивільних правовідносин. Будь-який суб'єкт цивільних правовідносин може стати суб'єктом цивільних-процесуальних у разі виникненя необхідності захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів.

Водночас, суб'єктами цивільних процесуальних відносин може бути значно ширше коло осіб. Згідно зі статтею 56 ЦПК України [129] до суб'єктів варто віднести органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини тощо), а також представників. Іншими учасниками, згідно з § 3 Глави 4 ЦПК України [130], є помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст.

[129] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[130] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

Отже, співвідносячи цивільно-правові та цивільно-процесуальні відносини за критерієм кола пов'язаних ними осіб, дійдемо висновку, що у цивільно-процесуальних відносинах можуть брати участь усі суб'єкти цивільних прововідносин, а також суб'єкти, які вступають безпосередньо до цивільно-процесуальних у зв'язку з їх виникненням. Це передусім суд як суб'єкт, виключною функцією якого є здійснення правосуддя, органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб та представники. Також до суб'єктів цивільно-процесуальних відносин варто віднести особливу категорію осіб, які беруть участь у цивільному процесі, проте не є його сторонами – помічника судді, секретаря судового засідання, судового розпорядника, свідка, експерта, експерта з питань права, перекладача, спеціаліста.

2. За об'єктом.

Об'єктом у загальнотеоретичному розумінні є явище, предмет, особа, на які спрямована певна діяльність, увага тощо [131, с. 803]. З цього випливає, що об'єктом будь-яких правовідносин є те, з приводу чого вони виникають та заради чого існують. В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва та В. Л. Яроцький відзначають, що питання об'єкта цивільних правовідносин є одним з найскладніших у теорії цивільного права. Оскільки всі цивільні правовідносини виникають з приводу певного майнового чи немайнового блага, ЦПК України [132] виділяє майновий об'єкт цивільних правовідносин та немайновий об'єкт. Майновими об'єктами цивільних правовідносин є: 1) речі; 2) гроші; 3) цінні папери; 4) майнові права, результати деяких видів діяльності людини (робіт та послуг – наприклад, споруджений будинок, відремонтована річ, пошитий костюм тощо). До немайнових об'єктів цивільних правовідносин віднесено: 1) результати інтелектуальної, творчої діяльності людини або об'єкти права інтелектуальної власності (твори науки, літератури, мистецтва, відкриття, винаходи тощо); 2) інформацію; 3) особисті немайнові блага (честь, гідність, ділову репутацію, ім'я, зображення, приватне життя тощо) [133, с. 102].

[131] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

[132] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

Відповідно, у загальному розумінні, цивільно-процесуальні правовідносини виникають з приводу цих самих благ, проте в даному випадку вони не є об'єктом правовідносин. Як визначає Т. М. Кілічава, об'єктом цивільних процесуальних правовідносин є суспільні відносини по захисту в суді порушеного матеріального права чи охоронюваного законом інтересу [134, с. 35]. З цього випливає, що цивільні відносини виникають з приводу певного майнового та особистого немайнового права чи охоронюваного законом інтересу. У свою чергу, підставою виникнення цивільних процесуальних правовідносин є порушення такого права.

Тобто за критерієм об'єкта правовідносин, цивільно-правові та цивільно-процесуальні відносини співвідносяться як передумова та як наслідок. Без виникнення відповідного права чи інтересу, є неможливим його порушення. Відповідно, захист порушених прав та інтересів є єдиним об'єктом цивільно-процесуальних відносин.

3. За підставами виникнення.

Загальновизнаним є те, що будь-які правовідносини виникають, змінюються і припиняються на підставі юридичних фактів, тобто певних обставин та фактів реальної дійсності. Юридичний факт є головною умовою виникнення як цивільно-правових, так і цивільно-процесуальних відносин. Перелік юридичних фактів, з настанням яких відбувається виникнення цивільних правовідносин, закріплено в статті 11 ЦК України [135], і до них відне-

[133] Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – Т. 1. – 656 с.

[134] Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури. – 2007. – 352 с.

[135] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – С. 356.

сено: 1) договори та інші правочини; 2) створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності; 3) завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі; 4) інші юридичні факти. Звернемо увагу на формулювання «інші юридичні факти», яке засвідчує невичерпність цього переліку. Це означає, що цивільні правовідносини можуть виникнути як з підстав, передбачених статтею 11 ЦК України, так і з інших підстав. Це частково розкривається в наступних частинах статті, в яких, зокрема, встановлено, що цивільні права та обов'язки можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства, актів органів державної влади, Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування; рішень суду. Також підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певної події. Тому можна зробити висновок, що підстави виникнення цивільних правовідносин являють собою широкий комплекс юридичних фактів, різних за правовою природою, які мають невичерпний характер, тобто їх перелік є значно ширшим за той, який закріплено в статті 11 ЦК України.

Підстава виникнення цивільно-процесуальних відносин є значно складнішою, і одразу декількома дослідниками визначається як комплекс наступних елементів: 1) норми цивільного процесуального права; 2) цивільна процесуальна правоздатність учасників цивільного процесу; 3) процесуальні юридичні факти [[136], с. 32–33; [137], с. 169–175]. Згідно з працями зазначених авторів, норма права як передумова виникнення цивільно-процесуальних відносин може бути встановлена виключно державою, є загальнообов'язковою, має загальний характер, регулює суспільні відносини виключно у сфері здійснення правосуддя в цивільних справах, ставить за мету правильний та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ тощо. У свою чергу, цивільна процесуальна правоздатність є здатністю мати цивільні процесуальні права і обов'язки. Специфіка юридичних процесуальних фактів полягає в тому, що такі обставини безпосередньо пов'язані з реалізацією права на звернення до суду за захистом порушеного або оспорюваного суб'єктивного матеріального права чи інтересу, тобто з порушенням справи в суді першої інстанції, на стадіях апеляційного чи касаційного провадження з перегляду рішень за нововиявленими обставинами тощо.

[136] Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури. – 2007. – 352 с.

[137] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін. ; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 576 с.

Тобто основна різниця між підставами виникнення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин полягає в тому, що для виникнення перших необхідна лише наявність юридичного факту. Перелік юридичних фактів є регламентованим у законодавчому порядку, і при цьому він цілком може бути доповнений іншими юридичними фактами за умови, якщо вони сприятимуть виникненню цивільних прав та обов'язків. У свою чергу, виникнення цивільно-процесуальних відносин передбачає необхідність дотримання одразу декількох умов. Наявність юридичного факту, який, відмітимо, в даному випадку має свою специфіку, не є єдиною підставою виникнення цивільно-процесуальних відносин, адже окрім нього необхідною є наявність відповідної норми права та правоздатності суб'єкта. Тож, за критерієм підстави виникнення цивільно-процесуальні відносини є значно складнішими за цивільно-правові.

4. За конкретною формою, в якій виражаються права та відповідні обов'язки сторін.

У контексті цивільних правовідносин, формою, в якій виражаються права та відповідні обов'язки сторін, є правочин, тобто дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Правочини можуть бути односторонніми та дво- чи багатосторонніми (договори). Одностороннім правочином є дія однієї сторони, яка може бути представлена однією або кількома особами. Такий правочин створює обов'язки лише для особи, яка його вчинила, а для інших осіб обов'язки можуть бути створені лише у випадках, встановлених законом, або за домовленістю з цими особами. Відповідно, дво- чи багатостороннім

правочином є погоджена дія двох або більше сторін. Правочин може вчинятися усно або в письмовій (електронній) формі, а сторони наділяються правом обирати форму правочину, якщо інше не встановлено законом. Правочин, для якого законом не встановлена обов'язкова письмова форма, вважається вчиненим, якщо поведінка сторін засвідчує їхню волю до настання відповідних правових наслідків, а у випадках, встановлених договором або законом, воля сторони до вчинення правочину може виражатися її мовчанням [138]. Іншими словами, формою, в якій виражаються права та відповідні обов'язки сторін цивільних правовідносин, є усний або письмовий (електронний) правочин, причому обов'язкова письмова форма може законодавчо встановлюватись, проте відсутнє правило щодо обов'язкового письмового характеру.

Формою, в якій виражаються права та відповідні обов'язки сторін у цивільних процесуальних відносинах, є судове рішення. Згідно зі статтею 258 ЦПК України [139] судовими рішеннями є ухвали, рішення, постанови, судові накази. Шляхом постановлення ухвал судом вирішуються процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження в справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом. Рішенням суду закінчується ухвалення розгляду справи по суті судом першої інстанції. Постанова приймається внаслідок перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку. Відповідно, у визначених законом випадках, судовий розгляд може закінчуватись постановленням ухвали чи видачею судового наказу. Формою, в якій виражаються права та відповідні обов'язки сторін цивільно-процесуальних відносин, вважаємо саме судові рішення з

[138] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – С. 356.

[139] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

огляду на те, що в їх змісті встановлюються права та обов'язки сторін відповідного провадження (правовідносин), які кожна сторона зобов'язана виконувати та дотримуватись. Також судове рішення є підставою для відновлення порушених прав суб'єкта цивільних відносин.

Тож, зробимо висновок, що цивільно-правові та цивільно-процесуальні відносини характеризуються різними формами, в яких виражаються права та обов'язки сторін. Якщо в першому випадку такою формою є усний чи письмовий правочин, тобто дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, то формою вираження прав та обов'язків сторін цивільно-процесуальних відносин є судове рішення.

5. За особливостями суб'єктивного права.

Особливості суб'єктивного права учасників цивільних правовідносин закріплено в статті 13 ЦК України [140], згідно з якою особа здійснює цивільні права в межах, наданих договором або актами цивільного законодавства. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства. Не допускається використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція. У разі недодержання особою при здійсненні своїх прав таких вимог, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки. Тобто в цивільних правовідносинах сутність суб'єктивного права зводиться передусім до права на власну поведінку. Особа отримує обсяг прав, обмежений певними граничними вимогами, згідно з якими вона і контролює свою поведінку.

[140] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – С. 356.

Згідно зі статтею 4 ЦПК України [141] особа звертається до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. Тобто суб'єктивне право особи в цивільно-процесуальних правовідносинах виникає внаслідок формулювання вимоги конкретної поведінки від інших осіб щодо припинення порушення прав та інтересів особи та поновлення її у порушених правах.

Іншими словами, сутність суб'єктивного права сторони цивільних відносин зводиться до права на власну поведінку, природнє існування, на власність, а цивільно-процесуальних відносин – до права вимоги конкретної поведінки від інших осіб.

6. За характером реалізації суб'єктами своїх прав.

Як нами вже відзначалось раніше, у цивільних правовідносинах особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд, проте в межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства [142]. Тобто для реалізації цивільного права достатнім є бажання щодо їх здійснення. При цьому при двосторонніх цивільних правовідносинах для реалізації права особи важливим є виконання іншою стороною кореспондуючого обов'язку. Наприклад, у статті 901 ЦК України [143] зазначено, що за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором. Тобто право особи на послугу може бути реалізованим лише за умови виконання іншою особою своїх зобов'язань.

Суб'єктивне право особи на участь у цивільно-процесуальних правовідносинах реалізовується особою згідно зі статтею 4

[141] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[142] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – С. 356.

[143] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – С. 356.

ЦПК України [144] шляхом звернення до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. У даному контексті, відсутня потреба щодо узгодження своїх дій, спрямованих на реалізацію суб'єктивного права в таких правовідносинах, з іншою стороною. Кожна особа має таке право, і її бажання його реалізувати не залежить від іншої сторони.

Тож, за характером реалізації суб'єктивних прав сторонами, цивільно-правові та цивільно-процесуальні відносини також суттєво відрізняються. Якщо для цивільних правовідносин характерний взаємозв'язок між реалізацією права особи та виконанням іншою особою своїх зобов'язань, то в цивільно-процесуальних відносинах будь-яка особа реалізовує свої права на власний розсуд, проте кінцевий результат реалізації не залежить від її волі, адже рішення в цивільному процесі приймає суд.

7. За особливостями правового регулювання.

У науковій літературі з цивільного права відзначається, що цивільні правовідносини можуть виникати на основі як законодавства, так й інших джерел. Г. Б. Яновицька та В. О. Кучер до основних юридичних регуляторів цивільних правовідносин відносять: цивільний договір, установчий документ юридичної особи, звичай, міжнародний договір, а у випадках, передбачених законом, і судовий прецедент. Дослідниками передусім підкреслюється роль договорів у цивільно-правовому саморегулюванні (ч. 1–3 статті 6 ЦК України [145]) та установчих документів юридичних осіб (ст. 87 ЦК України [146]) [147, с. 22]. Отже, особливістю правового регулювання цивільних правовідносин є те, що воно здійснюється не лише законодавчим шляхом. При

[144] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[145] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – С. 356.

[146] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – С. 356.

[147] Цивільне право України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. Г. Б. Яновицької, В. О. Кучера. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – 468 с.

цьому на науковому рівні підкреслюється роль та значення окремих регуляторів – зокрема договорів та установчих документів юридичних осіб.

Щодо цивільно-процесуальних відносин, усі процедури, які вони передбачають, є чітко регламентованими та підлягають беззаперечному виконанню сторонами правовідносин, адже правове регулювання цивільно-процесуальних відносин здійснюється нормами ЦПК України [148]. При цьому варто відмітити, що якщо правове регулювання цивільних правовідносин здійснюється нормами цивільного права та в інші, передбачені законом, способи, то цивільно-процесуальні відносини врегульовуються виключно законом.

Тож, зробимо висновок, що за особливостями правового регулювання цивільно-правові та цивільно-процесуальні відносини відрізняються. Правове регулювання цивільно-процесуальних відносин здійснюється виключно законом, а цивільно-правових – законом, цивільним договором, установчими документами юридичної особи, звичаями, міжнародними договорами, судовими прецедентами.

8. За часом існування.

У Главі 18 ЦК України [149] встановлено, що в цивільних правовідносинах застосовуються як строки, так і терміни. Строком є певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення, а терміном є певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Строк визначається роками, місяцями, тижнями, днями або годинами, а термін – календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати. У випадку, коли договір між сторонами укладається безстроково, закінчення правовідносин може пов'язуватись з настанням певної події (наприклад, відмова однієї зі сторін від безстрокового договору). Отже, цивільні

[148] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40-41, 42. – С. 492.

[149] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – С. 356.

відносини можуть існувати протягом визначеного строку, до настання обумовленого сторонами терміну (у тому числі, до настання певної події) або безстроково.

У свою чергу, для цивільно-процесуальних правовідносин встановлено свої особливі процесуальні строки. Так, у Главі 6 ЦПК України [150] визначено, що строки, в межах яких вчиняються процесуальні дії, встановлюються законом, а якщо такі строки законом не визначені, – встановлюються судом. З цього можна зробити висновок, що на відміну від цивільних, у цивільно-процесуальних правовідносинах функціонують інші правила щодо визначення строків та часу існування правовідносин. Перш за все, низку строків безпосередньо встановлено в нормах ЦПК України [151]. Наприклад, у частині 1 статті 170 встановлено, що боржник має право протягом п'ятнадцяти днів з дня вручення копії судового наказу та доданих до неї документів подати заяву про його скасування до суду, який його видав. Іншим прикладом строків цивільно-процесуальних правовідносин є зазначення в статті 43 того, що учасники справи зобов'язані виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки. Тобто в даному випадку конкретно визначений строк цивільно-процесуальних правовідносин відсутній, проте встановлено, що він може регламентуватись як у нормах ЦПК України (наприклад, як у наведеному нами вище прикладі), так і безпосередньо в судовому рішенні. Отже, цивільно-процесуальні правовідносини існують протягом конкретно визначеного в законодавстві строку.

Тож підсумуємо, що за часом існування, цивільно-правові та цивільно-процесуальні правовідносини також відрізняються, проте несуттєвим чином. У цивільних правовідносинах час встановлюється чітко або посиланням на строк, або ж на настання певної події, з якою пов'язується припинення правовідносин.

[150] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[151] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

Зі свого боку, для цивільно-процесуальних правовідносин характерне переважно законодавче встановлення строків (наприклад, «у десятиденний строк») або ж посилання на визначення строків у судових рішеннях. Тобто в частині визначення строків цивільно-правове регулювання та цивільно-процесуальне є доволі близькими, але в аспекті термінів кожен з інститутів характеризується значними особливостями.

9. За необхідністю взаємодії сторін.

Як нами вже неодноразово зазначалось у даній роботі, у цивільних правовідносинах взаємодія сторін є необхідною, оскільки переважна більшість правовідносин, врегульованих нормами ЦК України [152], є двосторонніми, а отже вимагають виконання сторонами кореспондуючих прав та обов'язків. Більше того, вступаючи в цивільні правовідносини, самі учасники зацікавлені у взаємодії один з одним та досягненні мети їх відносин.

У свою чергу, у цивільно-процесуальних правовідносинах можуть бути зацікавлені не всі сторони, адже вони виникають у зв'язку з необхідністю захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. У цивільно-процесуальних правовідносинах бере участь значно більша кількість суб'єктів, а всі передбачені процедури є чітко регламентованими в ЦПК України [153], тому від кожної сторони вимагається передусім строге виконання встановлених законом вимог. Тобто в цивільно-процесуальних правовідносинах термін «взаємодія сторін» набуває дещо інакшого значення. Якщо взаємодія суб'єктів цивільних правовідносин виражається у взаємному виконанні ними кореспондуючих прав та обов'язків з метою досягнення мети спільної діяльності, то в цивільно-процесуальних відносинах взаємодія являє собою виконання усіма сторонами встановлених законодавчих приписів, внаслідок чого вони набувають статусу суб'єктів відповідного правовідношення. Іншими

[152] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – С. 356.

[153] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

словами, взаємодія сторін у такому випадку втрачає ознаку добровільності і виражається у формі законодавчо встановленої вимоги щодо поведінки тих чи інших суб'єктів.

Отже, необхідність взаємодії сторін є характерною і для цивільно-правових, і для цивільно-процесуальних відносин. Втім, в обох випадках вона набуває різних форм. У цивільних правовідносинах – це взаємодія з метою досягнення спільних цілей, а в цивільно-процесуальних – спільне виконання законодавчих вимог до поведінки їх учасників.

10. Правова природа відносин.

І цивільно-правові, і цивільно-процесуальні правовідносини можуть бути як майновими, так і особистими немайновими, що встановлено чинним законодавством. Як випливає з норми статті 19 ЦПК України [154], суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних правовідносин. У свою чергу, стаття 16 ЦК України [155] встановлює, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

Тобто цивільно-процесуальні правовідносини виникають у випадку, коли особисті немайнові або майнові права та інтереси суб'єкта цивільно-правових відносин були порушені, і такий суб'єкт звернувся до суду за захистом. Іншими словами, цивільно-правові правовідносини є фактично передумовою існування цивільно-процесуальних.

Отже, правова природа цивільних правовідносин, згідно зі статтею 1 ЦК України [156], полягає в тому, що вони являють собою немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Правова природа цивільно-процесуальних право-

[154] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[155] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – С. 356.

[156] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – С. 356.

відносин розкривається в статтях 4 та 19 ЦПК України [157], яку можна визначити як правовідносини, які виникають з цивільних правовідносин у зв'язку з потребою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів їх суб'єктів.

Отже, у процесі дослідження нами встановлено, що критерії співвідношення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин варто розподілити на загальні та спеціальні. Загальними критеріями співвідношення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин є наступні:

1) зв'язки цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин є двосторонніми – цивільні процесуальні правовідносини виникають за наявності спірного характеру в цивільних правовідносинах, а завдяки існуванню цивільних процесуальних відносин забезпечується життя цивільних правовідносин, їх захист, а також примусова реалізація;

2) у випадку, коли суб'єктом цивільних правовідносин стає суд, такі правовідносини перетворюються в цивільні процесуальні. При цьому, діяльність суду врегульовується нормами цивільного процесуального права, а справи, що розглядаються ним, регламентуються нормами цивільного;

3) окремі норми та інститути цивільного права, які відповідно стосуються і цивільних правовідносин, мають відношення і до цивільних процесуальних відносин, адже саме вони визначають обставини, сукупність юридичних фактів, що становлять підставу позову, предмет доказування і підлягають з'ясуванню в цивільному судочинстві при розгляді конкретних справ: норми цивільного права визначають підстави звернення до суду, сторони цивільного процесу – коло обставин, які підлягають доказуванню, правила підсудності, а відповідно норми цивільного процесуального – процесуальний порядок такого звернення, види доказів і порядок доказування.

[157] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

Спеціальні критерії співвідношення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин нами запропоновано виразити наступним чином:

1) за колом пов'язаних ними осіб – у цивільно-процесуальних відносинах бере участь значно ширше коло осіб. Специфічними суб'єктами є передусім суд як суб'єкт, виключною функцією якого є здійснення правосуддя, органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, та представники. Звернемо увагу на участь у цивільних процесуальних відносинах особливої категорії суб'єктів, які беруть участь у цивільному процесі, проте не є його сторонами – помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст;

2) за об'єктом – цивільно-правові та цивільно-процесуальні відносини співвідносяться як передумова та як наслідок. Без виникнення відповідного права чи інтересу є неможливим його порушення. Відповідно, захист порушених прав та інтересів є єдиним об'єктом цивільно-процесуальних відносин. Згідно зі статтею 19 ЦПК України [158] суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних правовідносин. Це означає, що цивільно-правові правовідносини є передумовою існування цивільно-процесуальних. Як визначено статтею 16 ЦК України [159], кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. А отже, наслідком порушення особистого немайнового або майнового права та інтересу особи в цивільно-правових відносинах може бути звернення особи до суду за захистом, що у свою чергу обумовлює виникнення цивільно-процесуальних відносин;

3) за підставами виникнення – різниця між підставами виникнення цивільно-правових та цивільно-процесуальних

[158] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[159] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – С. 356.

відносин полягає в тому, що для виникнення перших необхідна лише наявність юридичного факту. Перелік юридичних фактів є чітко регламентованим у законодавчому порядку, причому він цілком може бути доповнений й іншими юридичними фактами за умови, якщо вони сприятимуть виникненню цивільних прав та обов'язків. У свою чергу, виникнення цивільно-процесуальних відносин передбачає необхідність дотримання одразу декількох умов. Наявність юридичного факту, який має власну специфіку, не є єдиною підставою, а окрім неї важливою є наявність відповідної норми права та правоздатності суб'єкта. Тож, за критерієм підстави виникнення цивільно-процесуальні відносини є значно складнішими за цивільно-правові;

4) за конкретною формою, в якій виражаються права та відповідні обов'язки сторін – цивільно-правові та цивільно-процесуальні відносини характеризуються різними формами, в яких виражаються права та обов'язки сторін. Якщо в першому випадку такою формою є правочин, тобто дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, є усний чи письмовий правочин, то формою вираження прав та обов'язків сторін цивільно-процесуальних відносин є судове рішення;

5) за особливостями суб'єктивного права – сутність суб'єктивного права сторони цивільних відносин зводиться до права на власну поведінку, а цивільно-процесуальних відносин – до права вимоги конкретної поведінки від інших осіб;

6) за характером реалізації – цивільно-правові та цивільно-процесуальні відносини також суттєво відрізняються. Якщо в цивільних правовідносинах можливі випадки, за яких право особи може бути реалізованим лише за умови виконання іншою особою своїх зобов'язань, то в цивільно-процесуальних відносинах будь-яка особа реалізовує свої права на власний розсуд;

7) за особливостями правового регулювання – за особливостями правового регулювання цивільно-правові та цивільно-процесуальні відносини відрізняються. Правове регулювання цивільно-процесуальних відносин здійснюється виключно законом, а цивільно-правових – законом, цивільним договором, установчими документами юридичної особи, звичаями, міжнародними договорами, судовими прецедентами;

8) за часом існування – цивільно-правові та цивільно-процесуальні правовідносини також відрізняються, проте несуттєвим чином. У цивільних правовідносинах час встановлюється чітко або посиланням на строк, або ж на настання певної події, з якою пов'язується припинення правовідносин. У свою чергу, для цивільно-процесуальних правовідносин характерне переважно законодавче встановлення строків або ж посилання на визначення строків у судових рішеннях;

9) за необхідністю взаємодії сторін – необхідність взаємодії сторін є характерною і для цивільно-правових, і для цивільно-процесуальних відносин. Втім, в обох випадках вона набуває різних форм;

10) за майновим чи немайновим характером – і цивільно-правові, і цивільно-процесуальні правовідносини можуть бути як майновими, так і немайновими. Це випливає з того, що такий характер є притаманним цивільно-правовим правовідносинам. Оскільки цивільно-правові правовідносини є фактично передумовою існування цивільно-процесуальних, дійдемо висновку, що для них також можуть бути характерні обидва різновиди.

Отже, досліджуючи співвідношення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин, ми дійшли висновку, що обидва різновиди правовідношень є дуже близькими і тісно взаємодіючими, хоча для них характерна низка суттєвих відмінностей. Першочергово їхній взаємозв'язок можна охарактеризувати як двосторонній, оскільки виникнення цивільно-процесуальних відносин пов'язується зі спірним характером цивільно-правових. Зі свого боку, існування цивільно-процесуальних відносин є гарантією забезпечення функціонування цивільно-правових. Тож, у загальних рисах дані правовідношення співвідносяться як такі, що постійно та тісно взаємодіють один з одним.

Аналізуючи та співвідносячи окремі елементи обох видів правовідносин, нами зроблено висновок, що цивільно-правові

та цивільно-процесуальні відносини суттєво відрізняються, особливо в частині суб'єктного складу, об'єкта правового регулювання, за підставами виникнення, формами вираження, особливостями суб'єктивних прав, характером реалізації тощо. Це свідчить про те, що незважаючи на близькість та низку тісних зв'язків, цивільно-правові та цивільно-процесуальні відносини не підлягають ототожненню і співіснують як два повноцінних й самостійних правових інститути.

РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН ЯК ІНСТИТУТУ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

2.1. Наукова інтерпретація та ознаки цивільних процесуальних правовідносин

Враховуючи, що цивільні процесуальні правовідносини є явищем суспільним, тобто виникають та існують у безперервному зв'язку із суспільством, у разі необхідності захисту чи охорони прав й інтересів одних членів суспільства від впливу інших, встановлення поняття та ознак цивільних процесуальних правовідносин сьогодні є важливим теоретичним питанням, навіть з урахуванням чинного стану його наукової розробленості, який, втім, є досить неоднозначним.

Актуальність цієї проблематики обумовлюється одразу декількома причинами. З однієї сторони, поняття та ознаки цивільних процесуальних правовідносин у тій чи іншій мірі висвітлювалися багатьма авторами, що зробили істотний внесок в їх дослідження, тож існуюча теоретична база полегшує вирішення завдань дослідників. У свою чергу, чимало праць розроблялись за суттєво інших соціально-економічних, політичних і правових умов, які значно відрізняються від теперішнього періоду, а деякі з існуючих висновків є неоднозначними, що негативно позначається на ефективності законодавчого регулювання цих відносин. Більше того, аналіз існуючих робіт свідчить про те, що в порівнянні з дослідженнями таких широко представлених у сучасній доктрині питань, як суб'єкти чи об'єкти цивільно-процесуальних відносин, існує дуже

мало праць, присвячених визначенню змісту цього поняття та виділенню його ознак. Як наслідок, сьогодні, незважаючи на високий ступінь наукової розробки теоретичних аспектів цивільних процесуальних правовідносин, для даного інституту характерна наявність низки невирішених теоретичних і практичних питань, які значною мірою впливають на ефективність цивільних процесуальних правовідносин. Малодослідженими є різноманітні проблеми функціонування цивільних процесуальних правовідносин як складового елемента механізму цивільного процесуального регулювання, неоднозначними є й інші питання. Враховуючи, що поняття цивільно-процесуальних відносин породжує чи не найбільше дискусій на науковому рівні, оскільки в сучасній науці цивільного процесу можуть зустрічатись діаметрально протилежні підходи, актуалізується потреба встановлення єдиної концепції, яка б синтезувала різні погляди вчених-процесуалістів та була своєрідним орієнтиром як у теоретичному, так і в суто практичному аспекті. Тобто на даний момент склались всі необхідні передумови для науково-доктринального переосмислення теоретичних концепцій науки цивільного процесуального права, зокрема і теорії цивільних процесуальних правовідносин, що і обумовлює необхідність здійснення даного дослідження.

Серед дослідників, які внесли найсуттєвіший внесок у розвиток вітчизняного інституту цивільних процесуальних правовідносин, виділимо таких як І. С. Андрієнко, Ю. В. Білоусов, О. Г. Братель, С. В. Васильєв, О. В. Гетманцев, К. В. Гусаров, О. М. Єфімов, О. С. Захарова, В. В. Комаров, Г. З. Лазько, А. Л. Паскар, О. В. Підлубна, П. І. Радченко, Л. А. Тичинська, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, Т. В. Цюра, С. І. Чорнооченко, М. Й. Штефан, С. В. Щербак, М. М. Ясинок тощо. Проте, враховуючи зазначені вище проблеми, не викликає сумніву, що в процесі дослідження цивільно-процесуальних відносин та встановлення їх специфіки, першочерговою є процедура визначення їх сутності. Як наслідок, дослідження питань, пов'язаних із поняттям цивільних процесуальних відносин, має принципово важливе значення для науки цивільного процесуального права.

Питання правовідносин є одним із фундаментальних у теорії права, тому існує різноманіття концепцій щодо його визначення. Загалом, позиції сучасних вітчизняних дослідників щодо нього є практично ідентичними, тобто на науковому рівні існує єдність підходів щодо розуміння сутності правових відносин. В основі більшості підходів лежать ті концепції, які були встановлені теоретиками права ще в радянські часи, хоча варто визнати, що в радянський період бачення науковцями сутності правових відносин все ж відрізнялось одне від одного.

Так, О. С. Іоффе звертає увагу на те, що правовідносинами є суспільні відносини, врегульовані нормами права. Дослідник робить висновок про те, що будь-які суспільні відносини під дією норм права перетворюються у правовідносини, при цьому набуваючи ознак ідеологічного правовідношення [160, с. 22–23]. Такий підхід є фундаментальним для будь-якої концепції щодо визначення поняття «правові відносини» і сьогодні, адже, будь-які правові відносини є в першу чергу суспільними відносинами. Суспільні відносини – це будь-яка взаємодія людей чи груп людей у процесі їх спільного існування та діяльності. А. В. Поляков розуміє під суспільними відносинами «відносини, що виникають між членами суспільства як розумними істотами, співвіднесена поведінка яких виражається в різних формах взаємозалежності, взаємозв'язку та взаємодії» [161]. Правовими відносинами вони стають у тому разі, коли на них здійснюється вплив за допомогою норм права. Тобто норми права при урегулювання суспільних відносин перетворюють таку взаємодію в правові відносини. При цьому не має значення між ким ці суспільні відносини виникли – між окремими індивідами чи групами індивідів, оскільки правові відносини є правовими незалежно від їх суб'єктного складу.

[160] Иоффе О. С. Спорные вопросы учения о правоотношении // Очерки по гражданскому праву : сб. ст. / отв. ред. О. С. Иоффе. Л. : Изд-во ЛГУ, 1957. – С. 21–64.

[161] Поляков А. В. Введение в обшую теорию права и государства : курс лекций [Электронный ресурс] / А. В. Поляков // Портал "Юридический виртуальный клуб". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www/ex-jure.ru/law/newsphp?newsid=101/

У той же час, звернемо увагу на ідеологічний характер правовідносин, про що зазначив О. С. Іоффе. Так, правові відносини мають бути побудовані з урахуванням існуючих загальнолюдських цінностей і суспільних пріоритетів. Право не існує відособлено від держави, тому правовідносини здійснюються згідно з тими правилами, які є фундаментальними для того чи іншого суспільства.

Отже, цивільні процесуальні правовідносини, згідно з підходом О. С. Іоффе, являють собою передусім різновид суспільних відносин. Специфіка даного виду правовідносин у порівнянні з іншими видами суспільних відносин, врегульованих нормами права, полягає в тому, що їх регламентація здійснюється шляхом впливу норм цивільного-процесуального права. Щодо ідеологічного характеру, зробимо висновок про те, що цивільні процесуальні правовідносини здійснюються згідно з тими правилами, які є чинними в тому чи іншому суспільстві.

У радянські часи були наявні й інші підходи, які не суперечили наведеному, втім, розкривали сутність правовідносин з інших сторін. Наприклад, позиція С. С. Алексєєва і сьогодні є популярною серед вітчизняних теоретиків та широко представлена в працях сучасних авторів. Науковець визначає правовідносини як індивідуалізований суспільний зв'язок між особами, що виникає на основі норм права, характеризується наявністю суб'єктивних юридичних прав і обов'язків та підтримується (гарантується) примусовою силою держави [162, с. 81]. Так, з точки зору дослідника, правовідносини мають індивідуалізований характер, тобто кожне конкретне правовідношення характеризується індивідуальним об'єктом, до нього вступає визначене коло суб'єктів, кожен з яких наділяється чітко визначеним обсягом прав і обов'язків. Суспільні відносини роз'яснюються дослідником як «суспільний зв'язок», втім, ці поняття є в даному контексті синонімічними, адже одним із значень поняття «зв'язок»

[162] Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юридическая литература, 1981. – Т. 2. – 360 с.

є відносини, стосунки між ким-, чим-небудь [163, с. 450]. Тобто термін «суспільний зв'язок» є синонімічним до поняття «супільні відносини». С. С. Алексєєв звертає увагу на те, що гарантування прав і обов'язків суб'єктів правовідносин здійснюється шляхом застосування заходів примусу. Це означає, що на учасників правовідносин здійснюється вплив з боку держави з метою дотримання і виконання ними відповідних правових приписів. У разі порушення цих приписів держава застосовує до порушника передбачені в законодавстві заходи примусу.

З такої дефініції можна зробити наступні висновки щодо правової природи цивільних процесуальних правовідносин: 1) цивільні процесуальні правовідносини виникають на основі норм цивільного процесуального права; 2) цивільно-процесуальні правовідносини мають індивідуалізований характер, адже в них вступає визначене коло суб'єктів, а саме суд з однієї сторони та інші учасники судового процесу; вони характеризуються специфічним об'єктом, і зміст таких правовідносин є індивідуальним для кожного окремого випадку; 3) цивільні процесуальні правовідносини гарантуються примусовою силою держави, що означає застосування до учасників судового розгляду покарань у разі порушення ними передбачених для такого виду правовідносин правил.

Ю. К. Толстой розглядав правовідносини як «особливі ідеологічні відносини, що виникають внаслідок настання передбачених правовою нормою юридичних фактів, як відносини, за допомогою яких (через які) норма права регулює фактичні суспільні відносини» [164, с. 20]. Такий підхід також у повній мірі розкриває радянське праворозуміння правових відносин. Сутність такого праворозуміння полягає в тому, що діалогічний характер правовідношення виключається, в той час як відповідні відносини по суті конструюються через державний примус. Таке розуміння правовідносин виключає елемент диспозитивності і встановлює

[163] Великий тлумачний словник сучасної української мови / [гол. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко]. – К. : Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

[164] Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1959. – 87 с.

значущість імперативних і примусових складових у функціонуванні правових відносин.

Інші дослідники радянського періоду також при визначенні сутності категорії «правовідносини» виходили із забезпечувальної та примусової ролі держави у них. Так, С. С. Алексєєв визначав правовідносини як «індивідуалізований суспільний зв'язок між особами, що виникає на основі норм права, характеризується наявністю суб'єктивних юридичних прав та обов'язків і підтримується (гарантується) примусовою силою держави» [165, с. 81]. По суті за такого підходу право зводиться до сукупності нормативних актів, а держава є неодмінним учасником будь-яких правовідносин.

Серед підходів, які є характерними вже для теорії права незалежної України, звернемось до праці В. В. Копєйчикова, який визначив правові відносини як специфічні вольові суспільні відносини, які виникають на основі відповідних норм права і учасники яких взаємопов'язані суб'єктивними правами та юридичними обов'язками [166, с. 190–191]. Звернемо увагу на те, що у вітчизняній теорії права радянські підходи дещо еволюціонували, через що поняття правових відносин набуло додаткових рис, які до цього не розглядались. З дефініції В. В. Копейчикова можна зробити наступні висновки щодо сутності правових відносин. По-перше, правові відносини мають вольовий характер. Це означає, що вони виникають і реалізуються на основі волевиявлення хоча б одного з їх учасників, а їх суб'єкти особисто керують своїми діями та свідомо регулюють свою поведінку. Специфічний характер правовідносин, підкреслений В. В. Копейчиковим, на нашу думку полягає в тому, що до них вступає визначене коло суб'єктів, а саме суд та інші учасники судового процесу; вони характеризуються специфічним об'єктом; зміст таких правовідносин є індивідуальним для кожного

[165] Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – 361 с.

[166] Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / за ред. В. В. Копєйчикова. – К. : Юрінком, 1997. – 320 с.

окремого випадку. По-друге, правові відносини є правовими лише в тому випадку, коли вони виникають на основі норм права. Так, цивільні процесуальні правовідносини є правовими відносинами в тому випадку, коли цивільне процесуальне законодавство містить норми, які передбачають виникнення такого роду правовідношення. Наприклад, статтею 36 ЦПК України [167] урегульовано питання відводу судді. Це означає, що закріплення цієї статті на законодавчому рівні є передумовою виникнення цивільно-процесуальних відносин з відводу судді. По-третє, сторони правовідносин наділяються взаємопов'язаними суб'єктивними правами та юридичними обов'язками. Такий зв'язок означає, що праву одного суб'єкта кореспондує обов'язок іншого суб'єкта і навпаки. Права та обов'язки суб'єктів правовідносин не можуть існувати у відриві один від одного. Наявність прав та обов'язків у одного суб'єкта означає наявність відповідних прав та обов'язків і в іншого. При цьому, права та обов'язки мають бути безпосередньо пов'язаними з об'єктом правовідносин.

З усього вищенаведеного можна зробити висновок, що цивільні процесуальні правовідносини можуть вважатись такими лише за умови наявності у вітчизняному праві відповідних норм, що їх врегульовують. Участь суб'єктів судового провадження в таких відносинах має бути свідомою, тобто в момент вступу учасники судового провадження повинні чітко усвідомлювати сутність та природу відносин, роль суду в них, а також якою має бути їх поведінка та дії.

О. Ф. Скакун визначає правові відносини, як суспільні відносини, учасники яких наділені правами і обов'язками, передбаченими і забезпеченими нормами права, тобто є носіями правомочностей та правообов'язків. Даний зв'язок знаходить своє юридичне відображення в кореспонденції прав та обов'язків, при якій одна сторона наділена правом вимоги від іншої сторони поведінки, передбаченої нормою права. При цьому юридичні

[167] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

норми встановлюють для однієї сторони вид і міру можливої поведінки, а для другої – вид та міру належної поведінки. Тобто в правовідносинах правомочностям одного суб'єкта завжди кореспондує обов'язок іншого суб'єкта, і навпаки [168, с. 345]. У загальних рисах дана позиція є ідентичною до попередніх розглянутих нами концепцій, адже в теорії права щодо встановлення сутності правовідносин загалом існує однакове бачення з боку різних науковців. Втім, О. Ф. Скакун додатково розкриває певні особливості правовідносин, на які не звертали увагу інші автори, чиї позиції були нами проаналізовані раніше. По-перше, права і обов'язки суб'єктів правовідносин передбачаються та забезпечуються нормами права. Це означає, що визначення прав та обов'язків суб'єктів правовідносин на нормативно-правовому рівні свідчить про те, що їх реалізація гарантована законодавцем. По-друге, суб'єкти правовідносин визначені як носії правомочностей та правообов'язків. Правомочність – це можливість суб'єкта правовідносин діяти певним чином при здійсненні належних їм прав. Іншими словами, це право суб'єкта на вибір поведінки в правовідносинах, яка, втім, не має суперечити законодавчим приписам. У свою чергу, правообов'язок – це міра необхідної поведінки особи в таких правовідносинах. Тобто це те, яким чином має діяти суб'єкт у тих чи інших правовідносинах. Аналізуючи дану дефініцію через призму цивільних процесуальних правовідносин, можна зробити висновок, що суб'єкти цивільно-процесуального правовідношення можуть обирати будь-який не заборонений законом вид поведінки для досягнення кінцевої мети, якщо така поведінка відповідає положенням цивільного процесуального законодавства. По-третє, як нами вже відзначалось раніше, правомочностям одного суб'єкта завжди кореспондує обов'язок іншого суб'єкта, і навпаки. Це означає, що права та обов'зки суб'єктів правовідносин є взаємозалежними і не можуть існувати відособлено один від одного. Це ж стосується і цивільних процесуальних правовідносин.

[168] Скакун О. Ф. Теорія держави і права / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 655 с.

М. В. Цвік та О. В. Петришин визначають правовідносини як суспільні відносини, які є юридичним виразом фактичних суспільних відносин, де одна сторона на основі правових норм вимагає від іншої сторони виконання певних дій або утримання від них, а інша сторона повинна виконати ці вимоги, що охороняються державою [169, с. 335]. Науковці також ототожнюють правовідносини з фактичними суспільними відносинами, зазначаючи при цьому, що правовідносини є юридичним виразом останніх. Дослідниками чітко визначено критерій, який відрізняє правовідносини від суспільних відносин. Наявність між суб'єктами правовідносин кореспондуючих прав та обов'язків авторами роз'яснюється як вимога від іншої сторони виконувати певні дії або утриматись від їх вчинення з одночасним обов'язком іншої сторони виконати ці вимоги. Такий підхід вважаємо не надто вдалим, адже, наприклад, у цивільних процесуальних правовідносинах у разі, коли одна сторона вимагає від іншої сторони виконати певні дії або утриматись від їх вчинення, в іншої сторони є можливість висунути зустрічні вимоги. У такому випадку обидві сторони вимагають одна від одної виконати певні дії або утриматись від них. Відповідно, те, яка зі сторін має виконати вимоги іншої сторони, має вирішити суд. На нашу думку, все ж більш коректним є формулювання, згідно з яким учасники правовідносин пов'язуються закріпленими в нормах права взаємними правами та обов'язками, тому на підставі цього зробимо висновок, що визначення, сформульоване М. В. Цвіком та О. В. Петришиним, не є універсальним, адже за його допомогою не можна роз'яснити сутність будь-яких правовідносин, у тому числі цивільно-процесуальних.

Аналізуючи сучасніші наукові праці, звернемо увагу на те, що сьогодні дослідники вже не формулюють нових підходів, а розкривають питання правовідносин згідно з тими теоріями, які вже були сформульованими раніше. Так, С. Д. Гусарєв та

[169] Загальна теорія держави і права: [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.

О. Д. Тихомиров виділяють класичний підхід щодо розуміння сутності правовідносин та діяльністний підхід. Згідно з класичним підходом, правові відносини – це свідомі вольові суспільні відносини, що виникають і здійснюються на основі норм права, учасники яких пов'язані закріпленими в нормах права взаємними правами та обов'язками, реалізація яких забезпечується можливістю застосування державного примусу [170, с. 194]. Тобто по суті класичний підхід об'єднує усі ті особливості, які були проаналізовані нами раніше: 1) правовідносини є свідомими вольовими суспільними відносинами; 2) правовідносини виникають і здійснюються на основі норм права; 3) суб'єкти правовідносин пов'язуються закріпленими в нормах права взаємними правами та обов'язками; 4) реалізація учасниками взаємних прав та обов'язків забезпечується застосуванням державного примусу. Кожна з перерахованих особливостей вже аналізувалась нами раніше в цій роботі. Інший, діяльнісний, підхід визначає правовідносини як правову форму соціальної взаємодії суб'єктів права з метою реалізації інтересів і досягнення результатів, що передбачені законом або не суперечать закону чи іншим джерелам права [171, с. 194]. Соціальна взаємодія є більш вузьким поняттям, аніж соціальні відносини. Якщо соціальна взаємодія є сукупністю соціальних діянь, при якій дії одного суб'єкта одночасно є причиною та наслідком відповідних дій інших суб'єктів, то соціальні відносини – сукупністю соціальних взємодій. Тобто основна відмінність між взаємодією та відносинами полягає в тривалості, адже відносини є більш тривалим процесом. Проте, на нашу думку, підміна поняття «соціальних відносини» терміном «соціальна взаємодія» загалом не вплинула на розуміння сутності правових відносин, адже за такого підходу воно залишається сталим. Звернемо увагу на формулювання «з метою реалі-

[170] Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с.

[171] Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с.

зації інтересів і досягнення результатів». Це означає, що будь-які правовідносини мають результативний характер. Вступ у правовідносини означає, що їх суб'єкти прагнуть досягти певної мети, яка відповідає їх інтересам і при цьому не суперечить законодавчим приписам.

Отже, зробимо висновок, що між проаналізованими дефініціями відсутні суттєві відмінності, адже в основу кожної з них покладено одні й ті самі правові категорії (норми права, фактична поведінка сторін, взаємообумовлені права та обов'язків суб'єктів), а також ті ж самі класичні концепції. Тому підходи сучасних науковців та дослідників у попередні історичні епохи в цілому є співставними. Авторами наголошується на тому, що суспільні відносини (суспільна взаємодія) стають правовими внаслідок впливу на них норм права. Так само важливим моментом для встановлення розуміння сутності правових відносин є те, що правам та обов'язкам одного суб'єкта кореспондують права та обов'язки іншого суб'єкта. При цьому такі права та обов'язки мають бути визначені в приписах правових норм та не суперечити положенням чинного законодавства.

Тож, підведемо підсумок, що правовідносинами є індивідуалізовані вольові суспільні відносини, в які учасники вступають з метою реалізації інтересів і досягнення результатів; вони пов'язані кореспондуючими суб'єктивними правами і юридичними обов'язками, що встановлюють для сторін вид й міру належної поведінки; а також передбачені нормами права та забезпечені примусом держави.

Дослідження наукової літератури засвідчило, що незважаючи на змістову близькість низки концепцій визначення поняття цивільних процесуальних правовідносин, єдиного підходу сьогодні все ще не вироблено, тож кожен дослідник тлумачить зазначену категорію суб'єктивно.

Звертаючись до радянської теорії, К. С. Юдельсон дав таке визначення цивільних процесуальних правовідносин: «Радянське цивільне процесуальне правовідношення – це врегульоване нормами права відношення між судовими органами

радянської держави та іншими органами та особами, що реалізовується в процесі здійснення судом захисту прав та інтересів громадян і соціалістичних організацій» [172, с. 9]. Порівнюючи цивільні процесуальні відносини з матеріально-правовими, даний автор вказав риси на спільні та відмінні риси різноманітних видів правових відносин. Спільні риси полягають в тому, що і матеріальні, і процесуальні види суспільних відносин врегульовано правом, обидва виникають, розвиваються і припиняються внаслідок дії юридичних фактів, з якими норма матеріального права пов'язує юридичні наслідки. Обидва види правовідносин відображають їх базис. У радянській державі усі правовідносини мали соціалістичний характер. Відмінність матеріальних та процесуальних правовідносин полягала в тому, що в цивільних процесуальних правовідносинах обов'язково одним із суб'єктів є суд як орган правосуддя, а об'єктом – спрямована на задоволення суспільних потреб діяльність, в центрі якої стоїть суд і в сферу якої залучаються не лише сторони, але і інші особи, які мають юридичний інтерес у вирішенні справи, чи не мають його, але сприяють здійсненню правосуддя. Загалом, радянський підхід не відрізняється від сучасного. Так само, цивільно-процесуальні відносини розглядаються, як відносини між судом та іншими учасниками з приводу захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. Водночас автором не уточнюється цивілістичний характер такого правовідношення. І при цьому підкреслюється, що цивільно-процесуальні відносини можуть виникати в інтересах соціалістичних організацій. Проте суб'єкти публічного права можуть бути учасниками цивільно-процесуальних відносин і сьогодні. Тому зробимо висновок, що такий підхід не має суттєвих відмінностей з тими підходами, які є характерними для сучасного цивільно-процесуального права.

В. П. Мозолін надав наступне визначення: «цивільні процесуальні відносини – це відносини між судом як органом Радянської

[172] Юдельсон К. С. Судебные доказательства и практика их использования. Монография. – М. : Юридическая литература, 1956. – 249 с.

держави, що здійснює правосуддя у цивільних справах, і осіб, які беруть участь у справі як зацікавлені особи чи органи держави; змістом цих відносин є процесуальні дії, що здійснюються суб'єктами відносин на основі встановлених норм права процесуальних прав і обов'язків з приводу рішення судом всіх розглянутих в процесі питань, головним з яких є рішення самого спору по суті» [173, с. 55]. Звернемо увагу на те, що особливістю більшості радянських підходів є підкреслення участі держави у правовідносинах. Так, К. С. Юдельсон підкреслював, що цивільно-процесуальні правовідносини є радянськими, і в них беруть участь судові органи радянської держави. В. П. Мозолін також підкреслив участь «радянського» суду. Такий підхід є показником проникнення радянської держави в усі сфери суспільного життя. Водночас це ніяким чином не впливає на саму сутність таких концепцій, адже вони цілком коректно розкривають сутність цивільно-процесуальних відносин.

Інший класичний підхід належить Н. А. Чечиній, яка визначила цивільно-процесуальні правовідносини як суспільні відносини, через які реалізується цивільне процесуальне право і які закріплюють поведінку суду та «осіб, що беруть участь у здійсненні правосуддя» [174, с. 6]. Щодо підходу Н. А. Чечіної, вважаємо його в певній мірі спірним. Передусім, формулювання «закріплення поведінки», на нашу думку, є недоречним у контексті розкриття сутності будь-яких правовідносин, у тому числі й цивільно-процесуальних. Закріплення правил поведінки здійснюється за допомогою правових норм, у той час як у правових відносинах їх учасники реалізовують свої права та обов'язки. Тому зробимо висновок, що цивільно-процесуальні правовідносини не можуть закріплювати поведінку їх учасників, адже кожен суб'єкт може самостійно обирати вид поведінки в тих межах, які встановлені законом.

[173] Мозолин В. П. О гражданско-процессуальном правоотношении // Советское государство и право. – 1955. – № 6. – С. 55–56.

[174] Чечина Н. А. Гражданские процессуальные отношения. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1962. – 68 с.

Сучасні підходи до розуміння сутності цивільних процесуальних правовіносин загалом не відрізняються суттєвим чином. Головна принципова зміна – відсутня прив'язка цивільних процесуальних правовідносин до чинного владного режиму. Як свідчить аналіз позицій радянських науковців, більшість з них підкреслювали роль держави у функціонуванні цивільних процесуальних правовідносин.

Так, на думку Ю. С. Червоного, цивільні процесуальні правовідносини – це врегульовані нормами цивільного процесуального права суспільні відносини, що виникають між судом, особами, які беруть участь у справі, та іншими учасниками цивільного процесу в зв'язку з їх діяльністю із забезпечення правосуддя в цивільних справах, у справах наказного та окремого провадження [175, с. 63]. Аналізуючи дану позицію, звернемо увагу на її наступні особливості: 1) цивільні процесуальні правовідносини визначено як суспільні відносини, врегульовані нормами цивільного процесуального права; 2) дослідником встановлено в дефініції суб'єктний склад цивільно-процесуальних відносин, який, відзначимо, відповідає раніше встановленій нами в даній роботі структурі – суд, особи, які беруть участь у справі, інші учасники цивільного процесу; 3) мета цивільно-процесуальних відносин визначена у формі забезпечення правосуддя; 4) окрім того, автором перераховано види проваджень, характерних для цивільного процесу. Загалом, відзначимо, що такий підхід є доречним, і рівень розкриття сутності цивільно-процесуальних правовідносин визначимо як високий.

На противагу такій розгорнутій точці зору, Т. М. Кілічава визначає цивільно-процесуальні правовідносини як суспільні відносини, учасники яких пов'язані правами та обов'язками на основі цивільно-процесуального права [176, с. 31]. У порівнянні з попередньою концепцією, зазначена фактично не формує повноцінного розуміння сутності досліджуваної категорії. Серед основних фундаментальних основ цивільно-процесуальних правовідносин автором визначено наступні: 1) цивільно-процесуальні правовідносини визначено як суспільні відносини; 2) дослідником встановлено, що зв'язок між суб'єктами правовідносин визначено в їх правах та обов'язках; 3) дані правовідносини врегульовано нормами цивільно-процесуального права. Попередню позицію вважаємо значно вдалішою, з огляду на те, що вона одночасно розкриває значно більший обсяг особливостей досліджуваного явища. Водночас, зміст даного визначення є цілком коректним, і кожна з виділених нами особливостей є притаманною цивільно-процесуальним правовідносинам.

[175] Цивільний процес України : підручник / за ред. Ю. С. Червоного. – К. : Істина, 2007. – 392 с.

[176] Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури. – 2007. – 352 с.

З точки зору М. Й. Штефана, цивільні процесуальні правовідносини – це врегульовані нормами цивільного процесуального права відносин, що виникають між судами як між собою, так і з учасниками процесу – громадянами і організаціями в цивільному судочинстві [177, с. 23]. Дана позиція є близькою до попередньої проаналізованої, проте водночас має суттєві відмінності. Особливостями цивільно-процесуальних правовідносин згідно із зазначеною концепцією є: 1) цивільно-процесуальні правовідносини визначено як врегульовані нормами цивільного процесуального права відносини; 2) суб'єктами цивільно-процесуальних правовідносин є суди та учасники процесу, до яких віднесено громадян та організації; 3) такі правовідносини виникають у цивільному судочинстві. Незрозумілим є формулювання «що виникають між судами як між собою, так і з учасниками процесу», що створює хибне розуміння того, що сторонами цивільно-процесуальних правовідносин можуть бути виключно суди. Більше того, визначаючи суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин, автор наводить неповний їх перелік. Тож, загалом, зробимо висновок, що дана дефініція характеризується окремими спірними моментами.

[177] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре» – 2005 р. – 624 с.

У підручнику «Теоретичні проблеми цивільного процесуального права» за загальною редакцією М. М. Ясинка, цивільні процесуальні правовідносини визначаються як система динамічних багатостадійних правових відносин, які мають імперативно-диспозитивний характер, виникають між обов'язковим суб'єктом – судом і іншими учасниками цивільного процесу, забезпечуючи захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [178, с. 168]. Дана дефініція є однією з найвдаліших серед проаналізованих нами в даній роботі. З її змісту серед особливостей цивільно-процесуальних правовідносин можна виділити наступні: 1) цивільно-процесуальні відносини визначаються як система правових відносин; 2) ознаками даної системи є динамічність та багатостадійність; 3) метод правового регулювання цивільно-процесуальних відносин визначено як імперативно-диспозитивний; 4) суд розтлумачено як обов'язковий суб'єкт; 5) до інших сторін цивільно-процесуальних відносин віднесено інших учасників цивільного процесу; 6) мета цивільно-процесуальних відносин визначена як забезпечення захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Аналізуючи підкреслену нами специфіку, у загальних рисах відмітимо вдалість положень даної дефініції. Дещо сумнівним є визначення цивільно-процесуальних відносин як системи правових відносин. З однієї сторони, погоджуємось із системним характером даного явища. Проте, з іншої сторони, визначення правової категорії через її множинність не є надто вдалим. Погодимось з виділенням суду як обов'язкового суб'єкта, проте заразом звернемо увагу на розмите визначення інших суб'єктів цивільно-процесуальних відносин. Водночас відзначимо вдалість формулювання в дефініції окремих ознак правовідносин,

[178] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К.: Алерта, 2016. – 576 с.

методу правового регулювання, а також розширеного тлумачення мети цивільно-процесуальних відносин.

З точки зору В. В. Комарова, цивільні процесуальні правовідносини – це такі, що виникають на основі норм цивільного процесуального права, індивідуалізовані суспільні зв'язки між судом, що здійснює правосуддя, та учасниками цивільного процесу, які характеризуються наявністю юридичних прав і обов'язків, що забезпечують правильний і швидкий розгляд та вирішення цивільних справ [179, с. 64]. Дану дефініцію також охарактеризуємо з огляду на наявність низки позитивних рис. Особливостями цивільно-процесуальних відносин, з точки зору автора, є наступні: 1) цивільно-процесуальними відносинами є індивідуалізовані суспільні зв'язки; 2) цивільно-процесуальні відносини виникають на основі норм цивільного процесуального права; 3) суб'єктами цивільно-процесуальних відносин є суд та учасники цивільного процесу; 4) ознакою суду як суб'єкта цивільно-процесуальних відносин є здійснення правосуддя; 5) ознакою учасників цивільного процесу як суб'єктів цивільно-процесуальних відносин є наявність юридичних прав і обов'язків; 6) метою цивільно-процесуальних відносин є правильний і швидкий розгляд та вирішення цивільних справ. Загалом, погодимось з кожною з виділених особливостей. Формулювання «індивідуалізовані суспільні зв'язки» є більш влучним, аніж «система правових відносин». Доволі детально роз'яснено сутність суб'єктів правовідносин. Щодо мети, незважаючи на те, що вона відрізняється від позицій попередніх авторів, вважаємо таке формулювання цілком допустимим.

С. Я. Фурса надала наступне визначення цивільних процесуальних правовідносин: «цивільні процесуальні правовідносини – це система динамічних багатостадійних правових відносин, які мають імперативно-диспозитивний характер; виникають між обов'язковим суб'єктом – судом й іншими учас-

[179] Гражданский процесс : учебник / В. В. Комаров, В. В. Баранковой, В. И. Тертышников и др.; под ред. В. В. Комарова. – Харьков : Одиссей, 2001. – 704 с.

никами цивільного процесу, здійснюються відповідно до норм законодавства та правового статусу суб'єкта» [180, с. 134]. Загалом, звернемо увагу на те, що такий підхід не суперечить попереднім розглянутим нами підходам. С. Я. Фурса, так само, як і М. М. Ясинок, розглядає цивільні процесуальні правовідносини як динамічні та багатостадійні правові відносини й виділяють їх імперативно-диспозитивний характер. Дослідниця, так само, як й інші науковці в даній сфері, підкреслює, що обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин є суд, а іншу сторону правовідношення визначає, як «інші учасники цивільного процесу». Окрім того, С. Я. Фурса відзначає, що цивільні процесуальні правовідносини здійснюються відповідно до норм законодавства та правового статусу суб'єкта [181, с. 134]. З цим варто погодитись, адже врегулювання нормами законодавства і обумовлює розуміння таких суспільних відносин як правових. Щодо правового статусу суб'єкта, його передусім становлять права та обов'язки. Враховуючи, що зміст будь-яких правовідносин становлять права та обов'язки їх сторін, правовий статус суб'єкта правовідносин дійсно має безпосередній вплив на здійснення цивільних процесуальних правовідносин.

Отже, аналіз наукової літератури засвідчив, що загалом переважна більшість дефініцій поняття цивільних процесуальних правовідносин є коректними та доцільними для формування належного розуміння досліджуваного інституту. Водночас варто відзначити, що кожна з них відрізняється та характеризується власною специфікою. Тобто, незважаючи на належний рівень уваги до даного питання, залишається актуальною потреба встановлення єдиної концепції, яка б синтезувала найвдаліші погляди науковців. Тому на основі здійсненого аналізу визначимо цивільні процесуальні правовідносини як динамічні та багатостадійні індивідуалізовані суспільні відносини, врегульовані нормами

[180] Фурса С.Я. (ред.). Цивільний процес України: академічний курс : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2009. – 848 с.

[181] Фурса С.Я. (ред.). Цивільний процес України: академічний курс : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2009. – 848 с.

цивільного процесуального права з використанням імперативно-диспозитивного методу, що виникають між судом як обов'язковим суб'єктом, особами, які беруть участь у справі, та іншими учасниками цивільного процесу, й зв'язок між якими визначено в їх правах та обов'язках, що виникають у цивільному судочинстві з метою забезпечення правосуддя при захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Щодо ознак правовідносин, у науковій теорії наявна низка концепцій, які є притаманними для будь-яких правових відносин, а отже і для цивільно- процесуальних. Так, Г. В. Кикоть виділяє наступні ознаки правовідносин: 1) це різновид соціальних відносин, механізм виникнення й реалізації яких підкорюється загальним закономірностям установлення і здійснення таких відносин; 2) їх сторонами можуть бути тільки особи, які мають якості суб'єкта права; 3) їх змістом виступає взаємодія сторін, форма якої регламентована юридичними нормами; 4) тільки в їх межах відбувається юридичний захист суб'єктивних прав і свобод, виконання юридичних обов'язків; 5) у громадянському суспільстві вони – один з найбільш ефективних і поширених легітимних шляхів досягнення людиною мети, реалізації нею інтересів і потреб у межах правопорядку й законності; 6) їх відрізняє тісний зв'язок з юридичними нормами, що містять загальну модель певної дії та вказують на способи й механізм захисту від порушень цієї моделі [182, с. 38]. Тобто Г. В. Кикоть виділяє ознаки правовідносин з їхньої дефініції. Дотримуючись такої точці зору, із сформульованого нами визначення поняття «правовідносини» можна виділити наступні ознаки: 1) індивідуалізованість; 2) вольовий характер; 3) врегулювання нормами права; 4) забезпечення державним примусом; 5) зв'язок учасників кореспондуючими суб'єктивними правами і юридичними обов'язками; 6) встановлення для однієї сторони виду й міри можливої поведінки, а для іншої – належної поведінки; 7) охорона державою.

[182] Кикоть Г. В. Юридичні факти в системі правовідносин : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Г. В. Кикоть; ІДП НАН України. – К., 2006. – 198 с.

Схоже бачення притаманне й іншим науковцям, зокрема М. І. Матузов відзначає, що ознаками правових відносин як особливого виду суспільних відносин є наступні: 1) виникнення, припинення або зміна лише на підставі правових норм, які їх безпосередньо породжують; 2) наявність взаємних суб'єктивних прав та обов'язків суб'єктів правовідносин, які утворюють між ними двосторонній зв'язок; 3) вольовий характер, оскільки в них відбивається як воля держави, так і, у переважній більшості випадків, воля самих учасників; 4) охорона державою; 5) індивідуалізованість суб'єктів, сувора визначеність їх взаємної поведінки, персоніфікація прав та обов'язків, це завжди конкретний зв'язок «когось» із «кимось» [183, с. 472–477]. Загалом, кожна із зазначених ознак у тій чи іншій формі вже була відзначена нами раніше в даній роботі, тому варто погодитись з такою позицією науковця. Водночас варто підсумувати, що наявність таких характерних спільних рис обумовлює можливість об'єднати зазначені ознаки в одну спільну групу – групу загальноправових ознак правовідносин, тобто таких, які є характерними для всіх без винятку правовідносин у нашій державі, і в тому числі для досліджуваного нами виду.

Аналізуючи дефініції поняття цивільних процесуальних правовідносин, ми частково розглянули його ознаки, проте лише в межах формулювань, здійснених авторами. Саме тому актуальним та необхідним є аналіз авторських концепцій щодо тлумачення ознак цивільних процесуальних правовідносин.

Так, О. М. Єфімов розрізняє «ознаки цивільних процесуальних правовідносин» та «особливості цивільних процесуальних правовідносин», втім, дослідження їх сутності свідчить про те, що обидві категорії по суті є ознаками, тобто «рисами, властивостями, особливостями чого-небудь» [184, с. 834]. До ознак автором віднесено наступні положення: 1) такі відносини виникають на

[183] Теория государства и права / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 672 с.

[184] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

основі норм цивільного процесуального права внаслідок їх реалізації. Саме внаслідок реалізації норм цивільного процесуального права такі правовідносини й можуть виникнути; 2) такі відносини існують між учасниками суспільних відносин – між судом та іншими учасниками процесу в зв'язку зі здійсненням правосуддя в цивільних справах, у справах наказного й окремого провадження; юридично закріплюють взаємну поведінку вказаних суб'єктів через їх суб'єктивні цивільні процесуальні права і обов'язки. Цивільні процесуальні правовідносини виникають та існують за обов'язкової участі в них суду; 3) реалізація суб'єктивних цивільних прав і виконання суб'єктивних обов'язків забезпечується методами правового впливу – санкціями цивільного процесуального права. Імперативний метод впливу на поведінку суб'єктів регульованих відносин закріплюється в нормах права, які встановлюють зобов'язання, заборони і примус. Примус – це вплив, спрямований на забезпечення виконання правил окремих норм цивільного процесуального права. Заходами процесуального примусу є: попередження; видалення з залу судового засідання; тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; привід. Відповідно, «особливості» автором виділено з використанням праці Ю. С. Чорного [185, с. 62]: 1) відносність – у відносних правовідносинах конкретно визначені як правомочні, так і зобов'язані суб'єкти; 2) двосторонність – цивільні процесуальні правовідносини завжди є двосторонніми, тобто в процесуальних правовідносинах обидві сторони мають права й обов'язки одна стосовно іншої; двохсуб'єктними, тобто завжди виникають та існують між двома суб'єктами: судом та іншим учасником процесу. Суд є обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин; 3) системність – цивільні процесуальні відносини складаються й видозмінюються під час судової діяльності згідно з її стадіями, утворюючи відповідну систему; 4) обов'язкова правова форма – цивільні процесуальні правовідносини не можуть існувати поза правовою формою, в якій вони завжди виступа-

[185] Цивільний процес України : підручник / за ред Ю. С. Червоного. – К. : Істина, 2007. – 392 с.

ють [186, с. 33]. Аналізуючи сутність «ознак» та «особливостей», звернемо увагу на те, що ознаки є близькими до виділених нами раніше з авторських дефініцій властивостей цивільно-процесуальних відносин. У свою чергу, особливості мають більш абстрактний характер і є сформульованими з урахуванням загального розуміння сутності досліджуваного інституту. Щодо переліку ознак та особливостей, у нас відсутні підстави оспорювати притаманність будь-якої з них цивільно-процесуальним відносинам.

О. О. Штефан визначає наступні ознаки цивільних процесуальних правовідносин: 1) виникають на підставі норм цивільного процесуального права внаслідок їх реалізації; 2) створюються між учасниками суспільних відносин – судом і кожним з учасників цивільного процесу під час судочинства в цивільній справі; 3) юридично закріплюють взаємну поведінку зазначених суб'єктів через їх суб'єктивні цивільні процесуальні права і обов'язки; 4) реалізація суб'єктивних цивільних процесуальних прав і виконання суб'єктивних обов'язків забезпечуються заходами правового впливу – санкціями [187, с. 14]. Загалом, дана концепція є близькою до дефініції цивільних процесуальних правовідносин, запропонованої автором та проаналізованої раніше нами в даній роботі. У даному випадку також погодимось з актуальністю виділення кожної з ознак.

У підручнику «Теоретичні проблеми цивільного процесуального права» за загальною редакцією М. М. Ясинка визначено, що цивільним процесуальним правовідносинам, як різновиду правових відносин, властиві загальні ознаки: 1) вони становлять різновид суспільних відносин; 2) є ідеологічними відносинами; 3) є вольовими відносинами; 4) охороняються і забезпечуються заходами державного впливу, їх учасники є носіями прав і обов'язків. Крім загальних, їм також притаманні специфічні ознаки, які зумовлені властивостями цивільного процесуального права, його предметом і методом правового регулювання: 1) правова форма вираження; 2) обов'язковим суб'єктом є суд; 3) імперативно-диспозитивний характер; 4) динамічність; 5) багатостадійність; 6) системний характер; 7) зв'язок з матеріально-правовими відносинами; 8) є одним із засобів механізму захисту прав, свобод та інтересів фізичних, юридичних осіб та держави [188, с. 158, 168]. Щодо даної позиції, відзначимо вдалість класифікації ознак на загальні та специфічні. Такий підхід цілком можливо застосувати і щодо раніше проаналізованої нами позиції О. М. Єфімова. Він є логічним з тієї точки зору, що цивільним процесуальним правовідносинам є одночасно притаманні і ознаки правових відносин, які мають загальний характер та є невід'ємною характеристикою будь-якого їх різновиду, та ознаки, характерні виключно для цивільних процесуальних правовідносин, які враховують їх специфіку. Щодо самого переліку ознак, погодимось з автором і відзначимо його вдалість.

Т. М. Кілічава до ознак цивільних процесуальних правовідносин віднесла наступні: 1) врегульовані нормами цивільного процесуального права; 2) завжди виникають між судом як органом державної влади та іншими учасниками процесу; 3) оформлюють поведінку учасників процесу, яка складається з приводу відправлення правосуддя в цивільних справах; 4) мають відносний характер, тобто визначений конкретний суб'єктний склад правовідносин з чітким визначенням правового статусу кожного з них; 5) виражають у спеціальній встановленій законом цивільній процесуальній формі; 6) постійно перебувають у русі, що в цілому складає певну їх систему [189, с. 32]. Даний перелік ознак є близьким до раніше проаналізованих нами і включає передусім спеціальні ознаки. Щодо кожної з ознак, відзначимо їх актуальність та притаманність цивільним процесуальним правовідносинам. Тому, загалом, вважаємо позицію дослідниці вдалою.

[186] Єфімов О. М. Цивільні процесуальні правовідносини та передумови їх виникнення / О. М. Єфімов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2015. – Вип. 32 (2). – С. 32–35.

[187] Штефан О. О. Цивільне процесуальне право у схемах : навч. посіб. – К. : МАУП, 2004. – 208 с

[188] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін. ; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 576 с.

[189] Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури. – 2007. – 352 с.

С. Я. Фурса в процесі аналізу поняття цивільних процесуальних правовідносин виділяє їх загальні та спеціальні ознаки. До загальних віднесено наступні: 1) вони становлять різновид суспільних відносин; 2) вони є ідеологічними відносинами, тобто результатом свідомої діяльності людей; 3) вони є вольовими відносинами; 4) вони охороняються та забезпечуються заходами державного впливу; 5) їх учасники є носіями прав та обов'язків [190, с. 123]. Зазначена група ознак цивільних процесуальних правовідносин має загальний харакетер, адже є притаманною не лише досліджуваному різновиду, а з її допомогою можна охарактеризувати будь-який вид правовідносин (цивільні, кримінальні, кримінальні процесуальні, господарські тощо). Цивільні процесуальні правовідносини є різновидом суспільних відносин, адже вони є формою взаємодії різних членів суспільства. Вони є ідеологічними відносинами, адже суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин вступають до них свідомо. Цивільні процесуальні правовідносини є вольовими відносинами, адже вони виникають та реалізовуються на основі волевиявлення хоча б одного з їх учасників. Про те, що такі правовідносини охороняються та забезпечуються заходами державного впливу, свідчить їх цивільно-правовий характер. Остання загальна ознака полягає в тому, що учасники цивільних процесуальних правовідносин є носіями прав та обов'язків, які власне і становлять їх зміст. Тож, загалом, дійдемо висновку, що цивільним процесуальним правовідносинам дійсно притаманні загальні ознаки. До спеціальних С. Я. Фурса відносить: 1) здійснення в межах закону, а саме в певній процесуальній формі під час здійснення правосуддя в цивільних справах; 2) обов'язковим суб'єктом є суд; 3) імперативно-диспозитивний характер; 4) динамічність; 5) багатостадійність; 6) системний характер; 7) наперед встановлені комплекси прав та обов'язків для кожної особи, яка має у цивільному процесі певний правовий статус; 8) послідовий розвиток відносин, який залежить від

[190] Фурса С.Я. (ред.). Цивільний процес України: академічний курс : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2009. – 848 с.

стадії процесу та реальних обставин, які виникають під час розгляду справи; 9) зв'язок з матеріально-правовими правовідносинами; 10) кожні відносини є індивідуальними, оскільки залежать від множинності критеріїв; 11) публічний характер, коли відбувається відкритий розгляд справи; 12) забезпечення заходами процесуального впливу [191, с. 133–134]. Частина ознак вже була охарактеризована нами в даній роботі, тому детально зупинимось на окремих елементах даної класифікації. Кожні цивільні процесуальні правовідносини є індивідувальними, оскільки їм притаманний унікальний суб'єктний склад, унікальний об'єкт та зміст. Відсутні єдині стандарти, за якими склад цивільних процесуальних правовідносин буде шаблонним. Усі перераховані елементи є індивідувальними в кожному окремому випадку. Щодо ознаки публічного характеру цивільних процесуальних правовідносин, звернемо увагу на те, що не всі вони є публічними. Наприклад, цивільні процесуальні правовідносини з відводу судді можуть виникнути до відкриття провадження у справі, тому таким правовідносинам може бути нехарактерний публічий характер. При цьому не викликає сумнівів те, що такі правовідносини є цивільно-правовими, адже вони виникають між судом як обов'язковим суб'єктом, особами, які беруть участь у справі, та іншими учасниками цивільного процесу, а їх здійснення врегульоване нормами ЦПК України [192]. Втім, загалом, з більшістю з перерахованих ознак варто погодитись.

А. Л. Паскар виділила виключно специфічні ознаки цивільних процесуальних правовідносин: 1) процедурно-правова форма вираження, оскільки ці відносини виникають з приводу специфічного предмету діяльності – здійснення судочинства в цивільних справах. Дане положення обґрунтовується тим, що норми цивільного процесуального законодавства закріплюють не лише можливість тієї чи іншої поведінки суб'єктів

[191] Фурса С.Я. (ред.). Цивільний процес України: академічний курс : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2009. – 848 с.

[192] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

цивільних процесуальних правовідносин, а й детально регламентують спосіб та порядок реалізації, послідовність вчинення процесуальних дій, форму та зміст процесуальних документів, які фіксують їх результати; 2) диспозитивно-імперативний характер; 3) обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин є суддя; 4) багатостадійність цивільних процесуальних правовідносин полягає в тому, що у своєму русі та розвитку вони здійснюють поступове проходження передбачених законом стадій судового процесу [193, с. 9]. Також погодимось з цією позицією, оскільки актуальність кожної з ознак підтверджується працями інших авторів. Окрім того, відзначимо влучність авторського обґрунтування кожної особливості. Водночас, підсумовуючи аналіз усіх наведених концепцій, лише декілька з них вважаємо повноцінними, тобто такими, які враховують особливості цивільних процесуальних правовідносин як різновид правовідносин та цивільних процесуальних правовідносин у їх специфіці. Тому, відзначаючи загальну актуальність кожної з виділених ознак, сьогодні вітчизняна правова теорія потребує повноцінної системи, яка максимально враховуватиме найвдаліші зразки існуючих нині концепцій.

Тож, на основі даного аналізу, виділимо наступні ознаки цивільних процесуальних правовідносин:

1. Загальні ознаки:

1) є різновидом вольових суспільних відносин;

2) охороняються і забезпечуються заходами державного впливу;

3) їх учасники є носіями прав і обов'язків;

4) системність;

5) обов'язкова правова форма;

2. Специфічні ознаки:

1) виникнення на основі норм цивільного процесуального права внаслідок їх реалізації;

[193] Паскар А. Л. Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. Л. Паскар / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 21 с.

2) особлива процедурно-правова форма вираження;

3) відносний характер;

4) імперативно-диспозитивний характер;

5) динамічність;

6) зв'язок із матеріально-правовими відносинами.

Ознака, згідно з якою цивільні процесуальні правовідносини є різновидом суспільних відносин, розкривається фактично в усіх авторських позиціях щодо тлумачення їх сутності [194, с. 63; 195, с. 31; 196, с. 23; 197, с. 168]. Так, цивільні процесуальні відносини виникають шляхом волевиявлення його учасників. Тобто в разі наявності спірного характеру в цивільних правовідносинах, особа, чиї права та інтереси були порушені, може звернутись в порядку, встановленому чинним законодавством, до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. У свою чергу, суд вирішує таке питання по суті. З цього можна зробити висновок, що в цивільних процесуальних відносинах здійснюється реалізація як державної волі, так й індивідуальної. Державна воля проявляється в тому, що судові рішення приймаються іменем держави. Держава зацікавлена в належному розгляді цивільних справ, забезпеченні правосуддя при захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. У свою чергу, індивідуальна воля проявляється в тому, що згідно зі статтею 4 ЦПК України [198], кожна особа має право в порядку, встановленому законом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів.

[194] Цивільний процес України : підручник / за ред Ю. С. Червоного. – К. : Істина, 2007. – 392 с.

[195] Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право : навчальний посібник. – К. : Центр учбової літератури. – 2007. – 352 с.

[196] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре» – 2005 р. – 624 с.

[197] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін. ; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К.: Алерта, 2016. – 576 с.

[198] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

Охорона цивільних процесуальних правовідносин та забезпечення заходами державного впливу проявляється в тому, що суб'єктивні права і юридичні обов'язки учасників правовідносин можуть в разі потреби забезпечуватись застосуванням заходів примусу. У більшості випадків суб'єктивні права і юридичні обов'язки в різноманітних суспільних відносинах реалізовуються без застосування примусових заходів. Проте специфіка цивільних процесуальних правовідносин полягає в тому, що їх виникнення пов'язується з порушенням прав та інтересів учасників цивільних правовідносин. У такому випадку, як нами раніше неодноразово відзначалось, особа, чиї права чи інтереси зазнали порушень, має право в порядку, встановленому законом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів [199]. Відповідно, внаслідок розгляду, суддею приймається одне з судових рішень: ухвала, рішення, постанова, судовий наказ, в якому чітко визначаються права та обов'язки суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Тож, можливість державного примусу створює режим соціальної захищеності, безпеки, законності учасників цивільних правовідносин.

Ознака, яка полягає в тому, що учасники цивільних процесуальних правовідносин є носіями прав і обов'язків, також знаходить своє підтвердження при аналізі норм ЦПК України [200]. Так, правами учасників цивільних процесуальних правовідносин є право на звернення до суду за захистом; право на перегляд справи та оскарження судового рішення; право на передачу спору на розгляд третейського суду; право на передачу спору на розгляд іноземного суду тощо. Серед обов'язків можна виділити обов'язок доказування і подання доказів; обов'язок повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) та про причини неявки в судове засідання; обов'язок суду зупинити провадження у справі тощо. Окремо варто виділити серед особливих прав та обов'язків права та обов'язки суб'єктів як учасників справи (ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень, подавати докази, брати участь у судових засіданнях, брати участь у дослідженні доказів, подавати заяви та клопотання тощо) та процесуальні права та обов'язки суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин як сторін судового розгляду (позивач вправі відмовитися від позову, відповідач має право визнати позов на будь-якій стадії судового процесу, позивач вправі збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, відповідач має право подати зустрічний позов тощо).

Ознака системності полягає в тому, що у своєму русі та розвитку цивільні процесуальні правовідносини здійснюють поступове проходження передбачених законом стадій судового процесу. Тобто цивільні процесуальні правовідносини складаються й видозмінюються під час судової діяльності згідно з її стадіями, встановленими в нормах ЦПК України [201], утворюючи відповідну систему.

Так, аналіз даного нормативно-правового акту дозволяє виділити наступні стадії цивільного процесу:

1. Пред'явлення позову – для захисту порушених прав та інтересів фізичних, юридичних осіб і держави вони наділені правом звертатися до суду. Відповідно, позов є інструментом, за допомогою якого забезпечується реалізація права на звернення до суду;

2. Відкриття провадження у справі – на даній стадії заява реєструється та передається судді. Суддя приймає рішення чи відкривати провадження по справі, чи залишити позовну заяву без руху та повернути її, або ж відмовити у відкритті провадження у справі. За відсутності підстав для залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження суд відкриває провадження у справі;

[199] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[200] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[201] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

3. Підготовче провадження – на даній стадії суддя вирішує наступні завдання: остаточно визначає предмет спору та характер спірних правовідносин, позовних вимог та склад учасників судового процесу; з'ясовує заперечення проти позовних вимог; визначає обставини справи, які підлягають встановленню, та збирає відповідні докази; вирішує питання відводів; визначає порядок розгляду справи; вчиняє інші дії з метою забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті;

4. Розгляд справи по суті – дана стадія своєю чергою складається з низки підстадій (відкриття, з'ясування обставин справи та дослідження доказів, судові дебати та ухвалення рішення). Значення даної стадії визначається змістом діяльності суду першої інстанції і виконуваних ним функцій. Відповідно, шляхом розгляду цивільних справ здійснюється забезпечення правосуддя при захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. При розгляді цивільних справ по суті, суд здійснює всебічне, повне та об'єктивне вирішення цивільних справ у відповідності з чинним законодавством;

5. Перегляд судових рішень – дана стадія є не обов'язковою, а факультативною (тобто є актуальною лише за наявності на те волі сторін) та включає три підстадії: а) апеляційне провадження; б) касаційне провадження; в) перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. Кожна із зазначених підстадій є додатковою гарантією захисту прав та інтересів громадян, юридичних осіб і держави, а також забезпечення законності та обґрунтованості судових рішень і ухвал в цивільному судочинстві;

6. Виконання судових рішень – ухвала, рішення, постанова, судовий наказ, що набрали законної сили, є обов'язковими для всіх осіб, на яких вони поширюються, і підлягають виконанню на всій території України.

Отже, ознака системності полягає в тому, що в сукупності усі перераховані та проаналізовані стадії становлять собою єдину систему, в якій кожна ланка залежить від інших, і лише успішне

функціонування кожного з елементів може забезпечити роботу всього механізму.

Останньою загальною ознакою є обов'язкова правова форма. Існування даної ознаки обумовлено тим, що правовими відносинами є передусім суспільні відносини, врегульовані нормами певної галузі права. Тобто ознака обов'язкової правової форми полягає в тому, що цивільно-процесуальні відносини, як і будь-які інші правовідносини, мають правову форму, визначену в першу чергу чинним ЦПК України [202], а також інші акти вітчизняного законодавства. Це означає, що цивільно-процесуальні відносини виникають, розвиваються та функціонують згідно з нормами, закріпленими в чинному цивільно-процесуальному законодавстві.

Підсумовуючи дослідження загальних ознак цивільних процесуальних правовідносин, варто зробити висновок, що нами на основі аналізу норм чинного законодавства встановлено притаманність кожної з них досліджуваному інституту. Це свідчить: по-перше, про те, що цивільні процесуальні правовідносини є важливим різновидом правових відносин, якому притаманні усі їх ознаки; по-друге, незважаючи на загальний характер ознак, все ж вони є належними цивільним процесуальним відносинам з урахуванням особливої специфіки. Тобто навіть загальні ознаки в межах цивільних процесуальних правовідносин отримують особливого відтінку та значення.

Першою специфічною ознакою, виділеною нами, є виникнення цивільних процесуальних правовідносин на основі норм цивільного процесуального права внаслідок їх реалізації. Дана ознака за своєю сутністю є близькою до загальної ознаки обов'язкової правової форми, проте в розрізі її специфічного характеру проаналізуємо це питання більш детально.

Так, у частині 1 статті 3 ЦПК України [203] встановлено, що цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції

[202] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[203] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

України [204], зазначеного Кодексу [205], Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року № 2709-IV [206], законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Водночас варто звернути увагу на те, що в цивільному процесі всі процесуальні дії повинні здійснюватися лише в межах закону. Це знаходить своє підтвердження в частині 9 статті 10 ЦПК України [207], в якій встановлено, що якщо спірні відносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, який регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права). Іншими словами, процесуальна діяльність суду з розгляду і вирішення цивільних справ може відбуватись виключно в межах чинного законодавства навіть у разі, якщо її врегулювання прямо не передбачено нормами чинного цивільного процесуального законодавства. Як слушно зазначають автори підручника «Теоретичні проблеми цивільного процесуального права» за загальною редакцією М. М. Ясинка, сама сутність цивільного процесу як форми реалізації судової влади держави передбачає високу ступінь впорядкованості і організованості, що може бути забезпечене саме через неухильне дотримання норм цивільного процесуального законодавства [208, с. 161]. Отже, ознака виникнення цивільних процесуальних правовідносин на основі норм цивільного процесуального права полягає в тому, що: по-перше, цивільне судочинство здійснюється за допомогою низки актів

[204] Конституція України. Закон України від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

[205] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[206] Про міжнародне приватне право. Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 32. – Ст. 422.

[207] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[208] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін. ; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 576 с.

чинного законодавства, які переважно мають цивільно-процесуальний характер; по-друге, виникнення цивільних процесуальних правовідносин в інший спосіб є неможливим, оскільки в чинному законодавстві чітко передбачено процесуальну діяльність суду виключно в межах чинного законодавства; по-третє, впорядкованість та організованість цивільних процесуальних правовідносин може бути забезпечена лише шляхом дотримання норм цивільного процесуального законодавства.

Наступна ознака передбачає особливу процедурно-правову форму вираження цивільних процесуальних правовідносин. Дана ознака була в певній мірі розглянута нами в межах аналізу групи загальних ознак, а також раніше в роботі. Ця особливість обґрунтовується тим, що норми цивільного процесуального законодавства закріплюють не лише можливість тієї чи іншої поведінки суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, а й детально регламентують спосіб та порядок реалізації, послідовність вчинення процесуальних дій, форму та зміст процесуальних документів, які фіксують їх результати. Тобто особливістю цивільних процесуальних правовідносин є закріплення в нормах цивільно-процесуального законодавства алгоритмів здійснення процедур, які і є предметом правовідношення. Водночас системний характер цивільних процесуальних правовідносин обумовлює суворе додержання стадій цього механізму, а також виконання всіх встановлених законодавчих приписів. Особливість процедурно-правової форми вираження цивільних процесуальних правовідносин полягає в участі суду як обов'язкового суб'єкта. Отже, кожен суб'єкт цивільних правовідносин отримує право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. Відповідно, у такому випадку відбувається реалізація проаналізованої нами раніше процедури, яка проходить шість стадій (втім, не всі з них є обов'язковими). Отже, особлива процедурно-правова форма вираження цивільних процесуальних правовідносин – це цивільне судочинство, яке застосовується з метою забезпечення правосуддя при захисті порушених, невизнаних

або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Ознака відносного характеру пов'язана з особливим суб'єктним складом цивільних процесуальних правовідносин. Так, у даній роботі неодноразово знайшло підтвердження, що такі суспільні відносини існують між конкретними учасниками суспільних відносин: між судом як обов'язковим суб'єктом, сторонами та іншими учасниками процесу. Автори підручника «Теоретичні проблеми цивільного процесуального права» за загальною редакцією М. М. Ясинка підкреслюють, що суд є обов'язковим суб'єктом усіх без винятку цивільних процесуальних правовідносин, які можуть виникати і існувати тільки між двома суб'єктами – судом, який розглядає справу, і будь-яким іншим учасником процесу. При цьому, цивільні процесуальні правовідносини не можуть існувати поза судом, оскільки саме суд є єдиним державним органом, виключною компетенцією якого є здійснення правосуддя [209, с. 162]. Суд може бути представлений наступними суб'єктами: 1) суддя одноособово; 2) колегіальний склад суду в складі одного судді і двох народних засідателів; 3) колегія суддів апеляційної інстанції в складі трьох професійних суддів; 4) колегія суддів суду касаційної інстанції в складі не менше трьох суддів; 5) колегія суддів Верховного Суду. У свою чергу, іншими суб'єктами згідно з нормами ЦПК України [210] є особи, які беруть участь у справі, та інші учасники цивільного процесу, про що нами вже відзначалось у цій роботі. Вони в свою чергу представлені громадянами України, іноземними громадянами, особами без громадянства, юридичними особами, Українською державою, іншими організаціями, органами та особами, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, а також представниками. Іншими учасниками є помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпоряд-

[209] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 576 с.

[210] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

ник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст. Тож, ознака відносного характеру цивільних процесуальних правовідносин полягає в тому, що даний вид правовідношення характеризується особливим переліком суб'єктів, характерним лише для нього. При цьому обов'язковим суб'єктом є передусім суд, а склад інших суб'єктів визначається безпосередньо в кожних правовідносинах.

Ознака імперативно-диспозитивного характеру цивільних процесуальних правовідносин виділялась одразу декількома вченими. Так, А. Л. Паскар відзначила, що раніше досліджуваним правовідносинам була характерна така ознака як владний характер, яка домінувала протягом тривалого часу та втратила своє значення й не відповідає цивільному процесуальному законодавству. Аналіз норм ЦПК України та принципів цивільного процесу свідчить про те, що сучасному стану розвитку науки цивільного процесуального права і положенням цивільного процесуального законодавства України більш адекватно відповідає така ознака цивільних процесуальних правовідносин як диспозитивно-імперативний характер [211, с. 9]. Дану ознаку можна пояснити у такий спосіб: вертикальна (імперативна) структура цивільних процесуальних правовідносин полягає в наявності вертикалі у відносинах між суб'єктами правовідношення. Одним із суб'єктів є суд, наділений владними повноваженнями, а іншими суб'єктами є усі інші учасники судового процесу. Втім, як відзначають автори підручника «Теоретичні проблеми цивільного процесуального права» за загальною редакцією М. М. Ясинка, цивільні процесуальні правовідносини не є відносинами підпорядкування, оскільки вони складаються по горизонтальній лінії, де суб'єкти мають взаємні права і обов'язки. Такі відносини не є відносинами субординації, а суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин перебувають у відносинах координації, оскільки вони взаємодіють між собою і взаємо-

[211] Паскар А. Л. Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / А. Л. Паскар; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 21 с.

пов'язані кореспондуючими правами і обов'язками [212, с. 163]. Підтвердження цьому можна знайти в нормах ЦПК України [213], оскільки статтею 12 встановлено, що цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін, а в статті 13 регламентовано диспозитивність цивільного судочинства. Тому, враховуючи, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів, а суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, погодимось з вітчизняними дослідниками щодо того, що для цивільних процесуальних правовідносин є характерною саме імперативно-диспозитивна ознака. Хоча суд наділений владними повноваженнями, у досліджуваних правовідносинах вони набувають диспозитивного характеру, оскільки даний орган передусім виконує роль арбітра.

Ознака динамічності цивільних процесуальних правовідносин полягає в тому, що вони постійно перебувають у русі, що в цілому складає їх систему, раніше розглянуту нами в даній роботі. Авторами підручника «Теоретичні проблеми цивільного процесуального права» за загальною редакцією М. М. Ясинка динамічність цивільних процесуальних правовідносин пояснюється наявністю багатьох стадій цивільного процесу, а також тим, що кожне правовідношення, яке виникає і розвивається, пов'язане з іншими процесуальними відносинами [214, с. 165]. Водночас різні науковці роз'яснюють дану ознаку інакше. У вітчизняній науці наявні ознаки системності та багатостадійності цивільних процесуальних правовідносин, проте за своєю сутністю вони фактично повторюють виділену ознаку динамічності.

[212] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 576 с.

[213] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[214] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 576 с.

Ознаці зв'язку цивільних процесуальних правовідносин з матеріально-правовими відносинами нами присвячено окремий розділ у даній роботі, проте відзначимо, що окрім власне цивільно-правових відносин, досліджувані правовідношення мають сталі зв'язки й з правовими відносинами інших галузей права. Так, М. Й. Штефан вказує на те, що цивільне процесуальне право пов'язане з цивільним, сімейним, трудовим та іншими галузями матеріального права, оскільки це визначається необхідністю примусової реалізації норм матеріального права органами правосуддя [215, с. 14–15]. На зв'язок цивільних процесуальних правовідносин з матеріально-правовими відносинами вказують також норми ЦПК України [216]. Зокрема, у частині 1 статті 19 встановлено, що суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

Окрім того, як зазначається М. Й. Штефаном, взаємозв'язок між цивільним матеріальним і процесуальним правом виявляється також в окремих нормах та інститутах цивільного права. Його норми визначають обставини, сукупність юридичних фактів, що становлять підставу позову, предмет доказування і підлягають з'ясуванню в цивільному судочинстві при розгляді конкретних справ [217, с. 15]. Тож, зробимо висновок, що зв'язок цивільних процесуальних правовідносин із матеріально-правовими відносинами виходить далеко за межі цивільного права.

Підсумовуючи дослідження специфічних ознак цивільних процесуальних правовідносин, відзначимо, що багато в чому вони є пов'язаними з проаналізованими нами раніше загальними. Це свідчить як про актуальність систематизації ознак за різними групами, так і про те, що навіть у межах загальнопра-

[215] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре» – 2005 р. – 624 с.

[216] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[217] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре» – 2005 р. – 624 с.

вових критеріїв, цивільні процесуальні відносини відрізняються характерною лише їм специфікою. Звернемо увагу на те, що специфічними ознаками цивільних процесуальних правовідносин є передусім їх галузева приналежність та зв'язок із матеріально-правовими відносинами, особливості процедур і динаміки їх перебігу, специфіка суб'єктного складу й методу правового регулювання.

Підсумовуючи вищеозначене дослідження щодо поняття та ознак цивільних процесуальних правовідносин, варто зупинитись на наступних важливих моментах. Визначення поняття даного інституту не користується достатньою увагою серед вітчизняних науковців. Водночас більшість існуючих концепцій є доволі вдалими, хоча і відрізняються одна від одної. Водночас єдності щодо визначення даного питання науковцями все ще не було досягнуто. Ознаки цивільних процесуальних правовідносин у позиціях різних науковців виявились більш близькими за змістом. Головною проблемою досліджених позицій є ігнорування науковцями розробки класифікацій ознак, що значно полегшило б їх дослідження.

2.2. Система цивільних процесуальних правовідносин

Як і у випадку з іншими галузями права (наприклад трудового чи цивільного), системою цивільних процесуальних правовідносин є сукупність правовідносин у сфері здійснення правосуддя в цивільних справах, тому їх класифікація за великою кількістю ознак є необхідною. Незважаючи на це, особливого науково-теоретичного та науково-практичного інтересу проблема визначення системи цивільних процесуальних правовідносин не набула і до сьогодні. Вітчизняні науковці, які в тій чи іншій мірі звертаються до даного питання, користуються працями, датованими ще радянською епохою. Досліджень, здійснених у межах розробки вітчизняних правових інститутів, було здійснено вкрай мало.

Актуальність аналізу даної проблеми можна виразити в наступних напрямках: по-перше, належне визначення та класифікація цивільних процесуальних правовідносин гарантує ефективність забезпечених і гарантованих чинним законодавством процесуальних прав громадян; по-друге, неприпустимою є ситуація, за якої загалом високодосліджений інститут цивільних процесуальних правовідносин має окремі елементи, які фактично перебувають поза увагою науковців. Отже, низький рівень наукової розробленості та важливість даного питання для теорії цивільних процесуальних правовідносин загалом обумовлюють необхідність здійснення дослідження системи цивільних процесуальних правовідносин.

Проблемі дослідження системи цивільних процесуальних правовідносин за часів незалежності України було присвячено працю лише А. Л. Паскар, проте в радянський період та в сучасні часи окремі елементи даної системи досліджували такі науковці, як: Ю. В. Білоусов, О. Г. Братель, С. В. Васильєв, Є. В. Васьковський, М. А. Гурвич, К. В. Гусаров, Д. Р. Джалілов, О. М. Єфімов, О. С. Захарова, М. Б. Зейдер, В. В. Комаров, В. П. Мозолін, Є. О. Нєфєдьєв, О. В. Підлубна, Л. А. Тичинська,

Є. І. Фурса, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, Т. В. Цюра, Ю. С. Червоний, Н. О. Чечіна, М. Й. Штефан, М. М. Ясинок тощо. Втім, незважаючи на суттєвий об'єм теоретичного матеріалу, присвяченого цивільним процесуальним правовідносинам, питання їх системи все ще залишається малодослідженим, що і обумовлює актуальність даного дослідження.

Система – це порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь, або ж заведений, прийнятий порядок [218, с. 1320]. Тобто системою цивільних процесуальних правовідносин є певна сукупність її складових, що характеризуються взаємним зв'язком та визначеним порядком. Елементами систем будь-яких суспільних відносин є їх різновиди. Тобто дослідження системи цивільних процесуальних правовідносин передбачає встановлення їх різновидів, а також зв'язків між ними.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що наразі дослідження системи цивільних процесуальних правовідносин фактично не проводились після проголошення незалежності України. Підручники та монографії з цивільного процесуального права розкривають сутність цивільних процесуальних правовідносин передусім з огляду на їх поняття, ознаки, суб'єктів, об'єкт, зміст та підстави виникнення [219, с. 39–42; 220, с. 49–62; 221, с. 31–37]. Зі свого боку, дослідники безпосередньо цивільних процесуальних правовідносин також переважно не звертають увагу на розкриття даного питання. Найбільш повно дане питання було розкрито в праці А. Л. Паскар [222], проте і в даному випадку досліджуване питання потребує дещо глибшого аналізу.

[218] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

[219] Васильєв С. В. Цивільний процес України [текст] : навчальний посібник / С. В. Васильєв – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 344 с.

[220] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс; підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

[221] Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури. – 2007. – 352 с.

[222] Паскар А. Л. Система цивільних процесуальних правовідносин // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 578. – Чернівці : Рута, 2011. – С. 83–87.

Передусім виділимо працю зазначеної вченої з огляду на якісне дослідження еволюції наукових думок щодо системи цивільних процесуальних правовідносин. Так, дослідницею відзначено, що питання єдності цивільних процесуальних правовідносин досліджувалось ще дореволюційними процесуалістами. Наприклад, Є. О. Нєфедьєв писав: «У процесі, як урегульованої законом діяльності, спостерігається єдність, цілісність. Якщо є всі умови для виникнення процесу, то сам процес виникає як єдине ціле» [223, с. 95–96]. З цієї позиції можна зробити висновок, що цивільний процес являє собою сукупність взаємопов'язаних дій його його учасників. Водночас уся діяльність, яка здійснюється ними, врегульована законом. Це з однієї сторони забезпечує єдність, а з іншої – регулює поведінку учасників процесу. У той же період Є. В. Васьковський, досліджуючи структуру відносин, які виникають у цивільному процесі, відзначав, що вони об'єднуються спільним елементом і утворюють єдине ціле [224, с. 685–686]. Тобто уся діяльність сторін цивільного процесу являє собою сукупність цивільно-процесуальних відносин учасників, які функціонують в єдності для досягнення спільної мети. Втім, як відзначає А. Л. Паскар [225, с. 83], незважаючи на високий рівень наукової уваги до єдності цивільних процесуальних відносин зі сторони тогочасних вчених-процесуалістів, дослідження структури та факторів, за рахунок яких забезпечується дана єдність, на той момент все ж не проводились. Відзначимо, що подібну ситуацію можна спостерігати і сьогодні, адже єдність та системність визначається як одна з головних ознак цивільних процесуальних відносин фактично усіма дослідниками, втім, сутність цієї «системності» залишається поза їх увагою.

[223] Гражданский процесс : хрестоматия : учебное пособие / авт. – сост. В. В. Аргунов и др. ; под ред. проф. М. К. Треушникова ; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, Юридический факультет. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Городец, 2005. – 896 с.

[224] Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса. Том 1, Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия / Е. В. Васьковский. – М. : Издание Бр. Башмаковых, 1913. – 691 с. – Алф. указ. : с. 689–691.

[225] Паскар А. Л. Система цивільних процесуальних правовідносин // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 578. – Чернівці : Рута, 2011. – С. 83–87.

В епоху радянського права, як відзначає А. Л. Паскар [226, с. 83], концепція єдиного цивільного процесуального правовідношення зберегла свою актуальність. Серед тогочасних дослідників як приклад наводяться позиції В. П. Мозоліна [227, с. 56] та Д. Р. Джалілова [228, с. 34], з яких можна виділити наступні особливості тогочасного розуміння системи цивільних процесуальних правовідносин:

1) окремі процесуальні правовідносини в цивільному процесі не існують, оскільки в такому випадку цивільне процесуальне правовідношення втрачає свою цілісність, розпадаючись на окремі частини;

2) цивільне процесуальне правовідношення може існувати тільки в єдності діяльності всіх суб'єктів, а окремі відносини суду з позивачем, з відповідачем, з іншими учасниками процесу являють собою лише окремі аспекти єдиного цивільного процесуального відношення по конкретній справі;

3) кожна зі сторін єдиного цивільного процесуального правовідношення відрізняється своїм специфічним об'єктом, змістом, юридичними підставами виникнення та припинення.

Тобто основи сучасного інституту цивільних процесуальних відносин були закладені уже в радянський період. Система цивільних процесуальних відносин розглядалась виключно в єдності елементів, тобто були відсутні будь-які класифікації різновидів цивільних процесуальних відносин – існувало єдине відношення, яке включало всю сукупність відносин між судом та учасниками судового процесу. Враховуючи їх багаточисельність та єдність, розкриття їх структури вважалось недоцільним. При цьому відзначається, що далеко не всі дослідники погоджувались з такою концепцією, проте ці ідеї отримали свій розвиток лише в наступні десятиліття.

[226] Паскар А. Л. Система цивільних процесуальних правовідносин // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 578. – Чернівці : Рута, 2011. – С. 83–87.

[227] Мозолин В. П. О гражданско-процессуальном правоотношении / В. П. Мозолин // Советское государство и право. – 1955. – № 6. – С. 50–57.

[228] Джалилов Д. Р. Гражданское процессуальное правоотношение и его субъекты / Джабор Раджабович Джалилов ; Таджикский государственный университет им. В. И. Ленина, юридический факультет, кафедра права и процесса. – Душанбе : Тадж. гос. ун-т, 1962. – 41 с.

А. Л. Паскар [229, с. 84] відзначає, що критика концепції єдиного цивільного процесуального правовідношення мала місце як в радянські часи, так вже і за часів незалежності України, і як приклад наводиться наступна аргументація:

1) М. Б. Зейдер звертав увагу на те, що в кожній конкретній справі виникає низка численних правових зв'язків між судом і позивачем, між судом і відповідачем і т. д. (тобто між сторонами), спрямованих на досягнення процесуальних цілей. Утім, сукупність цих зв'язків не уявляється як єдине, хоч і складне правовідношення [230, с. 11]. Тобто, незважаючи на системність цивільних процесуальних відносин, вони все ж є взаємозалежними. Це означає, що виникнення одних правовідносин обумовлює припинення інших. Такі ж процеси можуть відбуватись у випадку зміни правовідносин. Іншими словами, конкретні цивільні процесуальні відносини як елементи системи, не можуть існувати відокремлено від інших елементів;

2) вже за часів незалежності і, відповідно, формування національного інституту цивільних процесуальних відносин, В. В. Комаров стверджував, що в процесі розгляду цивільної справи виникає ряд правовідносин, які взаємопов'язані, хоча за своїм змістом самостійні, адже їм притаманний комплекс цивільних прав та обов'язків, специфічний склад суб'єктів, підстав і часу їх виникнення, а також припинення [231, с. 51]. Тобто під час кожного окремого судового розгляду справи виникає низка цивільних процесуальних відносин між судом та іншими суб'єктами. Правовідносини є різними за змістом, можуть бути

[229] Паскар А. Л. Система цивільних процесуальних правовідносин // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 578. – Чернівці : Рута, 2011. – С. 83–87.

[230] Зейдер Н. Б. Гражданские процессуальные правоотношения / Николай Борисович Зейдер ; Министерство высшего и среднего специального образования РСФСР, Саратовский юридический институт им. Д. И. Курского. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1965. – 74 с.

[231] Цивільне процесуальне право України : підручник для юрид. вузів і фак. / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, П. І. Радченко та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. – Харків : Основа, 1992. – 416 с.

різними за суб'єктним складом, правами та обов'язками учасників тощо, тому їх не можна вважати лише одним безелементним правовідношенням. Відповідно, сама концепція єдиного цивільного процесуального правовідношення отримала свій подальший розвиток ще за радянських часів.

Період від зародження радянського інституту цивільних процесуальних відносин до утворення відповідного вітчизняного інституту характеризується постійними суперечками вчених з даного приводу. Фактично до 60-тих років XX століття утворились дві основні моделі розуміння системи цивільних процесуальних правовідносин, з приводу яких і велась більшість наукових дискусій:

1) модель єдиного процесуального правовідношення;

2) модель множинності цивільних процесуальних відносин, кожне з яких характеризується власним змістом, суб'єктним складом, об'єктом, правами та обов'язками сторін тощо.

Проте вже на той момент було зрозумілим, що вирішення існуючих суперечок є можливим виключно шляхом подальшого розвитку інституту і удосконалення наукових формулювань. Тому вже в 60–70-ті роки минулого століття виникає ще одна модель, яка була певним компромісом для обох сторін. Представники нової концепції акцентували увагу на складових частинах процесуального правовідношення і їх взаємозв'язку та наголошували на існуванні комплексного цивільного процесуального правовідношення, яке охоплювало систему окремих елементарних процесуальних правовідносин [232, с. 88–92; 233, с. 69]. Пояснити дану модель можна наступним чином: науковці одночасно погоджувались як з єдністю цивільних процесуальних відносин, так і з доцільністю виділення низки елементарних процесуальних правовідносин у межах кожного з них. Тобто вважалось, що єдине процесуальне правовідношення складається з низки елементарних цивільних процесуальних відносин, кожне з яких, виникаючи на різних стадіях, об'єднується в єдине ціле. Така концепція, як відзначає А. Л. Паскар, проіснувала до початку 80-х років XX ст. [234, с. 84]. Її значення для подальшого розвитку системи цивільних процесуальних правовідносин полягає в тому, що на відміну від попередників, дослідники цієї групи спрямовували свою діяльність на дослідження елементів – елементарних цивільних процесуальних правовідносин. Водночас єдність цивільного процесуального правовідношення ними не оспорювалась, а основна ідея полягає в утворенні з простих відносин одного складного цивільного правового правовідношення.

[232] Гурвич М. А. Гражданские процессуальные правоотношения и процессуальные действия / М. А. Гурвич // Труды Всесоюзного юридического заочного института. – Том 3 : Вопросы гражданского процессуального, гражданского и трудового права. – М. : ВЮЗИ, 1965 – С. 62–116.

[233] Гражданский процесс : рекомендовано Госкомом РФ по высшему образованию в качестве учебника для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / [А. Т. Боннер, Р. Е. Гукасян, Н. И. Марышева и др.] ; под ред. М. С. Шакарян. – М. : Юрид. лит., 1993. – 559 с.

Іншою концепцією, датованою тим періодом, є модель «системи цивільних процесуальних правовідносин», яка з'явилася на підставі положень, розроблених прибічниками концепції єдиного та комплексного цивільного процесуального правовідношення [235, с. 84–85]. Як і у випадку з концепцією комплексного цивільного процесуального правовідношення, нова модель була розроблена з метою усунення недоліків та прогалин попередніх концепцій та більш сучаснішого роз'яснення зв'язків між цивільними процесуальними правовідносинами. Обидві концепції в такому вигляді проіснували не так довго і при цьому постійно були об'єктом дискусій. Модель «системи цивільних процесуальних правовідносин» дотепер вважається більш досконалою версією концепції «комплексного цивільного процесуального правовідношення», оскільки з її змісту були зрозумілими зв'язки та характер взаємодії численних елементарних цивільних процесуальних правовідносин.

[234] Паскар А. Л. Система цивільних процесуальних правовідносин // Науковий вісник Чернівецького університету. – Випуск 578. – Чернівці : Рута, 2011. – С. 83–87.

[235] Паскар А. Л. Система цивільних процесуальних правовідносин // Науковий вісник Чернівецького університету. – Випуск 578. – Чернівці : Рута, 2011. – С. 83–87.

Фактично модель «системи цивільних процесуальних правовідносин» є тією концепцією, яка і є актуальною сьогодні. Втім, варто врахувати, що вона також пройшла довгий шлях еволюції. На науковому рівні [236, с. 85] вважається, що доволі повно і досконало сутність даної концепції роз'яснена Н. О. Чечіною. Дослідницею встановлено, що цивільні процесуальні відносини існують завжди як складові частини певної системи, тобто знаходяться у взаємному й обов'язковому зв'язку одні з іншими. Жодне процесуальне правовідношення не може існувати і розвиватись відокремлено, само по собі, без подальших, обов'язково виникаючих після нього відносин, або без наявності відносин, які передують їм в часі [237, с. 56–63]. Іншими словами, цивільні процесуальні відносини не можуть існувати відокремлено від інших цивільно-процесуальних відносин. Так само одне окреме цивільно-процесуальне правовідношення не може існувати взагалі, адже цивільно-процесуальні відносини функціонують виключно як система, в якій окремі елементарні цивільні процесуальні правовідносини взаємопов'язані, а їх виникнення є взаємообумовленим.

З часом все більше і більше вчених ставали прихильниками даної теорії. Все ще залишались спірні моменти, зокрема низка науковців не підтримували сам термін «система» [238, с. 32]. Але незважаючи на це, в теорію вітчизняного права досліджуваний інститут увійшов саме як система цивільно-процесуальних відносин. А. Л. Паскар роз'яснює, що термін система означає ціле, складене з частин, тобто сукупність елементів, які знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним та утворюють визначену цілісність й єдність. Більше того, «система» характеризується з огляду на основні ознаки: елементи – складові частини;

[236] Паскар А. Л. Система цивільних процесуальних правовідносин // Науковий вісник Чернівецького університету. – Випуск 578. – Чернівці : Рута, 2011. – С. 83–87.

[237] Чечина Н. А. Гражданские процессуальные отношения / Надежда Александровна Чечина ; Лениградский государственный университет им. А. А. Жданова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1962. – 68 с.

[238] Гурвич М. А. Основные черты гражданского процессуального правоотношения / М. А. Гурвич // Советское государство и право. – 1972. – № 2. – С. 29–36.

структура – зв'язок між утворюючими елементами; цілісність [239, с. 85]. З цього всього можна зробити висновок, що формулювання «система» все ж є вдалим для цивільних процесуальних відносин, оскільки коректно та зрозуміло окреслює сутність й характер зв'язків структурних елементів досліджуваного інституту. Також відзначається, що в аналізований період наукова дискусія полягала не в спростуванні ідей єдності цивільних процесуальних правовідносин або наукових позицій один одного, а у формуванні правильного розуміння за рахунок чого забезпечується ця єдність. Науковці, які були прихильниками єдиного цивільного процесуального правовідношення, аргументували це тим, що «єдність» означає єдине, а отже, виділення елементів даної категорії є недоцільним. Відповідно, «системні» концепції базувались на тому, що цивільний процес являє собою систему цивільних процесуальних відносин, єдність яких забезпечується зв'язком між ними. Водночас кожне з правовідношень у системі підпорядковане спільній меті.

Тож, підведемо підсумки дослідження розвитку наукових ідей щодо розуміння сутності «системи цивільних процесуальних відносин». Основними моделями в дорадянський та радянський період були:

1) модель єдиного процесуального правовідношення;

2) модель множинності цивільних процесуальних відносин, кожне з яких характеризується власним змістом, суб'єктним складом, об'єктом, правами та обов'язками сторін тощо;

3) модель комплексного цивільного процесуального правовідношення;

4) модель системи цивільних процесуальних правовідносин.

Кожна із зазначених категорій у тій чи іншій мірі вплинула на розвиток наступних, тому не доцільно аналізувати їх вплив на сучасний стан досліджуваного інституту. Сьогодні найбільш доцільною та актуальною є саме остання концепція – модель системи цивільних процесуальних правовідносин. У науковій

[239] Паскар А. Л. Система цивільних процесуальних правовідносин // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 578. – Чернівці : Рута, 2011. – С. 83–87.

літературі переважно зустрічається саме такий термін. Водночас у післярадянський період дослідження сутності системи цивільних процесуальних правовідносин у нашій державі фактично припинились. Серед прихильників даної моделі можна виділити, зокрема, вже раніше згадуваного нами вченого В. В. Комарова, який відзначає, що будь-яка система описується вказівкою на три головні її складові: елементи, структура (зв'язок між елементами) і цілісність, і відповідно, підтримує саме модель системи цивільних процесуальних правовідносин [240, с. 53]. Водночас саме цілісність є обов'язковою умовою існування системи цивільних процесуальних правовідносин. Тобто вся сукупність цивільних процесуальних відносин має бути об'єднана та становити єдине ціле. Кожне окреме правовідношення не може існувати самостійно. А. Л. Паскар роз'яснює це на наступному прикладі – між судом і учасниками цивільних процесуальних правовідносин виникають окремі самостійні цивільні процесуальні правовідносини. При цьому, виникнувши спочатку між судом і особою, яка звернулась до суду за захистом, вони стають юридичною основою для виникнення процесуальних правовідносин між судом та іншими учасниками цивільного судочинства [241, с. 85]. Тобто окреме цивільно-процесуальне правовідношення не може виникнути, змінитись чи припинитись самостійно – кожне з них є складовою єдиної системи, і їх виникнення, припинення чи зміна пов'язується винятково з урахуванням виникнення, припинення чи зміни інших цивільно-процесуальних відносин, об'єднаних з ними системно.

На основі праць вітчизняних науковців [242, с. 86; 243, с. 53] зробимо висновок, що сучасна модель системи цивільних проце-

[240] Проблемы науки гражданского процессуального права / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.] ; под ред. проф. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2002. – 440 с.

[241] Паскар А. Л. Система цивільних процесуальних правовідносин // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 578. – Чернівці : Рута, 2011. – С. 83–87.

[242] Паскар А. Л. Система цивільних процесуальних правовідносин // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 578. – Чернівці : Рута, 2011. – С. 83–87.

[243] Проблемы науки гражданского процессуального права / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.] ; под ред. проф. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2002. – 440 с.

суальних правовідносин характеризується наступними особливостями:

1) цивільні процесуальні правовідносини розглядаються як система конкретних, індивідуалізованих правових зв'язків, які розвиваються під час руху цивільної справи від її виникнення до припинення;

2) цивільні процесуальні правовідносини утворюють систему тісно взаємопов'язаних і взаємозумовлених правовідносин;

3) система цивільних процесуальних правовідносин складається з сукупності відносно самостійних правовідносин, які відрізняються одне від одного за підставами виникнення, суб'єктним складом, змістом, об'єктом;

4) жодне з правовідносин, яке входить до системи, не може існувати ізольовано від інших.

З цих особливостей можна відзначити, що зміст концепції чітко демонструє використання усього історичного підґрунтя ще з дореволюційних часів. Дана модель є значно чіткішою і вдаліше сформульованою, аніж усі попередні. Погодимось із А. Л. Паскар, що кожну з проаналізованих моделей не варто розглядати в їх суперечностях, а більш доцільно розуміти як взаємодоповнення та логічний еволюційний шлях [244, с. 86]. Більше того, той розвиток і підтримка науковців, яких отримала саме остання модель, свідчить про те, що на сьогодні система цивільних процесуальних правовідносин дійсно є найвдалішим вираженням їх структури, серед усіх існуючих альтернатив.

Тому сформулюємо наступне визначення: система цивільних процесуальних правовідносин – це порядок тісно взаємопов'язаних і взаємозумовлених відносно самостійних правовідносин, які відрізняються одне від одного за підставами виникнення, суб'єктним складом, змістом, об'єктом та не можуть існувати ізольовано від інших, між якими встановлено конкретні, індивідуа-

[244] Паскар А. Л. Система цивільних процесуальних правовідносин // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 578. – Чернівці : Рута, 2011. – С. 83–87.

лізовані правові зв'язки, що розвиваються під час руху цивільної справи від її виникнення до припинення.

Водночас варто розуміти, що система цивільних процесуальних правовідносин є самостійною й індивідуальною для кожної конкретної справи. Це можна зрозуміти, зокрема, з того, що справи відрізняються за суб'єктним складом, змістом, об'єктом, і при цьому між елементами системи існують індивідуалізовані правові зв'язки. Аналіз норм ЦПК України [245] засвідчує складність процедури руху цивільної справи в цивільному процесі. Це обумовлює виникнення різноманітних правовідносин між судом та сторонами, між сторонами, між сторонами та третіми особами, між судом та третіми особами тощо. Тому при здійсненні правосуддя по цивільним справам знаходить свій прояв вся різноманітність таких правовідносин.

Водночас індивідуалізований характер складу системи та величезна кількість можливих цивільних процесуальних правовідносин обумовлюють необхідність їх вдалої класифікації з метою впорядкування, а також досконалішого розуміння. Аналіз наукової літератури засвідчив, що належним чином дане питання фактично не розкривається. Існує лише декілька зразків належної уваги науковців до питання класифікації видів цивільних процесуальних правовідносин. Одним із найбільш вдалих зразків вважаємо концепцію, сформульовану авторами підручника «Теоретичні проблеми цивільного процесуального права» за загальною редакцією М. М. Ясинка [246, с. 168–169]. Вчені класифікують цивільні процесуальні правовідносини на наступні види:

1. За характером взаємовідносин між суб'єктами процесу цивільні процесуальні правовідносини поділяються на:

1) головні – це відносини між судом і сторонами процесу (наприклад, подання позивачем позовної заяви, з викладенням вимог щодо предмета спору та їх обґрунтування);

[245] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[246] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін. ; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 576 с.

2) похідні – взаємодія суду з іншими особами, які беруть участь по справі (зокрема правовідносини між судом та свідками);

3) службово-допоміжні – відносини між судом та іншими учасниками процесу, які сприяють здійсненню правосуддя (у тому числі правовідносини, що виникають між судом та експертами, перекладачами, секретарем тощо);

2. За характером їх взаємодії цивільні процесуальні правовідносини поділяються на:

1) відносини змагальності – відносинами змагальності є будь-які цивільні процесуальні відносини під час цивільного судочинства, за яких сторони мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом, і кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень;

2) відносини співробітництва – в якості прикладу відносин співробітництва відзначимо досудове врегулювання спору, яке може здійснюватися в добровільному порядку сторонами;

3) відносини керування – такими правовідносинами, зокрема, є ті, що передбачають виконання судових рішень;

3. В залежності від виконуваних функцій і завдань, цивільні процесуальні правовідносини класифікуються на:

1) регулятивні – такими правовідносинами є правовідносини щодо врегулювання спору по справі за участю судді;

2) охоронні:

– правовідновлюючі – для прикладу, правовідносини щодо поновлення цивільної дієздатності фізичної особи в порядку окремого провадження;

– каральні – невиконання судового рішення є підставою для відповідальності, встановленої законом;

– компенсаційні – наприклад, свідок має право на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду;

4. Відповідно до розподілу прав і обов'язків між суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин останні поділяються на:

1) односторонні – так, правосуддя в Україні здійснюють виключно суди, а отже цивільні процесуальні правовідносини щодо здійснення правосуддя є односторонніми, адже права належать виключно судам;

2) двосторонні – будь-які правовідносини між судом та сторонами, між сторонами, між судом та третіми особами, між сторонами та третіми особами;

5. За наявністю і характером інтересу суб'єктів цивільні процесуальні правовідносини можна класифікувати на:

1) відносини між судом і особами, які мають матеріальний інтерес в результатах розгляду справи;

2) відносини між судом і особами, які мають процесуальний інтерес;

3) відносини між судом і особами, які не зацікавлені в результаті розгляду справи, але вони сприяють здійсненню правосуддя (експерти, перекладачі, секретар тощо).

Таке різноманіття критеріїв передусім свідчить про доцільність зроблених у роботі висновків – будь-яка система цивільних процесуальних правовідносин дійсно може включати одразу величезну кількість елементарних правовідносин. Водночас склад системи буде відрізнятись та характеризуватиметься унікальними рисами в кожному конкретному випадку.

Аналогічним чином розглядає дане питання і С. Я. Фурса, виділяючи такі ж самі критерії класифікації цивільних процесуальних правовідносин, аналогічні різновиди та таким самим чином пояснюючи їх сутність [247, с. 134–135]. Це є підставою для висновку, що на сьогодні питання системи цивільних процесуальних правовідносин характеризується однаковим баченням зі сторони різних науковців. Водночас існування кожного з виділених видів цивільних процесуальних правовідносин знаходить своє підтвердження в нормах ЦПК України [248]. Так, про існування головних, похідних та службово-допоміжних цивільних процесуальних правовідносин свідчить суб'єктний склад. Як нами встановлено, обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин є суд. Глава 4 Кодексу присвячена регулюванню питання учасників справи, тобто осіб, які беруть участь у справі. Між судом і такими особами виникають головні цивільні процесуальні правовідносини. У параграфі 3 цієї глави низка статей врегульовують процесуальний статус осіб, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи. Прикладом таких осіб є свідки. Проте у цивільних процесуальних правовідносинах також можуть брати участь інші учасники судового процесу, які сприяють здійсненню правосуддя. Статтею 65 ЦПК України [249] до таких осіб віднесено помічника судді, секретаря судового засідання, судового розпорядника, свідка, експерта, експерта з питань права, перекладача, спеціаліста. Між судом та такими особами виникають службово-допоміжні цивільні процесуальні правовідносини.

За характером взаємодії цивільні процесуальні правовідносини прийнято розподіляти на відносини змагальності, відносини співробітництва та відносини керування. Відносини змагальності, як випливає з їхньої назви, виникають під час цивільного судочинства. Як встановлено в статті 12 ЦПК України [250], відносини змагальності характеризуються наступними особливостями: 1) кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, окрім передбачених законодавством випадків; кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних з вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій; 2) суд керує ходом судового процесу; сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами; роз'яснює у випадку необхідності учасникам судового процесу їхні процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій; сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав; запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами

[247] Фурса С.Я. (ред.). Цивільний процес України: академічний курс: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2009. – 848 с.

[248] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[249] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[250] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків. Тобто відносинами змагальності є такі цивільні процесуальні правовідносини, які виникають під час цивільного судочинства і які характеризуються доказуванням сторонами своїх позицій з одночасним сприянням суду такому доказуванню. У свою чергу, відносини співробітництва відрізняються від відносин змагальності тим, що вони можуть виникати не лише безпосередньо під час судового розгляду справи, а й до його початку. Прикладом цивільного процесуального правовідношення співробітництва є досудове врегулювання спору, передбачене статтею 16 ЦПК України [251]. Інший приклад, мирова угода сторін, регламентована в нормах статті 207 цього ж нормативно-правового акту. Співробітництво шляхом укладення мирової угоди здійснюється з метою врегулювання спору на підставі взаємних поступок. Останнім виділеним різновидом цивільних процесуальних правовідносин за характером взаємодії є відносини керування. Прикладом таких правовідносин є виконання судових рішень, передбачене Розділом VI ЦПК України. Тобто це такі правовідносини, в яких одна сторона (а саме суд) здійснює керівний вплив стосовно інших сторін. Тобто з таким критерієм розподілу цивільних процесуальних правовідносин також варто погодитись.

У залежності від виконуваних функцій і завдань, цивільні процесуальні правовідносини прийнято класифікувати на регулятивні та охоронні. Регулятивними є цивільні процесуальні правовідносини, спрямовані на врегулювання спору за участі судді. Наймасштабніші цивільні процесуальні правовідносини мають регулятивний характер. Наприклад, цивільні процесуальні правовідносини з досудового врегулювання спору між сторонами чи цивільні процесуальні правовідносини з врегулювання спору за участю судді є регулятивними. У свою чергу, охоронні цивільні процесуальні правовіддносини включають низку інших цивільних процесуальних правовідносин, зокрема правовідновлюючі, каральні та компенсаційні.

[251] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

Прикладами правовідновлюючих цивільних процесуальних правовідносин є правовідносини з поновлення процесуальних строків, передбачені статтею 127 ЦПК України; правовідносини з поновлення провадження у справі, врегульовані статтею 254 ЦПК України тощо. Каральні цивільні процесуальні правовідносини виникають у разі невиконання суб'єктом судового провадження законодавчих приписів. Наприклад, у статті 18 ЦПК України [252] встановлено, що невиконання судового рішення є підставою для відповідальності, встановленої законом. До участі у каральних цивільних процесуальних правовідносинах може бути притягнено свідка в разі дачі завідомо неправдивих показань чи відмови від давання показань на вимогу суду, про що свідчать положення статті 91 ЦПК України. Останнім різновидом охоронних цивільних процесуальних правовідносин є компенсаційні правовідношення. Чинний ЦПК України передбачає низку підстав для виникнення таких правовідносин. Наприклад, положення статті 51 даного нормативно-правового акту свідчать про те, що такі правовідносини можуть виникнути в разі заміни відповідача іншим відповідачем. У такому випадку відповідач має право заявити вимогу про компенсацію судових витрат, здійснених ним внаслідок необґрунтованих дій позивача, що і є підставою для виникнення компенсаційних цивільних процесуальних правовідносин. Так само свідок може ініціювати виникнення цивільних процесуальних правовідносин щодо компенсації його витрат, пов'язаних з викликом до суду, що передбачено частиною 4 статті 69 ЦПК України. Тобто, загалом, погодимось з доцільністю виділення такого критерію для класифікації цивільних процесуальних правовідносин.

Відповідно до розподілу прав і обов'язків між суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин останні поділяються на односторонні та двосторонні. Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди, а отже цивільні процесуальні правовідно-

[252] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

сини щодо здійснення правосуддя є односторонніми, адже права належать виключно судам. Відповідно, двосторонніми є будь-які правовідносини між судом та сторонами, між сторонами, між судом та третіми особами, між сторонами та третіми особами.

Останнім виділеним критерієм є наявність і характер інтересу суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Виділено відносини між судом і особами, які мають матеріальний інтерес у результатах розгляду справи; відносини між судом і особами, які мають процесуальний інтерес; відносини між судом і особами, які не зацікавлені в результаті розгляду справи, але вони сприяють здійсненню правосуддя (експерти, перекладачі, секретар тощо). Власне сутність та зміст даного різновиду виникає з назви кожних виділених правовідносин. Аналіз змісту ЦПК України свідчить про те, що кожен з виділених різновидів є дійсно характерним для цивільних процесуальних правовідносин. А тому зробимо висновок про те, що незважаючи на низький рівень наукової уваги, все ж існуюча концепція класифікації видів цивільних процесуальних правовідносин є актуальною.

Систему цивільних процесуальних відносин становлять наступні види:

1. За ступенем індивідуалізації суб'єктів: абсолютні; відносні;
2. За критерієм часу дії: довгострокові; короткострокові;
3. За кількістю суб'єктів: прості; складні;
4. За розподілом прав і обов'язків між суб'єктами: односторонні; двосторонні;
5. За критерієм характеру обов'язків: активні; пасивні;
6. За характером взаємовідносин між суб'єктами процесу: цивільні процесуальні правовідносини між судом і сторонами процесу; цивільні процесуальні правовідносини між судом й іншими особами, які беруть участь по справі; цивільні процесуальні правовідносини між судом й іншими учасниками процесу; цивільні процесуальні правовідносини між сторонами процесу; цивільні процесуальні правовідносини між сторонами та іншими учасниками процесу;

7. За характером їх взаємодії: відносини змагальності; відносини співробітництва; відносини керування;
8. За критерієм функціонального призначення: регулятивні; охоронні;
9. За критерієм наявності і характеру інтересу суб'єктів: цивільні процесуальні правовідносини, в яких беруть участь особи, які мають матеріальний інтерес у результатах розгляду справи; цивільні процесуальні правовідносини, в яких беруть участь особи, які мають процесуальний інтерес; цивільні процесуальні правовідносини, в яких беруть участь особи, які не зацікавлені в результаті розгляду справи, але вони сприяють здійсненню правосуддя.

Кожен з перерахованих різновидів буде детально розглянутий у нашій роботі пізніше.

Отже, дослідження системи цивільних процесуальних правовідносин засвідчило низький рівень наукової уваги до даного питання та наявність теоретичних прогалин. Даний інститут пройшов довгий шлях еволюції, і його сучасний стан є наслідком багаторічного розвитку. Втім, після проголошення Україною незалежності, науковий інтерес до системи цивільних процесуальних правовідносин є фактично відсутнім. На сьогодні існує вкрай мало робіт на дану тематику, датованих останніми двома десятиліттями. Вітчизняні вчені у своїх працях переважно користуються працями радянських авторів. Тож, на сьогодні питання системи цивільних процесуальних правовідносин потребує подальшої розробки, удосконалення понятійно-категоріального апарату, а також повернення до наукових дискусій, адже свого часу саме дискусії були тим самим поштовхом, який суттєво сприяв розвитку теоретичних моделей системи цивільних процесуальних правовідносин і дозволив йому сформуватись у тому вигляді, в якому він існує тепер.

2.3. Місце та функції цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання

Дослідження різноманітних теоретичних аспектів цивільних процесуальних правовідносин завжди було в центрі уваги вчених-процесуалістів. Протягом багатьох років, починаючи ще з радянського періоду, науковцями здійснюються як комплексні дослідження теорії цивільних процесуальних правовідносин, так і вивчаються окремі питання сутності та характеристики елементів їх структури (суб'єктний склад, зміст, об'єкт). Проте аналіз цивільних процесуальних відносин як елемента цивільного процесуального регулювання здійснювали на сьогодні не так багато вчених.

Місце та функції цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання можуть зазнавати суттєвих змін як з позиції організації (наприклад, за рахунок розширення сфери цивільної юрисдикції), так і з позиції зміни обсягу прав й обов'язків суб'єктів цивільного процесуального регулювання в процесі удосконалення відповідних правових інститутів. Враховуючи, що в доктрині сучасної правової теорії розв'язання проблем підвищення ефективності функціонування механізму цивільного процесуального регулювання пов'язується в тому числі із застосуванням наукового підходу в розумінні його сутності при регулюванні суспільних відносин, у тому числі цивільних процесуальних, є всі підстави для здійснення дослідження місця та функцій цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання. Низка з проаналізованих нами досліджень була здійснена багато років тому, а розвиток суспільних відносин та законодавства в нашій державі є перманентним, що і обумовлює актуальність здійснення даного дослідження.

Тож подальший розвиток цивільних процесуальних відносин потребує не лише загальнотеоретичного встановлення його сут-

ності, а й визначення ролі в механізмі цивільного процесуального регулювання. Таке дослідження дозволить відобразити в тому числі й стан та проблеми розробки сучасної теорії цивільних процесуальних правовідносин, оскільки будучи основним способом реалізації прав і обов'язків учасників цивільного судочинства, цивільні процесуальні правовідносини водночас являють собою і елемент значно складнішого утворення – механізму цивільного процесуального регулювання. Тож саме дослідженню місця та функцій цивільних процесуальних правовідносин у механізмі цивільного процесуального регулювання і їх взаємодії з іншими складовими елементами варто присвятити значно ретельнішу увагу.

Оскільки питання місця та функцій цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання є недостатньо розробленим у вітчизняній науці, можна виділити не так багато вчених, які здійснювали його розробку або окремих його аспектів. Серед них виділимо першочергово таких, як: С. С. Алексєєв, Н. В. Василина, О. М. Єфімов, О. С. Захарова, С. В. Кімчинська, Я. Я. Мельник, О. І. Модліцький, А. Л. Паскар, О. В. Підлубна тощо. Проте лише декілька з них розглядали цивільні процесуальні відносини безпосередньо через призму цивільного процесуального регулювання. При цьому в кожному з випадків проблемним залишилось питання визначення місця та функцій цивільних процесуальних відносин у таких умовах. Саме тому необхідність встановлення місця та функцій цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання не втрачає своєї доцільності.

У загальнотеоретичному аспекті «механізм» визначається у Великому тлумачному словнику сучасної української мови як внутрішня будова, система чого-небудь [[253], с. 665]. Тобто вже із семантичного аспекту даний термін позначає сукупність певних взаємопов'язаних елементів. Тож дослідження структурних частин будь-якого механізму повинні передбачати встановлення як їх місця в такій системі, так і ролі в її функціо-

[253] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

нуванні. Враховуючи, що механізм є терміном, характерним для низки сфер, важливим є аналіз даного поняття саме в контексті правової науки.

Аналізуючи погляди науковців щодо визначення поняття «механізм правового регулювання», звернемо увагу на те, що переважна більшість з них передусім оперують дефініцією, запропонованою С. С. Алексєєвим, оскільки саме цей дослідник вперше ввів його в науковий обіг. З точки зору науковця, механізм правового регулювання є взятою в єдності сукупністю юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини. Структуру даного механізму становить сукупність засобів юридичного впливу, а саме таких правових явищ, які «працюють» у правовому опосередкуванні суспільних відносин [254, с. 30]. З даної дефініції можна зробити наступні висновки щодо сутності механізму правового регулювання: 1) механізм правового регулювання складається з елементів (юридичних засобів), які розглядаються передусім в єдності (діють налагоджено та у постійному зв'язку); 2) метою функціонування механізму правового регулювання є правовий вплив на суспільні відносини. Вважаємо таку дефініцію цілком прийнятною з огляду на те, що в ній чітко розкривається сутність механізму, встановлюється його елементний склад та специфіка зв'язків між елементами. Окрім того, розкриття сутності механізму саме в такий спосіб засвідчує, що даний термін дійсно доцільно вживати не лише в технічних науках, а й у контексті правової науки.

Щодо більш сучасних поглядів, які переважають у вітчизняній правовій доктрині, відзначимо точку зору О. Ф. Скакун, яка визначає механізм правового регулювання як процес переходу нормативності права в упорядкованість суспільних відносин, який здійснюється суб'єктами правового регулювання за допомогою системи правових засобів, способів і форм з метою задоволення суспільних і приватних інтересів учасників суспіль-

[254] Теория государства и права : учебник / под ред. С. С. Алексеева. – М. : Норма, 2004. – 496 с.

них відносин, забезпечення правопорядку [255, с. 262]. Підхід дослідниці дещо відрізняється від попереднього проаналізованого нами і досить деталізовано підкреслює окремі моменти, не розкриті С. С. Алексєєвим. Передусім виділимо наступні особливості даної дефініції: 1) механізм правового регулювання роз'яснюється як процес переходу нормативності права в упорядкованість суспільних відносин, що можна пояснити наступним чином – правові норми, здійснюючи вплив на суспільні відносини, упорядковують їх та надають характеру правовідносин, а механізм у даному контексті є поняттям, що включає всі передбачені для цього процеси; 2) механізм правового регулювання реалізовується його суб'єктами, склад яких, втім, дослідницею не встановлений; 3) інструментами втілення діяльності механізму є правові засоби, способи і форми; 4) функціонування правових засобів, способів і форм має системний характер, тобто є взаємопов'язаним та об'єднаним спільною метою; 5) метою механізму правового регулювання є задоволення суспільних і приватних інтересів учасників суспільних відносин та забезпечення правопорядку. Вже з самого переліку врахованих дослідницею особливостей механізму правового регулювання, можна зробити висновок про значно ретельнішу деталізацію такої позиції. Зокрема, дослідницею чітко встановлені участь суб'єктів у функціонуванні механізмів, визначаються інструменти його реалізації, звертається увага на системність взаємодії елементів. Тож, загалом, також вважаємо таку позицію досить вдалою для формування розуміння сутності механізмів правового регулювання.

Інші позиції науковців є менш досконалими в даному аспекті. Наприклад, С. Т. Гончарук під поняттям механізму правового регулювання розуміє систему правових елементів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання (упорядкування) суспільних відносин [256, с. 23]. Так, основними положеннями

[255] Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підруч.] / О. Ф. Скакун [пер. з рос.] . – Х. : Консум, 2008. – 656 с.

[256] Гончарук С. Т. Адміністративне право України : навч. посіб. / С. Т. Гончарук. – К. : Генеза, 2000. – 240 с.

даної дефініції є: 1) механізм правового регулювання роз'яснюється як система правових елементів; 2) метою механізму правового регулювання є правове регулювання (упорядкування) суспільних відносин. Така позиція фактично дублює раніше проаналізовану нами точку зору С. С. Алексєєва і, в цілому, не характеризується спірними елементами чи формулюваннями.

Тож, загалом, проаналізовані позиції свідчать про те, що в правовій науці існує єдність позицій щодо тлумачення поняття «механізм». По суті, основною моделлю вважається позиція С. С. Алексєєва [257, с. 30], від якої відштовхується низка науковців, проте деякі дослідники, зокрема О. Ф. Скакун, значно розширюють сутність даного поняття. Загальним розумінням є тлумачення механізму правового регулювання як системи правових засобів, способів та форм, які є його елементами, що результативно впливають на суспільні відносини з метою їх регулювання та впорядкування. Такі елементи розглядають в єдності, тобто діють налагоджено та в постійному зв'язку. Внаслідок дії механізму правового регулювання, його суб'єктами втілюються правові засоби, способи і форми, що дозволяє задовольняти суспільні та приватні інтереси учасників суспільних відносин та забезпечувати правопорядок.

Отже, основною метою механізму правового регулювання є надання відносинам суб'єктів нормативності та задоволення їх інтересів. У загальному розумінні, до елементів механізму правового регулювання віднесено юридичні засоби, способи та форми. Тож, підведемо підсумок, що в основі правової природи механізму цивільного процесуального регулювання перебуває чітко визначена сукупність елементів, об'єднаних взаємодією та спільною метою.

Перш ніж перейти до аналізу складових елементів механізму цивільного процесуального регулювання, вважаємо за необхідне вказати, що саме розуміється під цим поняттям. С. В. Кімчинська визначає механізм правового регулювання цивільних процесу-

[257] Теория государства и права : учебник / под ред. С. С. Алексеева. – М. : Норма, 2004. – 496 с.

альних правовідносин як системну сукупність складних, взаємозумовлених процесуально-правових засобів, за допомогою яких держава забезпечує ефективний вплив цивільного процесуального права на ті правовідносини, що виникають, змінюються і припиняються в цивільному судочинстві [258, с. 79]. У цілому, така дефініція в повній мірі відповідає раніше зробленим нами в даній роботі висновкам, оскільки сутність механізму правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин згідно з такою концепцією цілком відповідає сутності механізму правового регулювання загалом, проте з галузевими ознаками. Так, розуміння механізму правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин можна виразити в наступних положеннях: 1) механізм являє собою сукупність складних, взаємозумовлених процесуально-правових засобів; 2) зазначені елементи характеризуються системною та взаємозумовленою ознаками, тобто є взаємопов'язаними, утворюють єдине ціле, об'єднані між собою спільною метою; 3) елементи механізму правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин є державним інструментом, за допомогою якого забезпечується ефективний вплив цивільного процесуального права на цивільно-процесуальні відносини. Тобто, в цілому, дану дефініцію можна пояснити як тотожну до загальнотеоретичних концепцій з урахуванням галузевих особливостей.

А. Л. Паскар, досліджуючи механізм цивільного процесуального регулювання, роз'яснює, що він являє собою елемент механізму загального державного правового регулювання, який починає діяти в разі виникнення перешкод на шляху правового регулювання. При цьому, з однієї сторони, він є елементом загального механізму правового регулювання, а з іншої – він представляє собою відносно самостійну систему з власними змістом, структурою і функціями. За таких методологічних підходів, механізм цивільного процесуального регулювання можна

[258] Кімчинська С. В. Суб'єктний склад механізму цивільного процесуального регулювання / Сабіна Василівна Кімчинська // Науковий вісник Чернівецького національного університету. Збірник наукових праць. Випуск 714 : Правознавство. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С. 78–82.

розглядати як складну систему, у характеристиці якої теоретичну основу становлять сформульовані в загальній теорії права висновки щодо поняття правового регулювання, тож для визначення поняття «механізм цивільного процесуального регулювання» слід виходити з розуміння поняття «механізм правового регулювання» [259, с. 38]. Отже, враховуючи, що загалом поняття механізму цивільного процесуального регулювання фактично не встановлювалось у правовій доктрині, сформулюємо відповідну дефініцію на основі попередніх загальнотеоретичних досліджень, проте з урахуванням галузевих особливостей.

Механізмом цивільного процесуального регулювання є система складних, взаємопов'язаних та об'єднаних спільною метою процесуально-правових засобів, способів і форм, які діють налагоджено та в постійному зв'язку й функціонування яких пов'язується з правовим впливом держави на цивільно-правові відносини з метою задоволення суспільних і приватних інтересів учасників та їх упорядкування.

Ознаки механізму цивільного процесуального регулювання виділимо з урахуванням попереднього дослідження та аналізу наукової літератури [260, с. 406; 261, с. 79; 262, с. 23; 263, с. 262; 264, с. 30; 265, с. 39]:

[259] Паскар А. Л. Роль механізму цивільного процесуального регулювання у забезпеченні ефективності цивільного судочинства / А. Л. Паскар // Приватне та публічне право. – 2017. – № 2. – С. 37-40.

[260] Загальна теорія держави і права : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів] / [М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачоватаін.]; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 432 с.

[261] Кімчинська С. В. Суб'єктний склад механізму цивільного процесуального регулювання / Сабіна Василівна Кімчинська // Науковий вісник Чернівецького національного університету. Збірник наукових праць. Вип.714: Правознавство. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С. 78–82.

[262] Гончарук С. Т. Адміністративне право України : навч. посіб / С. Т. Гончарук. – К.: Генеза, 2000. – 240 с.

[263] Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підруч.] / О. Ф. Скакун [пер. з рос.] . – Х. : Консум, 2008. – 656 с.

[264] Теория государства и права : учебник / под ред. С. С. Алексеева. – М. : Норма, 2004. – 496 с.

[265] Паскар А. Л. Роль механізму цивільного процесуального регулювання у забезпеченні ефективності цивільного судочинства / А. Л. Паскар // Приватне та публічне право. – 2017. – № 2. – С. 37–40.

1) механізм цивільного процесуального регулювання має системний та взаємозумовлений характер;

2) механізм цивільного процесуального регулювання є цілеспрямованим та результативним;

3) поєднання єдності і диференціації в механізмі цивільного процесуального регулювання;

4) дія механізму цивільного процесуального регулювання поширюється виключно на відносини, які становлять предмет правового регулювання;

5) визначальна роль суду в механізмі цивільного процесуального регулювання.

Механізм цивільного процесуального регулювання як елемент механізму правового регулювання також характеризується цими ознаками, втім, з урахуванням особливостей галузі цивільного процесуального права, її предмету та методу.

Системний характер полягає в тому, що механізм цивільного процесуального регулювання складається з елементів, які в процесі правового регулювання взаємодіють між собою, забезпечуючи нормальне функціонування всього механізму цивільного процесуального права. Указані елементи взаємопов'язані між собою, передбачають один одного і діють узгоджено. Відзначимо, що одним з таких елементів є цивільно-процесуальні відносини.

Ознака цілеспрямованості полягає в тому, що механізм цивільного процесуального регулювання має мету функціонування, яка, зокрема, встановлена в статті 2 ЦПК України [266] – справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. При цьому «ефективність» механізму цивільного процесуального регулювання в даному контексті залежить від того, чи було досягнуто цілей та завдань правосуддя. Неефективність захисту порушених, неви-

[266] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

знаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави свідчить про необхідність удосконалення цивільного процесуального законодавства.

Наступна ознака пов'язана з правовою природою механізму цивільного процесуального регулювання. Як відзначає А. Л. Паскар, вона має подвійну природу, яка полягає в поєднанні єдності і диференціації [267, с. 39]. Єдність механізму цивільного процесуального регулювання забезпечується шляхом встановлення єдиних процедур здійснення правосуддя в цивільних справах, визначених законом меж судового розсуду, єдності цивільного процесуального законодавства тощо. З таким поясненням варто погодитись, і підтвердженням йому є норми ЦПК України [268]. Водночас велика кількість цивільних справ, їх розрізнення за категоріями, за конкретними обставинами справи, специфіка різноманітних ситуацій, які потребують індивідуального врегулювання, багатоманітність юридичних фактів, диференціація процедури відкриття провадження в конкретній справі тощо обумовлені диференціацією механізму цивільного процесуального регулювання. З усього вищезазначеного можна зробити висновок про притаманність механізму цивільного процесуального регулювання як єдності, так і диференціації.

Ознака дії механізму цивільного процесуального регулювання поширюється виключно на відносини, які становлять предмет правового регулювання та є похідною від сутності досліджуваного різновиду механізму правового регулювання. Оскільки механізм правового регулювання включає низку механізмів, які врегульовують окремі сфери суспільних відносин, об'єктом механізму цивільного процесуального регулювання є виключно суспільні відносини, врегульовані нормами цивільного процесуального права. Тож механізм цивільного процесуального регулювання включає норми Конституції України [269], ЦПК України [270], Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року № 2709-IV [271], законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, які відповідно врегульовують суспільні відносини, що становлять предмет його правового регулювання.

Останньою виділеною нами ознакою є визначальна роль суду в механізмі цивільного процесуального регулювання. Незважаючи на те, що в нормах цивільного процесуального законодавства встановлено низку правил щодо функціонування досліджуваного механізму (правила, принципи, стадії, вимоги тощо), проте в такий спосіб окреслюються лише загальні межі регулювання. Відповідно, у даному процесі головна роль належить суду, який, зокрема, згідно з частиною 5 статті 12 ЦПК України [272] керує ходом судового процесу, сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами, роз'яснює у випадку необхідності учасникам судового процесу їхні процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій, сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків. Тобто в механізмі цивільного процесуального регулювання загальне регулювання здійснюється за допомогою норм законодавства, а регулювання з урахуванням особливостей кожних конкретних правовідносин здійснює суддя як їх визначальний суб'єкт.

[267] Паскар А. Л. Роль механізму цивільного процесуального регулювання у забезпеченні ефективності цивільного судочинства / А. Л. Паскар // Приватне та публічне право. – 2017. – № 2. – С. 37-40.

[268] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[269] Конституція України. Закон України від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

[270] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[271] Про міжнародне приватне право. Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 32. – С. 422.

[272] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

Досліджуючи механізм правового регулювання, теоретики права вказують на те, що він має свою структуру. При цьому, як свідчить аналіз наукової літератури, не в усіх випадках склад механізму є узгодженим між різними дослідниками. Так, однією з традиційних концепцій для даної сфери є запропонована С. С. Алексєєвим, який серед структурних елементів механізму правового регулювання виділив: 1) юридичні норми; 2) правовідносини, а саме: суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасника таких відносин; 3) акти реалізації прав та обов'язків; 4) індивідуальні приписи та акти застосування права [273, с. 364–365]. При цьому дана концепція поділяється й іншими авторами. Її структуру складають елементи, які перебувають на одному рівні правового регулювання, існують і функціонують лише у взаємодії з іншими.

Досить поширеними є концепції науковців, в яких виділяються лише три елементи: 1) норми права, які встановлюють загальні та юридичні обов'язкові правила поведінки тих учасників суспільних відносин, які перебувають у сфері правового регулювання; 2) правовідносини, що є найважливішим і необхідним елементом реального життя права; 3) акти реалізації юридичних прав та обов'язків – фактична поведінка суб'єктів правовідносин щодо здійснення їх прав та обов'язків [274, с. 341–342]. Звернемо увагу на наступні особливості даної позиції: по-перше, її склад елементів повністю відповідає елементам, запропонованим С. С. Алексєєвим; по-друге, правовідносини виділяються як найважливіший елемент з-поміж інших; по-третє, з точки зору даного дослідника, індивідуальні приписи та акти застосування права не є елементом механізму правового регулювання. У загальнотеоретичному аспекті є можливими дискусії з приводу останнього питання, втім, у сфері цивільного правового регулювання суд є визначальним суб'єктом. Відповідно, рішення

[273] Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования / Алексеев С.С. – М.: Статут, 1999. – 712 с.

[274] Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учеб. пособие [для высш. учеб. завед.] / В. Н. Хропанюк ; под ред. проф. В. Г. Стрекозова. – М. : Дабахов, Ткачев, Димов, 1995. – 377 с.

суду варто віднести до актів застосування права, адже вони видаються на підставі юридичних фактів та норм права й визначають права, обов'язки або міру юридичної відповідальності конкретних осіб. Тому зробимо висновок, що стосовно механізму цивільного процесуального регулювання більш доцільною є все ж концепція, яка передбачає акти застосування права.

При цьому окремі науковці виділяють інше коло елементів механізму правового регулювання. У багатьох науковців елементний склад механізму правового регулювання суспільних відносин звужується за рахунок виключення зі складу елементів правовідносин [275, с. 54], розширюється за рахунок внесення до нього додаткових компонентів, наприклад, правової свідомості, принципів права, юридичних фактів, суб'єктивних юридичних прав і обов'язків тощо [276, с. 413]. Проте попередні проаналізовані концепції все ж є значно більш аргументованими та мають більш універсальний характер.

З цього зробимо висновок, що єдина логічна несуперечлива теоретична конструкція механізму правового регулювання у вітчизняній теорії на сьогодні відсутня. З даного приводу С. В. Кімчинська влучно відзначає, що наявність різних підходів до тлумачення елементного набору механізму правового регулювання суспільних відносин, з однієї сторони, свідчить про складність і багатоаспектність досліджуваного явища, а з іншої сторони – є показником динаміки та розвитку юридичної науки [277, с. 80]. Окрім того, звернемо увагу на інший висновок дослідниці – незважаючи на розрізненість та суперечливість концепцій елементного складу механізму правового регулювання, запропонованих різними вченими, спільною рисою кожної

[275] Лукьянова Е. Г. Механизм процессуального регулирования и его элементы [текст] / Е. Г. Лукьянова. – М. : Норма, 2001. – 106 с.

[276] Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / [М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с.

[277] Кімчинська С. В. Суб'єктний склад механізму цивільного процесуального регулювання / Сабіна Василівна Кімчинська // Науковий вісник Чернівецького національного університету. Збірник наукових праць. Вип. 714 : Правознавство. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С. 78–82.

виділеної складової є те, що всі вони є або результатом, або причиною людської діяльності. Тому дослідниця робить підсумок, що без відповідного суб'єкта застосування на практиці жоден з елементів не може бути реалізованим. З урахуванням цього вченою пропонується доповнити перелік елементів механізму правового регулювання цивільних процесуальних відносин ще одним елементом – суб'єктом правореалізації, яким в аспекті досліджуваного інституту є суд та інші учасники цивільного процесу [278, с. 80]. Враховуючи, що у вітчизняній науці домінуючою є все таки концепція С. С. Алексєєва, зробимо висновок, що виділення елементного складу механізму цивільного процесуального регулювання варто здійснювати на основі його позиції, а також висновків, зроблених С. В. Кімчинською.

Тому підсумуємо здійснений аналіз, виділивши наступні елементи механізму цивільного процесуального регулювання:

1) суб'єкт правореалізації (передусім суд, а також інші учасники цивільного процесу);

2) норми цивільного процесуального законодавства;

3) цивільні процесуальні відносини;

4) акти реалізації прав та обов'язків (волевиявлення суб'єктів цивільних процесуальних відносин);

5) акти застосування права (згідно зі статтею 258 ЦПК України [279], судовими актами застосування права є ухвали, рішення, постанови, судові накази).

Під час реалізації механізму цивільного процесуального регулювання, суб'єкт правореалізації є тим елементом, з яким цивільні процесуальні правовідносини пов'язані першочергово, оскільки сторони є обов'язковим елементом будь-яких правовідносин. Суб'єктний склад механізму цивільного процесуального регулювання вже встановлювався нами в даній роботі. Його складають наступні групи:

[278] Кімчинська С. В. Суб'єктний склад механізму цивільного процесуального регулювання / Сабіна Василівна Кімчинська // Науковий вісник Чернівецького національного університету. Збірник наукових праць. Вип. 714: Правознавство. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С. 78–82.

[279] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

1) особи, які беруть участь у справі, – громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, юридичні особи (державні підприємства та установи, кооперативи, громадські організації, акціонерні товариства, орендні підприємства), Українська держава, інші організації (наприклад, релігійні організації, спільні підприємства за участю українських та іноземних юридичних осіб, іноземні підприємства й організації); органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини тощо); представники перерахованих суб'єктів;

2) інші учасники цивільного процесу – помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст;

3) суд як неодмінний учасник цивільних процесуальних правовідносин – суддя одноособово; колегіальний склад суду в складі одного судді і двох народних засідателів; колегія суддів апеляційної інстанції в складі трьох професійних суддів; колегія суддів суду касаційної інстанції в складі не менше трьох суддів; колегія суддів Верховного Суду.

Цивільні процесуальні відносини та суб'єкти правореалізації як елементи механізму цивільного процесуального регулювання є взаємопов'язаними, а їх зв'язок передусім полягає в тому, що цивільні процесуальні правовідносини виникають в ході розгляду і вирішення конкретної справи внаслідок волі однієї зі сторін правовідносин. У такому разі особи, які беруть участь у справі, залучаються до механізму в добровільному або ж примусовому характері, а участь суду та інших учасників цивільного процесу є реалізацією ними права на працю та службових обов'язків.

Не менш тісний зв'язок існує між нормами цивільного процесуального законодавства та цивільними процесуальними правовідносинами. Як слушно відзначає А. Л. Паскар, дане відношення полягає в тому, що цивільні процесуальні правовідносини, які виникають у ході розгляду і вирішення конкретної справи, регу-

люються нормами цивільного процесуального законодавства [280, с. 83]. Тобто цивільні процесуальні правовідносини виникають на підставі норм цивільного процесуального законодавства і юридичних фактів, передбачених ними, та врегульовуються ними ж. При цьому, регулюючий вплив норм цивільного процесуального законодавства обмежений межами цивільних процесуальних правовідносин. Під час регулювання цивільних процесуальних відносин нормами цивільного процесуального законодавства застосовується не якась певна окрема норма, а фактично уся галузь – Конституція України [281], ЦПК України [282], ЗУ «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року № 2709-IV [283], закони України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, а також міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України тощо.

Отже, взаємозв'язок між нормами цивільного процесуального законодавства та цивільними процесуальними правовідносинами як елементами механізму цивільного процесуального регулювання полягає в тому, що виникнення та регулювання останніх обумовлене саме загальнообов'язковими, формально-визначеними правилами поведінки, встановленими або санкціонованими державою як регуляторами цивільних процесуальних відносин. Звернемо увагу не те, що з точки зору А. Л. Паскар, тісний взаємозв'язок існує й між цивільними процесуальними правовідносинами та юридичними фактами, і він полягає в тому, що виникнення цивільних процесуальних правовідносин зумовлене наявністю юридичних фактів [284, с. 83]. Втім, як нами вста-

[280] Паскар А. Л. Місце цивільних процесуальних правовідносин у механізмі цивільного процесуального регулювання. // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 618. – Правознавство. – Чернівці : Рута, 2012. – С. 82–88.

[281] Конституція України. Закон України від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

[282] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[283] Про міжнародне приватне право. Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 32. – Ст. 422.

[284] Паскар А. Л. Місце цивільних процесуальних правовідносин у механізмі цивільного процесуального регулювання. // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 618. – Правознавство. – Чернівці : Рута, 2012. – С. 82–88.

новлено, юридичні факти не є елементами механізму цивільного процесуального регулювання, а отже встановлення зв'язків цих двох інститутів у межах нашого дослідження не є доцільним.

Акти реалізації прав та обов'язків як елемент механізму цивільного процесуального регулювання також є важливим елементом, а їх зв'язок з цивільними процесуальними правовідносинами полягає в тому, що вони є підставою для їх виникнення та зміни. Для прикладу, згідно зі статтею 43 ЦПК України [285] актом реалізації прав та обов'язків осіб, які беруть участь у справі, є наступні волевиявлення таких осіб:

1) акти реалізації прав: позовна заява; матеріали справи, їх витяги, копії, копії судових рішень; докази; заяви та клопотання, пояснення суду, доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб; письмові зауваження з приводу неправильності чи неповноти протоколів судового засідання, записів фіксування судового засідання технічними засобами; інші визначені законом акти реалізації прав; відводи тощо;

2) акти реалізації обов'язків: повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні; акти реалізації інших процесуальних обов'язків, визначених законом або судом.

З іншої сторони, для суддів як суб'єктів механізму цивільного процесуального регулювання більш характерними є акти реалізації обов'язків, адже участь таких осіб у цивільних процесуальних правовідносинах є їх службовим та професійним обов'язком. Такими актами, зокрема, є відкриття провадження у справі; судові рішення в підготовчому засіданні; відкриття судового засідання; роз'яснення прав та обов'язків тощо.

Іншими словами, актами реалізації прав та обов'язків як елементами механізму цивільного процесуального регулювання є волевиявлення суб'єктів цивільних процесуальних відносин, виражене в даному контексті переважно у документальній

[285] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

формі, яке полягає в здійсненні такими особами відповідно до норм цивільного процесуального законодавства своїх можливостей, виконанні обов'язків чи дотриманні заборон, що породжує для них юридичні наслідки. Зв'язок актів реалізації прав та обов'язків з цивільними процесуальними обов'язками полягає передусім у тому, що вони є формою, згідно з якою цивільні процесуальні відносини виникають або ж змінюються.

У свою чергу, елементом механізму цивільного процесуального регулювання, який обумовлює припинення цивільних процесуальних відносин, є акти застосування права. Згідно зі статтею 258 ЦПК України [286] актами застосування права є ухвали, рішення, постанови, судові накази. Тобто це правові акти компетентних органів (суду), які видаються на підставі юридичного факту (позовного чи окремого провадження або ж перегляду судових рішень) та норм цивільного процесуального законодавства, які визначають права, обов'язки або міру юридичної відповідальності осіб, які беруть участь у справі. Відповідно, ухвалення таких актів застосування права означає, що цивільні процесуальні правовідносини припиняються.

Отже, підсумовуючи дослідження місця цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання, варто зробити наступні висновки:

1) цивільні процесуальні відносини є елементом механізму цивільного процесуального регулювання, без якого його функціонування є неможливим;

2) цивільні процесуальні відносини співвідносяться з іншими елементами механізму цивільного процесуального регулювання наступним чином: а) суб'єкт правореалізації є тим елементом, з яким цивільні процесуальні правовідносини пов'язані першочергово, оскільки сторони є обов'язковим елементом будь-яких правовідносин; б) цивільні процесуальні відносини, які виникають у ході розгляду і вирішення конкретної справи, регулюються нормами цивільного процесуального законодавства; в) зв'язок актів реалізації прав та обов'язків як елемента механізму цивільного процесуального регулювання з цивільними процесуальними відносинами полягає в тому, що вони є підставою для їх виникнення та зміни чи припинення; г) акти застосування права є елементом механізму цивільного процесуального регулювання, який обумовлює припинення цивільних процесуальних відносин.

[286] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

Наступним питанням, яке варто встановити, є функції цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання. Поняття «функція» у загальнотеоретичному розумінні не є виключно правовим. Вперше даний термін увійшов до наукового обігу як математичний, проте згодом увійшов і до правового термінологічного обігу. Термін «функція права» вперше було використано в XIX столітті в праці німецького дослідника римського права Р. Ієрінга «Дух римського права на різних ступенях його розвитку», який стверджував, що функція права є його реалізацією [287, с. 41–49]. У подальшому дана дефініція зазнала значної трансформації та удосконалення, проте головна ідея функцій була закріплена належним чином – функції є формою впливу права. Згодом питання визначення функцій права було розвинуто на галузевих рівнях, з'явились нові концептуальні підходи до визначення даного поняття.

В енциклопедичних джерелах поняття «функція» розглядається в двох значеннях: 1) як явище, яке перебуває в залежності від іншого явища, виступає формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін; 2) як робота, обов'язок, коло діяльності тощо [288, с. 653]. Із зазначених двох розумінь, перше є загальним і жодним чином не відноситься до правової теорії. Щодо розуміння функції як явища, яке перебуває в залежності від іншого явища, виступає формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін, то таке значення можна співвіднести з правовим, якщо під

[287] Иеринг Р. Дух римского права на различных ступенях его развития / Р. Иеринг ; пер. с 3-го исправл. нем. изд. – СПб. : Тип. В. Безобразова и Ко, 1875. – Ч. 1. – 321 с.

[288] Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда, А. А. Бурячок та ін. – Т. 10. – К. : Наукова думка, 1979. – 657 с.

терміном «явище» розуміти поняття «право». У такому випадку, функцією є явище, яке перебуває в залежності від права, виступає формою його виявлення та змінюється відповідно до його змін. Так, дійсно, функції цивільних процесуальних відносин зміняться за умови, якщо будуть внесені зміни до чинного цивільного процесуального законодавства, наприклад, ЦПК України. Так само вірним є твердження, що функція є формою виявлення права, адже шляхом застосування функцій здійснюється вплив права на ті чи інші правові відносини. Тому зробимо висновок про те, що загальнотеоретичне розуміння поняття «функція» цілком може лягти в основу спеціальноправових визначень. Підтвердженням цьому є аналіз наукових підходів вчених-правовиків.

Щодо енциклопедичної правової літератури, в Юридичній енциклопедії за редакцією Ю. С. Шемшученка функції визначаються як «напрями чи види впливу права на суспільні відносини, за допомогою яких виражається роль та призначення права в суспільстві і державі, його соціальна цінність і найважливіші риси» [289, с. 604]. Тобто, характеризуючи сутність функцій, варто відштовхуватись від наступного: 1) передусім, функціями є напрями впливу права, тобто те, яким саме чином право впливає на суспільні відносини; 2) за допомогою функцій виражається роль та призначення права в суспільстві і державі, його соціальна цінність і найважливіші риси, а саме: функції дозволяють встановити роль права в регулюванні відповідних правовідносин. Загалом, такий підхід є близьким до загальнотеоретичного розуміння сутності функцій з правової точки зору. Так, функції розглядаються як напрями чи види впливу права на суспільні відносини. Тобто функції дійсно є певним виявленням права, яке відображає його вплив на суспільні відносини.

Таке розуміння було сформоване ще в класичній теорії права, в якій автори ще в ті часи аналізували поняття «функція» у контексті впливу права на розвиток суспільних відносин. Для прикладу, Ю. Г. Ткаченко розглядав функції права як конкретну роль права з організації суспільних відносин [290, с. 34]. Таке розуміння цілком співставне з розуміння функцій, як напрямів впливу права. Тобто вплив права на суспільні відносини здійснюється з метою їх організації. Не зовсім влучним є роз'яснення сутності функцій як ролі права, проте загалом дана модель залишається актуальною і донині. Схожим чином мислили інші радянські теоретики, наприклад, В. В. Лазарєв та М. С. Кельман. У працях даних авторів встановлюється ідентичне розуміння сутності поняття «функції», яке роз'яснюється як реалізація соціального призначення права [291, с. 130; 292, с. 156]. Соціальне призначення права полягає в тому, що право активно взаємодіє з іншими соціальними регуляторами (політикою, мораллю, звичаями), чим розв'язує загальносоціальні завдання, регулює суспільні відносини, виховує громадян, охороняє культурні цінності тощо. Тобто, незважаючи на дещо відмінне формулювання, сутність функцій права, згідно з таким підходом, полягає в здійненні впливу на суспільні відносини і, тим самим, їх правове регулювання.

У сучасній правовій літературі розуміння сутності функцій права є ідентичним. Так, Л. І. Заморська роз'яснює функції права як основний напрям впливу права на суспільні відносини з метою їх впорядкування та врегулювання [293, с. 4]. Тож на сьогодні в правовій доктрині склався підхід, сформований ще в класичній теорії права, згідно з яким функції розуміються як напрями впливу права на суспільні відносини. Відмітимо, що жоден з проаналізованих підходів не можна визнати єдиним правильним, адже кожен з них розкриває досліджувану категорію під доцільним ракурсом.

[289] Юридична енциклопедія : в 6 т. / голов. ред.: Ю. С. Шемшученко, М. П. Зяблюк, В. Д. Горбатенко та ін. ; Нац. акад. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ. – Т. 6 : Т–Я. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 768 с.

[290] Ткаченко Ю. Г. Методологические вопросы теории правоотношений / Ю. Г. Ткаченко. – М. : Юридическая литература, 1980. – 176 с.

[291] Лазарев В. В. Теория государства и права : [учебник] / В. В. Лазарев, С. В. Липень – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Спарк, 2004. – 528 с.

[292] Кельман М. С. Загальна теорія держави і права : [підручник] / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.

[293] Заморська Л. І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз / Л. І. Заморська // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2015. – Вип. 6. – С. 3–9.

Поняття «функції цивільних процесуальних відносин», як і «функції правовідносин», загалом не є характерними для вітчизняної науки, тому при формулюванні відповідної дефініції візьмемо за основу загальнотеоретичну концепцію, а також сформульоване нами раніше визначення поняття «цивільні процесуальні правовідносини. Тож визначимо функції цивільних процесуальних правовідносин як напрями впливу цивільного процесуального права на суспільні відносини, врегульовані нормами цивільного процесуального права, що виникають у цивільному судочинстві з метою забезпечення правосуддя при захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави між судом як обов'язковим суб'єктом, особами, які беруть участь у справі, та іншими учасниками цивільного процесу, за допомогою яких виражається роль та призначення цивільного процесуального права в суспільстві і державі, його соціальна цінність і найважливіші риси.

Так, у науковій літературі встановлено, що проблема класифікації функцій правового регулювання є водночас однією з суттєвих проблем теорії права. При цьому дані функції переважно розглядаються як підвиди регулятивної функції права [294, с. 53]. Так, регулятивна функція є одним з визначальних напрямків впливу права на суспільні відносини в системі функцій права, і її можна визначити як обумовлений її соціальним призначенням напрям правового впливу, що виражається у встановленні позитивних правил поведінки, наданні прав і накладанні юридичних обов'язків на суб'єктів права [295, с. 7]. Як відзначається в наукових працях, основними формами, в яких знаходить свій прояв соціальне призначення регулятивної функції, а саме регулювання суспільних відносин, є: 1) чи знаходить свій вираз право у формі нормативних або правозастосовних актів; 2) чи

[294] Куракін О. М. Аналіз функцій правового регулювання в аспекті його ефективності / О. М. Куракін // Науковий вісник «Держава та регіони». – 2016. – № 2. – С. 53–58.

[295] Заморська Л. І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз / Л. І. Заморська // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2015. – Вип. 6. – С. 3–9.

здійснюється в загальних або конкретних правовідносинах; 3) чи встановлює правовий статус, правосуб'єктність громадян, чи визначає компетенцію державних органів і юридичних осіб [296, с. 11–17]. Основною особливістю даної функції є встановлення позитивних правил поведінки в організації суспільних відносин та в координації соціальних взаємозв'язків.

Загалом, у правових джерелах можна знайти три підходи до визначення підфункцій у межах регулятивної функції:

1. Виділення двох елементів – регулятивної статичної та регулятивної динамічної підфункцій [297, с. 6];

2. Виділення трьох елементів – регулятивної статичної, регулятивної динамічної підфункції та регулятивної негативної підфункції [298, с. 36–43];

3. Виділення низки елементів – наприклад, функції впорядкування, гарантування, координації й захисту інтересів, інтегративна, політична, стабілізувальна, моделювання, орієнтувальна, стимулювання та обмеження [299, с. 54].

З усіх перерахованих моделей більш традиційними варто вважати першу і другу. Враховуючи, що негативна підфункція регулятивної функції правового регулювання полягає у встановленні заборони певної поведінки, відзначимо її притаманність цивільним процесуальним правовідносинам. А отже, у контексті теми нашого дослідження, більш доцільною є друга модель.

Поряд з регулятивною функцією, традиційно виділяється інша функція права та правовідносин – охоронна. Такої думки, зокрема, притримується Ю. С. Червоний, з погляду якого охоронна функція цивільного процесуального права спрямована на

[296] Тарахонич Т. І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії / Т. І. Тарахонич // Держава і право : зб. наук. праць. Серія «Юридичні і політичні науки». – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – Вип. 50. – С. 11–17.

[297] Заморська Л. І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз / Л. І. Заморська // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2015. – Вип. 6. – С. 3–9.

[298] Горшенев В. Н. Способы и организационные формы правового регулирования / В. Н. Горшенев. – М., 1972. – 153 с.

[299] Куракін О. М. Аналіз функцій правового регулювання в аспекті його ефективності / О. М. Куракін // Науковий вісник «Держава та регіони». – 2016. – № 2. – С. 53–58.

відновлення майнових і особистих немайнових прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права [300, с. 10]. Тобто сутність даної функції полягає в тому, що суб'єкти цивільного процесуального права вступають у відповідні правовідносини з метою відновлення майнових і особистих немайнових прав, свобод і законних інтересів. Враховуючи, що цивільні процесуальні правовідносини виникають у цивільному судочинстві з метою забезпечення правосуддя при захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, зробимо висновок про те, що вони також здійснюють і охоронну функцію.

З іншої сторони, зазначений перелік функцій не враховує специфіки цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання. Тому пропонуємо здійснити розподіл функцій цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання на загальнотеоретичні функції цивільних процесуальних правовідносин та спеціальні галузеві функції цивільних процесуальних правовідносин.

Загальнотеоретичні функції цивільних процесуальних правовідносин пов'язані із закріпленням наявних цивільних процесуальних відносин, розвитком нових та встановленням меж можливої поведінки суб'єктів. Спеціальні галузеві функції цивільних процесуальних правовідносин спрямовані на забезпечення усього механізму цивільного процесуального регулювання, а також регулювання поведінки учасників правовідносин.

Загальнотеоретичними функціями цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання є:

1) регулятивна статична функція – пов'язана із закріпленням наявних суспільних відносин. Регулятивна статична функція виражається у впливі права на суспільні відносини шляхом їх закріплення в тих чи інших правових інститутах, у чому й полягає одне із завдань (призначень) правового регулювання. Право

[300] Цивільний процес України : підручник / за ред. Ю. С. Червоного. – К. : Істина, 2007. – 392 с.

насамперед юридично закріплює, чітко врегульовує суспільні відносини, що являють собою основу нормального та стабільного існування суспільства, відповідну інтересам його більшості чи силам, що знаходяться при владі [301, с. 6]. У цивільних процесуальних відносинах регулятивна статична функція пов'язується з прийняттям норм цивільного процесуального законодавства, які відповідно врегульовують досліджувану сферу. У частині 1 статті 3 ЦПК України [302] встановлено, що цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України [303], зазначеного Кодексу, Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року № 2709-IV [304], законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

2) регулятивна динамічна функція – пов'язана з розвитком нових суспільних відносин. Регулятивна динамічна функція знаходить вираження у впливі права на суспільні відносини шляхом оформлення їх руху (динаміки) та втілена в тому числі і в інститутах цивільного процесуального права. Характеристика регулятивної функції права передбачає виявлення найважливіших шляхів її здійснення [305, с. 6–7]. Дану функцію можна пояснити як забезпечення розвитку бажаних цивільних процесуальних правовідносин, який проявляється в активній поведінці їх суб'єктів. Наприклад, у статті 16 ЦПК України [306], присвяченій досудовому врегулюванню спору, встановлено, що особи, які порушили права і законні інтереси інших осіб, зобов'язані поновити їх, не чекаючи

[301] Заморська Л. І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз / Л. І. Заморська // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2015. – Вип. 6. – С. 3–9.

[302] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[303] Конституція України. Закон України від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

[304] Про міжнародне приватне право. Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 32. – Ст. 422.

[305] Заморська Л. І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз / Л. І. Заморська // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2015. – Вип. 6. – С. 3–9.

[306] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

пред'явлення претензії чи позову. Тобто в даному випадку динамічна функція проявляється саме в поновленні однією стороною цивільних процесуальних правовідносин прав та інтересів інших осіб. Дана процедура врегульовується зобов'язальною нормою, яка і є причиною функціонування правовідносин активного типу в межах досліджуваного інституту;

3) регулятивна негативна функція – встановлюється заборона певної поведінки [307, с. 53]. Іншими словами, за допомогою даної функції державою встановлюються та гарантуються профілактичні й запобіжні заходи, порядок їх реалізації з метою усунення шкідливої поведінки суб'єктів у цивільних процесуальних правовідносинах та охорони позитивної поведінки. Дана функція проявляється у встановленні різноманітних заборон у нормах цивільного процесуального законодавства. Прикладом реалізації регулятивної негативної функції є, зокрема, частина 10 статті 10 ЦПК України [308], в якій встановлено заборону відмови у розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини;

4) охоронна функція – пов'язана з відновленням майнових і особистих немайнових прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права [309, с. 10]. Необхідність в охороні майнових і особистих немайнових прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права існувала завжди та буде існувати до тих пір, поки існуватиме суспільство. Цивільне процесуальне право охороняє ті відносини, які передують подальшому зверненню осіб до суду та ті, які в подальшому гарантують стабілізацію прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права після судового провадження. Тож цивільні процесуальні правовідносини виникають для охорони немайнових прав, свобод і законних інтересів учасників цивільних правовідносин та спрямовані для подолання аспектів,

[307] Куракін О. М. Аналіз функцій правового регулювання в аспекті його ефективності / О. М. Куракін // Науковий вісник «Держава та регіони». – 2016. – № 2. – С. 53–58.

[308] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[309] Цивільний процес України : підручник / за ред. Ю. С. Червоного. – К. : Істина, 2007. – 392 с.

деструктивних для них. Іншими словами, виникнення цивільних процесуальних правовідносин варто пов'язати з охороною тих цивільних правовідносин, які її потребують. Проте хибним є розуміння сутності охоронної функції цивільних процесуальних правовідносин тільки як інструменту, пов'язаного виключно зі скоєнням порушення немайнових прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права, адже охороняючи цивільні правовідносини, дана функція в першу чергу запобігає порушенню норм цивільного права. Тобто сутність охоронної функції цивільних процесуальних правовідносин: чим вищою є її ефективність, тим менша кількість суб'єктів цивільних правовідносин здійснюють порушення приписів норм права. Тому сам факт можливості вступу в цивільні процесуальні правовідносини має вплив на суб'єктів цивільних правовідносин і спонукає їх утримуватись від порушень майнових і особистих немайнових прав, свобод і законних інтересів суб'єктів інших суб'єктів.

Спеціальні функції цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання пропонуємо виділити з аналізу наукової літератури. У даному аспекті, враховуючи низький рівень уваги вітчизняних дослідників до даного питання, першочергово виділимо працю А. М. Паскар [310] та деяких теоретиків права [311], чиї праці сприяли виділенню спеціальних галузевих функцій цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання:

1) забезпечувальна функція – аналіз правових джерел засвідчив, що місце цивільних процесуальних правовідносин у механізмі цивільного процесуального регулювання не зводиться виключно до того, що вони є складовим елементом останнього. А. Л. Паскар відзначає, що цивільні процесуальні правовідносини, будучи елементом змісту механізму цивільного про-

[310] Паскар А. Л. Місце цивільних процесуальних правовідносин у механізмі цивільного процесуального регулювання. // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 618. – Правознавство. – Чернівці : Рута, 2012. – С. 82–88.

[311] Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / [М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с.

цесуального регулювання, забезпечують його функціонування [312, с. 84]. Загалом, можна зробити висновок, що дана функція є притаманною усім без виключення елементам механізму, оскільки, як нами було встановлено раніше, відсутність будь-якої виділеної нами складової унеможливлює функціонування всієї системи загалом. Водночас цивільні процесуальні відносини є одним з першочергових елементів, а отже реалізація ними забезпечувальної функції має значно більше значення для механізму цивільного процесуального регулювання;

2) загальнодержавно-орієнтаційна функція – у загальному розумінні орієнтаційна функція полягає в тому, що суб'єкт, знаючи приписи правових норм, сам будує свою поведінку правомірним чином, що і є метою держави при визначенні в правових нормах зразків правомірної поведінки. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що для цивільних процесуальних відносин характерне комплексне поєднання загальнодержавного (нормативного) та індивідуального регулювання, що і обумовлює виділення даної функції. Під загальнодержавним регулюванням розуміється діяльність правотворчих органів з приводу розроблення і прийняття загальних правил поведінки – правових норм;

3) індивідуально-орієнтаційна функція – індивідуальне регулювання визначається як вирішення конкретних завдань на основі норм права. С. С. Алексєєв [313, с. 263] пояснює індивідуальне регулювання тим, що жодна норма не в змозі охопити всю сукупність юридичних фактів та урахувати всі особливості ситуацій, які викликають застосування закону, а отже це обумовлює необхідність допущення законодавцем щодо дорегулювання правовідносин самими суб'єктами. Враховуючи, що будь-яка норма права, у тому числі і цивільно-процесуальна, має абстрактний характер бажаної поведінки суб'єкта, на практиці суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин наділяються правом щодо звернення за допомогою до суду для досягнення кінцевих цілей правового регулювання. Тобто наявність лише загальнодержавно-орієнтаційної функції є недостатньою для механізму цивільного процесуального регулювання, а важливою є реалізація таких положень. Суд, вступаючи до відповідних правовідносин, продовжує їх правове регулювання за допомогою актів застосування права. Водночас на науковому рівні зазначається, що в галузі цивільного процесуального права правове регулювання взагалі не може розпочати свій вплив без індивідуального регулювання, оскільки саме суд здійснює встановлення зв'язку між нормою права і конкретною ситуацією, запускаючи цим дію самих норм цивільного процесуального права.

[312] Паскар А. Л. Місце цивільних процесуальних правовідносин у механізмі цивільного процесуального регулювання. // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 618. – Правознавство. – Чернівці : Рута, 2012. – С. 82–88.

[313] Проблемы теории государства и права : допущено Министерством высшего и среднего специального образования СССР в качестве учебника для студентов вузов, обучающихся по специальности «Правоведение» / [С. С. Алексеев, И. Я. Дюрягин, В. Б. Исаков и др.] ; под ред. С. С. Алексеева. – М. : Юрид. лит., 1987. – 448 с. : ил. – Предм. указ. : С. 440–445.

Отже, дослідивши місце та функції цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання, варто відзначити, що даний інститут є одним із ключових для усієї досліджуваної системи. З однієї сторони, варто зазначити, що кожен із виділених нами елементів є обов'язковим для механізму, тому відсутність будь-якого з них унеможливлює його функціонування. З іншої сторони, цивільні процесуальні відносини є саме тією складовою, яка об'єднує усі інші елементи навколо себе. Тому, проводячи співвідношення цивільних процесуальних відносин з іншими елементами механізму цивільного процесуального регулювання, варто відзначити тісні зв'язки кожного з них, а також першочергову роль досліджуваної складової.

РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ

3.1. Підстави та передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміна та припинення

Різноманітні аспекти цивільних процесуальних правовідносин постійно перебувають у колі зору вітчизняних науковців. Втім, як демонструє наше дослідження, незважаючи на високий рівень наукової уваги до інституту цивільних процесуальних правовідносин, дана сфера характеризується величезною кількістю теоретичних прогалин, а також невідповідностей загальній теорії права. Нами встановлено, що важливим елементом цивільних процесуальних правовідносин є юридичні факти, на підставі яких вони виникають, змінюються та припиняються. Питання юридичних фактів у цивільному процесуальному праві сьогодні невиправдано ігнорується вітчизняними вченими.

Як засвідчує аналіз наукової літератури і цивільного процесуального права, у переважній більшості посібників та монографій юридичні факти не розглядаються в контексті цивільних процесуальних правовідносин. Водночас дана проблема визнається й самими дослідниками. Так, М. Й. Штефан вказує на те, що незважаючи на велике практичне значення питань, підстави та передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміни та припинення в теорії цивільних процесуальних правовідносин, вони залишаються найменш розробленими [314, с. 51–52]. Частково розглядаються процесуальні підстави та передумови виникнення цивільних процесуальних

[314] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс; підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

правовідносин, в той час як їх зміна та припинення переважно залишаються поза увагою. Усе вищенаведене свідчить про те, що питання підстав та передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміни та припинення потребує окремого дослідження в межах нашої роботи.

Актуальність звернення до аналізу даного питання варто пояснити наступними факторами. По-перше, аналіз підстав та передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміни та припинення дозволить вирішити одну з численних проблем сучасної теорії цивільних процесуальних правовідносин, адже таке дослідження дозволить заповнити чергову теоретичну прогалину. По-друге, дане питання потребує значно ретельнішої наукової уваги з огляду на те, що навіть визначні сучасні теоретики, такі як М. Й. Штефан, визнають наявність проблем у його теоретичній розробці. По-третє, наявні наукові розробки питань підстав та передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин також характеризуються неоднозначністю, оскільки одні дослідники зосереджуються на підставах, інші на передумовах виникнення цивільних процесуальних правовідносин. Водночас такі дослідження мають швидше фрагментарний, аніж комплексний характер. По-четверте, як нами вже неодноразово відзначалось у даній роботі, наукова теорія будь-якої галузі має відповідати чинним соціально-економічним, політичним і правовим умовам. З огляду на те, що правове регулювання різноманітних сфер суспільного життя в Україні постійно зазнає змін, правова доктрина має відповідати умовам поточного періоду розвитку нашої держави. Саме тому навіть належним чином науково розроблені сфери потребують регулярної адаптації до чинних соціально-економічних умов, а також стану актуального правового регулювання. Тож для нашого дослідження важливо не просто встановити підстави та передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміну та припинення, а й проаналізувати дані питання через призму сучасного цивільного процесуального законодавства, заповнити

теоретичні прогалини та переосмислити чинні теоретичні концепції науки цивільного процесуального права.

Як і у випадку з дослідженням елементів та видів цивільних процесуальних правовідносин, проблематично встановити тих дослідників, які зробили найбільший внесок у розвиток наукової теорії про підстави та передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміну та припинення. Втім, у загальних рисах окремі аспекти розглядались фактично усіма теоретиками науки цільного процесуального права. Саме тому відзначимо роль тих дослідників, які в своїх працях звертали увагу на проблеми інституту цивільних процесуальних правовідносин. Виділимо таких вчених, як І. С. Андрієнко, Ю. В. Білоусов, О. Г. Братель, С. В. Васильєв, О. В. Гетманцев, К. В. Гусаров, О. М. Єфімов, О. С. Захарова, В. В. Комаров, Г. З. Лазько, А. Л. Паскар, О. В. Підлубна, П. І. Радченко, Л. А. Тичинська, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, Т. В. Цюра, С. І. Чорнооченко, М. Й. Штефан, С. В. Щербак, М. М. Ясинок тощо. При цьому, звернемо увагу на те, що суттєва частина праць даних авторів взагалі не містить аналізу виділених нами питань, а отже здійснення дослідження підстав та передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміни та припинення є дійсно необхідним.

Так, М. І. Матузов стверджував, що виникненню будь-яких правовідносин завжди передують певні передумови, які він поділяв на загальні і спеціальні (юридичні). До загальних віднесено ті, які необхідні для виникнення й існування будь-яких відносин, а саме: а) не менш двох суб'єктів, тому що людина не може перебувати в будь-яких відносинах сама з собою; б) інтереси, потреби людей, під впливом яких вони вступають у різноманітні правовідносини. До юридичних віднесено: а) норму права; б) правоздатність суб'єктів, в) юридичний факт [315, с. 285]. Водночас окремі дослідники при роз'ясненні обставин, з якими пов'язується виникнення правових відносин, оперують терміном

[315] Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.

«підстава». Як свідчить аналіз вітчизняної сучасної наукової літератури, «підстава» та «передумова» є близькими, проте не тотожними явищами. Однією з проблем сучасної теорії є те, що дослідники переважно не розрізняють чітко цих два поняття та не розглядають їх в комплексі.

Так, у праці М. Й. Штефана аналізуються підстави та передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин [316, с. 51], О. О. Штефан визначає підстави, привід та передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин [317, с. 16], А. Л. Паскар досліджує питання підстав виникнення цивільних процесуальних правовідносин [318, с. 325], а Т. М. Кілічава [319, с. 32] та А. В. Коваленко [320, с. 69] – передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин. Зміна та припинення цивільних процесуальних правовідносин не досліджуються фактично жодним з дослідників, хоча фрагментарно згадуються багатьма дослідниками. Тобто серед вчених-процесуалістів немає одностайності не лише щодо термінології, але й щодо змісту досліджуваних понять, і при цьому окремі питань залишаються недослідженими взагалі.

«Підстава» визначається Великим тлумачним словником сучасної української мови, як те головне, на чому базується, основується що-небудь [321, с. 966]. Тобто під підставою виникнення цивільних процесуальних правовідносин варто розуміти те, з чим пов'я-

[316] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс; підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

[317] Штефан О. О. Цивільне процесуальне право у схемах: навч. посіб. – К. : МАУП, 2004. – 208 с.

[318] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 890 с.

[319] Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право : навч. посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 352 с.

[320] Цивільний процес (загальна частина) : навч. посібник. – 2-е вид., доп. і перероб. / кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., доц. А. В. Коваленко. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 192 с.

[321] Великий тлумачний словник сучасної української мови / [гол. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко]. – К. : Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

зується відкриття цивільного процесу. У даній роботі нами встановлено, що підставою виникнення цивільних процесуальних правовідносин є юридичні факти, які в аспекті досліджуваного інституту проявляються у формі дій суб'єктів правових відносин. Подібним чином підстави виникнення цивільних процесуальних правовідносин роз'яснюються і в науковій літературі. Так, М. Й. Штефан вказує на те, що підставами виникнення цивільних процесуальних правовідносин є факти, з настанням і завдяки настанню яких виникає цивільний процес: пред'явлення позовної заяви (встановленої законом форми і змісту) у справах позовного провадження; заяви у справах окремого провадження [322, с. 52]. З такою позицією варто погодитись, адже вона відповідає раніше зробленим нами в даній роботі висновкам. Лише звернемо увагу на те, що автором не враховане виникнення наказного провадження. Так, відповідно до норм статей 160–163 ЦПК України [323], підставою виникнення наказного провадження є подання до суду заяви про видачу судового наказу. О. О. Штефан роз'яснює сутність підстави виникнення цивільних процесуальних правовідносин схожим чином. З погляду дослідниці, ними є факти, з настанням яких виникає цивільний процес, а саме – подання заяви [324, с. 15]. Дана позиція є ідентичною до попередньої, втім, розкрита значно вужче. Зокрема, автором не роз'яснено всю повноту варіативності юридичних фактів, які спричиняють виникнення цивільного процесу – в даному контексті важливо зазначити, що в кожного виду провадження такий юридичний факт є інакшим.

З цим підходом погоджуються й інші дослідники, зокрема О. В. Білоусов, який відзначає, що підставою є певний юридичний факт (конкретна дія або подія, з якою цивільний процесуальний закон пов'язує виникнення, зміну або припинення

322 Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс; підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

323 Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

324 Штефан О. О. Цивільне процесуальне право у схемах: навч. посіб. – К.: МАУП, 2004. – 208 с.

цивільних процесуальних правовідносин) [325, с. 32]. Тобто знову ж таки саме юридичні факти розглядаються як підстава виникнення, зміни та припинення цивільно-процесуальних відносин. У свою чергу, А. Л. Паскар, наводячи визначення М. Й. Штефана для роз'яснення сутності підстави виникнення цивільних процесуальних правовідносин, підтримує точку зору тих науковців, які до підстав виникнення цивільних процесуальних правовідносин відносять окрім юридичних фактів, також норму права та правоздатність [326, с. 325–326]. Втім, у даному контексті очевидно має місце підміна понять з боку дослідниці, адже у вітчизняній науковій літературі дані категорії розглядаються передусім як передумови виникнення, розвитку та припинення цивільних процесуальних правовідносин. Наприклад, їх віднесено до передумов такими вченими, як: Т. М. Кілічава [327, с. 32], О. М. Єфімов [328, с. 33], а також А. В. Коваленко [329, с. 69]. У даному контексті варто зробити висновок, що єдиною підставою виникнення цивільних процесуальних правовідносин все ж є юридичний факт. Окрім того, поняття підстави виникнення цивільних процесуальних правовідносин не варто ототожнювати з передумовами. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає термін «передумова» як попередню умову існування, виникнення діяння чого-небудь [330, с. 909]. Тобто, якщо

325 Цивільний процес: навчальний посібник. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / за ред. Ю. В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2005. – 172 с.

326 Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; За заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К.: Алерта, 2016. – 890 с.

327 Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 352 с.

328 Єфімов О. М. Цивільні процесуальні правовідносини та передумови їх виникнення / О. М. Єфімов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2015. – Вип. 32(2). – С. 32–35.

329 Цивільний процес (загальна частина) : навч. посібник. – 2-е вид., доп. і перероб. / кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., доц. А. В. Коваленко. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 192 с.

330 Великий тлумачний словник сучасної української мови / [гол. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко]. – К. : Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

підстави є певними умовами, які спричиняють виникнення цивільних процесуальних правовідносин, то передумови є обставинами, наявність яких необхідна для існування цивільних процесуальних правовідносин. Іншими словами, у разі відсутності передумов, підстава не матиме юридичної сили.

Отже, дані явища варто не ототожнювати, а розглядати у взаємозв'язку, адже наявність передумов не є гарантією виникнення цивільних процесуальних правовідносин. Відповідно існування підстави без передумов унеможливлює виникнення правовідносин. Отже, для виникнення правовідносин необхідними є і підстави, і передумови, причому в комплексі, а не відокремлено одна від одної.

Повертаючись до аналізу підстав виникнення цивільних процесуальних правовідносин, нами встановлено, що чинне цивільне процесуальне законодавство передбачає три види юридичних фактів, які є підставою виникнення цивільних процесуальних правовідносин:

1) подання до суду позовної заяви у справах позовного провадження;

2) подання до суду заяви у справах окремого провадження;

3) подання до суду заяви про видачу судового наказу у справах наказного провадження.

Так, подання до суду позовної заяви у справах позовного провадження характеризується наступними особливостями. Згідно з нормами Розділу 3 ЦПК України [331], у позовній заяві позивач викладає свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування. Заява повинна містити законодавчо встановлені реквізити, мати ціну, а також до неї можуть бути додані деякі документи, важливі для встановлення істини в спорі. Специфіка подання до суду заяви у справах окремого провадження є подібною, але варто враховувати, що окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства для ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Втім,

[331] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

юридичний факт, що обумовлює виникнення таких правовідносин, все одно пов'язаний з поданням процесуальних документів, а саме заяви. У статті 297 ЦПК України [332] відзначено вимоги до змісту заяви у справах окремого провадження. Проте фактично основною вимогою в кожному з випадків є викладення обставин, які обумовлюють необхідність захисту прав, свобод чи інтересів особи. У справах наказного провадження юридичним фактом для виникнення відповідних правовідносин є подання до суду заяви про видачу судового наказу. Із заявою про видачу судового наказу згідно з нормами ЦПК України [333] може звернутися особа, якій належить право вимоги, а також органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. У статті 163 даного нормативно-правового акту визначено форму і зміст заяви про видачу судового наказу, втім, якихось суттєвих особливостей у порівнянні з іншими процесуальними документами вона не має.

Тож, підведемо підсумок щодо дослідження питання підстав виникнення цивільних процесуальних правовідносин. Так, нами встановлено, що підставами є факти, з настанням та завдяки настанню яких виникають цивільні процесуальні правовідносини. Такі юридичні факти в даних правових відносинах можуть мати форму виключно дій. Чинне цивільне процесуальне законодавство передбачає три види юридичних фактів, які є підставою виникнення цивільних процесуальних правовідносин: 1) подання до суду позовної заяви у справах позовного провадження; 2) подання до суду заяви у справах окремого провадження; 3) подання до суду заяви про видачу судового наказу у справах наказного провадження.

На підставі даного аналізу виділимо наступні особливості підстав виникнення цивільних процесуальних правовідносин:

1) за своєю сутністю є юридичними фактами;

[332] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[333] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

2) юридичні факти становлять собою вчинки суб'єктів правовідносин, пов'язані з їх волевиявленням щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів;

3) чинне цивільне процесуальне законодавство передбачає три юридичних факти, які є підставами виникнення цивільних процесуальних правовідносин – вони пов'язані з поданням процесуальних документів до суду у справах позовного, окремого та наказного провадження.

Передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин, як нами встановлено, є відмінним від підстав поняттям, наявність якого є необхідною умовою для існування цивільних процесуальних правовідносин. В юридичній літературі передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин розглядаються по-різному. Так, М. Й. Штефан роз'яснює сутність передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин як обставини процесуально-правового характеру, наявність (відсутність) яких є необхідною для реалізації права на звернення до суду за захистом порушеного або оспорюваного суб'єктивного матеріального права чи охоронюваного законом інтересу, тобто для відкриття справи в суді першої інстанції на стадіях апеляційного і касаційного провадження по перегляду рішень у зв'язку з нововиявленими та винятковими обставинами [334, с. 52]. Тобто на відміну від підстав, які становлять собою сам факт звернення до суду, передумови роз'яснюються в науковій літературі як обставини, які необхідні для такого звернення. З такого аспекту дійдемо висновку, що позиція М. Й. Штефана відповідає сутності передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин.

У свою чергу, О. О. Штефан тлумачить передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин як юридичні факти, наявність (відсутність) яких необхідна для реалізації права звернення до суду за захистом порушеного або оспорюваного суб'єктивного матеріального права чи охоронюваного законом

[334] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс; підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

інтересу [335, с. 15]. Таку дефініцію вважаємо некоректною. Перш за все, не погодимось з тим, що передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин ототожнюються виключно з юридичними фактами. Як нами було встановлено раніше, юридичні факти в цивільних процесуальних правовідносинах мають форму дій. Тобто, виходячи з позиції О. О. Штефан, для реалізації права звернення до суду за захистом порушеного або оспорюваного суб'єктивного матеріального права чи охоронюваного законом інтересу особа має вчинити певні дії. Аналіз норм ЦПК України [336] свідчить про те, що в чинному законодавстві передбачено вимоги до змісту позовної заяви, а також вимоги до окремих дій, які має вчинити особа для реалізації права звернення до суду. Прикладом такої дії є сплата судового збору. Водночас встановлення в законодавчому порядку вимог до позовної заяви свідчить про те, що діями передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин не обмежуються.

Ю. В. Білоусов відзначає, що передумовами виникнення цивільних процесуальних правовідносин слід визнати наявність відповідної норми цивільного процесуального права та цивільну процесуальну правосуб'єктність [337, с. 32]. Норми цивільного процесуального права можна визначити як підставу виникнення, зміни і припинення цивільних процесуальних правовідносин, оскільки це обумовлено сутністю самих правовідносин даного виду, які мають правову форму, а також функціонують на підставі норм права. Зв'язок між нормами цивільного процесуального права і цивільними процесуальними правовідносинами проявляється у визначенні першими прав та обов'язків суб'єктів, їх компетенції та характеру поведінки, закріпленні процедур ефективного вирішення спору тощо. З цього можна зробити висновок, що норми варто виділяти як передумови

[335] Штефан О. О. Цивільне процесуальне право у схемах : навч. посіб. – К. : МАУП, 2004. – 208 с.

[336] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[337] Цивільний процес: навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / за ред. Ю. В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2005. – 172 с.

виникнення цивільних процесуальних правовідносин, адже ними визначається наявність юридичних фактів, які необхідні для виникнення цивільних процесуальних правовідносин, а саме – для подання до суду позовної заяви у справах позовного провадження; для подання до суду заяви у справах окремого провадження; для подання до суду заяви про видачу судового наказу у справах наказного провадження. Тож, погодимось з Ю. В. Білоусовим з приводу того, що норми цивільного процесуального права є однією з передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин.

Інша передумова, виділена автором, – цивільна процесуальна правосуб'єктність. Так, у теорії держави і права правосуб'єктність визначається як можливість і здатність особи бути суб'єктом правовідносин з усіма правовими наслідками. При цьому, М. В. Цвік та О. В. Петришин вказують на те, що правосуб'єктність разом з нормою права та юридичним фактом є передумовою виникнення правовідносин і складається в сукупності з правоздатності, дієздатності та деліктоздатності [[338], с. 340]. Так, виходячи з цього, цивільна процесуальна правосуб'єктність є можливістю і здатністю особи бути суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин. Враховуючи, що підставою виникнення цивільних процесуальних правовідносин є юридичний факт, пов'язаний з дією особи, тобто її свідомою діяльністю, важливо, щоб особа мала можливість та здатність здійснювати такі дії. Окрім того, дані науковці безпосередньо підтверджують, що правосуб'єктність є передумовою виникнення правових відносин, а отже може бути передумовою виникнення і їх цивільного процесуального різновиду.

Отже, існують всі підстави зробити висновок про те, що передумовами виникнення цивільних процесуальних правовідносин є юридичні факти, норми цивільного процесуального права та цивільна процесуальна правосуб'єктність. Такий висновок знаходить своє підтвердження і в науковій літературі. Наприклад, Т. М. Кілічава наводить фактично ідентичний перелік підстав, втім, замість цивільної процесуальної правосуб'єктності відзначає цивільну процесуальну правоздатність [[339], с. 32]. Перш за все, звернемо увагу на те, що правоздатність є одним з невід'ємних елементів правосуб'єктності. По-друге, участь у цивільних процесуальних правовідносинах потребує наявності в суб'єкта не лише правоздатності, а й здатності своїми діями набувати для себе цивільні процесуальні права, діями створювати для себе цивільні процесуальні обов'язки, тобто дієздатності. А отже, виділення окремих елементів цивільної процесуальної правосуб'єктності як передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин не є доцільним, а саму цивільну процесуальну правосуб'єктність у даному контексті варто розглядати в єдності її елементів.

Такі ж передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин виділяє і О. М. Єфімов: 1) норми цивільного процесуального права; 2) процесуальна правоздатність або процесуальна правосуб'єктність; 3) юридичні процесуальні факти [[340], с. 33]. Водночас звернемо увагу на те, що дослідник використовує вираз «процесуальна правоздатність або процесуальна правосуб'єктність». Така невизначеність є дещо незрозумілою, адже подібне формулювання може скласти хибне враження щодо можливості вибору підстав – або правоздатності, або правосуб'єктності. Втім, враховуючи, що правоздатність є складовою правосуб'єктності, розглядати дану передумову в такій формі недоцільно. Більш коректним є її обмеження виключно категорією цивільної процесуальної правосуб'єктності.

Отже, дійдемо висновку, що на сьогодні існує три передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин:

[338] Загальна теорія держави і права: [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.

[339] Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 352 с.

[340] Єфімов О. М. Цивільні процесуальні правовідносини та передумови їх виникнення / О. М. Єфімов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2015. – Вип. 32(2). – С. 32–35.

1) юридичні факти, які передбачають дії особи для реалізації її права на звернення до суду з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів;

2) цивільна процесуальна правосуб'єктність;

3) норми цивільного процесуального права.

Кожна із зазначених передумов вже частково була проаналізована нами в даній роботі, втім, потребує більш детальної наукової уваги.

Так, юридичні факти, які передбачають дії особи для реалізації її права на звернення до суду з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів як передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин мають свою специфіку. Як відзначається в науковій літературі, у такому контексті вони являють собою юридичні процесуальні факти. Тобто це обставини процесуального характеру, наявність або відсутність яких є необхідною для реалізації права на звернення до суду за захистом порушеного або оспорюваного суб'єктивного матеріального права чи охоронюваного законом інтересу, для відкриття провадження у справі в суді першої інстанції, на стадіях апеляційного і касаційного провадження, по перегляду рішень у зв'язку з нововиявленими та винятковими обставинами тощо [341, с. 73]. В аспекті передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин, юридичні факти також являють собою процесуальні дії його учасників – наприклад, сплата судового збору, подання заяви, заявлення клопотань, призначення експертизи тощо. Водночас звернемо увагу на те, що передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин є саме юридичні факти, які вчиняються суб'єктами цивільно-правового спору. Дії суду чи інших учасників цивільного процесу мають вплив на розвиток, зміну чи припинення цивільних процесуальних правовідносин, втім, не на їх виникнення.

[341] Цивільний процес (загальна частина) : навч. посібник. – 2-е вид., доп. і перероб. / кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., доц. А. В. Коваленко. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 192 с.

Тож, юридичні факти, як передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин, характеризуються наступними ознаками:

1) мають процесуальний характер;

2) являють собою дії, які вчиняються суб'єктами цивільно-правового спору;

3) не є передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин дії інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, окрім учасників цивільно-правового спору, наприклад, суду.

Цивільна процесуальна правосуб'єктність як передумова виникнення цивільних процесуальних правовідносин є доволі дискусійним питанням, адже до сьогодні науковцями не досягнуто згоди з приводу того, чи варто вважати її власне передумовою, чи для виникнення цивільних процесуальних правовідносин достатньо лише правоздатності особи. Ми схиляємось до того, що передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин є саме цивільно-процесуальна правосуб'єктність особи, адже вона включає в себе правоздатність і означає здатність особи бути суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин. Цивільну процесуальну правоздатність громадяни набувають з моменту народження, а для того, щоб активно брати участь у процесі, а саме: здійснювати свої права в суді, особа має бути дієздатною, зокрема здатною особисто вчиняти процесуальні дії, які породжують юридичні наслідки для інших суб'єктів та для правовідносин загалом. Водночас цивільна процесуальна правосуб'єктність є специфічною для кожного суб'єкта цивільних процесуальних відносин – для сторін, суду, третіх осіб, свідків тощо. Отже, самої лише цивільної процесуальної правоздатності особи недостатньо для того, щоб своїми діями породжувати юридичні наслідки в цивільних процесуальних відносинах. У цьому контексті більш доцільно розглядати цивільну процесуальну правоздатність особи як передумову виникнення цивільних процесуальних правовідносин у комплексі з цивільною процесуальною дієздатністю, а також деліктоздатністю, тобто здатністю

особи нести цивільно-правову відповідальність за шкоду, заподіяну її протиправними діями. Іншими словами, для виникнення цивільних процесуальних правовідносин необхідною є цивільна процесуальна правосуб'єктність особи.

Отже, цивільна процесуальна правосуб'єктність як передумова виникнення цивільних процесуальних правовідносин характеризується наступними ознаками:

1) є найдискусійнішою передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин та не виділяється більшістю дослідників;

2) включає цивільну процесуальну правоздатність, дієздатність та деліктоздатність;

3) самої лише цивільної процесуальної правоздатності недостатньо для виникнення цивільних процесуальних правовідносин, адже в такому разі особа не матиме можливості особисто вчиняти процесуальні дії в цивільних процесуальних правовідносинах;

4) цивільна процесуальна правосуб'єктність є специфічною окремо для кожного суб'єкта цивільних процесуальних відносин.

Ще однією передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин є норми цивільного процесуального права, передусім ЦПК України [342]. Так, норма цивільного процесуального права визначає нормативну передумову виникнення цивільних процесуальних правовідносин, адже відсутність правової норми, яка передбачає можливість реалізації особою свого права набути статус учасника цивільних процесуальних правовідносин, або ж існування прямої нормативної заборони участі особи в цивільних процесуальних правовідносинах, призводить до унеможливлення виникнення таких правових відносин. Погодимось з А. В. Коваленко в тому, що норми цивільного процесуального права є найважливішою передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин [343, с. 70]. У нормах

[342] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[343] Цивільний процес (загальна частина) : навч. посібник. – 2-е вид., доп. і перероб. / кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., доц. А. В. Коваленко. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 192 с.

цивільного процесуального права виражено загальні стандарти поведінки суду та інших учасників цивільного процесу, які відповідають інтересам правосуддя, держави, а також забезпечують ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Такі правила є загальними й спрямованими на врегулювання відносин зі здійсненням правосуддя в цивільних справах. Ще одним показником важливості норм цивільного процесуального права для виникнення цивільних процесуальних правовідносин є те, що ними визначено межі поведінки усіх суб'єктів цивільного процесу. За допомогою норм відбувається фактичне цілеспрямоване поєднання та спрямування дій усіх учасників у спільному для всіх напрямі, пов'язаному з ефективним правосуддям.

Отже, зробимо висновок, що норми цивільного процесуального права як передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин характеризуються такими особливостями:

1) встановлюються державою та обов'язково мають існувати до вступу особи в цивільні процесуальні правовідносини;

2) мають загальний характер та поширюються на усіх учасників цивільного процесу;

3) врегульовують суспільні відносини лише у сфері здійснення правосуддя в цивільних справах з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів;

4) їх метою є правильне вирішення цивільних справ, а також спрямування дій учасників правовідносин до спільного досягнення цієї мети.

Тож, передумовами виникнення цивільних процесуальних правовідносин є наявність певних обставин, існування яких є необхідним для можливості реалізації особою права на звернення до суду з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Такі передумови є неоднорідними, втім, їх існування повинне мати комплексний характер. Тобто відсутність будь-якої з передумов унеможливлює вступ особи в цивільні процесуальні правовідносини. Аналіз

наукової літератури та цивільного процесуального законодавства засвідчив, що передумовами виникнення цивільних процесуальних правовідносин є:

1) юридичні факти, які передбачають дії особи для реалізації її права на звернення до суду з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів;

2) цивільна процесуальна правосуб'єктність;

3) норми цивільного процесуального права.

І наш аналіз продемонстрував, що роль кожного із зазначених елементів у даному контексті є очевидною.

А отже, на підставі цього зробимо висновок про наступні особливості передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин:

1) передумови мають комплексний характер, тож для виникнення цивільних процесуальних правовідносин необхідна їх наявність у повному складі;

2) юридичні факти є одночасно підставою та передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин, утім, у контексті виникнення вони мають свою специфіку – для того, щоб особа реалізувала своє право на звернення до суду з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, вона повинна вчинити певні підготовчі процесуальні дії (наприклад, сплатити судовий збір);

3) передумовами цивільних процесуальних правовідносин, окрім юридичних фактів, є цивільна процесуальна правосуб'єктність та норми цивільного процесуального права;

4) визначення цивільної процесуальної правосуб'єктності як передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин є дискусійним для вітчизняної науки питанням, однак наше дослідження свідчить про те, що для вступу в цивільні процесуальні правовідносини особа має бути не лише правоздатною, а й дієздатною;

5) норми цивільного процесуального права є найважливішою передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин, адже відсутність правових норм, що передбачають

вступ суб'єкта в цивільні процесуальні правовідносини, унеможливлює їх виникнення.

Питання зміни та припинення цивільних процесуальних правовідносин є в значно меншій мірі дослідженим у науковій літературі. Раніше в даній роботі нами вказувалось, що цивільно-процесуальні правовідносини виникають, змінюються та припиняються внаслідок дії юридичних фактів. Це знаходить своє підтвердження в працях окремих вітчизняних авторів. Наприклад, А. Л. Паскар відзначає, що юридичні факти як підстава виникнення, зміни чи припинення цивільних процесуальних правовідносин мають конкретний характер. Вони є індивідуальними для кожного цивільного процесуального правовідношення та становлять собою прояв норми цивільного процесуального права і цивільної процесуальної правоздатності стосовно конкретної, чітко визначеної життєвої ситуації [[344], с. 328–329]. Іншими словами, дослідниця розглядає юридичні факти як вчинки особи, врегульовані нормами права, конкретно спрямовані на виникнення, зміну чи припинення цивільних процесуальних правовідносин. Схожим чином розглядає процедуру виникнення, зміни чи припинення цивільних процесуальних правовідносин А. В. Коваленко, відзначаючи при цьому, що відповідними юридичними фактами, які її спричиняють, є зазвичай процесуальні дії учасників цивільних процесуальних правовідносин (а саме: подання заяви, заявлення клопотання, призначення експертизи тощо) [[345], с. 73]. З цією позицією також варто погодитись, з огляду на те, що в науковій літературі питання чи є події підставою виникнення, зміни і припинення цивільних процесуальних правовідносин, є доволі дискусійним. У цьому контексті вважаємо вдалим приклад А. Л. Паскар про те, що факт смерті позивача сам по собі не приводить до про-

[344] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 890 с.

[345] Цивільний процес (загальна частина) : навч. посібник. – 2-е вид., доп. і перероб. / кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., доц. А. В. Коваленко. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 192 с.

цесуального правонаступництва [346, с. 330]. У цьому контексті, норма статті 55 ЦПК України [347] свідчить про те, що в разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника в зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії судового процесу. Тобто особа залучається до цивільно-процесуальних правовідносин у порядку правонаступництва не автоматично, а шляхом прийняття відповідного рішення судом, тобто дії. Це дозволяє зробити висновок про те, що в цивільних процесуальних правовідносинах події не мають ролі самостійних юридичних фактів та не можуть самостійно впливати на виникнення, зміну і припинення цивільних процесуальних правовідносин. Тож, наш аналіз свідчить про те, що зміна та припинення цивільних процесуальних правовідносин відбувається шляхом вчинення дій суду чи інших учасників процесу у визначеному порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством.

Аналіз чинного ЦПК України [348] дозволяє зробити висновок, що прикладів дій суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин, які спричиняють їх зміну, можна навести безліч. Цивільні процесуальні правовідносини можуть бути змінені внаслідок вступу в справу третіх осіб, залучення інших осіб судом, призначення експертизи, виклику свідків чи експертів. Так само, дії суб'єктів можуть призвести до припинення цивільних процесуальних правовідносин – позивач може відмовитись від позову, сторони можуть укласти мирову угоду, суд може прийняти рішення по справі тощо. Також виникнення деяких цивільних процесуальних правовідносин може спричинити бездіяльність

[346] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 890 с.

[347] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[348] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

суб'єктів цивільного процесу. У даному аспекті вважаємо вдалим приклад, який широко аналізується в науковій літературі – у статті 147 ЦПК України [349] встановлено, що належно викликаний свідок, який без поважних причин не з'явився на судове засідання або не повідомив про причини неявки, може бути підданий приводу через відповідні органи Національної поліції України з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення. Тобто в даному випадку бездіяльність особи, яка проявилась в її неявці в судове засідання, спричинила виникнення цивільних процесуальних правовідносин з її приводу до судового засідання.

Одже, цивільні процесуальні правовідносини змінюються та припиняються на підставі юридичних фактів. При цьому, на відміну від виникнення таких правових відносин, підставою для цього може бути як дія, так і подія. Чинним цивільним процесуальним законодавством врегульовано здійснення широкого спектру юридичних фактів, які можуть мати вплив на цивільні процесуальні правовідносини – від подання сторонами клопотань, до укладення ними мирової угоди.

Виділимо наступні особливості підстав зміни чи припинення цивільних процесуальних правовідносин:

1) за своєю сутністю є юридичними фактами;

2) юридичні факти становлять собою вчинки суб'єктів правовідносин, пов'язані з їх волевиявленням щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, або ж їх бездіяльністю;

3) чинне цивільне процесуальне законодавство передбачає масштабну кількість юридичних фактів, які можуть мати вплив на цивільні процесуальні правовідносини – від подання сторонами клопотань до укладення ними мирової угоди.

Отже, підсумовуючи дослідження підстав та передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміни та припинення, дійдемо висновку, що даний інститут характе-

[349] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

ризується величезною кількістю теоретичних проблем та прогалин. Насамперед, лише окремі його елементи представлені належним чином у науковій літературі. Деякі дослідники плутають поняття підстав та передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин; підстави та передумови можуть досліджуватись окремо, як самостійні категорії, і при цьому усі інші елементи даного інституту можуть не досліджуватись узагалі; низка праць абсолютно не містять аналіз підстав зміни та припинення цивільних процесуальних правовідносин; деякі питання, на кшталт віднесення цивільної процесуальної правосуб'єктності до передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин, є гостро дискусійними тощо. Тож, наявність такої кількості теоретичних проблем підтвердила актуальність звернення до аналізу даного питання.

Наше дослідження продемонструвало, що цивільні процесуальні правовідносини сьогодні виникають, змінюються та припиняються на підставі юридичних фактів. При цьому якщо для їх виникнення необхідна воля суб'єкта, то зміна правовідносин може відбуватись і внаслідок їх бездіяльності. У цьому контексті ключову роль відіграють передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин, адже за їх відсутності втрачають актуальність підстави для виникнення.

Тому розвиток цивільних процесуальних правовідносин безпосередньо залежить від кожної з розглянутих нами в даній роботі категорій. Підстави та передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміни та припинення забезпечують проходження ними циклу свого існування, наслідком якого є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

3.2. Види цивільних процесуальних правовідносин

Будь-яке суспільство характеризується існуванням великої кількості відносин між людьми та їх об'єднаннями. Такі суспільні відносини можуть бути як врегульованими нормами права, так не врегульовуватись. Щодня кожна особа вступає в безліч відносин: економічні, цивільні, сімейні тощо. Деякі з цих відносин можна тлумачити як цивільно-процесуальні – у разі, якщо їх метою є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Цивільні процесуальні правовідносини є масштабним інститутом, адже їхнє існування передбачає наявність не якогось конкретного виду правовідносин, який можна окреслити певними рамками, а комплексу правовідносин, об'єднаних спільним об'єктом, однак різних за суб'єктним складом, змістом та юридичними фактами, що обумовлюють їх виникнення, зміну чи припинення.

Дослідження видів цивільних процесуальних правовідносин є актуальним з огляду на низку аспектів. По-перше, дане питання, на відміну від інших загальнотеоретичних, є мало представленим у працях вітчизняних авторів. У даному аспекті відзначимо внесок А. Л. Паскар [[350], с. 324–325]. Проте в підручниках та науковій літературі з цивільного процесуального права питання класифікації цивільних процесуальних правовідносин фактично не розглядається взагалі. По-друге, у сучасній правовій теорії розв'язання проблем різноманітних правових механізмів розв'язується в тому числі й шляхом застосування наукових підходів. Через це, необхідність аналізу різноманітних видів цивільних процесуальних правовідносин варто також пов'язати з необхідністю удоско-

[350] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 890 с.

налення теорії даного питання, а також її реалізації на практиці. По-третє, питання класифікації цивільних процесуальних правовідносин є одним з найпроблемніших у теорії цивільних процесуальних правовідносин. Воно характеризується неоднозначністю тлумачення, специфікою в порівнянні зі змістом інших видів правових відносин, а також різними підходами до його розуміння в працях вітчизняних вчених. По-четверте, класифікація цивільних процесуальних правовідносин може зазнавати змін з еволюцією цивільного процесуального законодавства, тож дослідження таких питань варто здійснювати регулярно, щоб відповідні висновки відповідали сучасному стану.

Рівень дослідження питання видів цивільних процесуальних правовідносин є неоднозначним. З однієї сторони, класифікація цивільних процесуальних правовідносин фактично перебуває поза увагою вітчизняних науковців. З іншої сторони, окремі дослідження все ж наявні, й окрім того, очевидним є зв'язок між класифікацією видів правових відносин та видів цивільних процесуальних правовідносин. Тому серед науковців, які зробили найбільший внесок у дослідження даних питань, виділимо передусім таких як І. С. Андрієнко, Ю. В. Білоусов, О. Г. Братель, С. В. Васильєв, О. В. Гетманцев, К. В. Гусаров, О. М. Єфімов, О. С. Захарова, В. В. Комаров, Г. З. Лазько, А. Л. Паскар, О. В. Підлубна, П. І. Радченко, Л. А. Тичинська, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, Т. В. Цюра, С. І. Чорнооченко, М. Й. Штефан, С. В. Щербак, М. М. Ясинок тощо. Втім, більшість з них взагалі не розглядали питання класифікації цивільних процесуальних правовідносин, обмежуючись аналізом окремих її елементів, а ті концепції, які є наявними, сформульовані неоднозначно.

Види правовідносин у теорії права, на відміну від галузі цивільного процесуального права, широко аналізуються в науковій літературі. Як засвідчує наше дослідження, фактично кожен підручник чи монографія з теорії держави та права містить підрозділ, присвячений класифікації правовідносин. Водночас навчальна література з цивільного процесуального права такі структурні частини переважно не включає.

Так, М. В. Цвік та О. В. Петришин пропонують класифікацію правовідносин на п'ять груп. Пропонуємо розглянути кожну з них стосовно притаманності цивільно-процесуальним правовідносинам. По-перше, дослідники здійснюють розподіл правовідносин на відносні та абсолютні. Відносні правовідносини – це ті, в яких реалізація суб'єктивних прав однієї особи можлива лише через виконання обов'язків іншою особою, а абсолютні правовідносини – відносини, засновані на можливості безпосереднього використання суб'єктом своїх суб'єктивних прав без втручання інших суб'єктів у сферу його діяльності [351, с. 337]. Аналіз норм ЦПК України [352] свідчить про те, що обидва зазначених види можуть бути характерними для цивільних процесуальних правовідносин. Так, прикладом відносних правовідносин є передбачене статтею 184 право на пред'явлення позову. У цьому разі право особи на пред'явлення позову обумовлює виникнення обов'язку суду першої інстанції зареєструвати його та не пізніше наступного дня передати судді. Цивільно-правові відносини також можуть бути абсолютними. Так, у статті 49 ЦПК України [353] встановлено процесуальні права та обов'язки сторін. Наприклад, позивач вправі відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог); відповідач має право визнати позов (всі або частину позовних вимог) на будь-якій стадії судового процесу; позивач вправі збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження; відповідач має право подати зустрічний позов. Як можемо переконатись, кожне із зазначених прав є характерним виключно для однієї зі сторін цивільного процесу. Отже, абсолютними будуть правовідносини

[351] Загальна теорія держави і права: [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.

[352] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[353] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

з визнання чи відмови від позову, збільшення чи зменшення розміру позовних відмов, чи з подання зустрічного позову.

Тож, дійдемо висновку, що цивільно-правові відносини можуть розподілятись на абсолютні та відносні. При цьому відзначимо, що подібний критерій розподілу правовідносин виділяється й іншими дослідниками як теорії права, так і галузі цивільного процесуального права, зокрема такими як С. Д. Гусарєв та О. Д. Тихомиров [354, с. 196], К. Г. Волинка [355, с. 156–157], Г. О. Саміло [356, с. 204], В. М. Кириченко та О. М. Куракін [357, с. 151], О. Ф. Скакун [358, с. 367] тощо.

По-друге, правовідносини за версією М. В. Цвіка та О. В. Петришина розподіляються за предметом правового регулювання на конституційні, цивільні, адміністративні, трудові, фінансові тощо [359, с. 337]. Зрозуміло, що такий розподіл характерний виключно для класифікації правових відносин, і цивільно-правові відносини при цьому є одним із різновидів. Тобто в цьому контексті виділення даного критерію в аспекті притаманності цивільно-правовим відносинам є неактуальним.

За функціональним призначенням М. В. Цвік та О. В. Петришин виділяють дві великі групи правовідносин: регулятивні та охоронні. Регулятивні правовідносини виникають на основі юридичних дозволів і втілюються в правомірних діях суб'єктів, регулюючи відповідні суспільні відносини. Охоронні правовідносини виникають на основі юридичних заборон і є результатом вчинення суб'єктами правопорушень

354 Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с.

355 Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.

356 Саміло Г. О. Теорія держави і права : навч. посіб. – Запоріжжя : Просвіта, 2010. – 348 с.

357 Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.

358 Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.

359 Загальна теорія держави і права: [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.

[360, с. 337]. Аналіз норм ЦПК України [361] свідчить про те, що цивільні процесуальні відносини можуть бути як регулятивними, так і охоронними. Прикладом регулятивних відносин є залучення до цивільної справи представників. Так, регулятивний характер таких правовідносин полягає в тому, що законодавством встановлено можливість участі в процесі таких суб'єктів, а також врегульовано порядок та умови їх участі. Охоронні правовідносини також широко представлені в нормах чинного цивільного процесуального законодавства. Наприклад, статтею 45 врегульовано правовідносини із забезпечення захисту прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи, а в статтях 116–119 правовідносини із забезпечення доказів.

Тож, дійдемо висновку, що цивільно-процесуальні правовідносини також доцільно класифікувати за критерієм функціонального призначення. Даний критерій розподілу правовідносин підтримується й іншими дослідниками теорії права та цивільного процесуального права, зокрема такими як С. Д. Гусарєв та О. Д. Тихомиров [362, с. 196], К. Г. Волинка [363, с. 156], Г. О. Саміло [364, с. 204], В. М. Кириченко та О. М. Куракін [365, с. 150], О. Ф. Скакун [366, с. 366], А. Л. Паскар [367, с. 324–325] тощо.

360 Загальна теорія держави і права: [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.

361 Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

362 Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с.

363 Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.

364 Саміло Г. О. Теорія держави і права: навч. посіб. – Запоріжжя : Просвіта, 2010. – 348 с.

365 Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.

366 Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.

367 Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К.: Алерта, 2016. – 890 с.

М. В. Цвік та О. В. Петришин розрізняють матеріально-правові та процесуально-правові правовідносини. Матеріально-правові правовідносини виникають на основі норм матеріального права, їх змістом є права і обов'язки сторін, а процесуально-правові правовідносини реалізують норми процесуального права і виникають на основі організаційних відносин [368, с. 337–338]. У даному контексті варто відзначити, що всі цивільно-процесуальні правовідносини мають процесуально-правовий характер, отже розподіляти досліджувані правовідносини за таким критерієм недоцільно.

Останній критерій, розглянутий у праці вищезазначених авторів, – розподіл правовідносин за часом дії на довгострокові та короткострокові. Довгострокові правовідносини тривають певний час (визначений або невизначений), а короткострокові правовідносини тривають протягом незначного часового відрізка і припиняються одразу після виконання учасниками своїх прав і обов'язків [369, с. 338]. Проаналізувавши норми ЦПК України [370], також дійдемо висновку, що і довгострокові, і короткострокові правовідносини можуть мати цивільно-процесуальний характер. Прикладом довгострокових правовідносин у цивільному процесі є власне правовідносини з розгляду справи по суті. Такі правовідносини проходять низку стадій, зокрема відкриття, з'ясування обставин справи та дослідження доказів, судові дебати, ухвалення рішення тощо, причому кожна зі стадій відбувається у визначений законом строк. Короткотривалих цивільно-процесуальних відносин також існує безліч. Наприклад, у статті 147 ЦПК України [371] врегульовується питання приводу

[368] Загальна теорія держави і права: [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.

[369] Загальна теорія держави і права: [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.

[370] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[371] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

свідка, який без поважних причин не з'явився на судове засідання або не повідомив про причини неявки. У такому разі правовідносини з приводу такої особи триватимуть короткочасно – від постановлення судом ухвали про привід свідка до моменту, коли особа буде доставлена до судового засідання або ж коли начальник органу Національної поліції України поверне ухвалу до суду з письмовим поясненням причин невиконання.

Отже, цивільно-процесуальні правовідносини можуть класифікуватись за критерієм часу дії на довгострокові та короткострокові. Такий критерій розподілу правовідносин підтримується й іншими дослідниками теорії права, зокрема такими як С. Д. Гусарєв та О. Д. Тихомиров [372, с. 197], К. Г. Волинка [373, с. 158], Г. О. Саміло [374, с. 205], В. М. Кириченко та О. М. Куракін [375, с. 151] тощо. Щодо праць у галузі цивільного процесуального права, у такому розрізі цивільно-процесуальні правовідносини наразі фактично не розглядаються.

Отже, з аналізу праці М. В. Цвіка та О. В. Петришина дійдемо висновку, що цивільні процесуальні відносини можуть класифікуватись наступним чином:

1. За критерієм способу реалізації суб'єктивних прав сторонами правовідносин: абсолютні та відносні;
2. За критерієм функціонального призначення: регулятивні та охоронні;
3. За критерієм часу дії: довгострокові та короткострокові.

У працях інших авторів розглянуто й деякі відмінні критерії щодо класифікації правовідносин, які також доцільно проаналізувати відносно їх притаманності цивільно-процесуальній сфері. Так, С. Д. Гусарєв та О. Д. Тихомиров розглядають питання видів правовідносин дещо ширше. Одним із запропонованих

[372] Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с.

[373] Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.

[374] Саміло Г. О. Теорія держави і права : навч. посіб. – Запоріжжя : Просвіта, 2010. – 348 с.

[375] Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.

науковцями критеріїв є розподіл правовідносин за кількістю суб'єктів на прості та складні. Простими є ті, учасниками яких є лише двоє суб'єктів (сторін), а складними – учасники яких представлені трьома чи більше суб'єктами (сторонами) [376, с. 197]. Зробимо висновок, що переважна більшість цивільних процесуальних правовідносин є складними, про що свідчить аналіз норм ЦПК України [377]. Наприклад, у розгляді цивільної справи беруть участь суд, позивач, відповідач, представники, треті особи, свідки, експерти тощо. Велика кількість можливих учасників робить такі правовідносини складними. У свою чергу, прості правовідносини також притаманні цивільному процесу. Наприклад, у цивільно-процесуальних правовідносинах з підготовки висновку експертом беруть участь два суб'єкти: з однієї сторони учасник справи чи суд, шляхом здійснення замовлення чи прийняття ухвали про призначення експертизи, а з іншої сторони – експерт, який власне і здійснює експертизу. Іншим прикладом простих відносин є цивільно-процесуальні відносини з укладення мирової угоди сторонами. Зі змісту статті 207 ЦПК України [378] можна зробити висновок про те, що мирова угода між сторонами може бути укладена без участі суду. Так, у частині 2 цієї статті встановлено, що сторони можуть укласти мирову угоду і повідомити про це суд, зробивши спільну письмову заяву на будь-якій стадії судового процесу. Формулювання «повідомити про це суд» свідчить про те, що участь суду в таких правовідносинах є необов'язковою. Водночас очевидно, що в цивільно-процесуальних відносинах з укладення мирової угоди також можуть брати участь інші суб'єкти – представники, треті особи тощо. Проте, у разі, якщо угода укладається лише за участі сторін, такі правовідносини є простими.

[376] Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с.

[377] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[378] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

Тож, зробимо висновок, що цивільно-процесуальні правовідносини можуть бути як простими, так і складними. Можливість розподілу правовідносин за таким критерієм розглядали й інші дослідники теорії права, зокрема такі як К. Г. Волинка [379, с. 157], Г. О. Саміло [380, с. 205], В. М. Кириченко та О. М. Куракін [381, с. 151] тощо. Відзначимо, що вчені-цивілісти даний критерій переважно не розглядають при здійсненні класифікації видів цивільно-процесуальних відносин, і такий підхід, з огляду на здійснений вище аналіз, ми вважаємо помилковим.

Ще одним критерієм, запропонованим С. Д. Гусарєвим та О. Д. Тихомировим, є поділ правовідносин за розподілом прав і обов'язків між суб'єктами на односторонні та двосторонні. Односторонніми є правовідносини, в яких кожна сторона відносно іншої має або лише права, або лише обов'язки, а двосторонніми, в яких кожна зі сторін має як права, так і обов'язки [382, с. 197]. Проаналізувавши норми ЦПК України [383], зробимо висновок, що цивільно-процесуальні правовідносини можуть бути і односторонніми, і двосторонніми. Прикладом односторонніх цивільних процесуальних правовідносин є передбачене статтею 84 витребування доказів. У таких правовідносинах судом покладається право на особу надати у встановлений строк докази. У свою чергу, у такої особи відсутнє право не видати доказ на вимогу суду, у неї є виключно обов'язок їх надати, який кореспондує праву вимоги суду. Відповідно, двосторонніх цивільно-процесуальних правовідносин можна виділити набагато більше. Наприклад, статтею 242 ЦПК України [384] передбачено регулювання правових відносин

[379] Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.

[380] Саміло Г. О. Теорія держави і права : навч. посіб. – Запоріжжя : Просвіта, 2010. – 348 с.

[381] Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.

[382] Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с.

[383] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[384] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

сторін під час судових дебат. На цій стадії цивільного процесу обидві сторони наділяються рівними правами та обов'язками, а саме: щодо виступу з промовами (заключним словом); щодо посилань лише на обставини і докази, досліджені в судовому засіданні; щодо однакового часу для виступу з промовою в судових дебатах тощо. Отже, двосторонність проявляється в тому, що рівні права та обов'язки передбачено для обох сторін.

Тож, цивільно-процесуальні правовідносини можуть бути як односторонніми, так і двосторонніми. Окрім С. Д. Гусарєва та О. Д. Тихомирова таких критерій також розглядали у своїх роботах дослідники в сферах як теорії права, так і теорії цивільного процесуального права, а саме: К. Г. Волинка [385, с. 157], Г. О. Саміло [386, с. 205], В. М. Кириченко та О. М. Куракін [387, с. 151], А. Л. Паскар [388, с. 324–325] тощо. Тобто критерій поділу правовідносин за розподілом прав і обов'язків між суб'єктами є характерним і для цивільно-процесуальних правовідносин.

Також варто звернути увагу на те, що С. Д. Гусарєв та О. Д. Тихомиров поділяють правові відносини за характером обов'язків на активні та пасивні. Активними є правовідносини, в яких зобов'язаний суб'єкт повинен вчинити певні дії, а пасивними, в яких зобов'язаний суб'єкт має утриматись від вчинення певних дій [389, с. 197]. У цивільних процесуальних правовідносинах активність та пасивність проявляється наступним чином. Згідно зі статтею 43 ЦПК України [390] на учасників справи покладено обов'язки щодо появи в судовому засіданні за викликом

[385] Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.

[386] Саміло Г. О. Теорія держави і права : навч. посіб. – Запоріжжя : Просвіта, 2010. – 348 с.

[387] Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.

[388] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : Підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; За заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 890 с.

[389] Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с.

[390] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою; подання всіх наявних у них доказів у порядку та строки, встановлені законом або судом, та неприховування доказів; надавання суду повних і достовірних пояснень з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні; виконування процесуальних дій у встановлені законом або судом строки; виконування інших процесуальних обов'язків, визначених законом або судом. Тобто велика кількість правовідносин, які мають місце під час судового розгляду цивільної справи, є активними, адже до сторін пред'являються конкретні та неухильні вимоги щодо вчинення певних дій. У свою чергу, пасивні цивільно-процесуальні правовідносини мають місце, зокрема, при наданні показань свідком. Так, у статті 71 ЦПК України [391] встановлено, що фізична особа не має права відмовитися давати показання, крім показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб), які можуть тягнути юридичну відповідальність для нього або таких членів сім'ї чи близьких родичів. У таких правовідносинах на особу покладено обов'язок утриматись від вчинення певних дій, а саме відмови давати показання. Тому в разі, якщо показання мають даватись не щодо осіб, перерахованих у нормі цієї статті, цивільні процесуальні відносини між судом та свідком матимуть пасивний характер.

Отже, дійдемо висновку, що будь-які правовідносини можливо поділити на активні та пасивні. Даний критерій є характерним для робіт низки авторів у галузях теорії права та цивільного процесуального права. Зокрема, відзначимо здійснений аналіз таких як Г. О. Саміло [392, с. 204], В. М. Кириченко та О. М. Куракін

[391] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.

[392] Саміло Г. О. Теорія держави і права : навч. посіб. – Запоріжжя : Просвіта, 2010. – 348 с.

[393, с. 151] тощо. Цивільно-процесуальні правовідносини в даному контексті не є винятком, адже для них також є характерним поділ за критерієм характеру обов'язків.

Останній критерій розподілу правовідносин, проаналізований у праці С. Д. Гусарєва та О. Д. Тихомирова та який не був нами розглянутий у даній роботі раніше, – їх розподіл за характером волевиявлення сторін. Дослідниками виділяються договірні правовідносини, для виникнення яких необхідне волевиявлення (згода) як уповноваженої, так і зобов'язаної сторони та управлінські правовідносини, для виникнення яких досить волевиявлення лише уповноваженої сторони [394, с. 197]. У цивільному процесі, як свідчать норми ЦПК України [395], можливі і договірні, і управлінські правовідносини. Варто звернути увагу на те, переважна більшість цивільно-процесуальних правовідносин є управлінськими, адже їх обов'язковим суб'єктом є суд. Відповідно, суд встановлює вимоги, які зобов'язані виконувати як позивач та відповідач, так й інші учасники судового спору, визначає поведінку учасників процесу. Наприклад, згідно зі статтею 118 за результатами розгляду заяви про забезпечення доказів суд постановляє ухвалу про задоволення чи відмову в задоволенні заяви. У разі, якщо суд приймає рішення задовольнити заяву, забезпечення доказів відбувається в односторонньому порядку. Відповідно, договірні правовідносини, зокрема, мають місце при досудовому врегулюванні спору. Згідно зі статтею 16 ЦПК України [396] сторони можуть дійти згоди щодо досудового врегулювання спору, і, відповідно, в такому випадку судовий розгляд цивільної справи не буде відбуватись. Тобто договірний характер таких правовідносин полягає в тому, що

[393] Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.

[394] Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с.

[395] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[396] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

для досудового врегулювання спору необхідне волевиявлення обох сторін – і позивача, і відповідача, і в разі досягнення ними згоди участь суду є необов'язковою.

Даний критерій розподілу правових відносин розглядався і в роботах інших теоретиків права, а також дослідників цивільно-процесуальних правовідносин. Серед них виділимо таких як К. Г. Волинка [397, с. 158], Г. О. Саміло [398, с. 205], В. М. Кириченко та О. М. Куракін [399, с. 150], А. Л. Паскар [400, с. 324–325] тощо. Тож, на основі здійсненого аналізу дійдемо висновку, що цивільно-процесуальні правовідносини доцільно класифікувати за характером волевиявлення сторін на договірні та управлінські.

Отже, проаналізувавши положення підручника С. Д. Гусарєва та О. Д. Тихомирова, дійдемо висновку, що окрім проаналізованих нами раніше критеріїв, цивільні процесуальні правовідносини також можуть розподілятись за наступними:

1. За кількістю суб'єктів: прості та складні;
2. За розподілом прав і обов'язків між суб'єктами: односторонні та двосторонні;
3. За критерієм характеру обов'язків: активні та пасивні;
4. За характером волевиявлення сторін: договірні та управлінські.

Г. О. Саміло здійснила аналіз видів правових відносин за тими ж критеріями, які були раніше проаналізовані нами в даній роботі. Звернемо увагу на розподіл правовідносин за характером суб'єктів. З точки зору дослідниці правові відносини бувають між фізичними особами, між юридичними особами, між державами, між фізичною особою та державою тощо [401, с. 205]. Втім, у контексті видів цивільних процесуальних правовідносин такий

[397] Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. – К.: МАУП, 2003. – 240 с.

[398] Саміло Г. О. Теорія держави і права : навч. посіб. – Запоріжжя : Просвіта, 2010. – 348 с.

[399] Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.

[400] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 890 с.

[401] Саміло Г. О. Теорія держави і права : навчальний посібник. – Запоріжжя : Просвіта, 2010. – 348 с.

критерій є не зовсім актуальним, адже фактично усі цивільно-процесуальні відносини здійснюються між судом та учасниками цивільного процесу. Існує не так багато правовідносин між учасниками процесу, зокрема в частині домовленості між ними щодо досудового врегулювання, проте переважно цивільні процесуальні правовідносини здійснюються між судом та іншими суб'єктами.

Здійснене нами дослідження врахувало ті критерії до розподілу правовідносин, які є характерними для вітчизняної теорії права. Більшість з розглянутих позицій, як нами встановлено, охоплюють і сферу цивільних процесуальних правовідносин. Також звернемо увагу на те, що низка вітчизняних авторів тлумачать дане питання подібним чином. Тобто можна зробити висновок про досягнення теоретиками права єдності в баченні класифікації видів правових відносин, а також критерію для їх розподілу. Зробимо висновок, що загальними критеріями класифікації цивільних процесуальних правовідносин є наступні:

1. За критерієм способу реалізації суб'єктивних прав сторонами правовідносин: абсолютні та відносні;.
2. За критерієм функціонального призначення: регулятивні та охоронні;
3. За критерієм часу дії: довгострокові та короткострокові;
4. За кількістю суб'єктів: прості та складні;
5. За розподілом прав і обов'язків між суб'єктами: односторонні та двосторонні;
6. За критерієм характеру обов'язків: активні та пасивні;
7. За характером волевиявлення сторін: договірні та управлінські.

Водночас звернення до праць у галузі науки цивільного процесуального права свідчить про те, що теоретики даної сфери розглядають класифікацію цивільних процесуальних правовідносин дещо інакше. Тобто можна зробити висновок про можливість виділення як загальних критеріїв класифікації цивільних процесуальних правовідносин, так і спеціальних, тобто характерних виключно для цієї галузі.

А. Л. Паскар пропонує масштабну систему спеціальних критеріїв класифікації цивільних процесуальних правовідносин. Окрім проаналізованих нами раніше, звернемо увагу на розподіл за наступними критеріями. Так, дослідницею запропоновано за характером взаємовідносин між суб'єктами процесу поділяти цивільні процесуальні правовідносини на головні – відносини між судом і сторонами процесу; похідні – взаємодію суду з іншими особами, які беруть участь по справі; службово-допоміжні – відносини між судом та іншими учасниками процесу, які сприяють здійсненню правосуддя [402, с. 324]. Погодимось і з таким критерієм, і з видами правовідносин, і зі спеціальним характером здійсненого розподілу. Перш за все, звернемо увагу на те, що такий критерій може бути притаманним виключно процесуальним відносинам, передусім цивільним правовим, адже в основі розподілу перебувають відносини між суб'єктами, більшість з яких не є притаманними іншим видам правовідносин. Зокрема, це суд, особи, які беруть участь у справі, а також інші учасники процесу, визначені ЦПК України [403]. По-друге, підкреслимо, що з точки зору дослідниці в усіх перерахованих випадках одним із суб'єктів є суд. Втім, як нами відзначалось раніше, існують випадки, за яких сторони процесу взаємодіють між собою – наприклад, у разі досудового вирішення спору позивач та відповідач узгоджують умови між собою. Також звернемо увагу на можливість взаємодії сторін спору з іншими учасниками процесу – наприклад, свідками, експертами, спеціалістами чи перекладачами, у разі якщо такі особи вступатимуть у правовідносини зі сторони однієї із сторін та в їх інтересах. Тому, на нашу думку, за характером взаємовідносин між суб'єктами процесу варто поділяти цивільні процесуальні правовідносини на: 1) відносини між судом і сторонами процесу; 2) взаємодію суду з іншими, особами, які беруть участь по справі; 3) відносини між судом та іншими учасниками процесу; 4) взаємо-

[402] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 890 с.

[403] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

дію сторін процесу; 5) відносини між сторонами та іншими учасниками процесу.

Наступний критерій, виділений А. Л. Паскар, – це поділ цивільних процесуальних правовідносин за характером їх взаємодії на: 1) відносини змагальності; 2) відносини співробітництва; 3) відносини керування [404, с. 324]. Цей критерій є подібним до розглянутого нами раніше поділу правовідносин на договірні та управлінські, втім, враховує галузеву специфіку досліджуваного інституту. Передусім звернемо увагу на те, що договірні та управлінські правовідносини за своєю сутністю відповідають розглянутим нами раніше відносинам співробітництва й керування. Втім, даний перелік автором доповнено ще одним різновидом, який безумовно притаманний цивільним процесуальним правовідносинам – правовідносини змагальності. Згідно зі статтею 2 ЦПК України [405] одним з принципів цивільного судочинства є змагальність сторін. У статті 12 цього ж нормативно-правового акту змагальність роз'яснюється як рівність прав учасників правовідносин щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом у доведенні обставин, які мають значення для справи і на які вони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень. Іншими словами, змагальність – це реалізація сторонами цивільно-процесуальних правовідносин своїх прав на доведення власної правоти в спорі між ними. Зазвичай кожна сторона вважає себе правою і має рівні можливості в доведенні цього. Тому правовідносини змагальності проявляються на будь-якій стадії цивільного процесу під час захисту сторонами своїх прав та інтересів. Отже, погодимось з притаманністю автора цивільним-процесуальним правовідносинам такого критерію розподілу та таких видів.

А. Л. Паскар погоджується з можливістю поділу цивільно-процесуальних правовідносин за критерієм функціонального при-

[404] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 890 с.

[405] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

значення на регулятивні та охоронні. Водночас дослідницею уточнюються галузеві особливості таких правових відносин. Тож, А. Л. Паскар розглядає регулятивні цивільно-процесуальні правовідносини, а охоронні розподіляє на три групи: правовідновлюючі, каральні та компенсаційні [406, с. 325]. Як нами встановлювалось раніше, охоронні правовідносини виникають на основі юридичних заборон і є результатом вчинення суб'єктами правопорушень. Виділення правовідновлюючих, каральних та компенсаційних правовідносин є актуальним з огляду на характер таких правовідносин, а також мету позивача, з якою він вступає в цивільно-процесуальні правовідносини. Так, в статті 161 ЦПК України [407] встановлено, що наказне провадження здійснюється з метою: стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати; компенсації витрат; стягнення заборгованостей; повернення вартості товару. Тобто в кожному із зазначених випадків цивільно-процесуальні правовідносини матимуть компенсаційний характер. Згідно зі статтею 293 ЦПК України [408] окреме провадження має місце для обмеження та надання цивільної дієздатності; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; встановлення фактів тощо. Тобто виділені А. Л. Паскар види охоронних правовідносин варто доповнити правовстановлюючими, адже в порядку окремого провадження розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів. Окрім того, певні правовідносини, які реалізовуються в порядку окремого провадження, є правовідновлюючими, адже спрямовані на поновлення особи в правах – наприклад, в її цивільній дієздатності. Відповідно, у порядку позовного провадження розглядається спір двох сторін, який виникає з цивільних, житлових,

[406] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 890 с.

[407] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[408] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

земельних, сімейних, трудових відносин. Тож, такі правовідносини є переважно правовідновлюючими. Правовідновлюючі – це такі цивільно-процесуальні правовідносини, які поновлюють її цивільні, житлові, земельні, сімейні чи трудові права. Каральні правовідносини мають місце в разі, якщо метою їх ініціатора є покарання порушника його прав. Тому, на нашу думку, цивільно-процесуальні правовідносини не можуть мати карального характеру, адже каральна відповідальність може застосовуватись за злочини, адміністративні або дисциплінарні проступки, але не в разі виникнення цивільного спору. Дійдемо висновку, що за критерієм функціонального призначення цивільні процесуальні правовідносини дійсно розподіляються на регулятивні та охоронні, а охоронні, зі свого боку, – на правовідновлюючі, компенсаційні та правовстановлюючі.

Також спеціальний характер притаманний запропонованому А. Л. Паскар розподілу цивільно-процесуальних правовідносин за критерієм наявності і характеру інтересу суб'єктів. Дослідницею виділено відносини між судом і особами, які мають матеріальний інтерес в результатах розгляду справи; відносини між судом і особами, які мають процесуальний інтерес; відносини між судом і особами, які не зацікавлені в результаті розгляду справи, але вони сприяють здійсненню правосуддя [409, с. 325]. Такий критерій розподілу виділено з огляду на особливості суб'єктного складу цивільно-процесуальних правовідносин. Як нами було встановлено раніше, суб'єкти цивільно-процесуальних правовідносин поділяються на суб'єктів, які здійснюють правосуддя в цивільних справах: суди, які розглядають і вирішують справи в першій інстанції, та суди, що перевіряють законність і обґрунтованість рішень в апеляційному та касаційному порядку; суб'єктів, які беруть участь у справі: учасників справи, які захищають власні права та інтереси, та учасників справи, які захищають права та інтереси інших осіб; суб'єктів, які є іншими учасниками цивільного процесу – помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст. Суд є обов'язковим учасником цивільно-процесуальних правовідносин, і саме від характеру його відносин з іншими учасниками слідує виділення критерію наявності й характеру інтересу суб'єктів. Втім, як нами було встановлено раніше, окремі види цивільно-процесуальних правовідносин можуть здійснюватися без участі суду – взаємодія сторін процесу та відносини між сторонами й іншими учасниками процесу. Тому, на нашу думку, види правовідносин варто розглядати дещо ширше – як відносини, в яких беруть участь особи, які мають матеріальний інтерес в результатах розгляду справи; як відносини, в яких беруть участь особи, які мають процесуальний інтерес; як відносини, в яких беруть участь особи, які не зацікавлені в результаті розгляду справи, але вони сприяють здійсненню правосуддя.

[409] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 890 с.

Отже, проаналізувавши положення наукової літератури, дійдемо висновку, що спеціальними критеріями класифікації цивільних процесуальних правовідносин є наступні:

1. За характером взаємовідносин між суб'єктами процесу:
1) відносини між судом і сторонами процесу;
2) взаємодія суду з іншими особами, які беруть участь у справі;
3) відносини між судом та іншими учасниками процесу;
4) взаємодія сторін процесу;
5) відносини між сторонами та іншими учасниками процесу;
2. За характером їх взаємодії:
1) відносини змагальності;
2) відносини співробітництва;
3) відносини керування;
3. За критерієм функціонального призначення:
1) регулятивні;
2) охоронні – правовідновлюючі, компенсаційні, правовстановлюючі;

4. За критерієм наявності і характеру інтересу суб'єктів:

1) відносини, в яких беруть участь особи, які мають матеріальний інтерес у результатах розгляду справи;

2) відносини, в яких беруть участь особи, які мають процесуальний інтерес;

3) відносини, в яких беруть участь особи, які не зацікавлені в результаті розгляду справи, але вони сприяють здійсненню правосуддя.

Враховуючи, що в процесі нашого дослідження ми встановили, що критерії класифікації цивільних процесуальних правовідносин можуть бути загальними та спеціальними, зробимо висновок, що в даному контексті мова йде про систему цивільно процесуальних правовідносин.

Отже, види цивільних процесуальних правовідносин варто класифікувати наступним чином:

1. Загальні критерії класифікації цивільних процесуальних правовідносин:

1) за ступенем індивідуалізації суб'єктів:

– абсолютні – цивільні процесуальні правовідносини, засновані на можливості безпосереднього використання суб'єктом своїх суб'єктивних прав без втручання інших суб'єктів у сферу його діяльності;

– відносні – цивільні процесуальні правовідносини, в яких реалізація суб'єктивних прав одного суб'єкта можлива виключно через виконання обов'язків іншим;

2) за критерієм часу дії:

– довгострокові – цивільні процесуальні правовідносини, які тривають певний визначений або невизначений час;

– короткострокові – цивільні процесуальні правовідносини, які тривають протягом незначного часового відрізка і припиняються одразу після виконання учасниками своїх прав і обов'язків;

3) за кількістю суб'єктів:

– прості;

– цивільні процесуальні правовідносини, які відбуваються лише між двома суб'єктами;

– складні – цивільні процесуальні правовідносини, учасники яких представлені трьома чи більше суб'єктами;

4) за розподілом прав і обов'язків між суб'єктами:

– односторонні – цивільні процесуальні правовідносини, в яких кожна сторона відносно іншої має або лише права, або лише обов'язки;

– двосторонні – цивільні процесуальні правовідносини, в яких кожна зі сторін має як права, так і обов'язки;

5) за критерієм характеру обов'язків:

– активні – цивільні процесуальні правовідносини, в яких зобов'язаний суб'єкт повинен вчинити певні дії;

– пасивні – цивільні процесуальні правовідносини, в яких зобов'язаний суб'єкт має утриматись від вчинення певних дій;

2. Спеціальні критерії класифікації цивільних процесуальних правовідносин:

1) за характером взаємовідносин між суб'єктами процесу:

– цивільні процесуальні правовідносини між судом і сторонами процесу;

– цивільні процесуальні правовідносини між судом та іншими особами, які беруть участь по справі;

– цивільні процесуальні правовідносини між судом та іншими учасниками процесу;

– цивільні процесуальні правовідносини між сторонами процесу;

– цивільні процесуальні правовідносини між сторонами та іншими учасниками процесу;

2) за характером їх взаємодії:

– відносини змагальності – цивільні процесуальні правовідносини, в яких здійснюється реалізація сторонами цивільно-процесуальних правовідносин своїх прав на доведення власної правоти в спорі між ними;

– відносини співробітництва – цивільні процесуальні правовідносини, в яких сторонами цивільно-процесуальних правовідносин здійснюється взаємодія, спрямована на досягнення спільних інтересів;

– відносини керування – цивільні процесуальні правовідносини, в яких одна сторона цивільно-процесуальних правовідносин реалізовує свою управлінську компетенцію стосовно інших сторін;

3) за критерієм функціонального призначення:

– регулятивні – цивільні процесуальні правовідносини, які виникають на основі юридичних дозволів і втілюються в правомірних діях суб'єктів, регулюючи відповідні суспільні відносини;

– охоронні – цивільні процесуальні правовідносини, які виникають на основі юридичних заборон і є результатом вчинення суб'єктами правопорушень (правовідновлюючі, компенсаційні, правовстановлюючі);

4) за критерієм наявності і характеру інтересу суб'єктів:

– цивільні процесуальні правовідносини, в яких беруть участь особи, які мають матеріальний інтерес у результатах розгляду справи;

– цивільні процесуальні правовідносини, в яких беруть участь особи, які мають процесуальний інтерес;

– цивільні процесуальні правовідносини, в яких беруть участь особи, які не зацікавлені в результаті розгляду справи, але вони сприяють здійсненню правосуддя.

Отже, дослідження видів цивільних процесуальних правовідносин засвідчило їх різноманіття, яке не в повній мірі досліджене в науковій літературі. Аналіз сучасної наукової літератури з цивільного процесуального права продемонстрував, що переважна більшість дослідників ігнорують дане питання. Водночас у теорії права види правових відносин представлені належним чином. Цивільні процесуальні правовідносини є різновидом правових відносин, що дозволило нам встановити відповідні паралелі.

Різноманіття видів цивільних процесуальних правовідносин, а також критеріїв їх розподілу обумовлене особливостями їх елементного складу. Як нами відзначалось раніше, кожна складова цивільних процесуальних правовідносин є масштабною комплексною категорією, яка включає низку суб'єктів, індивідуальний для кожних окремих правових відносин об'єкт, широке коло прав і обов'язків суб'єктів, а також низку юридичних фактів, які обумовлюють виникнення, зміну та припинення цивільних процесуальних правовідносин. Саме тому цілком можливим є встановлення великої кількості критеріїв розподілу цивільних процесуальних правовідносин, у тому числі й таких, які характерні для будь-яких правових відносин, а також притаманні виключно цивільно-процесуальній сфері.

РОЗДІЛ 4.
СТРУКТУРА ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

4.1. Елементи цивільних процесуальних правовідносин

Дослідження цивільно-процесуальних правовідносин є неповним без встановлення їх елементів. Аналіз структури цивільних процесуальних правовідносин, як засвідчує звернення до наукової літератури, не завжди перебуває в колі зору вітчизняних вчених. Незважаючи на те, що починаючи ще з радянського періоду, науковцями регулярно здійснюються комплексні дослідження теорії цивільних процесуальних правовідносин, їх елементи досліджуються в меншій мірі та не завжди. Окрім того, існуючі наукові розробки характеризуються неоднозначністю – існує щонайменше дві загальноприйняті моделі щодо встановлення елементного складу, і сьогодні серед їх прихильників так і не досягнуто єдності щодо даного питання. Тобто те, що елементи цивільно-процесуальних правовідносин донині досліджували не так багато вчених, а також те, що погляди на них не є однозначними, обумовлює необхідність продовження здійснення досліджень цього питання.

Актуальність цієї проблематики можна роз'яснити наступними факторами. По-перше, елементи цивільно-процесуальних правовідносин в тій чи іншій мірі розглядались багатьма авторами, які зробили значний внесок у сучасну розробку цього питання. Тобто теоретична база даного питання існує, що значно полегшує встановлення сутності цього явища. Водночас низка праць або ж повністю побудовані на основі більш загальнотеоретичних концепцій (зокрема на концепціях визначення елементів правовідносин загалом), або ж були розроблені за

інших соціально-економічних, політичних і правових умов. Як наслідок, у питанні визначення елементів цивільно-процесуальних правовідносин присутня неоднозначність. По-друге, як свідчить аналіз наукової літератури з цивільного процесуального права, далеко не всі теоретики присвячували свою увагу визначенню елементів цивільно-процесуальних правовідносин або ж розглядали окремі складові цивільно-процесуальних правовідносин, не акцентуючи увагу на тому, що вони становлять елементний склад цивільно-процесуальних правовідносин. Для прикладу, в праці М. Й. Штефана «Цивільне процесуальне право у схемах» [410] у Главі 3 «Цивільні процесуальні правовідносини» міститься підглава «Елементи цивільних процесуальних правовідносин». Водночас у навчальному посібнику Т. М. Кілічави «Цивільне процесуальне право» [411] в Главі 3 «Цивільно-процесуальні правовідносини» елементи цивільно-процесуальних правовідносин не розглядаються в сукупності. У цьому посібнику наявні підглави, присвячені суб'єктам, об'єкту та змісту цивільно-процесуальних правовідносин. Втім, з цього не можна зробити однозначного висновку щодо сутності елементів цивільно-процесуальних правовідносин, а також стосовно того, чи є їх перелік вичерпним. З усього вищенаведеного варто зробити висновок, що незважаючи на в цілому високий рівень наукової уваги до питань, пов'язаних з цивільними процесуальними правовідносинами, окремі з них розглядаються неоднозначно. Те, що в сучасній науковій правовій теорії питання цивільно-процесуальних відносин є доволі дискусійним, породжує необхідність встановлення єдиного підходу до розуміння багатьох загальнотеоретичних понять. Саме тому актуальність переосмислення сутності таких категорій як елементний склад цивільно-процесуальних правовідносин зберігається.

[410] Штефан О. О. Цивільне процесуальне право у схемах : навч. посіб. – К. : МАУП, 2004. – 208 с

[411] Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 352 с.

Серед дослідників, які здійснювали дослідження інституту цивільно-процесуальних правовідносин, і в тому числі розглядали питання їх елементів, виділимо таких як І. С. Андрієнко, Ю. В. Білоусов, О. Г. Братель, С. В. Васильєв, О. В. Гетманцев, К. В. Гусаров, О. М. Єфімов, О. С. Захарова, Т. М. Кілічава, В. В. Комаров, Г. З. Лазько, А. Л. Паскар, О. В. Підлубна, П. І. Радченко, Л. А. Тичинська, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, Т. В. Цюра, С. І. Чорноченко, М. Й. Штефан, О. О. Штефан, С. В. Щербак, М. М. Ясинок тощо. Втім, наявність неоднозначності в тлумаченні сутності елементного складу цивільно-процесуальних правовідносин обумовлює необхідність здійснення подальших досліджень цього питання.

«Елемент» роз'яснюється у Великому тлумачному словнику української мови як: 1) складова частина чого-небудь; 2) окрема грань, риса чого-небудь [412, с. 348]. Тобто елемент цивільно-процесуальних правовідносин варто розуміти як їх складову частину, при цьому притаманну виключно їм. Отже, цивільні процесуальні правовідносини складаються з низки елементів, кожен з яких характеризується своєю специфікою.

Сукупність елементів цивільно-процесуальних відносин по суті становлять їх структуру. С. С. Алексєєв, визначаючи правовідносини як складне утворення, зазначав наступне: «Якщо розглядати правовідносини тільки як ідеологічну форму, то в цьому разі їм властивий суто юридичний зміст, що складається лише з суб'єктивних юридичних прав і обов'язків. Нічого іншого в правовідносинах як особливій ідеологічній формі немає й бути не може. По-іншому характеризується будова правовідносин, якщо вони розуміються як єдність фактичного матеріального змісту і юридичної форми. У цьому разі в правовідносинах поряд із суб'єктивними юридичними правами й обов'язками (що становлять його юридичний зміст) можуть бути виділені ще два основних елементи: суб'єкти права і його об'єкти. Крім того, у цьому разі

[412] Великий тлумачний словник сучасної української мови / [гол. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко]. – К. : Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

відокремлюється матеріальний зміст правовідносин» [413, с. 98]. Дослідник встановив, що правовідносини є складним явищем, структуру якого становлять окремі елементи, які пов'язані між собою зв'язками. С. С. Алексєєв виділяє серед структурних елементів правовідносин суб'єктивні юридичні права і обов'язки (тобто зміст правовідносин), суб'єкти права і його об'єкти, втім, такий підхід не є єдиним серед тих, які наявні в теорії права.

Аналіз наукової літератури з теорії держави і права та інших правових наук засвідчив, що сьогодні в правовій доктрині наявні дві концепції щодо елементної структури правових відносин:

1. Структуру правових відносин становлять три елементи: суб'єкт, об'єкт та зміст або ж суб'єкт, об'єкт та юридичні факти. Дана концепція вважається класичною для вітчизняної науки і є загальноприйнятою для більшості галузей вітчизняного права.

Серед її прихильників можемо виділити наступних вчених: суб'єкт правовідносин, об'єкт правовідносин та зміст правовідносин – Г. О. Саміло [414, с. 200–201], В. М. Кураченко та О. М. Куракін [415, с. 151], В. В. Сухонос [416, с. 65–69] тощо; суб'єкт правовідносин, об'єкт правовідносин та юридичні факти – К. Г. Волинка [417, с. 154–155] тощо;

2. Структуру правових відносин становлять чотири елементи: суб'єкт правовідносин, об'єкт, зміст та юридичні факти (тобто підстави виникнення, зміни і припинення правовідносин). Відзначимо, що юридичні факти розглядаються окремими вченими (зокрема К. Г. Волинкою) як окремий елемент правовідносин у трьохелементній структурі. З цього можемо зробити попередній висновок, що виділення юридичних фактів як елемента правових відносин вважається цілком допустимим у

[413] Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М. : Бек, 1995. – 275 с.

[414] Саміло Г. О. Теорія держави і права : навчальний посібник. – Запоріжжя : Просвіта, 2010. – 348 с.

[415] Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.

[416] Сухонос В. В. Теорія держави і права: Конспект лекцій. – Суми : Ініціатива. – 2002. – 96 с.

[417] Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.

вітчизняній науці. Тому поряд з класичною трьохелементною концепцією сьогодні існує й більш розгорнута чотирьохелементна. При цьому сучасні вчені притримуються обох з них – в останні десятиліття написано низку робіт, які підтримують як традиційні погляди, так і більш розширене бачення даного питання.

Щодо чотирьохелементної концепції, її прихильниками є такі теоретики права як О. Ф. Скакун [418, с. 525], М. В. Цвік та О.В Петришин [419, с. 338–349], С. Д. Гусарєв та О. Д. Тихомиров [420, с. 198], О. В. Петришин у своїй іншій праці [421, с. 234–240] тощо.

Враховуючи, що актуальність включення до структури правових відносин суб'єкта, об'єкта та змісту правовідносин визнається по суті усіма вченими (крім К. Г. Волинки, серед тих дослідників, чиї роботи були нами проаналізованими), а юридичних фактів – значною частиною з них, дійдемо висновку, що структуру правовідносин, незалежно від галузі їх реалізації, варто розглядати в сукупності чотирьох елементів:

1) суб'єкти правовідносин – тобто це їх учасники;

2) об'єкт правовідносин, який у науковій літературі визначається як те, на що спрямовані інтереси суб'єктів та з приводу чого вони вступають у правові відносини [422, с. 154]; іншими словами, – це певні блага, з якими пов'язується виникнення прав і обов'язків учасників правовідносин;

3) зміст правовідносин, а саме сукупність суб'єктивних прав та юридичних обов'язків сторін;

[418] Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с.

[419] Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с

[420] Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с.

[421] Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2015. – 368 с.

[422] Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.

4) юридичні факти, що обумовлюють виникнення, зміну і припинення правових відносин.

У науці цивільного процесуального права погляди на питання структури цивільних процесуальних відносин є подібними. Так, колектив авторів навчального посібника «Цивільний процес (загальна частина)» за керівництвом А. В. Коваленко відзначає, що цивільні процесуальні правовідносини, як і будь-які інші правовідносини, мають визначену структуру, яка складається з трьох елементів, до яких відносяться: суб'єкти, об'єкти і зміст правовідносин [423, с. 79]. Так само розглядає структуру цивільно-процесуальних відносин і О. О. Штефан у своїй праці «Цивільне процесуальне право в схемах» [424, с. 16]. Колектив авторів підручника «Теоретичні проблеми цивільного процесуального права» взагалі не розглядає питання структури цивільно-процесуальних відносин, втім, розділ «Цивільні процесуальні правовідносини» містить підрозділи, присвячені їх суб'єктам, об'єкту та змісту [425]. Так само роз'яснює дане питання і Т. М. Кілічава [426]. З цього можемо зробити висновок, що переважна більшість теоретиків цивільного процесуального права є прихильниками саме трьохелементної концепції структури цивільно-процесуальних відносин. При цьому їх склад також у даному аспекті є стабільним – суб'єкт правовідносин, об'єкт правовідносин та зміст правовідносин. У даному контексті залишається незрозумілим, чому серед сучасних науковців у галузі теорії держави і права переважає чотирьохелементна концепція, а теоретики цивільного процесуального права її ігнорують.

[423] Цивільний процес (загальна частина) : навч. посібник. – 2-е вид., доп. і перероб. / кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., доц. А. В. Коваленко. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 192 с.

[424] Штефан О. О. Цивільне процесуальне право у схемах : навч. посіб. – К. : МАУП, 2004. – 208 с.

[425] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 890 с.

[426] Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 352 с.

Раніше в цій роботі нами було встановлено, що цивільним процесуальним правовідносинам притаманна низка ознак, характерних для будь-яких правових відносин:

1) вони є різновидом вольових суспільних відносин;
2) охороняються і забезпечуються заходами державного впливу;
3) їх учасники є носіями прав і обов'язків;
4) системність;
5) обов'язкова правова форма.

Водночас сутність галузевих специфічних ознак дозволяє зробити висновок про те, що вони не можуть вплинути на структуру правових відносин, а лише на сутність їх елементів.

У теорії держави і права юридичні факти розуміються як конкретні життєві обставини (дії та події), з якими норми права пов'язують настання певних правових наслідків – виникнення, зміну або припинення правових відносин [427, с. 346]. Звертаючись до норм ЦПК України [428], можна зробити висновок про те, що цивільні процесуальні правові відносини виникають внаслідок процесуальних дій учасників процесу та суду – наприклад, внаслідок звернення до суду за захистом, подачі зустрічного позову тощо. Так само відбувається і зміна цивільних процесуальних відносин – зокрема шляхом подання чи витребування доказів, залучення до справи свідків тощо. Припинення цивільних процесуальних правовідносин відбувається після виконання ухвали суду або ж відмови позивача від позову та укладення сторонами мирової угоди. Кожна із зазначених підстав для виникнення, зміни та припинення цивільних процесуальних правовідносин за своєю сутністю є юридичним фактом, адже вони породжують відповідні правові наслідки. Будь-яка процесуальна дія учасника процесу та суду породжує процесуальні наслідки. Тому

[427] Загальна теорія держави і права: [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.

[428] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

зробимо висновок про те, що цивільно-процесуальні відносини також виникають, змінюються і припиняються на основі юридичних фактів, адже зазначена категорія поширюється на всі без винятку види правових відносин.

Тому, на підставі здійсненого аналізу, вважаємо, що елементами цивільно-процесуальних правовідносин є:

1) суб'єкти цивільно-процесуальних правовідносин;
2) об'єкт цивільно-процесуальних правовідносин;
3) зміст цивільно-процесуальних правовідносин;
4) юридичні факти, з якими пов'язується виникнення, зміна або припинення цивільно-процесуальних правовідносин.

Суб'єкти цивільно-процесуальних правовідносин загалом визначаються в науковій літературі ідентично – як носії цивільних процесуальних прав і обов'язків у процесі здійснення правосуддя в цивільних справах [429, с. 80; 430, с. 17; 431, с. 33]. Тобто суб'єктам цивільно-процесуальних правовідносин як їх елементу властиві наступні характеристики: 1) вони є носіями прав і обов'язків; 2) ці права і обов'язки мають цивільно-процесуальний характер; 3) права і обов'язки суб'єктів реалізовуються в процесі здійснення правосуддя; 4) правосуддя здійснюється в цивільних справах.

Найбільш досконало, з-поміж проаналізованих нами позицій, сутність суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин розкрито в підручнику «Теоретичні проблеми цивільного процесуального права». Так, згідно з позицією авторів суб'єкти цивільно-процесуальних правовідносин – це органи і особи, які в силу норм цивільного процесуального законодавства наділяються суб'єктивними цивільними процесуальними правами та обов'язками, у разі порушення яких притягуються до передбаченої законом відповідальності, беруть участь у розгляді і вирішенні цивільних справ з метою захисту порушених або оспорюваних,

[429] Цивільний процес (загальна частина) : навч. посіб. – 2-е вид., доп. і перероб. / кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., доц. А. В. Коваленко. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 192 с.

[430] Штефан О. О. Цивільне процесуальне право у схемах : навч. посіб. – К. : МАУП, 2004. – 208 с.

[431] Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право : навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 352 с.

невизнаних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [432, с. 334]. З цієї позиції можна зробити наступні висновки: по-перше, суб'єктами цивільно-процесуальних правовідносин можуть бути як фізичні особи, так і органи; по-друге, цивільні процесуальні права та обов'язки суб'єктів мають суб'єктивний характер; по-третє, порушення цивільних процесуальних прав та обов'язків суб'єктів тягне за собою настання відповідальності; по-четверте суб'єкти цивільно-процесуальних правовідносин беруть участь в розгляді і вирішенні цивільних справ; по-п'яте, метою розгляду цивільних справ є захист оспорюваних або порушених прав, свобод чи інтересів.

Тож, аналіз наукової літератури засвідчив, що поняття суб'єкта цивільно-процесуальних правовідносин загалом тлумачиться в науковій літературі однотипно. Це свідчить про те, що в цьому питанні вітчизняні науковці досягли згоди. Розуміння сутності цього терміну є загальноприйнятим та таким, що належним чином розкриває його специфіку. Відзначена нами позиція А. Л. Паскар, розкрита в підручнику «Теоретичні проблеми цивільного процесуального права», є вдалою з огляду на конкретизацію деяких особливостей досліджуваного інституту, зокрема – суб'єктного складу цивільно-процесуальних правовідносин.

Суб'єктний склад цивільно-процесуальних правовідносин достатньо широкий. Про це свідчить аналіз норм Глави 4 ЦПК України [433], який дозволяє розрізняти дві групи: 1) особи, які беруть участь у справі; 2) інші учасники цивільного процесу. Втім, варто звернути увагу на те, що права і обов'язки суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин реалізовуються в процесі здійснення правосуддя. Тобто, незважаючи на те, що цивільне процесуальне законодавство окремо не виділяє суд або органи, які здійснюють правосуддя як окрему групу суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин, втім, очевидно, що вони є такими.

[432] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 890 с.

[433] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

Це знаходить підтвердження і у вітчизняній науковій літературі. Так, М. Й. Штефан вказує на те, що першу групу суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин становлять державні органи, наділені владними функціями, тобто суд [434, с. 55]. При цьому, О. О. Штефан пропонує одразу декілька підходів до класифікації суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин, і в кожному випадку суд є одним із них: як «юридичні органи та їх службові особи», «суб'єкти, які здійснюють правосуддя» та «особи, які здійснюють правосуддя в цивільних справах» [435, с. 18–19]. Щодо інших дослідників, А. В. Коваленко виділяє групу «осіб, які здійснюють правосуддя в цивільних справах» [436, с. 80], а А. Л. Паскар відзначає, що першу групу суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин становлять суб'єкти, які здійснюють правосуддя в цивільних справах [437, с. 335]. Тобто, виходячи з аналізу наукової літератури, а також у відповідності до конституційних положень про судочинство і загальних засад правосуддя, дійдемо висновку, що суди є також суб'єктами цивільно-процесуальних правовідносин, як і особи, які беруть участь у справі, та інші учасники цивільного процесу. При цьому, саме суду належить керівна роль у судовому процесі, адже даний орган здійснює правосуддя в цивільних справах.

Щодо класифікацій суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин, найбільш традиційним є поділ на три групи, залежно від змісту діяльності суб'єкта та наявності в нього зацікавленості в результатах розгляду. За таким критерієм, суб'єкти поділяються на наступні групи: 1) особи, які здійснюють правосуддя в цивільних справах; 2) особи, які беруть участь у справі; 3) особи,

[434] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

[435] Штефан О. О. Цивільне процесуальне право у схемах : навч. посіб. – К. : МАУП, 2004. – 208 с.

[436] Цивільний процес (загальна частина) : навч. посіб. – 2-е вид., доп. і перероб. / кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., доц. А. В. Коваленко. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 192 с.

[437] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 890 с.

які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи [438, с. 80; 439, с. 335–337; 440, с. 55–56]. З такою класифікацією варто погодитись, оскільки її можна обґрунтувати за допомогою норм ЦПК України [441]. Так, у статті 34 даного нормативно-правового акту визначено, яким є склад суду в цивільних справах, тобто ким саме представлена група осіб, які здійснюють правосуддя в цивільних справах. Глава 4 Кодексу присвячена регулюванню питання учасників справи, тобто осіб, які беруть участь у справі. В параграфі 3 цієї глави низка статей врегульовує процесуальний статус осіб, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи, до яких згідно зі статтею 65 віднесено інших учасників судового процесу, а саме помічника судді, секретаря судового засідання, судового розпорядника, свідка, експерта, експерта з питань права, перекладача, спеціаліста. Тож, загалом, зробимо висновок про те, що суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин дійсно можна поділити на осіб, які здійснюють правосуддя в цивільних справах, осіб, які беруть участь у справі та осіб, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи. Більше того, з таким розподілом погоджуються дослідники в усіх вищезазначених нами працях. Це свідчить про те, що стосовно даного питання існує узгодження серед його дослідників.

У науковій літературі також наявні й інші варіанти класифікації, втім, суб'єктний склад цивільно-процесуальних правовідносин залишається незмінним. Наприклад, О. О. Штефан пропонує наступні варіанти: 1) розподіл на суд та учасників судового розгляду; 2) розподіл на юридично заінтересованих осіб та юридично незаінтересованих осіб; 3) розподіл на суб'єктів, що пов'язані із

[438] Цивільний процес (загальна частина) : навч. посіб. – 2-е вид., доп. і перероб. / кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., доц. А. В. Коваленко. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 192 с.

[439] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 890 с.

[440] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

[441] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

застосування норм права та з додержання норм права; 4) розподіл на суб'єктів, які здійснюють правосуддя, які беруть участь у здійсненні правосуддя та які сприяють правосуддю; 5) розподіл на осіб, які здійснюють правосуддя, які беруть участь у справі та які не беруть участь у справі [442, с. 18–19]. Втім, у кожному з перерахованих випадків під суб'єктами маються на увазі ті ж самі групи учасників правовідносин. Тобто мова йде не про принципово інакше розуміння елементного складу цивільно-процесуальних правовідносин, а про їхню інакшу назву без зміни сутності.

Отже, дійдемо висновку, що суб'єктами цивільно-процесуальних правовідносин є:

1. Суб'єкти, які здійснюють правосуддя в цивільних справах:

1) суди, які розглядають і вирішують справи в першій інстанції, – згідно зі статтею 23 ЦПК України [443] ними є місцеві загальні суди;

2) суди, що перевіряють законність і обґрунтованість рішень в апеляційному та касаційному порядку – апеляційні суди (перегляд в апеляційному порядку судових рішень місцевих судів, які знаходяться в межах відповідного апеляційного округу) та Верховний Суд (перегляд в апеляційному порядку судових рішень апеляційних судів, ухвалених ними як судами першої інстанції) згідно зі статтею 24 ЦПК України [444] та Верховний Суд як касаційна інстанція у відповідності до статті 25 ЦПК України [445];

3) Європейський суд з прав людини як єдиний наддержавний судовий орган, рішення якого є обов'язковими для усіх членів Ради Європи, які ратифікували Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року [446];

[442] Штефан О. О. Цивільне процесуальне право у схемах : навч. посіб. – К. : МАУП, 2004. – 208 с.

[443] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[444] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[445] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[446] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998 – 1998 р. – № 13. – № 32 від 23.08.2006. – Ст. 270.

2. Суб'єкти, які беруть участь у справі:

1) учасники справи, які захищають власні права та інтереси, – згідно зі статтею 42 ЦПК України [447] ними є: у справах позовного провадження – сторони та треті особи; при розгляді вимог у наказному провадженні – заявник та боржник; у справах окремого провадження – заявники та інші заінтересовані особи;

2) учасники справи, які захищають права та інтереси інших осіб, – згідно зі статтею 56 ЦПК України [448] такими суб'єктами є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, фізичні та юридичні особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб;

3. Суб'єкти, які є іншими учасниками цивільного процесу:

1) згідно зі статтею 65 ЦПК України [449] ними є помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст;

2) у відповідності до статті 84 ЦПК України [450] ними є особи, які утримують докази і отримали ухвалу суду про витребування цих доказів.

Щодо першої групи суб'єктів, її особливість полягає в тому, що суд є обов'язковим суб'єктом цивільно-процесуальних правовідносин. Суд як суб'єкт цивільно-процесуальних правовідносин зацікавлений виключно в здійсненні правосуддя. Цей учасник правових відносин має бути об'єктивним та таким, що не відноситься до жодної зі сторін спору. Як влучно зазначає М. Й. Штефан, посадові особи, які є носіями службових прав і обов'язків, наданих їм для участі у виконанні завдань державного органу, не є

[447] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[448] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[449] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[450] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

самостійними суб'єктами цивільно-процесуальних правовідносин [451, с. 55]. Тобто суб'єктами цивільно-процесуальних правовідносин є саме суди, які розглядають і вирішують справи в першій інстанції, та суди, що перевіряють законність і обґрунтованість рішень в апеляційному та касаційному порядку. Але ними не є суддя, секретар судового засідання чи секретар суду. У чинному ЦПК України [452] передбачено інструмент, який дозволяє уникати зацікавленості чи необ'єктивності судді в прийнятті певного рішення у справі – відвід судді. У такому разі з цивільно-процесуальних правовідносин відводиться конкретна особа, наділена повноваженнями судді, а не суд загалом як суб'єкт цивільно-процесуальних правовідносин.

Отже, особливості суб'єктів, які здійснюють правосуддя в цивільних справах, є наступними:

1) суд є одним з обов'язкових суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин;

2) такі суб'єкти наділяються виключною компетенцією, яка не може бути притаманною іншим суб'єктам;

3) функції судів не може бути делеговано іншим суб'єктам;

4) суб'єктом цивільно-процесуальних правовідносин є саме суд, а не посадові особи, які виконують службові повноваження від його імені;

5) суд є об'єктивним та не відноситься до жодної зі сторін спору.

Наступна група суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин – це суб'єкти, які беруть участь у справі. Передусім відзначимо підгрупу учасників справи, які захищають власні права та інтереси. Ними є суб'єкти, які зацікавлені в розгляді справи та наділяються відповідним цивільно-правовим статусом, який дозволяє брати участь у розгляді та вирішенні цивільної справи. Саме зацікавленість у результатах вирішення судом справи і від-

[451] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

[452] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

різняє суб'єктів даної групи від інших учасників. Такі учасники перебувають між собою в спірних правовідносинах та потребують судового захисту їхніх прав. Також суб'єктами цивільно-процесуальних правовідносин є треті особи, які мають правовий зв'язок з однією зі сторін, а результат вирішення спору може вплинути на їх права та інтереси.

Самостійну підгрупу суб'єктів, які беруть участь у справі, становлять учасники справи, що захищають права та інтереси інших осіб. Вони вступають у правовідносини в передбачених законом випадках, їх зацікавленість у справі може мати законний, державно-правовий та професійний характер. Тобто даний суб'єкт вступає в цивільно-процесуальні правовідносини, оскільки він є законним представником іншої особи, яка не може самостійно захищати свої права та інтереси. Державно-правовий характер полягає у вступі в цивільно-процесуальні правовідносини державних органів або їх посадових осіб в інтересах держави. У свою чергу, професійний характер проявляється в захисті прав та інтересів іншої особи в процесі виконання ними професійних обов'язків.

Отже, виділимо наступні особливості суб'єктів, які беруть участь у справі:

1) вони мають юридичну заінтересованість у результатах вирішення судом справи;

2) без даної групи суб'єктів є неможливим виникнення цивільно-процесуальних правовідносин;

3) суб'єкти, які беруть участь у справі, можуть захищати власні права та інтереси або захищати права та інтереси інших осіб чи держави.

Третю групу суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин становлять суб'єкти, які є іншими учасниками цивільного процесу. Для врегулювання їх участі в цивільно-процесуальних правовідносинах, у чинному ЦПК України [453] регламентовано окремий параграф. Так, статтею 65 передбачається, що учасни-

[453] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

ками судового процесу, крім учасників справи та їхніх представників, є помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст. Такі особи не мають юридичної заінтересованості в справі, втім, обійтись без їх участі неможливо. Інші учасники цивільно-процесуальних правовідносин сприяють особам, які беруть участь у справі, а також суду здійснювати правосуддя, реалізовувати доказову діяльність, встановлювати фактичні обставини справи. Таких суб'єктів можна умовно поділити на таких, що забезпечують умови для розгляду і вирішення цивільних справ (помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник), а також тих, які сприяють розгляду і вирішенню справи (інші особи, визначені в статті 65 ЦПК України [454]).

Тож, особливості суб'єктів, які є іншими учасниками цивільного процесу, полягають у наступному:

1) інші учасники цивільного процесу не мають юридичної заінтересованості в справі;

2) обійтись без участі таких суб'єктів неможливо;

3) такі суб'єкти забезпечують умови для розгляду і вирішення цивільних справ або допомагають реалізовувати доказову діяльність та встановлювати фактичні обставини справи.

Іншим важливим елементом цивільно-процесуальних правовідносин є їх об'єкт. У Великому тлумачному словнику української мови об'єкт розглядається як явище, предмет, особа, на яких спрямовано певну діяльність, увагу тощо [455, с. 803]. Тобто об'єкт цивільно-процесуальних відносин – це певне явище, на яке власне спрямовані такі правовідносини та з приводу чого вони виникають. Виходячи з сутності даної категорії, цивільно-процесуальні правовідносини спрямовані на захист в суді права чи інтересу суб'єкта таких відносин. М. Й. Штефан визначає об'єкт цивільно-процесуальних правовідносин в сукуп-

[454] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[455] Великий тлумачний словник сучасної української мови / [гол. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко]. – К. : Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

ності наступних напрямів: 1) як дії суб'єктів правовідносин або лише діяльність суду; 2) як матеріально-правові відносини, що захищаються судом; 3) як спір про право між учасниками матеріально-правових відносин, переданий на розгляд суду; 4) як передбачені законом наслідки процесуальних дій, які є метою цивільного судочинства (загальний об'єкт), захист матеріальних прав і законних інтересів сторін і третіх осіб (спеціальний об'єкт), конкретна справа тощо [456, с. 61]. Тобто єдине визначення об'єкта цивільно-процесуальних правовідносин у вітчизняній науці відсутнє. Об'єкт цивільно-процесуальних правовідносин є комплексним явищем, яке водночас включає низку напрямів. У вітчизняній науковій теорії прийнято виділяти загальний та спеціальний об'єкт правовідносин. На це, зокрема, вказують С. В. Васильєв [457, с. 40], А. В. Коваленко [458, с. 82], А. Л. Паскар [459, с. 335] тощо. Остання у своїй іншій праці, статті «Об'єкт цивільних процесуальних відносин», окрім загального та спеціального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин, виділяє ще й стадійний [460]. Усе вищенаведене свідчить про те, що об'єкт цивільно-процесуальних правовідносин є комплексним явищем. Виділення єдиного об'єкта, притаманного всім цивільно-процесуальним правовідносинам загалом, неможливе.

Під загальним об'єктом розуміється матеріально-правовий спір або охоронюваний законом інтерес, який суд повинен вирішити або захистити. Іншими словами, це те, на що спрямована вся система цивільних процесуальних правовідносин, а саме –

[456] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

[457] Васильєв С. В. Цивільний процес України [текст] : навчальний посібник / С. В. Васильєв – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 344 с.

[458] Цивільний процес (загальна частина) : навч. посібник. – 2-е вид., доп. і перероб. / кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., доц. А. В. Коваленко. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 192 с.

[459] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 890 с.

[460] Паскар А. Л. Об'єкт цивільних процесуальних відносин // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravnuk.info/urukrain/1189-ob-yekt-civilnix-procesualnix-vidnosin.html

цілі судочинства. Мета цивільного судочинства сформульована в статті 2 ЦПК України [461] – це справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

У свою чергу, спеціальний об'єкт цивільно-процесуальних правовідносин роз'яснюється як результат, який досягається в процесі здійснення конкретних правовідносин. Тобто це те, на що спрямовано окреме правовідношення. Така точка зору піддається під сумнів М. Й. Штефаном. Дослідник вказує на те, що існування двох видів об'єктів неминуче призводить до визнання того, що кожні цивільні процесуальні правовідносини мають два об'єкти [462, с. 61]. Ми погодимось з науковцем в даній аргументації і відмітимо, що все вищенаведене свідчить про те, що виділення єдиного об'єкта, притаманного всім цивільно-процесуальним правовідносинам, неможливе з огляду на різноманіття суб'єктів, диференціації мети їх участі в цивільно-процесуальних правовідносинах і власне через велику кількість самих цивільно-процесуальних правовідносин. Тому більш доцільно говорити про те, що кожні окремі цивільно-процесуальні правовідносини мають свій самостійний об'єкт, і його недоцільно обмежувати матеріально-правовим спором або охоронюваним законом інтересом чи результатом, який досягається в процесі здійснення конкретних правовідносин. Водночас відзначимо, що кількість таких об'єктів може бути більшою (тобто більше двох), про що свідчить, зокрема, позиція А. Л. Паскар, яка окрім загального і спеціального об'єкта виділяє також стадійний.

Стадійний об'єкт розглядається А. Л. Паскар як те, на досягнення чого спрямована та чи інша стадія цивільного процесу.

[461] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[462] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

Дослідницею наводяться наступні приклади: об'єктом стадії відкриття провадження у справі є прийняття судом до розгляду позовної заяви і безпосереднє порушення цивільного процесу; об'єктом цивільних процесуальних правовідносин, які виникають у стадії досудового розгляду є забезпечення правильного та швидкого вирішення справи тощо [463]. Це все означає, що вся система цивільних процесуальних правовідносин, яка виникає в ході розгляду і вирішення цивільних справ, характеризується наявністю загального об'єкта. Зі свого боку, кожне окреме цивільне процесуальне правовідношення може мати як спеціальний об'єкт, так і стадійний, характерний для окремих стадій цивільного процесу. Відповідно, спеціальний та стадійний об'єкти варто розглядати в єдності.

Водночас М. Й. Штефан визначає що не відноситься до об'єкта цивільно-процесуальних правовідносин – це, передусім, процесуальні дії суб'єктів правовідносин. Вони не можуть бути об'єктом таких правових відносин, оскільки не спричиняють виникнення цивільно-процесуальних правовідносин. Як нами було встановлено раніше, об'єкт правових відносин – це те, з приводу чого вони виникають. М. Й. Штефан роз'яснює, що процесуальні дії є самостійним елементом цивільно-процесуальних правовідносин, оскільки вони виступають юридичними фактами, які спричиняють виникнення, розвиток і припинення процесуальних правовідносин [464, с. 61]. Наприклад, процесуальна дія подачі позовної заяви до суду спричиняє виникнення цивільно-процесуальних правовідносин. Так само, у разі вчинення процесуальних дій свідками, спрямованих на засвідчення певних фактів по цивільній справі, відбувається зміна цивільно-процесуальних правовідносин. Це дозволяє зробити висновок, що процесуальні дії не є складовою об'єкта цивільно-процесуальних правовідносин, становлять її самостійний елемент у формі юридичних фактів, які спричиняють виникнення, розвиток і припинення процесуальних правовідносин. Також не є об'єктом цивільно-процесуальних правовідносин, з погляду М. Й. Штефана, матеріально-правові відносини, які захищаються судом [465, с. 61]. Дослідник роз'яснює це наступним чином: такі правовідносини охоплюють виключно відносини позовного провадження, які характеризують динаміку розвитку процесуальних правовідносин. Тобто в даному контексті відсутні підстави розглядати матеріально-правові відносини як об'єкт цивільно-процесуальних правовідносин, оскільки вони також окреслюють лише окремий аспект даного елемента цивільно-процесуальних правовідносин.

Отже, об'єкт, як елемент цивільно-процесуальних правовідносин, характеризується наступними особливостями:

1) об'єкт цивільно-процесуальних правовідносин є комплексним явищем, і як свідчить аналіз наукової літератури, варто виділяти загальний, спеціальний та стадійний об'єкти;

2) виділення єдиного об'єкта, притаманного усім цивільно-процесуальним правовідносинам загалом, неможливе;

3) кожне цивільно-процесуальне правовідношення має свій самостійний об'єкт;

4) не є об'єктом цивільно-процесуальних правовідносин процесуальні дії суб'єктів правовідносин та матеріально-правові відносини.

Наступний елемент цивільно-процесуальних правовідносин, сутність якого варто розкрити, це зміст цивільно-процесуальних правовідносин. Великий тлумачний словник української мови визначає зміст як сутність, внутрішню особливість чого-небудь; певні особливості, характерні риси, які відрізняють явище, предмет від подібних явищ, предметів тощо [466, с. 467]. Тобто під

[463] Паскар А. Л. Об'єкт цивільних процесуальних відносин // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravnuk.info/urukrain/1189-ob-yekt-civilnix-procesualnix-vidnosin.html

[464] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

[465] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

[466] Великий тлумачний словник сучасної української мови / [гол. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко]. – К. : Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

змістом цивільно-процесуальних правовідносин варто розуміти сукупність характеристик, які відрізняють їх від інших видів правовідносин. З науки теорії держави і права загальновідомим є те, що зміст будь-яких правовідносин становлять права та обов'язки їх учасників, у даному випадку цивільні процесуальні, які реалізуються у формі процесуальних дій. Втім, як засвідчує аналіз наукової галузевої літератури цивільного процесуального права, зміст цивільно-процесуальних правовідносин варто розглядати значно ширше, аніж це прийнято в загальній теорії. При цьому, як відзначає О. О. Штефан, проблема змісту процесуальних правовідносин є однією з найскладніших у цивільному процесуальному праві [467, с. 21]. Тож, сьогодні існує декілька моделей щодо їх визначення.

Так, вищезазначений науковець відзначає, що в науковій літературі типовими визначеннями змісту цивільно-процесуальних правовідносин є: 1) процесуальні права й обов'язки суду та інших суб'єктів цих правовідносин; 2) дії (поведінка) учасників цивільних процесуальних правовідносин; 3) права, обов'язки і дії учасників цих правовідносин; 4) юридично значуща поведінка учасників цих правовідносин [468, с. 21]. Схожим чином розглядає дане питання А. Л. Паскар, вказуючи на те, що сьогодні погляди науковців щодо визначення сутності змісту цивільно-процесуальних правовідносин можна умовно поділити на три напрямки: 1) його прихильники відтворюють традиційне для багатьох галузей права розуміння змісту цивільних процесуальних правовідносин як сукупності прав і обов'язків суб'єктів; 2) визначення змісту цивільних процесуальних правовідносин пов'язується суто з діяльністю суду та інших суб'єктів цивільного процесу; 3) його представники, поєднуючи положення перших двох напрямків, вважають, що зміст цивільних процесуальних правовідносин становлять як права і обов'язки, так і процесуальна діяльність їх суб'єктів [469, с. 335]. При цьому звернемо увагу на те, що судячи по наведених дослідницею прихильників кожного з напрямків, можна зробити висновок, що перша та друга група представлені переважно радянськими теоретиками. Водночас третя модель є характерною для праць українських дослідників, зокрема таких як М. Й. Штефан, В. В. Комаров, П. І. Радченко, С. В. Васильєв, Ю. В. Білоусов, Г. З. Лазько тощо. Тобто в сучасній вітчизняній науці цивільного процесуального права розуміння сутності змісту цивільно-процесуальних правовідносин було розширеним у порівнянні з радянським і зараз має свою специфіку в порівнянні зі змістом правових відносин загалом. Від себе додаємо, що подібна модель розглядається і в працях інших вітчизняних теоретиків, зокрема Т. М. Кілічави [470, с. 35–36] та А. В. Коваленко [471, с. 83]. Це дає підстави дійти висновку, що в сучасній науці цивільного процесуального права загальноприйнятою є модель, згідно з якою зміст цивільно-процесуальних правовідносин становлять наступні елементи: 1) суб'єктивні права; 2) суб'єктивні обов'язки; 3) дії учасників правовідносин. Суб'єктивні права і обов'язки виключити зі змісту цивільно-процесуальних правовідносин неможливо, адже саме вони визначають взаємовідносини між суб'єктами. Окрім того, виходячи із загальної теорії права, суб'єктивні права і обов'язки є невід'ємною складовою змісту будь-яких правових відносини. Так само неможливо виключити зі змісту цивільно-процесуальних правовідносин дії учасників правовідносин, оскільки в результаті дій відбувається реалізація суб'єктивних прав і обов'язків, від яких залежить виникнення і розвиток самих відносин.

У статті 4 ЦПК України [472] встановлено, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, неви-

[467] Штефан О. О. Цивільне процесуальне право у схемах : навч. посіб. – К. : МАУП, 2004. – 208 с.

[468] Штефан О. О. Цивільне процесуальне право у схемах : навч. посіб. – К. : МАУП, 2004. – 208 с.

[469] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 890 с.

[470] Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право : навч. посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 352 с.

[471] Цивільний процес (загальна частина) : навч. посіб. – 2-е вид., доп. і перероб. / кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., доц. А. В. Коваленко. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 192 с.

[472] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

знаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. Даному праву кореспондує обов'язок суду відкрити провадження у справі за відсутності підстав для залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження, встановлений в статті 187 ЦПК України [473]. Отже, між позивачем та судом виникають цивільно-процесуальні відносини. Обидві сторони наділяються належним обсягом суб'єктивних прав та обов'язків, які будуть реалізовуватись шляхом вчинення ними дій. Тож, дійдемо висновку, що саме сукупність суб'єктивних прав і обов'язків, а також процесуальних дій визначають зміст цивільно-процесуальних відносин.

Суб'єктивні права та обов'язки учасників цивільно-процесуальних відносин встановлюються в нормах ЦПК України [474]. При цьому складання їх вичерпного переліку є неможливим, адже вони залежать від завдань і функцій, які суб'єкт здійснює в цивільному судочинстві. Тобто права та обов'язки суду суттєво відрізняються від суб'єктивних прав та обов'язків суб'єктів, які беруть участь у справі. Так само, права та обов'язки суб'єктів, які беруть участь у справі, відрізняються від суб'єктивних прав та обов'язків суб'єктів, які є іншими учасниками цивільного процесу. Іншими словами, суб'єктивні права та обов'язки визначають, що саме кожен із суб'єктів повинен робити в цивільно-процесуальних правовідносинах. Водночас реалізація цих прав та обов'язків відбувається шляхом здійснення суб'єктами дій у таких правових відносинах. Це дозволяє зробити висновок, що категорії «суб'єктивне цивільне процесуальне право», «суб'єктивний процесуальний обов'язок» і «процесуальна діяльність» як складові змісту цивільно-процесуальних правовідносин є взаємопов'язаними між собою та постійно взаємодіють. Погодимось із А. Л. Паскар, яка роз'яснює сутність даних взаємозв'язків наступним чином: суб'єкт, для захисту свого порушеного чи оспорюваного права

[473] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[474] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

вступає в цивільно-процесуальні правовідносини та наділяється комплексом прав і обов'язків, які реалізовує шляхом вчинення процесуальних дій; вчинення процесуальних дій обумовлює рух та зміну цивільно-процесуальних правовідносин, як наслідок, сприяє досягненню об'єкта цих відносин [475, с. 340]. Тобто можна зробити висновок, що відсутність кожного з виділених елементів зробить зміст цивільно-процесуальних правовідносин неповним. Так, наділення суб'єкта правовідносин виключно правами чи обов'язками не дозволить йому повноцінно здійснювати процесуальну діяльність, адже праву одного суб'єкта кореспондує обов'язок іншого. У свою чергу, наділення суб'єктів правами та обов'язками без можливості їх реалізації не дозволить взагалі функціонувати цивільно-процесуальним правовідносинам. З цього зробимо висновок, що саме така структура змісту як елемента цивільно-процесуальних правовідносин є коректною, що підтверджується великою кількістю праць сучасних теоретиків.

Усе вищезазначене дозволяє виділити наступні особливості змісту як елемента цивільно-процесуальних правовідносин:

1) його складають суб'єктивні права, суб'єктивні обов'язки, дії учасників правовідносин;

2) дії учасників правовідносин є тим елементом цивільно-процесуальних правовідносин, який вирізняє їх з-поміж інших різновидів правових відносин;

3) права та обов'язки учасників цивільно-процесуальних відносин залежать від завдань і функцій, які кожен суб'єкт здійснює в цивільному судочинстві;

4) реалізація учасниками цивільно-процесуальних відносин суб'єктивних прав та суб'єктивних обов'язків здійснюється шляхом вчинення ними дій у цих правових відносинах;

5) категорії «суб'єктивне цивільне процесуальне право», «суб'єктивний процесуальний обов'язок» і «процесуальна діяльність» є взаємопов'язаними між собою та постійно взаємодіють.

[475] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 890 с.

Останній виділений нами елемент цивільно-процесуальних правовідносин переважно ігнорується науковцями галузі цивільного процесуального права, втім, виокремлюється більшістю сучасних теоретиків права – юридичні факти. Фактична відсутність відповідних досліджень актуалізує звернення до праць дослідників теорії держави і права, адже у сфері цивільного процесуального права юридичні факти розглядаються переважно в контексті виникнення цивільно-процесуальних відносин, однак безвідносно їх зміни та припинення. Зокрема, М. Й. Штефан вказує на те, що процесуальними передумовами виникнення правовідносин є норми права, процесуальна правоздатність, юридичні факти [476, с. 51]. Тобто юридичні факти сьогодні розглядаються в науці цивільного процесуального права як одна з передумов виникнення цивільно-процесуальних правовідносин. Втім, як випливає з теорії права, роль даної категорії є значно масштабнішою.

О. О. Штефан у своїй праці відзначає, що для виникнення цивільно-процесуальних правовідносин необхідними є підстави, привід та передумови. Підставою є факти, з настанням яких виникає цивільний процес – подання заяви; приводом – необхідність захисту порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу в справах позовного провадження і в справах з адміністративних правовідносин, а в справах окремого провадження – встановлення юридичних фактів; передумовою – юридичні факти, наявність (відсутність) яких необхідна для реалізації права звернення до суду за захистом порушеного або оспорюваного суб'єктивного матеріального права чи охоронюваного законом інтересу [477, с. 21]. Тобто, на наш погляд, юридичні факти можуть одночасно бути підставою, приводом та передумовою виникнення цивільно-процесуальних правовідносин. Незважаючи на певну спірність даного висновку, безумовним є те, що виникнення цивільно-процесуальних правовідносин пов'язується саме з існуванням юридичних фактів.

[476] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

[477] Штефан О. О. Цивільне процесуальне право у схемах : навч. посіб. – К. : МАУП, 2004. – 208 с.

У теорії держави і права під юридичними фактами розуміються конкретні життєві обставини (дії та події), з якими норми права пов'язують настання певних правових наслідків – виникнення, зміну або припинення правових відносин [478, с. 346]. Тобто обмеження вітчизняними цивілістами сфери впливу юридичних фактів виключно виникненням правових відносин є помилковим, адже юридичні факти також обумовлюють зміну чи припинення правових відносин, у тому числі й цивільно-процесуальних.

Це ж знаходить своє підтвердження в працях інших дослідників, у тому числі й радянських. Так, О. І. Процевський підкреслював, що під юридичними фактами слід розуміти обставини, з настанням яких норми права пов'язують різні юридичні наслідки, а не лише виникнення, зміну й припинення конкретних правовідносин. Юридичні наслідки, як зазначив дослідник, можуть виражатися як у виникненні, зміні або припиненні правовідносин, так і в набутті певних прав та обов'язків [479, с. 81]. Тобто юридичні факти безпосередньо впливають не лише на виникнення, зміну й припинення цивільно-процесуальних відносин, а й спричиняють виникнення в їх суб'єктів прав та обов'язків. Для того, щоб це пояснити, звернемось до норм ЦПК України [480]. Так, згідно зі статтею 193, відповідач має право пред'явити зустрічний позов. Тобто юридичний факт подання позивачем позову до суду спричиняє виникнення у відповідача права на подання зустрічного позову. А отже, у цивільно-процесуальних відносинах юридичні факти є обставинами, з настанням яких норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення

[478] Загальна теорія держави і права: [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.

[479] Процевский А. И. Метод правового регулирования трудовых отношений. – М. : Юрид. лит., 1972. – 286 с.

[480] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

правових відносин, а також набуття їх суб'єктами процесуальних прав та обов'язків.

Юридичні факти поділяються на дії і події. Дії відрізняються від подій тим, що вони залежать від волі людини, в той час як події – ні. Дії в свою чергу поділяються на правомірні і неправомірні. Правомірними діями є зовнішнє вираження поведінки людей, що відповідає приписам норм права, вони можуть бути представлені діями, які згідно з законом викликають юридичні наслідки в силу їх об'єктивного результату незалежно від намірів і спрямованості волі діючого, а також діями, які становлять волевиявлення людей, свідомо спрямоване на встановлення, зміну чи припинення прав та обов'язків (юридичні акти). Саме вони і виступають ядром системи юридичних фактів [481, с. 735–736]. Аналіз норм ЦПК України [482] свідчить про те, що припинення та зміна цивільно-процесуальних правовідносин також відбувається на підставі юридичних фактів. Прикладом зміни цивільно-процесуальних правовідносин є відвід суддів. У такому разі юридичним фактом, що обумовлює відвід, є заява про відвід, подання якої врегульоване статтею 39 ЦПК України [483]. У свою чергу, припинення цивільно-процесуальних правовідносин пов'язується із закриттям провадження в справі. У такому разі однією з підстав для закриття є передбачена частиною 3 статті 206 ЦПК України [484] відмова позивача від позову, а юридичним фактом, який обумовлює припинення цивільно-процесуальних правовідносин, є ухвала суду про закриття провадження у справі.

У теорії права юридичні факти за вольовою ознакою поділяються на дії та події. Юридичними діями є вчинки людини, акти державних органів, пов'язані з волевиявленням суб'єктів правовідносин. Тобто те, що залежить від волі людини. У свою чергу, юридичні

[481] Гордєєв В. В. Правова природа юридичного факту / В. В. Гордєєв // Держава і право. – 2011. – Вип. 51. – С. 732–737.

[482] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[483] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[484] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

події – це явища природи, виникнення і розвиток яких не залежать від волі і свідомості людини [485, с. 347]. Відштовхуючись від сутності цивільно-процесуальних правовідносин, які виникають для справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, малоймовірним є вплив подій на виникнення, зміну чи припинення цивільно-процесуальних правовідносин. Цивільно-процесуальні відносини не виникають самі по собі через факт порушення суб'єктивних прав чи інтересів особи – для їх виникнення необхідним є бажання суб'єкта захищати свої права. Те ж саме стосується і зміни та припинення цивільно-процесуальних правовідносин. ЦПК України [486] передбачено регулювання всіх процедур, пов'язаних з такими діями, тому, як наслідок, у цивільно-процесуальних правовідносинах нічого не може відбуватись без волі суб'єктів. Усе вищезазначене свідчить про те, що юридичні факти як елемент цивільно-процесуальних правовідносин характеризуються особливостями, характерними лише для даної сфери. Кожен наведений нами юридичний факт (відвід суддів, відмова позивача від позову, закриття провадження у справі тощо) є характерним саме для цивільних процесуальних правовідносин і не є притаманним, наприклад, для цивільних правовідносин.

Отже, зробимо висновок щодо особливостей юридичних фактів як елемента цивільно-процесуальних правовідносин:

1) вони є підставою та передумовою виникнення, зміни чи припинення цивільно-процесуальних правовідносин;

2) проявляються у формі юридичних дій та в цих правовідносинах повністю залежать від волі суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин;

[485] Загальна теорія держави і права: [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.

[486] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

3) невиправдано ігноруються вітчизняними вченими цивілістами.

Отже, підсумовуючи дослідження елементів цивільно-процесуальних правовідносин, дійдемо висновку, що незважаючи на загалом високий рівень наукової уваги до даного питання, воно характеризується рядом теоретичних прогалин. Перш за все, звернемо увагу на склад цивільно-процесуальних правовідносин. Для вітчизняної науки теорії права традиційною сьогодні є чотирьохелементна концепція, яка включає суб'єктів, об'єкт, зміст правовідносин та юридичні факти, які обумовлюють виникнення, зміну та припинення будь-яких правових відносин. Втім, у галузі цивільного процесуального права науковцями повністю ігнорується такий підхід. Усі розглянуті нами позиції включали три елементи, за винятком юридичних фактів. Втім, у наукових колах загальновизнаним є факт виникнення цивільно-процесуальних правовідносин на основі юридичних фактів. Так само, низка з них передбачена в нормах чинного ЦПК України щодо зміни та припинення таких правовідносин. Це дозволяє дійти висновку, що юридичні факти є невід'ємною складовою цивільно-процесуальних правовідносин, без якої їх існування неможливе. Дослідження інших елементів цивільно-процесуальних правовідносин продемонструвало, що кожен з них у сфері цивільного процесуального права характеризується власною специфікою. Окремі елементи, такі як об'єкт цивільно-процесуальних правовідносин, у науковій літературі характеризуються певною неоднозначністю. Втім, наше дослідження продемонструвало, що в правовій доктрині нашої держави все ж наявні позиції, з якими варто погодитись.

Тож, аналіз елементів цивільно-процесуальних правовідносин продемонстрував, що даний інститут все ще потребує подальших наукових розробок, і дослідження таких питань не втрачає актуальності і сьогодні.

4.2. Наукові теорії щодо об'єкта правовідносин, його визначення та природа

Об'єкт правовідносин переважно розглядається в теорії права як сукупність матеріальних, духовних та інших благ, з приводу яких суб'єкти права вступають у правовідносини й здійснюють свої суб'єктивні права й обов'язки. Наукові теорії стосовно об'єкта правовідносин полягають у тому, щоб розкрити сенс існування правовідносин та продемонструвати для чого суб'єкти вступають у правові відносини й вчиняють дії в них, реалізовуючи свої права й обов'язки.

Питання об'єкта, як одного з процесуально-правових елементів різноманітних правових відносин, у тому числі господарських, адміністративних, кримінальних та, безумовно, цивільних процесуальних правовідносин, є одним з найдискусійніших у сучасній теорії процесуального права. Дослідження об'єкта цивільних процесуальних правовідносин залишається актуальним, оскільки відсутність єдиного уявлення про об'єкт правовідносин зумовлює низку проблем, зокрема не дозволяє правильно визначити структуру правовідносин, унеможливлює з'ясування специфіки правовідносин у різних галузях процесуального права тощо, у тому числі й цивільній сфері тощо. Складність об'єкта цивільних процесуальних правовідносин можна пояснити тим, що він розглядається окремими вітчизняними науковцями в сукупності двох складових – загального та спеціального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Загальним об'єктом вважається захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів, а спеціальний – виділяється стосовно конкретних правовідносин між учасниками процесу в широкому розумінні. Тобто об'єкт цивільних правовідносин з однієї сторони становить собою їх зміст, а з іншої – визначає напрям процесуальної діяльності позивача і відповідача як суб'єктів процесуальних правовідносин, кінцевою метою якої є досягнення очікуваного правового результату у вигляді отримання певного блага, як

наслідку розгляду справи. Саме тому закріплення всіх можливих об'єктів цивільних процесуальних відносин є неможливим, адже їх зміст та сутність у кожній окремій справі відрізняється і, як наслідок, у науковій теорії присутні визначення поняття об'єкта як правової категорії, які відрізняються один від одного. Такі позиції відображають неоднакове сприйняття вченими проблематики об'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Тож, дійдемо висновку, що необхідність обґрунтування сутності даного правового явища обумовлює важливість дослідження наукових теорій стосовно нього, а також правової характеристики загального і спеціального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин.

Дослідження об'єкта правовідносин у різноманітних сферах вітчизняної правової науки здійснюються регулярно. Популярність даного питання серед вітчизняних науковців можна пояснити його базовим значенням, важливістю належного сприйняття категорії цивільного процесуального правовідношення, а також вказаними вище теоретичними проблемами й неоднозначною судовою практикою. Як наслідок, сьогодні можна виділити чимало науковців, чиї наукові теорії стосовно об'єкта правовідносин мають важливе значення для правової доктрини нашої держави. Серед них виділимо таких як О. М. Бандурка, С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, О. С. Захарова, О. М. Єфімов, Т. М. Кілічава, В. В. Комаров, М. П. Курило, А. Л. Паскар, Ю. Ю. Рябченко, О. Ф. Скакун, В. В. Сухонос, В. І. Тертишников, С. Я. Фурса, В. Д. Чернадчук, С. І. Чорноченко, М. Й. Штефан, В. С. Щербина, М. М. Ясинок тощо. Втім, усе вищезазначене свідчить про необхідність подальшого розвитку існуючих наукових позицій щодо об'єкта цивільного процесуального правовідношення шляхом формування авторського підходу.

В енциклопедичній літературі під об'єктом розуміються явище, предмет, особа, що на них спрямовано певну діяльність, увагу тощо [[487], с. 804]. Тобто у контексті будь-яких правових відносин об'єктом є те, з приводу чого вони виникають та навколо чого зосереджено їх функціонування.

[487] Великий тлумачний словник сучасної української мови / [гол. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко]. – К. : Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

У загальній теорії держави та права об'єкти правовідносин визначаються за загальним правилом як «матеріальні й нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюючи свої суб'єктивні юридичні права і суб'єктивні юридичні обов'язки» [[488], с. 366]. Втім, як демонструє специфіка різноманітних галузей права, в тому числі й цивільно-правової, дану концепцію не завжди доцільно застосовувати для роз'яснення сутності правових відносин різних видів.

Л. В. Авраменко визначає об'єкти правових відносин як матеріальні та нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюють суб'єктивні права та юридичні обов'язки. На думку дослідника, розрізняють такі види об'єктів правових відносин: 1) предмети матеріального світу (речі (засоби виробництва та споживання)), цінності (гроші, цінні папери), майно (будівлі, земля); 2) послуги виробничого та невиробничого характеру (договір перевезення, постачання); 3) продукти духовної та інтелектуальної творчості (літературні, художні твори); 4) особисті немайнові блага (життя, честь, гідність) [[489], с. 238]. Втім, зробимо висновок, що такий підхід є занадто вузьким. Не можна зводити правовідносини до зв'язків, які виникають виключно з приводу благ. Як свідчить наше дослідження, правові відносини можуть виникати для захисту особою своїх прав та інтересів (як у випадку з цивільно-процесуальними). Тож, наведене свідчить про те, що не всі загальнотеоретичні концепції щодо визначення об'єкта правових відносин можуть належним чином розкрити сутність об'єкта цивільних процесуальних правовідносин.

Наукові теорії стосовно об'єкта цивільних процесуальних правовідносин є досить неоднозначними і, як наслідок, не всі

[488] Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.

[489] Авраменко Л. В. Теорія держави та права : [навч. посіб.] / Л. В. Авраменко // Х. : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М. – 2004. – 288 с.

науковці вкладають у сутність даного явища розуміння «матеріальних і нематеріальних благ». Так, беручи до уваги позиції науковців у сфері цивільного процесуального права, М. Й. Штефан визначає об'єкти в цивільному процесі як дії суб'єктів процесуальних правовідносин або лише діяльність суду [490, с. 97], а в свою чергу М. М. Ясинок поняття об'єкта в цивільних процесуальних правовідносинах пов'язує з усіма процесуальними діями, які відповідають тим інтересам особи, які були поставлені суб'єктом за мету під час його звернення до суду [491, с. 77]. Тобто в межах досліджень однієї галузі права об'єкт може розумітись по-різному, і при цьому бути відмінним від загальноприйнятої теоретичної концепції щодо його розуміння, адже дещо сумнівно, що дії суб'єктів чи діяльність суду являють собою матеріальні і нематеріальні блага. Так, в Главі 15 ЦК України [492] нематеріальні блага визначаються як сукупність результатів інтелектуальної, творчої діяльності; інформації, а також особистих немайнових благ (здоров'я, життя; честь, гідність і ділова репутація; ім'я (найменування); авторство; свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також інші блага). Також матеріальні блага становлять гроші, певні цінності, речі, будь-яке інше майно тощо. Це дає підстави зробити висновок, що дії суб'єктів правовідносин чи діяльність суду не можна вважати ні матеріальними, ні нематеріальними благами. А отже, відсутні підстави для формування загального розуміння сутності правових відносин, виходячи з концепцій науки теорії держави і права.

В адміністративному процесуальному праві також відсутня єдність думок щодо даного питання. З точки зору Е. Ф. Демського, об'єктом адміністративних процесуальних правовідносин висту-

[490] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

[491] Ясинок М.М Особливості окремого провадження в цивільному процесуальному праві України / Ясинок М. М , Вид-во Сумського НАУ, 2011. – 380 с.

[492] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 – 2003 р. – № 40. – Ст. 356.

пають суспільні відносини, які уособлюють характер діяльності суб'єктів і процесуальні наслідки їх поведінки щодо розгляду і вирішення конкретної адміністративної справи [493, с. 70]. Тобто поняття «об'єкт» у цьому випадку розкривається як суспільні відносини. Втім, варто звернути увагу на те, що це не будь-які суспільні відносини, а ті, які є наслідком поведінки суб'єктів, і, відповідно, така поведінка має призвести до провадження адміністративної справи. Наприклад, виникнення адміністративних процесуальних правовідносин може пов'язуватись із вчиненням особою адміністративного проступку. Наслідки від цього проступку, які спричиняють виникнення адміністративного провадження, і є об'єктом адміністративного процесуального правовідношення. Втім, у цьому контексті все ж залишається незрозумілим, чому дослідник визначає в якості об'єкта не наслідки конкретних дій осіб, а відносини між різними особами. Такий підхід нам видається сумнівним. Інакшим чином розкриває зміст даного поняття Т. П. Мінка. На погляд науковця, об'єкт адміністративно-процесуальних відносин – це ті матеріальні, духовні та інші соціальні цінності, заради яких саме й виникають правовідносини (поведінка людей та діяльність органів, установ, організацій; строки; документи; стани; інформація; матеріальні цінності та речі; здоров'я, гідність людини тощо) [494, с. 55]. Даною позицією охоплені фактично усі чинники, які виділялись нами до цього з моделей різних авторів. Тобто вчені в галузі адміністративного процесуального права як об'єкт відповідних правовідносин розглядають моделі, які притаманні сферам теорії держави і права, цивільного процесуального права та інших сфер. При цьому позиції авторів відрізняються. Якщо Е. Ф. Демський розглядає об'єкт, відштовхуючись від сутності правовідносин, то Т. П. Мінка тлумачить об'єкт адміністративних процесуальних правовідносин широко, як сукупність будь-яких цінностей,

[493] Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. / Е. Ф. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.

[494] Адміністративне процесуальне право : навч. посіб. / кол. авт. ; за заг. ред. Т. П. Мінки. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. – 320 с.

для досягнення яких виникають правові відносини. З галузевої точки зору, перший підхід видається більш вдалим, втім, завдяки другому підходу можна сформувати повноцінне розуміння сутності об'єкта як правової категорії. Окрім того, зміст першого підходу є дещо спірним.

У науці кримінального процесуального права об'єкт правовідносин також тлумачиться неоднозначно. Так, Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій та А. Р. Туман розглядають об'єкт кримінальних процесуальних правовідносин як все те, з приводу чого такі відносини виникли й існують, головним чином – очікуваний результат поведінки учасників кожного конкретного правовідношення. При цьому дослідниками відзначається, що коло можливих об'єктів кримінальних процесуальних відносин широке: ними може бути проведення дій, певна поведінка, ті чи інші речі та документи тощо [495, с. 20]. Звернемо увагу на формулювання «очікуваний результат поведінки». Тобто до уваги має братись не сам факт вчинення особою певних дій, а ті наслідки, які вони спричинили – наприклад, кримінальні процесуальні правовідносини виникають не через сам факт вчинення особою кримінального правопорушення, а через шкоду, нанесену іншим особам, суспільству, державі тощо. На противагу такій позиції, П. М. Кубрак стверджує, що об'єктом кримінальних процесуальних правовідносин є саме поведінка їх учасників [496, с. 26]. Зійдемося на думці, що перша концепція є більш коректною. По-перше, схожа точка зору є притаманною науковцям в інших галузях права, зокрема адміністративного процесуального. По-друге, матеріальні правовідносини відрізняються від процесуальних тим, що перші встановлюють права і обов'язки суб'єктів, а процесуальні їх реалізовують. По-третє, погодимось з точкою зору С. І. Чорнооченко, з приводу того, що процесуальні дії суб'єктів правовідносин не можуть бути об'єктом відносин, оскільки вони не є тією категорією, з приводу якої виникають самі відносини, адже процесуальними діями реалізуються процесуальні права і обов'язки, необхідні для виникнення правовідносин і наступного їх розвитку [497, с. 50]. Тобто процесуальні дії входять до змісту процесуальних правовідносин та є юридичними фактами, з настанням яких відбувається виникнення, розвиток і припинення процесуальних правовідносин. І, як наслідок, вони апріорі не можуть бути об'єктом правовідносин. Тож, зробимо висновок, що об'єктом цивільних процесуальних правовідносин може бути наслідок від вчинення особою поведінки, а не сама поведінка.

Зі сфери господарського процесуального права для прикладу наведемо позицію В. Д. Чернадчука, В. В. Сухоноса, В. П. Нагребельного, з точки зору яких об'єктом господарських процесуальних правовідносин є економічний інтерес юридичної особи, який сфокусовано на отримання матеріальної вигоди [498, с. 72]. Такий підхід є похідним від сутності господарської сфери суспільного життя. Так, у частині 1 статті 1 Господарського кодексу України від 16 січня 2003 року № 436-IV [499], господарські відносини виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання. Відповідно, природа господарських процесуальних правовідносин також пов'язана з господарською діяльністю, і метою її здійснення є отримання прибутку. Як наслідок, об'єкт господарських процесуальних правовідносин пов'язується з економічними інтересами, адже саме вони спонукають особу вступити в господарські процесуальні правовідносини.

Незважаючи на різні проаналізовані нами підходи щодо визначення об'єкта в різноманітних процесуальних правовідносинах, вважаємо за можливе визначити його специфічні риси:

[495] Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туман та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Пр; 2013. – 824 с.

[496] Кубрак, П. М. Кримінальний процес України: Заг. частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / П. М. Кубрак. – К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. – 244 с.

[497] Чорнооченко С. І. Цивільний процес : вид 2-ге, перероб. та доп. : навчальний посібник. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.

[498] Чернадчук В. Д., Сухонос В. В., Нагребельний В. П. та ін. Господарське процесуальне право : підручник / В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос (ст.), В. П. Нагребельний, Д. М. Лук'янець; за заг. ред. к.ю.н. В. Д. Чернадчука. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.

[499] Господарський кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України від 02.05.2003. – 2003. – № 18. – Ст. 144.

1) об'єкт є невід'ємною складовою будь-яких процесуальних правовідносин, які виникають під час реалізації особами своїх прав і обов'язків і які спрямовані на досягнення бажаного правового результату судового провадження;

2) в залежності від різновиду процесуальних правовідносин, об'єкт можуть становити як матеріальні, так і нематеріальні блага, причому особливі для кожного окремого провадження;

3) досягнення об'єкта пов'язується з результатом судового провадження, яке закріплюється у встановленому законом порядку шляхом прийняття судом рішення, постанови, ухвали, вироку;

4) у науковій літературі різних галузей правової науки виділено комплекс можливих об'єктів процесуальних правовідносин – матеріальні чи нематеріальні блага (результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також особисті немайнові блага), суспільні відносини, матеріальні, духовні та інші соціальні цінності, проведення дій, певна поведінка, ті чи інші речі та документи тощо.

Отже, на підставі здійсненого аналізу дійдемо висновку, що об'єкт процесуальних правовідносин варто розглядати у двох розрізах: спеціальному та загальному, адже в межах досліджень однієї галузі права об'єкт може розумітись по-різному і при цьому бути відмінним від загальноприйнятої теоретичної концепції щодо його розуміння.

Спеціальним об'єктом процесуальних правовідносин є певна мета, яка уособлює процесуальні наслідки поведінки одного з суб'єктів, є результатом вимоги іншого суб'єкта, досягається останнім через низку його процесуальних дій, вчинених під час розгляду і вирішення судової справи, та отримує закріплення в судовому рішенні, постанові чи ухвалі.

При цьому варто погодитись із М. П. Курилом щодо існування різних об'єктів процесуальних правовідносин для їх сторін [500, с. 267]. Так, сформульована нами дефініція є більш придатною для роз'яснення об'єкта процесуальних правовідносин

[500] Курило М. П. Щодо визначення об'єкта правовідносин у різних галузях процесуального права / М. П. Курило // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 266–271.

з точки зору позивача, адже вона відображає його процесуальний інтерес у формі задоволення позовних вимог в судовому рішенні, постанові чи ухвалі. Водночас, на погляд відповідача, мета вступу в процес є інакшою – наприклад, уникнення покарання, уникнення майнових втрат, захист своєї честі тощо. У такому разі, якщо позивач ставить собі за мету довести суду порушення своїх прав та інтересів відповідачем, то мета останнього полягає в доведенні того, що позивач не має права на свої вимоги. Це свідчить про складність об'єкта будь-яких процесуальних правових відносин, адже для різних сторін він завжди буде обумовлюватись різними правовими інтересами та метою. Тобто можна зробити висновок, що в будь-якому процесуальному правовідношенні, незалежно від того, до якої процесуальної галузі права воно належить, існує свій специфічний об'єкт спору, різні сторони та розбіжний правовий інтерес у них. Як наслідок, обидві сторони використовують свої процесуальні права для переконання суду у своїй правоті [501, с. 267]. При цьому головна умова – сторона повинна мати право на об'єкт процесуальних правовідносин, і у випадку його наявності суд зафіксовує це право в рішенні, постанові, ухвалі, вироку. Саме від такого розуміння сутності об'єкта будемо відштовхуватись, аналізуючи наукові теорії стосовно об'єкта правовідносин, адже, як нами встановлено, наукової згоди щодо даного питання донині так і не було досягнуто.

Загальне розуміння об'єкта процесуальних правовідносин варто пов'язати з тим, що обов'язковим суб'єктом будь-яких процесуальних правовідносин є суд, а такі правовідносини виникають у зв'язку із здійсненням правосуддя та пов'язанні з метою судочинства. Отже, визначимо загальний об'єкт процесуальних правовідносин як розгляд і вирішення справ у суді з метою ефективного захисту суб'єктивних прав, свобод чи інтересів особи, суспільства чи держави.

[501] Курило М. П. Щодо визначення об'єкта правовідносин у різних галузях процесуального права / М. П. Курило // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 266–271.

При цьому, розкриваючи поняття категорії об'єкта процесуальних правовідносин через категорію мети, варто розуміти, що в процесі реалізації правовідношення об'єкт може змінюватись. Говорячи про об'єкт процесуальних правовідносин, ми, передусім, маємо на увазі мету, тобто певний ідеальний показник, який має бути досягнутий у процесі реалізації правовідносин. У науковій літературі існує велика кількість концепцій щодо роз'яснення сутності об'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Так, О. О. Штефан розглядає дане питання в комплексі концепцій його тлумачення. З точки зору дослідниці, під об'єктом цивільних процесуальних правовідносин розуміються: 1) дії суб'єктів правовідносин; 2) діяльність суду; 3) матеріально-правові відносини, які захищаються судом; 4) спір про право між учасниками матеріально-правових відносин, переданий на розгляд суду; 5) передбачені законом наслідки процесуальних дій, які є метою цивільного судочинства (загальний об'єкт), захистом матеріальних прав і законних інтересів сторін і третіх осіб (спеціальний об'єкт), конкретною справою; 6) цивільні процесуальні відносини не мають об'єкта [502, с. 20]. Дійсно, як засвідчує аналіз наукової літератури, більшість позицій науковців сучасного періоду щодо розуміння сутності об'єкта цивільних процесуальних правовідносин можна окреслити такими концепціями.

Так, Ю. В. Білоусов є прихильником підходу, за якого об'єкт цивільних процесуальних правовідносин розглядається як передбачені законом наслідки процесуальних дій, які є метою цивільного судочинства (загальний об'єкт), захистом матеріальних прав і законних інтересів сторін і третіх осіб (спеціальний об'єкт), конкретною справою. Об'єкт цивільних процесуальних правовідносин тлумачиться автором як те, з приводу чого виникають цивільні процесуальні правовідносини, те, на що спрямовані процесуальні права та обов'язки [503, с. 26]. Враховуючи попередній аналіз, з такою позицією варто погодитись. По-перше, не піддається сумніву те, що цивільні процесуальні правовідносини виникають з приводу їх об'єкта. Такий висновок випливає з аналізу будь-якої авторської позиції в різних галузях права. По-друге, варто погодитись з тим, що об'єкт є результатом спрямування особою своїх процесуальних прав та обов'язків, що нами також було доведено раніше. Тому, загалом, зробимо висновок про те, що наукова теорія Ю. В. Білоусова щодо тлумачення сутності об'єкта цивільних процесуальних правовідносин є цілком допустимою і відповідає змісту даного поняття.

[502] Штефан О. О. Цивільне процесуальне право у схемах : навч. посіб. – К. : МАУП, 2004. – 208 с.

[503] Цивільний процес : навч посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / З ред. Ю. В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2005. – 172 с.

Т. М. Кілічава є прихильницею концепції розуміння об'єкта як матеріально-правових відносин, які захищаються судом. Так, з точки зору дослідниці, об'єкт цивільних процесуальних правовідносин – це суспільні відносини по захисту в суді порушеного матеріального права чи охоронюваного законом інтересу. При цьому автор зазначає, що такі суспільні відносини виникають виключно з ініціативи суб'єктів – позивачів і набувають розвитку тільки після прийняття позову до розгляду судом (суддею), а об'єкт у такому разі – це інтерес учасників процесу до вирішення матеріально-правового спору судовим рішенням [504, с. 35]. Таку концепцію варто піддати сумніву. По-перше, звернемо увагу на те, що об'єкт правовідносин розглядається як правовідносини, що вже апріорі невірно. Як нами було встановлено раніше, більш коректним буде розуміння об'єкта як результату суспільних відносин по захисту в суді порушеного матеріального права чи охоронюваного законом інтересу. По-друге, низка науковців конкретно звертають увагу на те, що матеріально-правові відносини, які захищаються судом, не можуть виступати об'єктом цивільних процесуальних правовідносин, з чим ми повністю погоджуємось.

Наприклад, на це вказує в своїй праці А. В. Коваленко, відзначаючи при цьому, що такими матеріально-правовими відносинами охоплюються виключно відносини позовного провадження, які характеризують динаміку розвитку процесуальних

[504] Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право : навчальний посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 352 с.

правовідносин. Також дослідник розглядає об'єкт цивільних процесуальних правовідносин як те, з приводу чого виникають цивільні процесуальні правовідносини і на що спрямовані процесуальні права та обов'язки [505, с. 82]. Звернемо увагу на те, що серед виділених О. О. Штефан концепцій тлумачення поняття «об'єкт цивільних процесуальних правовідносин» відсутнє його розуміння, як «того, з приводу чого виникають цивільні процесуальні правовідносини і на що спрямовані процесуальні права та обов'язки». На нашу думку, найближчим за значенням є формулювання «передбачені законом наслідки процесуальних дій». Тобто «спрямування процесуальних прав та обов'язків» можна вважати як вчинення особою дій, втім, як нами було встановлено раніше, об'єктом цивільних процесуальних правовідносин можуть бути не безпосередньо дії, а їх наслідки. Тому зробимо висновок, що позиція А. В. Коваленка є дещо спірною. По-перше, формулювання «те, з приводу чого виникають» і «те, на що спрямовані» є розмитим, і не дозволяє сформувати чітке розуміння того, що із себе представляє об'єкт. По-друге, у позиції не конкретизовано, яким сам чином відбувається спрямування процесуальних прав та обов'язків і яким є наслідок цього процесу.

С. І. Чорнооченко також відзначає, що об'єктом цивільних процесуальних правовідносин не виступають матеріально-правові відносини, тобто підтримує точку зору А. В. Коваленка та інших науковців й вказує на хибність точки зору Т. М. Кілічави. Дослідниця роз'яснює об'єкт цивільних процесуальних правовідносин як процесуальні наслідки, на досягнення яких спрямовуються процесуальні права, обов'язки і процесуальні дії суб'єктів правовідносин, зокрема: показання свідка, висновок експерта. При цьому, автор вказує на те, що обсяг, зміст, характер процесуальних прав і обов'язків встановлюються і визначаються ЦПК України залежно від мети участі суб'єктів правовідносин у судочинстві і виконуваних ними цивільних процесуальних функцій

[505] Цивільний процес (загальна частина) : навч. посіб. – 2-е вид., доп. і перероб. / кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., доц. А. В. Коваленко. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 192 с.

по справі [506, с. 50]. Тобто, на погляд дослідниці, кожне цивільне процесуальне правовідношення характеризується власним об'єктом, і говорити про єдиний загальний об'єкт для всіх цивільних процесуальних правовідносин недоцільно. Такий підхід ми вважаємо недостатньо обґрунтованим. Передусім, варто звернути увагу на те, що низка вітчизняних дослідників, окремі позиції яких були нами проаналізовані в цій роботі, відзначали наявність загального об'єкта процесуальних правовідносин, який пов'язується не з конкретним наслідком поведінки суб'єкта, а з сукупністю благ, які можуть спонукати особу до вступу у правовідносини. Тобто таку позицію варто віднести до концепції розуміння цивільних процесуальних правовідносин як передбачених законом наслідків процесуальних дій, які є метою цивільного судочинства, захистом матеріальних прав і законних інтересів сторін і третіх осіб, конкретною справою.

М. Й. Штефан у своїй роботі не виділяє конкретне визначення поняття «об'єкт цивільних процесуальних правовідносин». Втім, науковець відзначає, що об'єкт цивільних процесуальних правовідносин тісно пов'язаний з об'єктом матеріальних правовідносин, з приводу якого виникає цивільне судочинство, тобто з об'єктом цивільних правовідносин [507, с. 61]. Так, згідно зі статтею 177 ЦК України [508] об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага. Водночас, у науковій літературі відзначається, що об'єкт цивільного права та об'єкт цивільних правовідносин співпадають, втілюючись у певному майновому чи немайновому благові, яке має відповідний цивільно-правовий режим, завдяки чому

[506] Чорнооченко С. І. Цивільний процес: вид 2-ге, перероб. та доп. : навч. посіб. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с

[507] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

[508] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 – 2003 р. – № 40. – Ст. 356.

виступає як цивільно-правова категорія [509, с. 224]. Тобто загалом це відповідає баченню об'єкта цивільних процесуальних правовідносин як сукупності благ, які досягаються суб'єктом шляхом правосуддя в цивільних справах. Відповідно, цими благами є саме цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага.

Також звернемо увагу на те, що М. Й. Штефан, які і багато інших дослідників, підкреслює, що не можуть бути об'єктом цивільних процесуальних правовідносин процесуальні дії суб'єктів, оскільки вони необхідні для виникнення правовідносин і наступного їх розвитку, тобто входять до змісту процесуальних правовідносин, є юридичними фактами, що спричиняють виникнення, розвиток і припинення цивільних процесуальних правовідносин [510, с. 61]. Як нами було встановлено раніше, елементами цивільних процесуальних правовідносин є: 1) суб'єкт цивільно-процесуальних правовідносин; 2) об'єкт цивільно-процесуальних правовідносин; 3) зміст цивільно-процесуальних правовідносин; 4) юридичні факти, з якими пов'язується виникнення, зміна або припинення цивільно-процесуальних правовідносин. Зі сказаного випливає, що процесуальні дії суб'єктів не можуть одночасно становити декілька елементів цивільних процесуальних правовідносин, і враховуючи те, що вони являють собою юридичні факти, їх вираження в якості об'єкта є неможливим. Так само, з точки зору М. Й. Штефана, не можуть бути об'єктом цивільних процесуальних правовідносин і матеріально-правові відносини, які захищаються судом, оскільки ними охоплюються тільки відносини позовного провадження, які характеризують динаміку розвитку процесуальних правовідносин, а об'єктом є процесуальні наслідки, на досягнення яких

[509] Шимон С. І. Співвідношення понять "об'єкт цивільних прав" та "об'єкт цивільних правовідносин" (до наукової дискусії) / С. І. Шимон // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2010. – Вип. 10. – С. 217–225.

[510] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

спрямовуються процесуальні права, обов'язки і процесуальні дії суб'єктів правовідносин [511, с. 61–62]. Втім, на це також ми звертали увагу раніше в контексті позицій інших науковців. При цьому підкреслимо, що більшість з них посилаються на позицію саме М. Й. Штефана.

Тож, незважаючи на те, що М. Й. Штефан не сформулював дефініцію поняття «об'єкт цивільних процесуальних правовідносин», з аналізу його позиції дійдемо висновку, що кожні цивільні процесуальні правовідносини в системі правовідносин у справі мають свій самостійний об'єкт, який становлять процесуальні наслідки, на досягнення яких спрямовуються процесуальні права, обов'язки і процесуальні дії суб'єктів правовідносин, які тісно пов'язані з грошима та цінними паперами, іншим майном, майновими правами, результатами робіт, послугами, результатами інтелектуальної, творчої діяльності, інформацією, а також іншими матеріальними і нематеріальними благами. Також зробимо висновок, що дана позиція загалом розкриває концепцію розуміння об'єкта цивільних процесуальних правовідносин як передбачених законом наслідків процесуальних дій, які є метою цивільного судочинства (загальний об'єкт), захистом матеріальних прав і законних інтересів сторін і третіх осіб (спеціальний об'єкт), конкретною справою.

Дослідивши позиції вітчизняних науковців щодо визначення поняття «об'єкт цивільних процесуальних правовідносин», виділимо наступні закономірності, які з нашої точки зору притаманні працям з цього питання:

1) найбільш сучасною є концепція, згідно з якою об'єкт цивільних процесуальних правовідносин розуміється як передбачені законом наслідки процесуальних дій, які є метою цивільного судочинства;

2) більшість дослідників наголошують на тому, що об'єкт цивільних процесуальних правовідносин варто розглядати виключно в контексті конкретного правовідношення;

[511] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

3) О. О. Штефан виділила низку концепцій щодо розкриття сутності об'єкт цивільних процесуальних правовідносин, втім, більшість з них, як демонструє наша аналіз, використовуються вітчизняними дослідниками в меншій мірі.

Щодо розуміння цивільних процесуальних правовідносин як передбачених законом наслідків процесуальних дій, які є метою цивільного судочинства (загальний об'єкт), захистом матеріальних прав і законних інтересів сторін і третіх осіб (спеціальний об'єкт), конкретною справою відзначимо, що ми також підтримуємо таку концепцію. Це підтверджується, зокрема, і сформульованою нами дефініцією поняття «об'єкт процесуальних правовідносин», і аналізом позицій інших науковців, в якому ми неодноразово підкреслювали правильність такого підходу та спірність інших. При цьому звернемо увагу, що період незалежності України характеризується для вітчизняної науки зменшенням кількості розбіжностей щодо розуміння даного питання. Тобто виникає дещо спірна ситуація, за якої з однієї сторони об'єкт цивільних процесуальних правовідносин все ще залишається неоднозначним питанням, проте з іншої сторони – у наші дні в переважній більшості випадків тлумачиться схожим чином. Однак у вітчизняній науковій теорії є питання, пов'язане з об'єктом цивільних процесуальних правовідносин, яке дійсно викликає суттєві спори в науковій літературі, – це виділення загального і спеціального об'єкта.

Більшість сучасних процесуалістів категоричні стосовно даного питання і виділяють виключно спеціальний об'єкт. Наприклад, М.Й, Штефан прямо зазначає, що об'єкт цивільних процесуальних правовідносин може визначатись виключно стосовно конкретного правовідношення, а мова про загальний для всіх цивільних процесуальних правовідносин об'єкт взагалі не може йти [512, с. 62]. Такої ж думки притримується абсолютна більшість сучасних дослідників галузі цивільного процесуального права. Незважаючи на те, що вони не підкреслюють це у своїх працях, із сутності їхніх дефініцій можна зробити висновок, що питання об'єкт цивільних процесуальних правовідносин розглядається ними виключно в контексті окремих цивільних процесуальних правовідносин, а не в контексті усіх можливих. При цьому звернемо увагу, що позиції, в яких об'єкт цивільних процесуальних правовідносин розглядається саме як загальний, фактично відсутні. Наприклад, нами наводилась дефініція, сформульована А. В. Коваленком, згідно з якою об'єкт цивільних процесуальних правовідносин розумівся як те, з приводу чого виникають цивільні процесуальні правовідносини і на що спрямовані процесуальні права та обов'язки [513, с. 82]. З однієї сторони такий підхід можна пояснити саме як загальний, а втім, з іншої, – він у більшій мірі є розмитим, аніж загальним. Формулювання «те, з приводу чого виникають цивільні процесуальні правовідносини» надає нам можливість самостійно зробити висновок щодо того, які саме явища впливають на появу цивільних процесуальних правовідносин. Проте навіть такий підхід вимагає чіткого встановлення того, що ж саме може спричинити виникнення цивільних процесуальних правовідносин, причому більш доцільно вести мову про сукупність чинників, які становлять об'єкт.

С. І. Чорнооченко, як і М. Й. Штефан, піддає сумніву існування загального та спеціального об'єкта, адже, як відзначає науковець, це неминуче призведе до існування по кожній цивільній справі одних загальних правовідносин і системи простих спеціальних правовідносин або ж до визнання того, що кожні цивільні процесуальні правовідносини мають два об'єкти [514, с. 50]. Тобто, враховуючи, що об'єктом цивільних процесуальних правовідносин є процесуальні наслідки, на досягнення яких спрямовуються процесуальні права, обов'язки

[512] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

[513] Цивільний процес (загальна частина) : навч. посібник. – 2-е вид., доп. і перероб. / кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., доц. А. В. Коваленко. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 192 с.

[514] Чорнооченко С. І. Цивільний процес : вид 2-ге, перероб. та доп. : навч. посіб. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.

і процесуальні дії суб'єктів правовідносин (зокрема показання свідка, висновок експерта), а обсяг, зміст, характер процесуальних прав й обов'язків встановлюються і визначаються ЦПК України [515] залежно від мети участі суб'єктів правовідносин у судочинстві і виконуваних ними цивільних процесуальних функцій по справі, кожне цивільно-процесуальне правовідношення має свій самостійний об'єкт. З останнім твердженням варто погодитись, а втім, попередні судження, на нашу думку, залишаються доволі сумнівними. Передусім, не зрозуміло, чому існування спеціального і загального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин є негативним явищем. Очевидно, що сутність об'єкта цивільних процесуальних правовідносин не варто зводити виключно до поведінки суб'єкта в конкретній сфері, адже його становить також широке коло матеріальних та нематеріальних благ, з приводу яких особа може вступити до правовідношення.

Можливість розгляду цивільних процесуальних правовідносин у загальному та спеціальному розрізі підтверджується працями численних науковців. Зокрема, В. В. Комаров виділяє загальний та спеціальний об'єкти цивільних процесуальних правовідносин. Під загальним об'єктом розуміється захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів, а спеціальний виділяється стосовно конкретних зв'язків (правовідносин) між учасниками процесу в широкому розумінні. Стверджується також про можливість виділення спеціального об'єкта щодо кожного процесуального правовідношення [516, с. 407–408]. Так, загальний об'єкт розуміється як захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, а спеціальний – як бажаний результат конкретного правовідношення. За такого підходу залишаються незрозумілими аргументи представників моністичної теорії об'єкта

[515] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України від 08.10.2004. – 2004. – № 40. – 40–42. – Стор. 1530. – Стаття 492.

[516] Курс цивільного процесу : підруч. / [В. В. Комаров [та ін.] ; ред. В. В. Комаров. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.

цивільних процесуальних правовідносин. По-перше, існування загального і спеціального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин не суперечить одне одному, а навпаки – обидві категорії доповнюють та конкретизують одна одну. По-друге, загальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин визначає їх загальну спрямованість як правової категорії, в той час як спеціальний конкретизує дане явище стосовно конкретного результату. Тобто, зійдемось на думці, що плюралістичний підхід має право на існування, а його однозначне заперечення є хибним. Звернемо увагу, що при цьому схоже розуміння сутності спеціального та загального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин зустрічається і в працях інших авторів. Наприклад, Ю. Ю. Рябченко виділяє загальний та спеціальний об'єкти цивільних процесуальних правовідносин. Під спеціальним об'єктом розуміється ухвала суду з конкретного процесуального питання, а загальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин має визначатись з урахуванням розуміння сутності цивільного процесу як способу реалізації відповідного конституційного права особи, тобто як захист суб'єктивних приватних прав, свобод, законних інтересів шляхом здійснення правосуддя [517, с. 4]. Дещо інакшим чином розглядає сутність загального та спеціального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин І. М. Євхутич у підручнику «Цивільний процес України». Так, загальним об'єктом визначається матеріально-правовий спір, а спеціальним – конкретний результат, на який спрямована процесуальна діяльність у конкретних відносинах (одержання судом пояснень позивача; одержання показань свідка тощо) [518, с. 77–78]. Тобто, незважаючи на всю суперечливість конструкції щодо визначення двох об'єктів процесуальних правовідносин, вони все ж спрямовані на один і той самий результат – захист суб'єктивних прав, свобод та інтересів. І, як випливає з

[517] Рябченко Ю. Ю. До питання про визначення поняття об'єкта цивільного процесуального правовідношення / Ю. Ю. Рябченко. // Правова просвіта. – 2018. – № 7. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravprs_2018_7_3

[518] Цивільний процес України: підруч. / [В.О. Кучер [та ін.]; ред. В.О. Кучер. – Львів : ЛьвДУВС, 2016. – 768 с.

проаналізованих нами позицій, все ж загальний та спеціальний об'єкти доповнюють один одного, оскільки останній конкретизує сутність об'єкта щодо кожних окремо визначених правовідносин.

Отже, на підставі здійсненого дослідження, сформулюємо наступні висновки щодо чинних у науковій літературі концепцій визначення поняття «об'єкт цивільних процесуальних правовідносин»:

1) проаналізовані нами позиції відображають неоднакове сприйняття вченими проблематики об'єкта цивільних процесуальних правовідносин;

2) у науковій літературі виділено щонайменше шість концепцій щодо розуміння сутності об'єкта цивільних процесуальних правовідносин, втім, сьогодні в сучасних вітчизняних джерелах найбільш поширеним є роз'яснення даної категорії як передбачених законом наслідків процесуальних дій, які є метою цивільного судочинства (загальний об'єкт), захистом матеріальних прав і законних інтересів сторін і третіх осіб (спеціальний об'єкт), конкретною справою;

3) виділення загального і спеціального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин є одним з найбільш спірних питань, пов'язаних із об'єктом цивільних процесуальних правовідносин, причому некоректним буде висновок, що кількість прихильників будь-якої з концепцій переважає;

4) фактично відсутні позиції щодо розуміння сутності об'єкта цивільних процесуальних правовідносин у виключно загальному контексті, а більшість моністичних теорій щодо даного питання мають спеціальний характер;

5) ми приєднаємось до тих дослідників, які вказують на актуальність плюралістичної теорії об'єкта цивільних процесуальних правовідносин з наступних міркувань: по-перше, це відповідає загальній теорії процесуальних правовідносин; по-друге, виділення загального та спеціального розуміння відображає, з одного боку, єдине розуміння цієї категорії, а з іншого – враховує специфіку кожного окремого правовідношення.

Тож, на підставі усього вищезазначеного та норм ЦПК України [519] сформулюємо наступні дефініції поняття об'єкт цивільних процесуальних правовідносин.

Загальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин – це ціль, заради досягнення якої відбувається розгляд і вирішення справ у суді з метою ефективного захисту суб'єктивних прав, свобод чи інтересів особи, суспільства чи держави, а саме матеріальні та нематеріальні блага, для захисту яких суб'єкти вступають у цивільні процесуальні правовідносини (гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага).

Спеціальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин – це результат, який уособлює процесуальні наслідки поведінки одного з суб'єктів внаслідок вимоги іншого суб'єкта, досягається останнім через низку його процесуальних дій, вчинених під час розгляду і вирішення цивільної справи в порядку позовного, наказного, окремого провадження, чи перегляду судових рішень, та отримує закріплення в судовому рішенні, постанові, ухвалі чи наказі.

Загальний об'єкт уособлює сукупність усіх можливих результатів цивільних процесуальних правовідносин. Тобто – це певна ідеальна ціль, яку прагнуть досягнути суб'єкти правовідношення. Наприклад, для позивача такою ціллю буде захист суб'єктивних прав, свобод чи інтересів; для відповідача – захист прав, свобод чи інтересів від посягань позивача; для інших учасників цивільного процесу – реалізація своєї професійної компетенції, знань, або ж оголошення достовірно відомих їм відомостей, які дозволять встановити фактичні обставини справи; для суду – здійснення правосуддя в цивільних справах та забезпечення захисту гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини і громадянина, юридичних осіб, суспільства і держави.

[519] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України від 08.10.2004. – 2004 р. – № 40. – 40–42. – Стор. 1530. – Стаття 492.

Отже, ознаки загального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин можна виразити наступним чином:

1) загальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин становить собою певну ідеальну ціль, яку прагнуть досягнути суб'єкти правовідношення;

2) він окреслює загальні межі розуміння сутності об'єкта усіх можливих цивільних процесуальних правовідносин;

3) загальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин може відрізнятись залежно від ролі суб'єкта в цивільних процесуальних правовідносин – тобто є різним для суду, суб'єктів, які беруть участь в справі, та суб'єктів, які є іншими учасниками цивільного процесу.

Спеціальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин відрізняється від загального низкою специфічних ознак, обумовлених нормами ЦПК України [520], особливостями кожного окремого цивільного процесуального правовідношення, а також спрямованістю не на ціль, а на результат. Як ми раніше відзначали в цій роботі, на початку діяльності суб'єкта той чи інший об'єкт цивільних процесуальних правовідносин виступає як «об'єкт-ціль», а під час його реалізації в конкретних правовідносинах вже як «об'єкт-результат». При цьому, обидва об'єкти можуть по-різному співвідноситись між собою: 1) загальний об'єкт-ціль може бути тотожним спеціальному об'єкту-результату; 2) загальний об'єкт-ціль може бути більш негативним, аніж отриманий спеціальний об'єкт-результат; 3) загальний об'єкт-ціль може бути більш позитивним, аніж отриманий спеціальний об'єкт-результат.

Специфіку спеціального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин варто аналізувати з огляду на особливості проваджень, передбачених чинним ЦПК України [521]. Так, згідно зі

[520] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України від 08.10.2004. – 2004. – № 40. – 40-42. – Стор. 1530. – Стаття 492.

[521] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України від 08.10.2004. – 2004. – № 40. – 40–42. – Стор. 1530. – Стаття 492.

статтею 2 об'єктом позовного провадження є ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Останнє положення варто дещо розширити, адже в статті 2 ЦК України [522] визначено, що учасниками цивільних правовідносин є фізичні особи та юридичні особи, у тому числі й держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Також звернемо увагу, що в частині 1 статті 19 ЦПК України [523] встановлено, що в порядку цивільного судочинства розглядаються справи, які виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. Тобто спеціальний об'єкт позовного провадження, як цивільного процесуального правовідношення, полягає в ефективному захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних та юридичних осіб, в тому числі держави Україна, Автономної Республіки Крим, територіальних громад, іноземних держав та інших суб'єктів публічного права, які виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин.

Спеціальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин, які виникають у порядку окремого провадження, варто пов'язати з підтвердженням наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав, згідно з положеннями статті 293 ЦПК України [524]. Прикладами об'єкта таких цивільних проце-

[522] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003. – 2003. – № 40. – Стаття 356.

[523] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України від 08.10.2004. – 2004. – № 40. – 40–42. – Стор. 1530. – Стаття 492.

[524] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України від 08.10. 2004. – 2004. – № 40. – 40–42. – Стор. 1530. – Стаття 492.

суальних правовідносин згідно з цією ж нормою, є обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення; встановлення фактів, що мають юридичне значення; відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі; передачу безхазяйної нерухомої речі в комунальну власність; визнання спадщини відумерлою; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу; розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб. Тож, зробимо висновок, що спеціальний об'єкт окремого провадження як цивільного процесуального правовідношення, полягає в ефективному захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних та юридичних осіб, у тому числі держави Україна, Автономної Республіки Крим, територіальних громад, іноземних держав та інших суб'єктів публічного права, які виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, шляхом підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, які мають значення для такого захисту.

Спеціальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин, які виникають у порядку наказного провадження, згідно зі статтею 161 ЦПК України [525], пов'язаний зі стягненням різноманітних форм боргових вимог. Наприклад, нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку; компенсації витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника; заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення тощо. Особливість наказного

[525] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України від 08.10. 2004. – 2004. – № 40. – 40–42. – Стор. 1530. – Стаття 492.

провадження полягає в специфічній формі, в якій виражається результат цивільних процесуальних правовідносин – видачі судового наказу. Зі сказаного випливає, що спеціальний об'єкт наказного провадження як цивільного процесуального правовідношення полягає в ефективному захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів кредиторів (фізичних та юридичних осіб, в тому числі держави Україна, Автономної Республіки Крим, територіальних громад, іноземних держав) та інших суб'єктів публічного права, які виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, шляхом видачі судового наказу, який є обов'язковим для виконання боржником.

Аналіз Розділу V ЦПК України [526] свідчить про те, що об'єктом перегляду рішень та ухвал в апеляційному порядку є перевірка законності та обґрунтованості рішень й ухвал суду першої інстанції, які ще не набули законної сили, а в касаційному порядку – відповідно, перевірка законності й обґрунтованості рішень та ухвал суду першої інстанції, які набули законної сил, та рішень й ухвал апеляційного суду.

Також варто врахувати, що в процесі розгляду справи виникають інші цивільні процесуальні правовідносини, окрім тих, що були проаналізовані нами: наприклад, подання позовної заяви ініціює виникнення правовідношення між позивачем та судом, згідно з яким позивач має право на розгляд судом питання щодо відкриття провадження в справі, а суд – відповідний обов'язок. Так само, будь-які дії суб'єктів під час судового розгляду спричиняють виникнення інших правових відносин.

Тож, ознаки спеціального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин є наступними:

1) спеціальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин становить їх фактичний результат, який може відрізнятись від ідеальної цілі, яку прагнуть досягнути суб'єкти правовідношення;

[526] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України від 08.10. 2004. – 2004. – № 40. – 40–42. – Стор. 1530. – Стаття 492.

2) спеціальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин визначається виключно в контексті конкретного правовідношення;

3) спеціальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин відрізняється в залежності від виду провадження, у яких виникає відповідне правовідношення;

4) у процесі розгляду цивільної справи виникає величезна кількість цивільних процесуальних правовідношень, кожне з яких має свій спеціальний об'єкт.

Тож, підсумовуючи аналіз наукових теорій стосовно об'єкта правовідносин та правової характеристики загального і спеціального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин, дійдемо висновку, що дане питання є одним з найбільш спірних у контексті дослідження структури цивільних процесуальних правовідносин.

Перш за все, варто вказати, що в науковій літературі донині не досягнуто єдності думок науковців щодо тлумачення сутності поняття цивільних процесуальних правовідносин. У правовій доктрині існує низка концепцій, деякі з яких зустрічаються в працях, присвячених даному питанню, частіше за інші. Втім, це не дає підстави зробити висновку про те, що точки зору сучасних дослідників сходяться, адже більшість сформульованих дефініцій є доволі спірними. Наступним проблемним питанням, пов'язаним з цивільними процесуальними правовідносинами, є виділення його загального і спеціального об'єкта. У даному контексті позиції науковців розходяться фактично рівнозначно, оскільки моністична та плюралістична теорії об'єкта цивільних процесуальних правовідносин у вітчизняній науці представлені фактично однаково. Тобто сьогодні у вітчизняній науці фактично відсутня єдність з приводу того, що собою представляє об'єкт цивільних процесуальних правовідносин, а також чи варто його розглядати в загальному розрізі, тобто однаково для всіх правовідношень чи окремо для кожного правовідношення.

У процесі дослідження нами встановлено, що існують усі підстави для того, щоб підтримати представників плюралістичної

теорії. Важливість встановлення загального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин обумовлена тим, що він окреслює певні межі, які дозволяють віднести різноманітні правовідношення саме до цивільних процесуальних. Водночас актуальність виділення спеціального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин пов'язана з величезною кількістю правовідношень, які можуть виникати під час вирішення цивільних справ. А отже, дійдемо висновку, що на сьогодні загальний і спеціальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин є важливим елементом його структури.

4.3. Поняття та ознаки суб'єктів цивільно-процесуальних відносин, їх класифікація та правовий статус

Коло суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин є надзвичайно широким, адже ними можуть бути будь-які учасники судочинства в конкретній цивільній справі, яка виникає в разі необхідності захисту чи охорони прав чи інтересів одних членів суспільства від впливу інших, а також спеціальний суб'єкт таких правовідносин, – суд, на який покладено функції такого захисту чи охорони прав та інтересів осіб. При цьому успішність виконання судом завдань цивільного судочинства обумовлюється належним встановленням кола учасників цивільного процесу та їх процесуального становища, адже правовий статус кожного з них у правових відносинах відрізняється.

Питання суб'єкта як елемента правових відносин, у тому числі й цивільних процесуальних, не викликає значних суперечок серед вітчизняних науковців, адже воно сьогодні є належним чином врегульованим у нормах чинного ЦПК України [527]. При цьому, варто враховувати, що кількісний та елементний склад цивільних процесуальних правовідносин не є незмінним та стабільним, а безпосередньо залежить від обставин справи, предмету спору, виду провадження, стадії цивільного процесу, різновидів процесуальної діяльності, яка реалізовується під час процесу тощо. В той самий час, дослідження поняття та ознак суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, їх класифікації та правового статусу не набули достатнього поширення в науковій літературі. Вчені-процесуалісти переважно акцентують свою увагу на визначенні дефініцій, а також поверхневих класифікаціях без урахування специфіки ролі кожного з елементів. Класифікації переважно обмежують дублюванням

[527] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України від 08.10. 2004. – 2004. – № 40. – 40–42. – Стор. 1530. – Стаття 492.

норм ЦПК України [528], з виділенням відповідних норм, які відповідають його змісту: суд, учасники справи, представники, інші учасники судового розгляду. При цьому варто враховувати, що кожен суб'єкт, який бере участь у розгляді і вирішенні цивільної справи, наділяється специфічними, притаманними виключно йому цивільними процесуальними правами і обов'язками. Цивільне процесуальне законодавство сьогодні чітко в змісті окремих статей виділяє суб'єктів цивільного процесу та вказує на їх суб'єктивні цивільні процесуальні права і обов'язки, проте в якості об'єкта комплексних досліджень в даному контексті у вітчизняній правовій науці переважно виступає суд, і в меншій мірі – інші суб'єкти цивільно-процесуальних відносин. Тож, дослідження суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин все ще не втрачає своєї актуальності, адже з огляду на масштабний елементний склад даного інституту, його складові сьогодні отримали замало наукової уваги та аналізу. Тобто, незважаючи на встановлене загальноприйняте розуміння того, хто може бути суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин, дослідження їх різновидів сьогодні перебувають на незадовільному рівні. Враховуючи те, що зміст та сутність категорії суб'єктів у кожній окремій справі відрізняється, питання поняття та ознак суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, їх класифікації та правового статусу потребують повноцінного комплексного дослідження.

Дослідження суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у вітчизняній науці здійснюються регулярно, втім, переважна більшість праць мають досить поверхневий характер і, як наслідок, питання, пов'язані з учасниками цивільного процесу в основному розглядаються в контексті норм чинного ЦПК України [529]. Сьогодні можна виділити багато науковців, чиї

[528] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України від 08.10. 2004. – 2004. – № 40. – 40–42. – Стор. 1530. – Стаття 492.

[529] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України від 08.10. 2004. – 2004. – № 40. – 40–42. – Стор. 1530. – Стаття 492.

наукові теорії стосовно суб'єкта правовідносин мають важливе значення для правової доктрини нашої держави. Серед них виділимо таких як О. М. Бандурка, І. О. Безлюдько, С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, О. С. Захарова, О. М. Єфімов, Т. М. Кілічава, В. В. Комаров, М. П. Курило, А. Л. Паскар, Ю. Ю. Рябченко, О. Ф. Скакун, В. В. Сухонос, В. І. Тертишников, С. Я. Фурса, В. Д. Чернадчук, С. І. Чорнооченко, М.Й Штефан, В. С. Щербина, М. М. Ясинок тощо. Втім, наявність відповідних досліджень не є показником належного розкриття даного питання. А отже, дослідження поняття та ознак суб'єктів цивільно-процесуальних відносин, їх класифікації та правового статусу є необхідним.

У правовій теорії та науковій літературі поняття суб'єктів визначається фактично однаково, тому можливо узагальнити їх розуміння – це особа, група осіб, організація тощо, яким належить активна роль у певному процесі, тобто вони є учасниками правових відносин, носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків і наділені специфічними юридичними властивостями [[530] , с. 154; [531], с. 1408]. Виходячи з такої концепції, під суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин варто розуміти їх учасників, представлених особою, групою осіб чи певною організацією, які беруть у них активну участь, а їх правовий статус характеризується наявністю суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, а також специфічними юридичними властивостями, до яких ми віднесемо правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. Адже наявності лише прав та обов'язків для участі в цивільних процесуальних правовідносинах недостатньо – своїми діями суб'єкт повинен набувати для себе цивільні права та їх здійснювати, а також створювати для себе цивільні обов'язки і нести відповідальність у разі їх невиконання. Тож, зробимо висновок, що такий комплексний підхід до розуміння сутності суб'єктів є допустимим, проте недосконалим.

[530] Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.

[531] Великий тлумачний словник сучасної української мови / [гол. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко]. – К. : Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

Більш вдало тлумачить дане питання О. Ф. Скакун. Так, з точки зору дослідниці, суб'єктами правовідносин є індивідуальні або колективні суб'єкти права, які використовують свою правосуб'єктність у конкретному правовідношенні і виступають реалізаторами суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, повноважень та юридичної відповідальності. До суб'єктів правовідносин дослідницею віднесено наступні категорії: 1) індивідуальні суб'єкти (фізичні особи): громадяни, тобто індивіди, які мають громадянство цієї країни; іноземні громадяни; особи без громадянства (апатриди); особи з подвійним громадянством (біпатриди); 2) колективні суб'єкти (юридичні особи): державні органи, організації, установи, підприємства; органи місцевого самоврядування; комерційні організації (акціонерні товариства, приватні фірми вітчизняні, іноземні, міжнародні); громадські об'єднання (партії, профспілки тощо); релігійні організації; 3) держава та її структурні одиниці: державні утворення; адміністративно-територіальні одиниці (області, міста, села тощо); 4) соціальні спільноти (народ, нації, етнічні групи тощо) [[532], с. 385]. Щодо власне дефініції, звернемо увагу на наступні важливі моменти. По-перше, О. Ф. Скакун вказує на те, що суб'єктами правовідносин можуть бути індивідуальні чи колективні суб'єкти права. У контексті цивільно-правової сфери з цим варто погодитись, адже згідно зі статтею 4 ЦПК України [[533]] кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів, а також до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано таке право в інтересах інших осіб або в державних чи суспільних інтересах. Тобто суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин можуть бути як фізичні особи, так і юридичні особи. По-друге, суб'єктам правових відносин притаманна правосуб'єктність, тобто наявність правоздат-

[532] Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консул, 2000. – 704 с.

[533] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України від 08.10. 2004. – 2004. – № 40. – 40–42. – Стор. 1530. – Стаття 492.

ності, дієздатності та деліктоздатності. У контексті цивільних процесуальних правовідносин – це здатність мати суб'єктивні юридичні права та виконувати суб'єктивні юридичні обов'язки, набувати їх своїми діями та здійснювати, а також нести відповідальність за їх невиконання. По-третє, звернемо увагу на те, що правосуб'єктність реалізується в конкретних правових відносинах. Тобто дана категорія, яка характеризує суб'єктів, пов'язується саме з вступом у цивільні процесуальні правовідносини. По-четверте, у правових відносинах реалізовуються суб'єктивні юридичні права та обов'язки, повноваження та юридична відповідальність. Іншими словами, наявність в особи перерахованих чеснот отримує свою реалізацію саме після вступу в правовідносини. Аналізуючи види суб'єктів правових відносин, виділені дослідницею, звернемо увагу на те, що в цивільних процесуальних правовідносинах відсутні вимоги щодо їх сутності. Якщо суб'єктами господарських правовідносин мають обов'язково бути суб'єкти господарювання, то щодо цивільних процесуальних подібні вимоги відсутні. Законодавець у статті 4 ЦПК України [534] обмежується вказівкою, що ними є «особи». Втім, у статті 2 ЦК України [535] визначено, що учасниками цивільних правовідносин є фізичні особи та юридичні особи, у тому числі й держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Враховуючи зв'язок цивільного та цивільного процесуального права, дійдемо висновку, що учасниками цивільних процесуальних правовідносин також є фізичні та юридичні особи. А отже, у такому контексті доцільно розглядати індивідуальних суб'єктів, колективних суб'єктів, державу та її структурні одиниці, соціальні спільноти тощо.

Тож, зробимо висновок, що суб'єктами правових відносин є індивідуальні й колективні суб'єкти права, держава та її структурні одиниці, а також соціальні спільноти, яким належить активна роль у певному процесі, що знаходить свою реалізацію у вступі в правовідношення та використанні в них своєї правосуб'єктності, та які виступають реалізаторами специфічних юридичних властивостей – суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, повноважень та юридичної відповідальності.

[534] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України від 08.10. 2004. – 2004. – № 40. – 40–42. – Стор. 1530. – Стаття 492.

[535] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003. – 2003. – № 40. – Стаття 356.

Втім, у науці цивільного процесуального права поняття суб'єктів цивільних правових відносин тлумачиться значно простіше. Як наслідок, у науковій літературі з цивільного процесуального права фактично відсутні повноцінні дефініції поняття «суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин». Для прикладу, у навчальному посібнику за редакцією Ю. В. Білоусова, суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин роз'яснюється просто як носій цивільних процесуальних прав та обов'язків [536, с. 22]. При цьому поділ суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин здійснено на дві групи: суд та учасники цивільного процесу, які у свою чергу поділяються на осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників процесу, згідно з нормами чинного на момент написання посібника ЦПК України. Інші наявні в сучасній теорії цивільного процесуального права позиції не є надто досконалішими за представлену вище. Зокрема, О. О. Штефан визначає суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин як носіїв цивільних процесуальних прав і обов'язків у процесі здійснення правосуддя в цивільних справах, цивільному судочинстві [537, с. 17]. Тобто суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин розглядаються аналогічним чином, втім, робиться уточнення про те, що процесуальні права і обов'язки реалізовуються саме в цивільних справах, цивільному судочинстві. Інша концепція полягає в роз'ясненні сутності суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин як їх учасників. Наприклад, колектив авторів підручника «Цивільний процес України» за редакцією

[536] Цивільний процес : навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / За ред. Ю. В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2005. – 172 с.

[537] Штефан О. О. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / О. О. Штефан. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 360 с.

В. О. Кучера дав визначення суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин як учасників процесуальних відносин, які виникають у суді з приводу розгляду і вирішення цивільних справ [538, с. 75]. Порівнюючи дану дефініцію з попередніми проаналізованими, неможливо виділити більш коректну чи менш коректну концепцію. Обидві розкривають сутність поняття суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин з його різних боків, причому обидва аспекти є дійсно притаманними досліджуваній правовій категорії.

Іншими підходами, притаманними правовій доктрині нашої держави, є тлумачення сутності суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин через призму їх класифікації, норми ЦПК України, а також категорії цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності. Щодо першого підходу, виділимо працю М. Й. Штефана, який при розкритті сутності суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин не формулює жодних дефініцій, втім, користуючись нормами чинного на момент його наукової розробки ЦПК України, аналізує сутність кожного з них [539, с. 54–59]. Тобто однією з концепцій розуміння поняття суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин є його визначення через сутність учасників процесуальних відносин. Т. М. Кілічава, зазначаючи, що цивільно-процесуальні правовідносини можуть виникнути лише між носіями цивільних процесуальних прав і обов'язків у процесі здійснення правосуддя в цивільних справах, у цивільному судочинстві, розглядає дане питання в контексті вимог правоздатності та дієздатності суб'єктів [540, с. 33–34]. Щодо даної позиції, звернемо увагу на те, що сутність суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин дослідниця розуміє так само, як й інші науковці, втім, розкриває її через інші категорії, притаманні суб'єктам. У даному контексті найбільш вдалою вважаємо позицію А. Л. Паскар, яка вже раніше наводилась нами в цій роботі. Згідно з нею, суб'єкти цивільно-процесуальних правовідносин – це органи і особи, які в силу норм цивільного процесуального законодавства наділяються суб'єктивними цивільними процесуальними правами та обов'язками, у разі порушення яких притягуються до передбаченої законом відповідальності, беруть участі в розгляді і вирішенні цивільних справ з метою захисту порушених або оспорюваних, невизнаних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [541, с. 334]. Відзначаємо саме цю позицію з наступних причин: 1) визначається, що суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин можуть бути і фізичні особи, і органи; 2) встановлено, що цивільні процесуальні права та обов'язки суб'єктів мають суб'єктивний характер, тобто кожному суб'єкту належить конкретно визначений специфічний обсяг прав та обов'язків; 3) визначено мету участі суб'єктів у розгляді і вирішенні цивільних справ, якою є захист невизнаних прав, свобод чи інтересів.

Тож, зробимо висновок, що поняття суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у вітчизняній науковій літературі тлумачиться просто та однотипно. Сьогодні в даному питанні вітчизняні науковці загалом досягли згоди, і поняття суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин прийнято розглядати в наступних розрізах:

1) суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин є учасники процесуальних відносин, які виникають у суді з приводу розгляду і вирішення цивільних справ [542, с. 75];

2) суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин є носії цивільних процесуальних прав та обов'язків у процесі здійснення правосуддя в цивільних справах, цивільному судочинстві, до яких відносяться суд та учасники цивільного про-

[538] Цивільний процес України : підручник / кол. авторів ; за ред. В. О. Кучера. – Львів : ЛьвДУВС, 2016. – 768 с.

[539] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. зал. / М. Й. Штефан. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

[540] Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 352 с.

[541] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін. ; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К.: Алерта, 2016. – 890 с.

[542] Цивільний процес України : підручник / кол. авторів; за ред. В. О. Кучера. – Львів : ЛьвДУВС, 2016. – 768 с.

цесу, які у свою чергу поділяються на осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників процесу [543, с. 22; 544, с. 17; 545, с. 334];

3) суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин – це особи, які здійснюють правосуддя в цивільних справах, особи, які беруть участь у справі, та особи, які не беруть участі в справі [546, с. 54–59];

4) суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин є носії цивільних процесуальних прав та обов'язків, до яких встановлені особливі вимоги щодо цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності [547, с. 33–34].

Усі концепції за своїм змістом є коректними, втім, недостатньо масштабними для формування повного розуміння сутності суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. На нашу думку, більш правильним підходом є об'єднання положень кожної з концепцій в єдине ціле. Для цього, щоб сформувати бачення специфіки поняття суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, варто виділити загальні ознаки даної категорії та проаналізувати кожну з них.

Виходячи з наведених концепцій визначення поняття суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, загальними ознаками суб'єктів цивільно-процесуальних відносин є:

1) їх індивідуальний, колективний або державний характер;

2) активна роль у процесі здійснення правосуддя в цивільних справах, цивільному судочинстві;

3) специфічний характер цивільної процесуальної правосуб'єктності таких осіб.

[543] Цивільний процес : навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / За ред. Ю. В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2005. – 172 с.

[544] Штефан О. О. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / О. О. Штефан. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 360 с.

[545] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін. ; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К.: Алерта, 2016. – 890 с.

[546] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. зал. / М. Й. Штефан. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

[547] Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право : навчальний посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 352 с.

Так, щодо першої ознаки, у науковій літературі існують різноманітні критерії класифікації суб'єктів цивільно-процесуальних відносин. Наприклад, О. О. Штефан вказує на існування юридично заінтересованих осіб та юридично незаінтересованих осіб; суб'єктів з додержання та виконання норм права (учасників цивільного процесу), із застосування норм права (юридичних органів та їх посадових осіб); які здійснюють правосуддя, які беруть участь у правосудді, які сприяють правосуддю [548, с. 18]. Незважаючи на можливість класифікувати суб'єктів цивільно-процесуальних відносин за багатьма критеріями, найбільш загальною є класифікація за кількісним складом. Індивідуальними суб'єктами цивільно-процесуальних відносин є фізичні особи, а саме громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства чи особи з подвійним громадянством, які беруть участь у справі, тобто захищають свої порушені, невизнані або оспорювані права, свободи чи законні інтереси, а також такі ж особи, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи. Колективними суб'єктами є державні органи, організації, установи, підприємства, органи місцевого самоврядування, комерційні організації, громадські об'єднання, релігійні організації, які також беруть участь у справі, тобто захищають свої порушені, невизнані або оспорювані права, свободи чи законні інтереси. Також серед колективних суб'єктів обов'язково варто відзначити соціальні спільноти, а саме народ, нації, етнічні групи. Наприклад, таким суб'єктам може бути притаманне право власності. А отже, їх цілком доцільно відносити до потенційних суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Суб'єктами з державним характером є держава та її структурні одиниці, а також іноземні держави. Все вищенаведене підтверджується, зокрема, статтею 2 ЦК України [549], в якій встановлено, що учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи,

[548] Штефан О. О. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / О. О. Штефан. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 360 с.

[549] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 – 2003 р. – № 40. – Стаття 356.

у тому числі держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. У такому разі фізичні особи є індивідуальними суб'єктами, колективні суб'єкти можуть бути представлені об'єднаннями фізичних осіб або ж юридичними особами. Державними суб'єктами є держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. У ЦПК України [550] подібна норма відсутня. Наприклад, законодавець у статті 48 обмежується встановленням того, що сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач, а позивачем і відповідачем можуть бути фізичні і юридичні особи, а також держава. Звернемо увагу на те, що обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин є суд. Специфіка його діяльності, призначення та правового статусу потребує віднесення його до окремої групи суб'єктів. Тобто суд не варто ототожнювати з індивідуальними, колективними або державними суб'єктами. Він має бути безстороннім та об'єктивним.

Наступною ознакою є активна роль суб'єктів у процесі цивільного судочинства. Це підтверджується самою специфікою цивільного процесу, а також аналізом норм ЦПК України [551]. Так, у статті 12 встановлено, що цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін. Змагальність в енциклопедичних джерелах визначається як прагнення змагатись, перемогти когось, добитись кращих результатів у порівнянні з іншими [552, с. 464]. Тобто участь сторін у цивільних процесуальних правовідносинах у будь-якому разі не може бути пасивною, адже захист прав та інтересів потребує активних дій. Інші учасники процесу, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи, залучаються до цивільних процесуальних правовідносин саме

[550] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[551] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[552] Великий тлумачний словник сучасної української мови / [гол. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко]. – К. : Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

з метою здійснення ними активної поведінки, яка сприятиме вирішенню спору. Вони в цивільних процесуальних правовідносинах реалізовують власну професійну компетенцію, надають власну оцінку, або ж факти, які є достовірно їм відомими, і жодна із зазначених дій не може мати пасивного характеру. Так само суд як обов'язковий суб'єкт цивільних правовідносин реалізовує свою активну роль шляхом здійснення судочинства. А отже, дійдемо висновку, що роль усіх суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин дійсно є активною.

Ознака специфічного характеру цивільної процесуальної правосуб'єктності полягає в тому, що цивільні процесуальні правовідносини можуть виникнути виключно між носіями цивільних процесуальних прав і обов'язків у процесі здійснення правосуддя в цивільних справах. У загальній теорії права правосуб'єктність визначається як передбачена нормами права здатність (можливість) бути учасниками правовідносин [553, с. 356]. Тобто специфічний характер суб'єктів цивільно-процесуальних відносин проявляється в їх можливості бути учасниками цивільних процесуальних правовідносин. У різноманітних міжнародних документах про права людини, зокрема в статті 6 Загальної декларації прав людини [554] та статті 16 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [555], встановлено, що кожна людина, де б вона не знаходилася, має право на визнання її правосуб'єктності. Це ж стосується і цивільної процесуальної правосуб'єктності, яка в цій сфері має свою специфіку. У теорії держави і права в складі правосуб'єктності фізичної особи загальноприйнято виділяти правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. Правоздатність визначається як передбачена нормами права здатність (можли-

[553] Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.

[554] Загальна декларація прав людини. Міжнародний документ від 10.12.1948 // Офіційний вісник України від 15.12.2008. – 2008. – № 93. – Стор. 89. – Стаття 3103. – Код акта 45085/2008.

[555] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Міжнародний документ від 16.12.1966 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

вість) індивіда мати суб'єктивні юридичні права і виконувати суб'єктивні юридичні обов'язки та яка виникає з моменту народження і припиняється зі смертю особи. Дієздатність – це передбачена нормами права здатність індивіда самостійно, своїми усвідомленими діями здійснювати (використовувати і виконувати) суб'єктивні юридичні права, обов'язки і нести відповідальність. Деліктоздатність – це здатність нести відповідальність за вчинені правопорушення [556, с. 357–358]. Так, поняття і сутність цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності закладені в статтях 46–47 ЦПК України [557]. Цивільна процесуальна правоздатність суб'єктів, які беруть участь у справі, та суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи, притаманна усім фізичним та юридичним особам. Тобто будь-яка фізична і юридична особа має цивільні процесуальні права та обов'язки і може їх реалізовувати в цивільних процесуальних правовідносинах. Цивільна процесуальна дієздатність визначається як здатність фізичних осіб, які досягли повноліття, а також юридичних осіб особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді. При цьому законодавством встановлено винятки, за яких таку дієздатність можуть набувати особи, які не відповідають даним вимогам – неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, в яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом, або ж за участі їх законних представників. Так само, у разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу.

Цивільна процесуальна деліктоздатність є правовою категорією, яка тісно пов'язана з дієздатністю та полягає в здатності

[556] Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.

[557] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

нести відповідальність за вчинені правопорушення. Враховуючи, що виникнення цивільних процесуальних правовідносин варто пов'язати з порушенням прав та інтересів, підсумуємо, що в даній сфері деліктоздатність не характеризується специфічними ознаками. З усього вищезазначеного зробимо висновок, що специфіка цивільної процесуальної правосуб'єктності суб'єктів, які беруть участь у справі, і суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи, проявляється в наступному: 1) такі особи наділені в справі юридичною заінтересованістю, яка визначає їх правовий статус при розгляді та вирішенні цивільної справи, а отже вони реалізовують свою цивільну процесуальну правоздатність та дієздатність у власних інтересах; 2) специфіка цивільної процесуальної дієздатності проявляється в можливості її набуття особами, які за загальним правилом не можуть мати повну дієздатність; 3) також специфіка цивільної процесуальної правосуб'єктності суб'єктів, які беруть участь у справі, і суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи, полягає в тому, що вона реалізовується в суді.

У свою чергу, цивільна процесуальна правосуб'єктність осіб, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи, витікає з компетенції судових органів, закладеної в його правовий статус. Участь суду в цивільних процесуальних правовідносинах є обов'язковою, його компетенція чітко визначена Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII [558], ЦПК України [559] та іншими нормативно-правовими актами, в нормах яких, зокрема, визначено наступне: 1) визначено юридичні права та юридичні обов'язки суду в цивільних процесуальних правовідносинах; 2) встановлено обов'язковий характер участі суду в цивільних процесуальних правовідносинах; 3) визначено, що суд не може мати особистої заінтересованості в результатах розгляду справи.

[558] Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України від 29.07.2016. – 2016. – № 31. – Стор. 7. – Стаття 545.

[559] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

Отже, на основі дослідження підходів науковців до визначення поняття суб'єктів правових відносин та цивільних процесуальних правовідносин, а також загальних ознак даної правової категорії, визначимо, що суб'єктами цивільних процесуальних відносин є суд, індивідуальні й колективні суб'єкти права, держава та її структурні одиниці, а також соціальні спільноти, яким належить активна роль у процесі цивільного судочинства та які виступають реалізаторами специфічних юридичних властивостей – суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, повноважень та юридичної відповідальності, що знаходить свою реалізацію у вступі в цивільне процесуальне правовідношення та використанні в них своєї правосуб'єктності.

У цій роботі нами раніше було встановлено, що в контексті класифікацій суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин, традиційним є поділ на три групи, залежно від змісту діяльності суб'єкта та наявності в нього зацікавленості в результатах розгляду, сформульований на основі норм чинного законодавства. При цьому актуальність такого поділу підтверджується як в науковій літературі [560, с. 80; 561, с. 335-337; 562, с. 22; 563, с. 86], так і обґрунтовується аналізом норм Конституції України [564] та ЦПК України [565]. Це свідчить про те, що стосовно даного питання існує узгодження серед його дослідників. При цьому в науковій літературі також присутні й інші критерії розподілу суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин за групами. Втім, варто врахувати, що відрізняються лише критерії, а самі групи суб'єктів є стабільно однаковими, адже це відповідає положенням чинного законодавства. Наприклад, С. Я. Фурса також виокремлює три групи суб'єктів цивільних процесуальних відносин, а в основу такої класифікації покладає характер їх інтересу, з яким ці суб'єкти звертаються до суду чи беруть участь у процесі, процесуальну роль, яку вони виконують у цивільному процесі, та їх вплив на хід судочинства. Втім, ці три групи фактично співпадають з класифікацією, наведеною нами вище. Виключення є наступними: до першої групи віднесено осіб, які здійснюють правосуддя та сприяють його здійсненню (допоміжний персонал суду, а саме: секретар судового засідання та судовий розпорядник; другу групу становлять особи, які беруть участь у справі; третя група суб'єктів – особи, які не беруть участь у справі (крім секретаря судового засідання та судового розпорядника) [566, с. 157]. Існування таких концепцій, на нашу думку, позбавлене будь-якої необхідності. Перелік можливих суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин є по суті вичерпним, адже він встановлений у нормах ЦПК України [567]. Тобто в тих умовах, коли в законодавчому акті, який врегульовує відповідні правовідносини, чітко визначено повний перелік їх можливих суб'єктів, а також критерії їх розподілу, будь-які інші підходи є неочевидними.

Раніше в цій роботі нами наводились й деякі інші приклади класифікацій суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Наприклад, позиція О. О. Штефан, яка пропонує наступні варіанти: 1) розподіл на суд та учасників судового розгляду; 2) розподіл на юридично заінтересованих осіб та юридично незаінтересованих осіб; 3) розподіл на суб'єктів, що пов'язані із застосування норм права та з додержання норм права; 4) розподіл на суб'єктів, які здійснюють правосуддя, які беруть участь у здійсненні право-

560 Цивільний процес (загальна частина) : навч. посібник. – 2-е вид., доп. і перероб. / кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., доц. А. В. Коваленко. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 192 с.

561 Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К.: Алерта, 2016. – 890 с.

562 Цивільний процес: навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / за ред. Ю. В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2005. – 172 с.

563 Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. зал. / М. Й. Штефан. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

564 Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

565 Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

566 Цивільний процес України: академічний курс : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [за ред. С. Я. Фурси]. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009. – 848 с

567 Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

суддя та які сприяють правосуддю; 5) розподіл на осіб, які здійснюють правосуддя, які беруть участь у справі та які не беруть участь у справі [568, с. 18–19]. При цьому за кожного критерію склад учасників цивільних процесуальних правовідносин є одним й тим самим – особи, які здійснюють правосуддя в цивільних справах, особи, які беруть участь у справі, особи, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи. Такий підхід є найбільш поширеним у сучасній науці цивільного процесуального права. Зокрема, він є характерним для праць таких науковців, як: А. В. Коваленко [569, с. 80], М. Й. Штефан [570, с. 55–56], С. І. Чорнооченко [571, с. 48], І. О. Безлюдько [572, с. 35], В. І. Тертишніков [573, с. 44], С. В. Васильєв [574, с. 55], О. С. Захарова [575, с. 25] тощо. А. Л. Паскар у підручнику «Теоретичні проблеми цивільного процесуального права» [576, с. 335–337] також використала подібний підхід, але при цьому звернемо увагу на те, що в іншій своїй праці, дисертації на тему «Цивільні процесуальні відносини: структурно-функціональний аналіз», дослідниця виділила більшу кількість груп суб'єктів: 1) суб'єкти, які здійснюють правосуддя в цивільних справах; 2) суб'єкти, які беруть участь у справі; 3) суб'єкти, які сприяють

[568] Штефан О. О. Цивільне процесуальне право у схемах : навч. посіб. – К. : МАУП, 2004. – 208 с.

[569] Цивільний процес (загальна частина) : навч. посібник. – 2-е вид., доп. і перероб. / кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., доц. А. В. Коваленко. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 192 с.

[570] Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

[571] Чорнооченко С. І. Цивільний процес: вид 2-ге, перероб. та доп. : навч. посіб. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.

[572] Безлюдько І. О. Цивільне процесуальне право : навч. посіб. / І. О. Безлюдько, С. С. Бичкова, В. І. Бобрик [та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. – К. : Атіка, 2006. – 384 с.

[573] Тертишніков В. І. Цивільний процес України (лекції) : навч. посіб. / В. І. Тертишніков. – Харків : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. – 256 с.

[574] Васильєв С. В. Гражданський процесс : учебное пособие / С. В. Васильєв. – Харьков : ООО Одиссей, 2006. – 512 с.

[575] Захарова О. С. Суб'єктний склад цивільних процесуальних правовідносин / О. С. Захарова // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Число 3. – С. 21–26.

[576] Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 890 с.

здійсненню правосуддя; 4) суб'єкти, які не брали участь у справі, але суд вирішив питання про їх права і обов'язки; 5) суб'єкти, які утримують докази і отримали ухвалу суду про витребування цих доказів; 6) особи, присутні в залі судового засідання, які у визначених законодавством випадках притягаються судом до юридичної відповідальності [577, с. 11]. Беручи до уваги таку концепцію, підкреслимо те, що частина виділених критеріїв відповідають розподілу, здійсненому в нормах ЦПК України [578]. Водночас окремі критерії потребують додаткового аналізу. Так, з точки зору А. Л. Паскар, суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин можуть бути суб'єкти, які не брали участь у справі, але суд вирішив питання про їх права і обов'язки. Так, у статті 280 ЦПК України [579] встановлено, що суд може ухвалити заочне рішення на підставі наявних у справі доказів за одночасного існування таких умов: 1) відповідач належним чином повідомлений про дату, час і місце судового засідання; 2) відповідач не з'явився в судове засідання без поважних причин або без повідомлення причин; 3) відповідач не подав відзив; 4) позивач не заперечує проти такого вирішення справи. Тобто суб'єкти, які не брали участь у справі, але суд вирішив питання про їх права і обов'язки, мають ідентичний правовий статус, як і будь-які інші учасники цивільного процесу. Наступною групою є суб'єкти, які утримують докази і отримали ухвалу суду про витребування цих доказів. Так, згідно зі статтею 84 ЦПК України [580] учасник справи, у разі неможливості самостійно надати докази, вправі подати клопотання про витребування доказів судом. При цьому, у пункті 6 цієї ж статті встановлено, що будь-яка особа, в якої знаходиться доказ, повинна видати його на вимогу суду. Тобто

[577] Паскар А. Л. Цивільні процесуальні відносини: структурно-функціональний аналіз : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / А. Л. Паскар. – К., 2009. – 20 с.

[578] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[579] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[580] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

в такий спосіб учасниками цивільних процесуальних правовідносин стають суб'єкти, які не мають жодного відношення до розгляду цивільної справи в суді. Щодо правового статусу таких осіб, звернемо увагу на те, що в правовідносинах вони наділяються фактично лише обов'язками: 1) обов'язком видати доказ на вимогу суду; 2) обов'язком повідомити суд про можливості подати такий доказ у встановлені строки. Також, у разі порушення зазначених обов'язків, таких суб'єктів може бути притягнено до відповідальності. Тож, зробимо висновок, що суб'єктів, які утримують докази і отримали ухвалу суду про витребування цих доказів, варто віднести до суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи. Останню групу суб'єктів, яку виділила А. Л. Паскар, становлять особи, присутні в залі судового засідання, які у визначених законодавством випадках притягаються судом до юридичної відповідальності. З виділенням даної категорії ми не погодимось. Перш за все, зазначимо, що, як нами встановлено, суб'єкти цивільних процесуальних відносин: 1) здійснюють активну роль у процесі цивільного судочинства та впливають на розгляд цивільної справи; 2) наділяють цивільною процесуальною правосуб'єктністю. Щодо першої особливості, суб'єкти, які присутні в залі судового засідання та які у визначених законодавством випадках притягаються судом до юридичної відповідальності, можуть взагалі не мати жодного відношення до цивільної справи, яка розглядається, оскільки чинне законодавство про судоустрій не забороняє участь у судових засіданнях вільних слухачів. Фактично такі особи не є учасниками цивільних процесуальних правовідносин і, порушуючи встановлений порядок, вони мають притягуватися до адміністративної відповідальності згідно зі статтею 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року № 8073-X [581]. Тобто особи, присутні в залі судового засідання, які у визначених законодавством випадках притягаються судом до юридичної

[581] Кодекс України про адміністративні правопорушення. Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР від 18.12.1984. – 1984. – № 51. – Стаття 1122.

відповідальності, стають учасниками адміністративних процесуальних правовідносин, а не цивільних процесуальних. Тож, загалом, дійдемо висновку, що особи, присутні в залі судового засідання, які у визначених законодавством випадках притягаються судом до юридичної відповідальності, не є суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин. Водночас відзначимо, що суб'єктів, які утримують докази і отримали ухвалу суду про витребування цих доказів, варто віднести до суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи.

Чотири групи суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин виділяє авторський колектив посібника «Цивільний процес: інтерактивний курс», а саме: 1) суб'єкти, що здійснюють правосуддя; 2) суб'єкти, які захищають власні матеріальні інтереси; 3) суб'єкти, які захищають матеріальні інтереси інших осіб; 4) суб'єкти, які сприяють здійсненню правосуддя [582, с. 43]. Проте аналіз даної позиції свідчить про те, що її зміст цілком відповідає загальноприйнятій парадигмі класифікації суб'єктів цивільно-процесуальних відносин на суб'єктів, які здійснюють правосуддя в цивільних справах, суб'єктів, які беруть участь у справі, та суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи, оскільки суб'єкти, які захищають власні матеріальні інтереси, та суб'єкти, які захищають матеріальні інтереси інших осіб, є суб'єктами, які беруть участь у справі.

Тож, на підставі здійсненого аналізу, виділимо наступні групи суб'єктів цивільних процесуальних відносин:

1. Суб'єкти, які здійснюють правосуддя в цивільних справах:

1) суди, які розглядають і вирішують справи як суди першої інстанції – згідно зі статтею 23 ЦПК України [583] ними є місцеві загальні суди;

2) суди, що перевіряють законність і обґрунтованість рішень в апеляційному та касаційному порядку – апеляційні суди згідно

[582] Цивільний процес: інтерактивний курс / А. Філіп'єв, В. Самолюк, Д. Зінчук, І. Воляник, О. Фурманчук, Ю. Березюк. – Вид. Національного університету «Острозька академія», 2007. – 615 с.

[583] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

зі статтею 24 ЦПК України [584] та Верховний Суд як касаційна інстанція у відповідності до статті 25 ЦПК України [585];

3) Європейський суд з прав людини як єдиний наддержавний судовий орган, рішення якого є обов'язковими для усіх членів Ради Європи, які ратифікували Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року [586];

2. Суб'єкти, які беруть участь у справі:

1) учасники справи, які захищають власні права та інтереси – згідно зі статтею 42 ЦПК України [587] ними є: у справах позовного провадження – сторони та треті особи; при розгляді вимог у наказному провадженні – заявник та боржник; у справах окремого провадження – заявники та інші заінтересовані особи;

2) учасники справи, які захищають права та інтереси інших осіб – згідно зі статтею 56 ЦПК України [588] такими суб'єктами є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, фізичні та юридичні особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, у тому числі й представники;

3. Суб'єкти, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи:

1) згідно зі статтею 65 ЦПК України [589] ними є помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст;

[584] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[585] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[586] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13. – № 32 від 23.08.2006. – Стор. 270.

[587] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[588] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[589] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

2) у відповідності до статті 84 ЦПК України [590] ними є особи, які утримують докази і отримали ухвалу суду про витребування цих доказів.

Проаналізувавши підходи до визначення поняття «суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин», нами було виділено загальні ознаки даної категорії, кожна з яких розкрила сутність таких суб'єктів, а також специфіку їх ролі в здійсненні цивільного судочинства. Сутність кожного з видів суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин варто розкривати через категорію правового статусу.

Так, у теорії права під правовим статусом розуміється система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (а саме як такий, що має правосуб'єктність) координує свою поведінку в суспільстві [591, с. 366]. Тобто, говорячи про правовий статус суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, мається на увазі весь обсяг їх компетенції, який вони реалізовують у відповідному цивільному процесуальному правовідношенні. Правовий статус прийнято розглядати в сукупності наступних складових: 1) правосуб'єктність; 2) права та обов'язки; 3) відповідальність, яка має вторинний характер і реалізується внаслідок вчиненого правопорушення або в зв'язку з невиконанням компетенції чи перевищенням її обсягу [592, с. 381]. Деякі дослідники додають до даного переліку ще й гарантії [593, с. 217]. Втім, на нашу думку, специфіку правового статусу суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин варто розглядати передусім у контексті правосуб'єктності й прав та обов'язків, оскільки і відповідальність у таких правових відносинах не має першочергового значення, а гарантії є загальними

[590] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[591] Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.

[592] Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.

[593] Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.

для будь-яких суспільних відносин у нашій державі і пов'язані з наданою законом можливістю фізичним та юридичним особам звертатись до суду з метою захисту своїх прав. Саме в такому контексті варто розглядати кожну з сформульованих нами груп суб'єктів, а ключовим критерієм є саме правосуб'єктність.

Суб'єктами, які здійснюють правосуддя в цивільних справах, є суди, які розглядають і вирішують справи в першій інстанції – згідно зі статтею 23 ЦПК України [594] ними є місцеві загальні суди; суди, що перевіряють законність і обґрунтованість рішень в апеляційному та касаційному порядку – апеляційні суди згідно зі статтею 24 ЦПК України [595] та Верховний Суд як касаційна інстанція у відповідності до статті 25 ЦПК України [596]; а також особливий суб'єкт, який вступає в цивільні процесуальні правовідносини виключно в тому разі, коли всі інші способи захисту прав вичерпано, – Європейський суд з прав людини як єдиний наддержавний судовий орган, рішення якого є обов'язковими для усіх членів Ради Європи.

Правовий статус суб'єктів, які здійснюють правосуддя в цивільних справах, відрізняється від інших груп суб'єктів тим, що його зміст обумовлений передусім їх обов'язковою участю в цивільних процесуальних правовідносинах, юрисдикцією та компетенцією таких органів і врегульовується Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII [597], ЦПК України [598] та іншими нормативно-правовими актами.

Так, Главою 2 ЦПК України [599] встановлено, що фактично всі справи, які підлягають вирішенню в порядку цивільного судо-

[594] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[595] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[596] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[597] Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України від 29.07.2016. – 2016. – № 31. – Стор. 7. – Стаття 545.

[598] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[599] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

чинства, розглядаються місцевими загальними судами як судами першої інстанції, апеляційні суди переглядають в апеляційному порядку судові рішення місцевих судів, які знаходяться в межах відповідного апеляційного округу, Верховний Суд переглядає в касаційному порядку судові рішення, ухвалені судами першої та апеляційної інстанцій. До Європейського суду з прав людини особи можуть звертатись виключно в тому випадку, коли усі способи захисту прав та інтересів громадян на місцевому рівні вже вичерпано.

Правосуб'єктність суб'єктів, які здійснюють правосуддя в цивільних справах, безпосередньо пов'язана з тим, що суд є обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин. Відповідно, весь обсяг його прав та обов'язків є таким, який не притаманний жодному іншому суб'єкту цивільних процесуальних правовідносин. Загалом, обсяг та характер повноважень суду як обов'язкового суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин потребує окремого комплексного дослідження. Втім, виходячи з положень чинного законодавства, виразимо особливості правового статусу суб'єктів, які здійснюють правосуддя в цивільних справах, наступним чином:

1) суд, вступаючи в цивільні процесуальні правовідносини, зобов'язаний зберігати безсторонність та об'єктивність;

2) у разі якщо є сумніви в безсторонності та об'єктивності суду, в чинному цивільному процесуальному законодавстві передбачено інститут відводу (самовідводу) суддів;

3) відповідна судова інстанція може бути суб'єктом виключно тих правовідносин, які відповідають підсудності та інстанційній юрисдикції;

4) основним призначенням суду, як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, є реалізація його виключної компетенції при здійсненні правосуддя в цивільних справах;

5) не допускається делегування прав, обов'язків та функцій судів іншим групам суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, а також привласнення цих прав, обов'язків та функцій іншими суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин;

6) ЦПК України [600] визначено, що в цивільних процесуальних правовідносинах від імені суду виступає суддя, який одноособово розглядає цивільну справу або в складі колегії суддів.

Правовий статус наступних груп суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, виділених нами, а саме – суб'єктів, які беруть участь у справі, та суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи, варто розглядати в комплексі. Незважаючи на те, що сутність прав та обов'язків кожного з видів суб'єктів відрізняється і вони виконують у цивільних процесуальних правовідносинах різні функції, специфіка цивільного правового статусу є подібною.

Так, нами встановлено, що суб'єктами, які беруть участь у справі, є учасники справи, які захищають власні права та інтереси: у справах позовного провадження – сторони та треті особи; при розгляді вимог у наказному провадженні – заявник та боржник; у справах окремого провадження – заявники та інші заінтересовані особи; а також учасники справи, які захищають права та інтереси інших осіб – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, фізичні та юридичні особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (представники).

Суб'єктами, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи, є помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст, а також особи, які утримують докази і отримали ухвалу суду про витребування цих доказів. На відміну від суб'єктів, які здійснюють правосуддя в цивільних справах, а також суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи, суб'єкти, які беруть участь у справі, наділені у справі юридичною заінтересованістю. Тож, їхній правовий статус при розгляді та вирішенні цивільної справи визначається саме її наявністю.

[600] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

У науковій літературі відзначається, що заінтересованість особи може бути матеріально-правовою та (або) процесуальною. Матеріально-правова заінтересованість – це особиста ознака суб'єкта, який бере участь у справі, яка проявляється в бажанні отримання поновлення порушеного, оспореного чи невизнаного права, законного інтересу, тобто отримати певне майно, благо, встановити певний стан, обставини або ж навпаки, не допустити їх порушення шляхом участі в судовій діяльності. У свою чергу, процесуальною заінтересованістю є функціональна ознака суб'єкта, який бере участь у справі, що полягає в прагненні досягти певний процесуальний результат у формі судового рішення, який відповідає функціональному призначенню участі даного суб'єкта в розгляді та вирішенні цивільної справи. Процесуальна заінтересованість, на відміну від матеріально-правової, є характерною для всіх суб'єктів матеріальних правовідносин, які захищають власні права та інтереси, та учасників цивільного процесу, які захищають права та інтереси інших осіб та беруть участь у справі для виконання покладених на них в силу закону, договору чи з іншої підстави, функцій [601, с. 23]. Тож, на підставі даного критерію в складі правового статусу варто виділяти наступні категорії правового статусу суб'єктів, які беруть участь у справі: 1) правовий статус учасників справи, які захищають власні права та інтереси – це передусім система закріплених в нормах ЦПК України [602] і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких сторони та треті особи координують свою поведінку в цивільних процесуальних правовідносинах; 2) правовий статус осіб, які захищають інтереси держави, громади, групи осіб або конкретної особи – це система закріплених в нормах ЦПК України [603] і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідаль-

[601] Цивільний процес : навчальний посібник. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / за ред. Ю. В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2005. – 172 с.

[602] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[603] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

ності, відповідно до яких суб'єкти, які мають виключно процесуальну заінтересованість у справі, координують свою поведінку в цивільних процесуальних правовідносинах.

Правосуб'єктність учасників справи, які захищають власні права та інтереси, полягає в їх можливості виступати суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин. Правосуб'єктність учасників, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи, варто пов'язати з їхньою професійною компетенцією або ж загальною правосуб'єктністю в разі якщо мова йде про свідків. У складі цивільної процесуальної правосуб'єктності, як слідує із загальнотеоретичних категорій, варто виділити два елементи: цивільну процесуальну правоздатність та цивільну процесуальну дієздатність. Для відповідачів та боржників важливе значення відіграє ще одна категорія – деліктоздатність, адже саме вона відображає здатність особи нести відповідальність за порушення матеріально-правових відносин. Також категорію деліктоздатності варто розглядати в контексті свідків як учасників цивільних процесуальних правовідносин, адже за введення суду в оману щодо фактичних обставин справи також передбачено відповідальність, встановлену законом.

Так, цивільна процесуальна правоздатність суб'єктів, які беруть участь у розгляді справи, – це, згідно зі статтею 46 ЦПК України [604], здатність особи мати цивільні процесуальні права та обов'язки, передбачені нормами чинного законодавства для сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи. Наявність цивільної процесуальної правоздатності визнається за усіма фізичними та юридичними особами. У даному контексті варто відзначити, що чинне законодавство досить розмито визначає коло осіб, наділених цивільною процесуальною правоздатністю суб'єктів, які беруть участь у розгляді справи. Втім, з формулювання «усі фізичні та юридичні особи» можна зробити висновок, що цивільна процесуальна правоздатність може бути визнана за усіма учасниками матеріально-правових відносин, а

[604] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

також бути предметом судового розгляду та вирішення справи. Іншими словами, вже сам допуск того чи іншого учасника до участі в матеріально-правових відносинах обумовлює потенційну наявність у нього цивільної процесуальної правоздатності, адже усі особи, яким належить суб'єктивне матеріальне право, повинні мати можливість звернення за його захистом. Цивільна процесуальна правоздатність помічника судді, секретаря судового засідання, судового розпорядника, свідка, експерта, експерта з питань права, перекладача, спеціаліста варто розглядати у двох розрізах: 1) щодо свідка – як правоздатність фізичної особи та правоздатність свідка як учасника судового процесу; 2) щодо помічника судді, секретаря судового засідання, судового розпорядника, експерта, експерта з питань права, перекладача, спеціаліста – у контексті їхньої професійної компетенції.

У статті 2 ЦК України [605] визначено, що учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи, у тому числі держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Такі суб'єкти наділяються цивільною процесуальною правоздатністю з моменту народження (виникнення, утворення, заснування тощо) та втрачають її у зв'язку зі смертю (ліквідацією, реорганізацією тощо). Втім, деякі види матеріальних правових відносин передбачають виникнення цивільної процесуальної правоздатності у зв'язку з настанням певного віку. Як приклад, у науковій літературі наводиться те, що згідно зі статтею 188 Кодексу законів про працю України [606], не допускається прийняття на роботу осіб молодше шістнадцяти років, але за згодою одного з батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягли п'ятнадцяти років. Тобто цивільна процесуальна правоздатність у справах, пов'язаних з трудовими правовідносинами, виникає в особи в п'ятнадцятирічному віці.

[605] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 – 2003. – № 40. – Стаття 356.

[606] Кодекс законів про працю України. Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР від 17.12.1971. – 1971. – Додаток до № 5.

Іншим прикладом є те, що в статті 22 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року № 2947-III [607] шлюбний вік для чоловіків та жінок встановлюється у вісімнадцять років. Це дозволяє зробити висновок, що цивільна процесуальна правоздатність у справах, пов'язаних зі шлюбом, виникає в особи у віці вісімнадцяти років.

На підставі усього вищенаведеного, констатуємо, що цивільна процесуальна правоздатність виникає одночасно з правоздатністю в матеріальному праві. Водночас процесуальна правоздатність виникає з моменту народження (виникнення, утворення, заснування тощо) та припиняється у зв'язку зі смертю (ліквідацією, реорганізацією тощо), за винятком випадків, коли правоздатність у матеріальному праві виникає з визначеного віку (наприклад, трудова чи шлюбна правоздатність) – у такому випадку процесуальна правоздатність настає з того ж моменту. Щодо суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи, виникнення цивільної процесуальної правоздатності не має жодних обмежень, а отже пов'язується з моментом народження.

Особливості цивільної процесуальної правоздатності суб'єктів, які беруть участь у справі, та суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи, проявляються в наступному:

1) її виникнення пов'язується з моментом народження (виникнення, утворення, заснування тощо), а втрата – зі смертю (ліквідацією, реорганізацією тощо), втім, в окремих випадках набуття правоздатності є наслідком вступу особи у відповідні правовідносини;

2) правоздатність таких осіб визначається їх матеріально-правовою та (або) процесуальною заінтересованістю в результатах справи;

3) цивільна процесуальна правоздатність виникає одночасно з правоздатністю в матеріальному праві або ж для окремих суб'єктів пов'язується з виникненням загальної правоздатності.

Цивільна процесуальна дієздатність суб'єктів, які беруть участь у розгляді справи, – це, згідно зі статтею 47 ЦПК України

[607] Сімейний кодекс України. Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.

[608], здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді, яку мають фізичні особи, які досягли повноліття, а також юридичні особи. На відміну від цивільної процесуальної правоздатності, цивільна процесуальна дієздатність залежить від різноманітних чинників, таких як вік, стан здоров'я тощо. З аналізу норм ЦК України [609] та ЦПК України [610] можна зробити висновок, що цивільна процесуальна дієздатність суб'єктів, які беруть участь у розгляді справи, може бути повною або частковою. Повним обсягом дієздатності наділені фізичні особи, які досягли повноліття, неповнолітні особи, які зареєстрували шлюб чи щодо яких прийнято судом рішення про надання повного обсягу цивільної дієздатності, а також юридичні особи. Частковою дієздатністю наділені, згідно з частиною 2 статті 47 ЦПК України [611], неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена. Такі особи можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, в яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Для прикладу, в статті 18 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 роки № 2947-III [612] встановлено, що кожен учасник сімейних відносин, який досяг віку чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу. Така особа набуває повного обсягу цивільних процесуальних прав та обов'язків у цивільних процесуальних правовідносинах, незважаючи на те, що вона не володіє повною дієздатністю. Хоча права та інтереси неповнолітніх у віці від 14 до 18 років, а також громадян, визна-

[608] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[609] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003. – 2003 р. – № 40. – Стаття 356.

[610] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[611] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[612] Сімейний кодекс України. Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.

них обмежено дієздатними, захищаються в суді їх законними представниками, самі неповнолітні або обмежено дієздатні громадяни обов'язково залучаються до участі у справі і мають право на виконання всіх процесуальних дій. Обов'язкова згода законних представників вимагається виключно щодо дій з розпорядження матеріальним правом – наприклад, відмови від позову чи визнання позову. Відмінність цивільної процесуальної дієздатності від дієздатності в матеріальному праві полягає в тому, що в останньому частково дієздатні особи можуть самостійно здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом, а також вчиняти дрібні правочини. В цивільних процесуальних правовідносинах за особами з частковою дієздатністю визнається право вчиняти не всі, а лише деякі дії, передбачені законом.

Тож, виділимо наступні особливості цивільної процесуальної дієздатності суб'єктів, які беруть участь у справі, та суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи:

1) цивільна процесуальна дієздатність залежить від різноманітних чинників, таких як вік, стан здоров'я тощо;

2) повна цивільна процесуальна дієздатність може набуватись шляхом реєстрації шлюбу чи в разі прийняття судом рішення про надання повного обсягу цивільної дієздатності;

3) неповнолітні особи віком від чотирнадцяти років можуть самостійно приймати рішення щодо вступу в цивільні процесуальні правовідносини, а також самостійно здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, в яких вони особисто беруть участь.

Іншим елементом правосуб'єктності осіб, які беруть участь у справі, та суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи, є деліктоздатність. Деліктоздатність суб'єктів є обов'язковою умовою правового статусу учасників цивільної справи, адже в процесі реалізації цивільних процесуальних правовідносин їх учасники мають дотримуватись порядку та встановлених правил, а деліктоздатність є показником того, що в разі їх порушення такі особи понесуть встановлену законодавством відповідальність. Аналіз норм ЦПК України [613] свідчить про те, що підставою застосування заходів процесуального примусу до учасників цивільних процесуальних правовідносин є порушення встановлених у суді правил, в тому числі й тих, що встановлюються безпосередньо судом, а також протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства чи зловживання своїми процесуальними правами. Наприклад, згідно з частиною 4 статті 43 ЦПК України [614] за введення суду в оману щодо фактичних обставин справи винні особи несуть відповідальність, встановлену законом. У такий спосіб можна кваліфікувати дії будь-яких учасників цивільних процесуальних правовідносин – і тих, які беруть участь у справі, і тих, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи. Оскільки, як нами встановлено, суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин можуть бути лише особи, наділені повною дієздатністю або частковою, то зробимо висновок, що і деліктоздатність пов'язується з відповідальністю саме таких категорій осіб. Особливостями цивільної процесуальної деліктоздатності суб'єктів, які беруть участь у справі, та суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи, є:

1) до цивільної процесуальної відповідальності можуть бути притягнуті виключно учасники процесу;

2) деліктоздатність суб'єктів, які беруть участь у справі, та суб'єктів, які сприяють судовому розгляду й вирішенню справи, пов'язується з повною або частковою дієздатністю таких осіб;

3) реалізація цивільної процесуальної деліктоздатності відбувається за умови невиконання суб'єктами цивільного процесуального обов'язку або в разі зловживання суб'єктивними цивільними процесуальними правами.

Підсумовуючи дослідження правосуб'єктності як елемента правового статусу суб'єктів цивільних процесуальних право-

[613] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

[614] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

відносин, зробимо висновок, що його варто розглядати у двох розрізах: як правосуб'єктність суду та як правосуб'єктність учасників судового розгляду. Щодо суду, як учасника цивільних процесуальних правовідносин, його правосуб'єктність прямо слідує зі статусу обов'язкового суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, а також виключної компетенції, яка не може належати іншим суб'єктам або бути ним переданою. Щодо учасників судового розгляду, їх цивільна процесуальна правосуб'єктність умовно може бути розподілена на загальну правосуб'єктність, яка є притаманною учасникам будь-яких правовідносин, і цивільну процесуальну, природа якої безпосередньо пов'язана з досліджуваними правовідносинами. Галузева специфіка визначається віком таких осіб, станом їх здоров'я, а також поведінкою під час здійснення цивільного судочинства.

Ще однією важливою складовою правового статусу суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин є їх права та обов'язки. Права та обов'язки суду мають загальний характер для всіх різновидів процесуальних правовідносин у нашій державі, й ніяким чином не враховують галузеву специфіку. У свою чергу, права та обов'язки учасників цивільної справи в повній мірі розкривають специфіку даної сфери. Так, погодимось з вітчизняними науковцями в тому, що права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі, варто поділити на загальні та спеціальні [615, с. 25]. Загальними є права та обов'язки, якими наділяються усі без виключення особи, які беруть участь у справі, незалежно від змісту їх юридичної заінтересованості в справі.

Наприклад, загальними правами є визначені в статті 43 ЦПК України [616] можливості:

1) ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень;

2) подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо

[615] Цивільний процес : навчальний посібник. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / за ред. Ю. В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2005. – 172 с.

[616] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам;

3) подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб;

4) ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти;

5) оскаржувати судові рішення;

6) користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами.

Тобто перераховані права є основою цивільних процесуальних правовідносин та правового статусу будь-яких їх учасників. Вони фактично відображають специфіку цивільного процесу, а також відрізняють цивільні процесуальні правовідносини від інших суспільних відносин. Так само, у статті 43 ЦПК України [617] встановлено і загальні обов'язки суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин:

1) виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу;

2) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи;

3) з'являтися в судове засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою;

4) подавати усі наявні в них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази;

5) надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні;

6) виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки;

[617] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

7) виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом.

Так само, як і права, перераховані загальні обов'язки характеризують загальне бачення участі суб'єктів в цивільних процесуальних правовідносинах. Водночас обсяг і прав, і обов'язків може змінюватись в залежності від процесуального статусу суб'єкта в процесі. Тож, спеціальні права і обов'язки варто класифікувати на спеціальні права і обов'язки позивача та відповідача, третіх осіб, заявника та боржника, заявника та інших заінтересованих осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, прокурора, фізичних та юридичних осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, помічника судді, секретаря судового засідання, судового розпорядника, свідка, експерта, експерта з питань права, перекладача, спеціаліста, осіб, які утримують докази і отримали ухвалу суду про витребування цих доказів тощо.

Для прикладу, спеціальні права та обов'язки визначені в статті 49 ЦПК України [618]. Так, позивач вправі відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог), відповідач має право визнати позов (всі або частину позовних вимог) на будь-якій стадії судового процесу; позивач вправі збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження; відповідач має право подати зустрічний позов. Спеціальний характер кожного з перерахованих прав полягає в тому, що вони є притаманними виключно цим суб'єктам цивільних процесуальних правовідносин і не можуть бути передані іншим.

Отже, особливостями цивільних процесуальних прав і обов'язків суб'єктів, які беруть участь у справі, та суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи, є:

1) права та обов'язки варто поділити на загальні та спеціальні;

[618] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

2) загальні права та обов'язки учасників цивільних процесуальних правовідносин є характерними для усіх без виключення суб'єктів, які беруть участь у справі, та суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи;

3) спеціальні права та обов'язки учасників цивільних процесуальних правовідносин залежать від процесуального статусу суб'єкта в процесі.

Отже, дослідження поняття та ознак суб'єктів цивільно-процесуальних відносин, їх класифікації та правового статусу засвідчило їх специфічний характер, наявність теоретичних проблем, а також комплексний та масштабний характер даного інституту.

Аналізуючи наукові підходи до визначення сутності та різновидів суб'єктів цивільних процесуальних відносин, ми звернули увагу на неоднозначність розкриття даного питання в правовій доктрині нашої держави. Сьогодні є фактично відсутнім єдине бачення будь-яких теоретичних питань, пов'язаних із суб'єктами цивільно-процесуальних відносин. Навіть проблема класифікації суб'єктів, яка була вирішена вітчизняним законодавцем в нормах ЦПК України, все одно залишається актуальною, адже вітчизняні дослідники намагаються тлумачити дане питання по-своєму.

Стосовно правового статусу суб'єктів цивільно-процесуальних відносин, у процесі дослідження ми звернули увагу на те, що його по суті варто розглядати у двох аспектах: як загальний та спеціальний правовий статус суб'єктів цивільно-процесуальних відносин. Загальний характеризує участь усіх суб'єктів в цивільному процесі, відштовхуючись від особливостей цивільного судочинства. Спеціальний правовий статус суб'єктів цивільно-процесуальних відносин розкриває роль кожного суб'єкта у цивільних процесуальних правовідносинах.

4.4. Суд як обов'язковий суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин: обсяг та характер його повноважень

Узятий Україною курс на побудову правової держави поставив вимогу забезпечення захисту кожною особою своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. Суперечливі підходи до вирішення суспільно значущих проблем не могли не відбитися на якості законодавства, а також на збільшенні числа спорів. У першому півріччі 2018 року, порівняно з аналогічним періодом 2017 року, до місцевих загальних судів надійшло на 4% більше позовних заяв, заяв, скарг, подань, клопотань, судових доручень та справ, що розглядаються в порядку цивільного судочинства, – майже 498 тисяч. На одного суддю за 6 місяців 2018 року в середньому припало 149 розглянутих справ [619]. Тому дослідження питання суду як обов'язкового суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин стає все більш актуальним. При цьому вивчення правового статусу суду в таких правовідносинах необхідне навіть не стільки в аспекті співвідношення його ролі з іншими суб'єктами, скільки у визначенні обсягу та характеру його повноважень.

У сучасних умовах розвитку України, які передбачають формування правової держави, поступове формування громадянського суспільства, встановлення курсу до європейської інтеграції, суттєво підвищується роль суду в житті країни та її населення. При цьому, виходячи з необхідності подальшого вдосконалення законодавчої бази, для вітчизняної науки інтерес становлять будь-які питання, пов'язані з судом, в тому числі й дослідження його ролі як обов'язкового суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Це, а також неоднозначність наукової теорії інституту цивільних процесуальних правовідносин, обумовлює актуальність звернення до дослідження питання обсягу та характеру повноважень суду як особливого суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин.

[619] Стало відомо, як та скільки цивільних справ розглянули суди: Судебно-юридическая газета. URL: https://sud.ua/ru/news/publication/122748-stalo-vidomo-yak-ta-skilki-tsivilnikh-sprav-rozglyanuli-sudi (дата звернення: 06.06.2019)

Як нами вже було встановлено в цій роботі, склад суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин не можна визначити як незмінний чи постійний. Кожне окреме цивільне процесуальне правовідношення характеризується особливими обставинами справи, предметом судового розгляду, характером спірних відносин між сторонами, стадій здійснення процесуальних дій, складом учасників, іншими чинниками. Будь-який з виділених нами елементів цивільних процесуальних правовідносин (суб'єкти цивільно-процесуальних правовідносин, об'єкти цивільно-процесуальних правовідносин, зміст цивільно-процесуальних правовідносин, юридичні факти, з якими пов'язується виникнення, зміна або припинення цивільно-процесуальних правовідносин) є специфічним для кожних правових відносин. Водночас єдиним елементом, який залишається незмінним, є участь у них суду як обов'язкового суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин. При цьому особливий статус суду обґрунтовується як положеннями Конституції України [620], так і ЦПК України [621]. Зокрема, у конституційних принципах встановлено, що суд є єдиним органом влади, наділеним компетенцією здійснювати правосуддя в Україні. Саме суд перевіряє наявність або відсутність підстав для відкриття провадження у справі, створює умови для її розгляду та своїм владним актом вирішує спір між сторонами, чим здійснює захист порушеного чи оспореного суб'єктивного цивільного права та/або охоронюваного законом інтересу. Тому суд є обов'язковим суб'єктом усіх процесуальних правовідносин, що виникають у цивільному процесі.

У контексті дослідження питання суду як обов'язкового суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин також

[620] Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

[621] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.

варто звернути увагу на те, що захист суб'єктивних прав, свобод чи інтересів особи, суспільства чи держави вже давно не є виключно внутрішньою справою держави. Кожне демократичне суспільство, яке безумовно сьогодні будується і в Україні, створює належні законодавчі передумови для застосування та реалізації на внутрішньодержавному рівні норм міжнародного права з питань захисту прав людини, закріплюючи відповідні принципи та правила, які відповідають положенням міжнародних та європейських організацій. Саме тому в норми Конституції України [622] було імплементовано усі провідні положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року [623]. Однією з найважливіших гарантій, пов'язаної із захистом прав людини та основоположних свобод, є судовий захист. Основний Закон України поширив компетенцію судів на всі правовідносини, що виникають у державі, при цьому в разі, якщо усі національні засоби захисту вичерпано, кожна особа в нашій державі може звернутись за захистом до Європейського суду з прав людини. На даний момент це єдиний наддержавний судовий орган у цивільних процесуальних правовідносинах в Україні, а його рішення є обов'язковими для всіх членів Ради Європи, які ратифікували Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року [624]. Україна ратифікувала Конвенцію 17 липня 1997 року [625], що обумовлює актуальність дослідження ролі даного органу як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин у нашій державі.

[622] Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

[623] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13. – № 32 від 23.08.2006. – Стор. 270.

[624] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13. – № 32 від 23.08.2006. – Стор. 270.

[625] Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції. Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України від 14.10.1997. – 1997. – № 40. – Стаття 263.

Комплексні дослідження суду як обов'язкового суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин не є типовими для правової науки в нашій державі. Серед дослідників даного питання виділимо передусім тих, хто досліджував його як складову більш масштабних правових категорій, а також відзначимо авторів нечисленних праць, присвячених саме цьому питанню. Тож, підкреслимо внесок таких науковців, як: О. М. Бандурка, Ю. В. Білоусов, М. Б. Гарієвська, О. С. Захарова, О. М. Єфімов, Т. М. Кілічава, О. В. Колісник, В. В. Комаров, В. О. Кучер, А. Л. Паскар, Ю. Ю. Рябченко, О. Ф. Скакун, В. В. Сухонос, В. І. Тертишников, С. Я. Фурса, В. Д. Чернадчук, С. І. Чорнооченко, М. Й. Штефан, В. С. Щербина, М. М. Ясинок, Н. Г. Яценко тощо. Втім, незначна кількість комплексних праць з цього питання, а також необхідність дослідження участі Європейського суду з прав людини як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин обумовлюють потребу звернення до аналізу даного питання.

Незважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених питанням суду та правосуддя, визначення поняття «суд» сьогодні здійснено лише окремими науковцями. Так, М. М. Бурбика визначає суд, як орган держави, що розглядає цивільні, господарські, адміністративні і кримінальні справи на підставі чинного законодавства відповідно до встановлених процесуальних правил шляхом здійснення правосуддя [626, с. 23]. Тобто, роз'яснюючи сутність поняття «суд», варто відштовхуватись від наступних особливостей даного органу: 1) суд є органом держави, тобто суд бере участь у виконанні функцій держави, наділений владними повноваженнями і приймає відповідні рішення іменем України; 2) визначено обмежену кількість сфер, в яких суд може реалізовувати свою компетенцію; 3) однією з таких сфер є цивільна, що важливо відзначити в межах нашого дослідження; 4) суд реалізовує свої функції шляхом здійснення правосуддя; 5) суд діє відповідно до встановлених процесуальних правил на основі чинного законодавства. З усього зазначеного можна зробити висновок, що

[626] Бурбика М. М. Судові та правоохоронні органи (у схемах і таблицях) : навч. посіб. / М. М. Бурбика, М. С. Уткіна. – Суми : Сумський державний університет, 2016. – 123 с.

специфіка діяльності суду полягає в розгляді конкретних справ (наприклад, цивільних), шляхом провадження яких здійснюється правосуддя. Діяльність суду здійснюється згідно з конкретно визначеними процесуальними правилами, які встановлені в чинному законодавстві. Зокрема, загальні правила встановлені в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII [627], а окремі спеціальні правила – в інших спеціальних нормативно-правових актах. Наприклад, розглядаючи дане питання в контексті цивільних справ, таким нормативно-правовим актом є ЦПК України [628]. Відповідно, призначення суду полягає в тому, що він, здійснюючи правосуддя, забезпечує захист прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави.

У сучасній доктрині цивільного процесуального права загальновизнаним є положення, згідно з яким суд визначається особливим учасником цивільних процесуальних правовідносин, наділеним керівною функцією, який бере участь у всіх без виключення правовідношеннях. Дійсно, згідно зі статтею 124 Конституції України [629] правосуддя в Україні здійснюють виключно суди, а делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Враховуючи, що виникнення всіх цивільних процесуальних правовідносин пов'язується з захистом прав та інтересів шляхом здійснення правосуддя в цивільних справах, можна зробити висновок про обов'язковість участі суду в цивільних процесуальних правовідносинах.

У статті 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII [630] визначено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства, причому делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Тобто, говорячи про суд як про категорію, яка в цивільних процесуальних правовідносинах виконує роль обов'язкового суб'єкта, варто відштовхуватись від того, що лише він може бути представлений у цій ролі. Кожен суд наділений притаманною виключно йому юрисдикцією та комплексом повноважень, а тому заміна чи підміна участі конкретного судового органу в цивільних процесуальних правовідносинах є неможливою.

У статті 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII [631], а також статті 17 Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року № 192-VIII [632] встановлено, що систему судоустрою складають: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди; 3) Верховний Суд – найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції; 4) вищі спеціалізовані суди для розгляду окремих категорій справ. У контексті суб'єктного складу цивільних процесуальних правовідносин, даний перелік безумовно варто доповнити Європейським судом з прав людини. Він хоч і не є частиною вітчизняної системи судоустрою, втім, його рішення є обов'язковими для виконання в Україні, і враховуючи, що громадяни нашої держави можуть звертатись до нього за захистом своїх прав, Європейський суд з прав людини може бути суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин. При цьому правовий статус кожної ланки судової системи регламентується Конституцією України [633], Законами України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року № 192-VIII [634], «Про судоустрій і статус суддів» від

627 Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України від 29.07.2016. – 2016. – № 31. – Стор. 7. – Стаття 545.

628 Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.

629 Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

630 Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України від 29.07.2016. – 2016. – № 31. – Стор. 7. – Стаття 545.

631 Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України від 29.07.2016. – 2016. – № 31. – Стор. 7. – Стаття 545.

632 Про забезпечення права на справедливий суд. Закон України від 12.02.2015 № 192-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 18. – № 19–20. – Ст. 132.

633 Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

634 Про забезпечення права на справедливий суд. Закон України від 12.02.2015 № 192-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 18, № 19–20. – Ст. 132.

02 червня 2016 року № 1402-VIII [635], а в контексті цивільних процесуальних правовідносин – і ЦПК України [636]. Так, згідно зі змістом статей 23-25 останнього, а також враховуючи роль Європейського суду з прав людини, обов'язковими суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин є:

1) місцеві загальні суди;

2) апеляційні суди, які знаходяться в межах відповідного апеляційного округу, тобто території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду;

3) Верховний Суд;

4) Європейський суд з прав людини.

При цьому, варто врахувати, що кожен із суб'єктів характеризується виключною компетенцією, яку не можна делегувати іншим суб'єктам цивільних процесуальних правовідносин. Місцеві загальні суди відповідно до положень ЦПК України [637] беруть участь у правовідносинах, пов'язаних з розглядом судами справ у першій інстанції; апеляційні суди є суб'єктом правовідносин, обумовлених переглядом в апеляційному порядку судових рішень місцевих судів, які знаходяться в межах відповідного апеляційного округу; Верховний Суд, будучи суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин, переглядає в апеляційному порядку судові рішення апеляційних судів, ухвалені ними як суди першої інстанції; Європейський суд з прав людини може стати суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин виключно в тому випадку, коли всі способи захисту прав та інтересів на національному рівні вже вичерпано.

Правовий статус суду, на відміну від правових статусів інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, складається з іншого, притаманного лише йому складу елементів. Якщо правовий статус суб'єктів, які беруть участь у справі, та суб'єктів, які

[635] Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України від 29.07.2016. – 2016. – № 31. – Стор. 7. – Стаття 545.

[636] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.

[637] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.

сприяють судовому розгляду й вирішенню справи, ми характеризували з точки зору їх правосуб'єктності та прав й обов'язків, то правовий статус суду передусім варто розглядати в контексті його юрисдикції та компетенції. Погодимось з В. О. Кучером, що особливість вияву правового статусу суду в тому, що на відміну від інших учасників процесу йому не притаманна правоздатність та дієздатність [638, с. 80-81]. Тобто суд як орган державної влади, а також як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин вже наділений особливим комплексом прав та обов'язків, визначених Конституцією України [639], Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII [640], ЦПК України [641] та іншими нормативно-правовими актами, і не може своїми діями набувати додаткових. Правовий статус суду як обов'язкового суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин варто визначити як сукупність юрисдикції та компетенції даного органу, визначену законом. У такій концепції юрисдикція визначає сферу впливу, а компетенція – спосіб впливу на суспільні відносини. При цьому варто враховувати, що так само, як і юрисдикція, компетенція різних судів також відрізняється в залежності від ланки.

Юрисдикція як елемент цивільної процесуальної правосуб'єктності суду визначає сферу діяльності органів судової влади. Згідно зі статтею 124 Конституції України [642] юрисдикція судів розповсюджується на всі правовідносини, що виникають у державі, у тому числі й цивільні процесуальні. Коректне визначення суду, який має бути залучений до цивільного процесуального правовідношення, є важливим для ефективної реалізації права кожної особи на розгляд її справи неупередженим та законним скла-

[638] Цивільний процес України : підручник / кол. авторів; за ред. В. О. Кучера. – Львів : ЛьвДУВС, 2016. – 768 с.

[639] Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

[640] Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України від 29.07.2016. – 2016. – № 31. – Стор. 7. – Стаття 545.

[641] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.

[642] Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

дом суду в розумний строк, що, зокрема, передбачено статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [643]. Тобто цивільна процесуальна юрисдикція є правовою категорією, яка визначає судовий орган, який має бути учасником цивільних процесуальних правовідносин у кожному конкретному випадку. У науковій літературі визначається, що цивільною процесуальною юрисдикцією є розмежування компетенції щодо розгляду та вирішення спорів та інших правових питань між судовими та іншими державними органами [644, с. 37]. Звернення до норм ЦПК України [645] засвідчило, що цивільна процесуальна юрисдикція поділяється на наступні різновиди:

1) предметна;
2) інстанційна;
3) територіальна.

Предметна юрисдикція полягає в тому, що суди, як суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. Тобто суди вступають у цивільні процесуальні правовідносини виключно у випадку існування спору, предметом яких є вищеперераховані сфери. У всіх інших випадках цивільні процесуальні правовідносини не виникають, і, відповідно, суд не вступає до своїх обов'язків як суб'єкт.

Інстанційна юрисдикція вже частково аналізувалась нами раніше, адже вона полягає в участі судів різних інстанцій у відповідних цивільних процесуальних правовідносинах. Тобто чинним законодавством чітко визначено, який саме суд може брати участь у правовідносинах при здійсненні судочинства в першій

[643] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13. – № 32 від 23.08.2006. – Стор. 270.

[644] Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право : навчальний посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 352 с.

[645] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.

інстанції, в апеляційній чи касаційній, або ж на міжнародному рівні. Місцеві загальні суди не можуть бути судами апеляційної інстанції чи касаційної інстанції. Щодо апеляційних судів та Верховного Суду, так само встановлено виключну інстанційну підсудність, тобто вони можуть бути учасниками цивільних процесуальних правовідносин тільки при здійсненні правосуддя у визначеній інстанції. Європейський суд з прав людини не може бути суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин, які реалізовуються на внутрішньодержавному рівні, і вступає до них виключно у випадку, коли внутрішньодержавні інструменти захисту прав та інтересів громадян вичерпані.

Територіальна юрисдикція, згідно з нормами ЦПК України [646] пов'язується з встановленими в цьому нормативно-правовому акті правилами щодо подачі позовів. Так, позови до фізичної особи пред'являються до суду за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування, а позови до юридичних осіб пред'являються в суд за їхнім місцезнаходженням згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Перераховані правила є загальними для усіх цивільних процесуальних правовідносин. При цьому існують винятки, зокрема щодо підсудності справ за вибором позивача, або ж відзначимо існування виключної підсудності, яка полягає в тому, що розгляд певної категорії цивільних справ належить виключно до компетенції конкретного суду визначеного місцезнаходження. Втім, першочергово, територіальна юрисдикція пов'язується саме з місцем проживання чи реєстрації відповідача.

Отже, проаналізувавши сутність юрисдикції суду як елемента його правового статусу, виділимо її специфічні риси:

1) юрисдикція суду як учасника цивільних процесуальних правовідносин може бути предметно, інстанційною та територіальною;

[646] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.

2) юрисдикція означає, що в кожному окремому цивільному процесуальному правовідношенні може брати участь лише конкретний судовий орган, який відповідає спірним відносинам предметно, інстанційно та територіально, і ніякий інший.

Іншим елементом правового статусу суду як обов'язкового суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин є його компетенція, тобто коло повноважень, які може здійснювати суд власне у відповідних правових відносинах. Відштовхуючись від змісту статті 22 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII [647], до повноважень місцевих судів відноситься здійснення правосуддя в цивільних справах. У даному контексті відзначимо, що важливо розрізняти повноваження суду та повноваження суддів. Повноваження суду мають більш загальний характер і полягають саме в здійсненні правосуддя. Конкретні процесуальні дії в цивільних процесуальних правовідношеннях вчиняють судді, наділені власним обсягом компетенції, яка спрямована передусім на виконання мети участі суду в цивільних процесуальних правовідносинах. Тобто основне положення, пов'язане з даним питанням, таке: компетенція загальних судів як суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин полягає в здійсненні ними правосуддя в цивільних справах.

Повноваження апеляційних судів в статті 27 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII [648] конкретизовані значно досконаліше. Так, апеляційні суди в цивільних процесуальних правовідносинах:

1) здійснюють правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом;

2) аналізують судову статистику, вивчають та узагальнюють судову практику, інформують про результати узагальнення судової практики відповідні місцеві суди, Верховний Суд;

[647] Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України від 29.07.2016. – 2016. – № 31. – Стор. 7. – Стаття 545.

[648] Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України від 29.07.2016. – 2016. – № 31. – Стор. 7. – Стаття 545.

3) надають місцевим судам методичну допомогу в застосуванні законодавства;

4) здійснюють інші повноваження, визначені законом.

Компетенція апеляційних судів є дещо ширшою, втім, це є досить виправданим з огляду на їх роль у цивільних процесуальних правовідносинах. Апеляційні суди вступають у правовідносини в тому випадку, коли існує незадоволення сторін результатами розгляду справи в першій інстанції. Саме тому компетенція апеляційних судів фактично пов'язана з двома напрямками – здійснення правосуддя та сприяння судам першої інстанції щодо усунення недоліків в їхній діяльності з метою майбутнього недопущення проблем з вирішенням подібних справ.

Ще більш масштабним обсягом повноважень у цивільних процесуальних правовідносинах наділено Верховний Суд. Так, згідно зі статтею 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII [649], Верховний Суд здійснює наступні повноваження:

1) здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суд першої або апеляційної інстанції, у порядку, встановленому процесуальним законом;

2) здійснює аналіз судової статистики, узагальнення судової практики;

3) забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом;

4) забезпечує апеляційні та місцеві суди методичною інформацією з питань правозастосування;

5) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Перш за все, звернемо увагу на те, що нами виділено виключно ті повноваження, які мають безпосереднє відношення до цивільних процесуальних правовідносин, адже загалом компетенція Верховного Суду в правовідносинах, пов'язаних із здійсненням

[649] Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України від 29.07.2016. – 2016. – № 31. – Стор. 7. – Стаття 545.

правосуддя, є значно ширшою. Як і у випадку з повноваженнями апеляційних судів, підкреслимо, що їх перелік є значно масштабнішим, аніж у судів нижчих інстанцій. Це також варто пов'язати з тим, що на стадії перегляду судових рішень у касаційній інстанції суд здійснює повноваження, пов'язані з переглядом рішень у справах, які розглядались в двох інстанціях. Саме тому обсяг компетенції Верховного Суду є значно ширшим, аніж загальних місцевих судів та апеляційних судів, і він пов'язаний з двома напрямками – здійснення правосуддя та сприяння судам першої інстанції й апеляційним судам щодо усунення недоліків в їхній діяльності для майбутнього недопущення проблем з вирішенням подібних справ.

Компетенція Європейського Суду з прав людини суттєво відрізняється від компетенції українських судів. Як зазначає, С. П. Головатий, «Ратифікація Україною Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод створила нову правову ситуацію в системі захисту прав людини в Україні. Перед правниками постає вимога, з одного боку, – не відступати від положень Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод, а з іншого, – спиратися у своїх рішеннях на практику Суду щодо розгляду справ про порушення цих прав» [650, с. 11]. Оскільки реальне забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні на засадах верховенства права неможливе із застосуванням виключно внутрішньодержавних інструментів, дійдемо висновку, що важливою подією для вітчизняних цивільних процесуальних правовідносин стало прийняття Закону України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [651]. Це породило нові вимоги до практики правозастосування в нашій державі, адже з цього моменту кожен суддя, адвокат, працівник правоохоронних органів, приймаючи

[650] Головатий С. П. Нові можливості щодо захисту прав людини в Україні // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 1999. – № 1. – С. 11.

[651] Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23.02.2006 № 3477-15 // Відомості Верховної Ради України . – 2006. – № 30. – Ст. 260.

рішення у справі, повинен зважати на можливість звернення особи до Європейського Суду, якщо таке рішення не відновлює порушені права цієї особи. Це обумовлено частиною 1 статті 9 Конституції України [652], відповідно до якого, «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України». Дана норма в частині, яка стосується Європейського Суду з прав людини, фактично вступила в дію 11 вересня 1997 року.

Юрисдикція Європейського Суду з прав людини має обов'язковий характер для всіх держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [653]. Так, у відповідності до статті 32 Конвенції, компетенція Суду поширюється на всі питання стосовно тлумачення та застосування Конвенції та її протоколів, з чого випливає, що Європейський Суд з прав людини наділений, з одного боку, виключною консультативною компетенцією в тій мірі, в якій готує консультативні висновки з юридичних питань Конвенції та її Протоколів, а, з іншого боку – має виключну юрисдикційну компетенцію в тій мірі, в якій він здійснює розгляд як міждержавних справ, у відповідності до статті 33 Конвенції, так і індивідуальних заяв, згідно зі статтею 34 Конвенції. Останнє є особливо важливим у контексті нашого дослідження, адже Європейський Суд з прав людини стає суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин передусім шляхом подання індивідуальних заяв.

Європейський Суд з прав людини розпочав свою діяльність у Страсбурзі 1 листопада 1998 року, замінивши собою раніше діючі органи – Суд та Комісію з прав людини. До складу суду входить понад 40 суддів, обраних Парламентською Асамблеєю Ради Європи в складі 286 членів парламентських делегацій від понад 40 держав-членів Ради. Кожен уряд подає список з трьох кандидатів, які мають високі моральні якості, а також

[652] Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

[653] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13. – № 32 від 23.08.2006. – Стор. 270.

відповідають вимогам, що висуваються перед кандидатурами на високу судову посаду, або ж є визнаними правознавцями (серед суддів попереднього складу, які відбиралися за тими самими правилами, були представники національних Верховних судів, професори університетів, практики права тощо). Судді не можуть займатися професійною діяльністю, несумісною з виконанням ними своїх посадових обов'язків на постійній основі в Страсбурзі. Вони обираються строком на шість років, а з досягненням 70-річного віку судді складають свої повноваження [654, с. 96–97]. Особливість правового статусу Європейського Суду з прав людини як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин полягає в тому, що даний орган був наділений безпрецедентною компетенцією, яка до цього не надавалась жодному органу, адже юрисдикція даного суду охоплює 40 держав, а сам суд у свою чергу є гарантом забезпечення прав людини для понад 800 мільйонів європейців. Створення Європейського Суду з прав людини ознаменувало появу можливостей у кожного громадянина держави-члена Ради Європи винести на міжнародний судовий розгляд свої звинувачення щодо порушення закріплених у Конвенції прав людини. Якщо проаналізувати все вищенаведене, можна зробити висновок про те, що Європейський Суд з прав людини характеризується власною специфічною правовою системою, яка має транснаціональний зміст та характер.

Європейський Суд з прав людини є єдиним і діє на постійній основі, що надає системі захисту прав людини більшої оперативності та ефективності. Заявники мають прямий доступ до Суду. Комітет Міністрів Ради Європи більше не розглядає справ по суті, однак здійснює нагляд за виконанням рішень Суду. До виключної компетенції Суду належить розгляд справ міждержавного характеру. Згідно з Протоколом № 11, який передбачає перебудову контрольного механізму, створеного Конвенцією про захист прав і основних свобод людини [655], юрисдикція Європейського Суду з прав людини є обов'язковою для держав, які ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [656]. Саме тому юрисдикція Європейського Суду з прав людини поширюється і на Україну. Окрім того, в статті 32 Протоколу № 11 встановлено, що юрисдикція Суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї та які передаються йому на розгляд. Це означає, що такі справи також розглядає Європейський Суд з прав людини. Згідно зі статями 33 і 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Європейським Судом з прав людини розглядаються як міждержавні справи, так й індивідуальні заяви. Тож, усе вищезазначене свідчить про те, що громадяни України мають право звертатись до Європейського Суду з прав людини за захистом своїх порушених прав та свобод, гарантованих Конвенцією про захист прав і основних свобод людини.

В якості індивідуальних заяв Європейський Суд з прав людини може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, що вважають себе потерпілими від порушення однією з Високих Договірних Сторін прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати ніяким чином ефективному здійсненню цього права [657]. Проте це можливо виключно тоді, коли всі можливі національні інструменти судового захисту вже вичерпані. За інших умов, громадянин України не може звертатись до Європейського Суду з прав людини, а даний орган відпо-

[654] Липачова Л. М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського Суду з прав людини [текст] : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02 / Липачова Лілія Миколаївна ; Юридична академія Міністерства внутрішніх справ. – Д., 2002. – 196 арк.

[655] Протокол N 11, який передбачає перебудову контрольного механізму, створеного Конвенцією про захист прав і основних свобод людини: Міжнародний документ від 11.05.1994 № 11 // Офіційний вісник України
від 16.04.1998. – 1998. – № 13. – Стор. 291.

[656] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13. – № 32 від 23.08.2006. – Стор. 270.

[657] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13. – № 32 від 23.08.2006. – Стор. 270.

відно не може бути залучений як суб'єкт до цивільних процесуальних правовідносин. Як відзначає В. А. Капустинський, зміст цієї процесуальної вимоги Європейський Суд з прав людини роз'яснив в одному з перших своїх рішень. У цьому рішенні було встановлено, що система захисту прав людини, передбачена Конвенцією, по своїй природі є субсидіарна, тобто допоміжна, що втілено в установленому нею процесуальному правилі: особа має право скаржитися в Раду Європи лише за умови, якщо здійснено усі доступні внутрішньодержавні засоби правового захисту [658, с. 44]. Все вищезазначене означає, що суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин мають бути насамперед національні суди, які зобов'язані визнавати принципи і норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як пріоритетні основи своєї діяльності.

Щодо того, як організована діяльність Європейського Суду з прав людини, варто звернутись до праці Л. М. Липачової.

1. Структура Європейського Суду з прав людини та процедура прийняття рішенння щодо того, чи обгрунтованим є розгляд справи саме цією судовою інстанцією [659, с. 98–99].

Як зазначає дослідниця, Європейський Суд з прав людини вивчає справи в комісіях з трьох осіб, які мають одноголосне право відхилити справу, якщо таке рішення може бути прийняте без додаткового вивчення палатою в складі семи суддів та Великою палатою в складі сімнадцяти суддів. Ці палати висловлюють свою думку щодо прийнятності та обґрунтованості справ, які не підлягають обговоренню Комісією, проте можуть бути передані до Великої палати в разі, якщо постає серйозне питання, що стосується тлумачення Конвенції чи протоколів до неї, або коли вирішення цього питання може призвести до результату, несу-

[658] Капустинський В. А. Вплив діяльності Європейського суду з прав людини на формування національних правозахисних систем і дотримання державами стандартів захисту прав людини : дис. … канд. юрид. наук / В. А. Капустинський; Ін-т законодавства ВР України. – К., 2006. – 263 с.

[659] Липачова Л. М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського Суду з прав людини [текст] : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02 / Липачова Лілія Миколаївна ; Юридична академія Міністерства внутрішніх справ. – Д., 2002. – 196 арк.

місного з рішенням, постановленим Судом раніше. Проте сторони можуть заперечити проти відмови палатою від своєї юрисдикції. Суд на пленарному засіданні обирає свого голову, одного або двох заступників голови Суду, а також голів палат, – кожен з них є членом Великої палати за посадою, як і кожний суддя, обраний від заінтересованої держави. Особливістю нового Суду є, зокрема, те, що упродовж трьох місяців після прийняття рішення палатою сторони мають право звернутися з клопотанням про передання справи до Великої палати. Колегія в складі п'яти суддів Великої палати вирішує, прийняти чи відхилити таке клопотання. Будь-які справи, необґрунтованість яких очевидна, вилучаються з системи на ранній стадії за одностайним рішенням Суду в складі трьох суддів (ці справи буде оголошено неприйнятними). Більшість справ Суд розглядатиме як Палата в складі семи суддів. Тільки у виняткових випадках Суд, що засідатиме як Велика палата в складі сімнадцяти суддів, прийматиме рішення з найважливіших питань. Голова Суду та голови палат завжди матимуть право засідати у Великій палаті з метою забезпечення послідовності та уніфікованості основного прецедентного права. Суддя, обраний від держави-сторони у справі, також братиме участь у засіданні Великої палати з метою забезпечення кращого розуміння правової системи держави, справа щодо якої розглядається.

2. Прийняття рішення Європейським Судом з прав людини щодо розгляду справи в його провадженні [660, с. 99–100].

Усі заяви про порушення прав окремих осіб передаються до Суду. Заява реєструється в палаті Суду та передається судді-доповідачеві. Суддя-доповідач може передати заяву до Комісії в складі трьох суддів, до якої може входити і сам суддя-доповідач. Ця Комісія може одностайним рішенням оголосити заяву неприйнятною, при цьому рішення буде остаточним. Якщо суддя-доповідач вважає, що в заяві порушено принципове питання і вона є неприйнятною або якщо Комісія не має одностайної думки

[660] Липачова Л. М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського Суду з прав людини [текст] : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02 / Липачова Лілія Миколаївна ; Юридична академія Міністерства внутрішніх справ. – Д., 2002. – 196 арк.

щодо відхилення скарги, заяву розглядатиме палата. Палата в складі семи суддів має вирішувати питання по суті заяви і, у разі необхідності, до її компетенції належатиме прийняття рішення у справі. Суддя-доповідач готує матеріали справи та встановлює зв'язок зі скаржником та відповідачем. Після цього сторони подають свої зауваження в письмовій формі.

3. Специфіка судового розгляду справи Європейським Судом з прав людини [661, с. 100].

Слухання може відбутися в палаті. Палата також надає допомогу сторонам з метою досягнення дружнього врегулювання. Якщо дружнього врегулювання не може бути досягнуто, палата приймає рішення. Палата також може передати справу до Великої палати, якщо вирішення нею питання може суперечити рішенню, прийнятому Судом раніше або коли постає серйозне питання загального характеру. Після проголошення рішення сторонам надаються три місяці для того, щоб вони мали змогу звернутися з клопотанням про передання справи до Великої палати. Однак така процедура передбачена для виняткових випадків, коли у справі порушується серйозне питання щодо тлумачення чи застосування Конвенції та протоколів до неї, або важливе питання загального значення. Колегія в складі п'яти суддів Великої палати визначатиме, чи прийнятне клопотання щодо повторного перегляду справи. Рішення палати стає остаточним, коли можливості подальшого звернення до Великої палати вичерпано. Рішення Великої палати буде остаточним та обов'язковим. Комітет Міністрів здійснює контроль за виконанням рішень Суду.

За час роботи Європейського Суду в Страсбурзі було прийнято понад 900 рішень у справах, що розглядались і які торкались широкого кола питань. Найбільша кількість справ, розглянутих Судом, стосувалась, перш за все, права на справедливий судовий розгляд, передбаченого ст.ст. 5 і 6 Конвенції. Європейський

[661] Липачова Л. М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського Суду з прав людини [текст] : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02 / Липачова Лілія Миколаївна ; Юридична академія Міністерства внутрішніх справ. – Д., 2002. – 196 арк.

Суд з прав людини ні за яких умов не є і не може виступати як апеляційний суд. Він розглядає справу, яка надійшла протягом шести місяців з часу прийняття остаточного рішення національними владними структурами, і не приймає до розгляду індивідуальних скарг, якщо вони анонімні або по суті аналогічні тим, які вже були розглянуті Європейським Судом з прав людини. Держави-учасниці договору зобов'язуються виконувати рішення Суду у справі, сторонами якої вони являються [662, с. 103–104].

Європейський Суд з прав людини, окрім скарг, поданих від окремих громадян, громадських організацій, розглядають також і міждержавні скарги, тобто кожна держава, яка є учасником Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [663], може подати скаргу про порушення положень Конвенції з боку іншої держави [664, с. 104].

Варто звернути увагу на існування в Раді Європи наглядового органу, чия діяльність тісно пов'язана з діяльністю Європейського Суду з прав людини. Таку наглядову функцію щодо виконанням державами-членами вимог Конвенції та її Протоколів, а також рішень Європейського Суду з прав людини виконує Комітет Міністрів Ради Європи. Комітет Міністрів Ради Європи, зокрема, здійснює нагляд за тим, чи вживаються державами заходи загального характеру з метою запобігання новим порушенням (зміна законодавства, судочинства, норм і практики). Він також здійснює контроль за тим, щоб справедливе відшкодування, встановлене Судом, було сплачене заявникові і, в певних випадках, щоб інші конкретні заходи було вжито щодо заявника для забезпечення йому повної сатисфакції (понов-

[662] Липачова Л. М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського Суду з прав людини [текст] : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02 / Липачова Лілія Миколаївна ; Юридична академія Міністерства внутрішніх справ. – Д., 2002. – 196 арк.

[663] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13. – № 32 від 23.08.2006. – Стор. 270.

[664] Липачова Л. М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського Суду з прав людини [текст] : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02 / Липачова Лілія Миколаївна ; Юридична академія Міністерства внутрішніх справ. – Д., 2002. – 196 арк.

лення провадження у справі, скасування постанови про заборону або конфіскацію, зняття з поліцейського нагляду, надання дозволу на проживання в певній місцевості тощо) [665, с. 105–106].

Отже, якщо громадянин України вважає, що державою порушене одне з його основних прав, викладених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [666], він може звернутися до Європейського Суду з прав людини на підставі статті 55 Конституції України [667]. Європейський Суд з прав людини може розглядати лише ті звернення, які стосуються прав, перерахованих у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [668] та протоколах до неї. У цивільних процесуальних правовідносинах Європейський Суд з прав людини виступає не як апеляційна інстанція стосовно національних судів, тому він не може скасовувати або змінювати їхні рішення. Так само Європейський Суд з прав людини не може від імені громадянина безпосередньо втручатися в діяльність влади, дії якої оскаржуються. Європейський Суд з прав людини приймає скарги проти держав і не може розглядати скарги щодо подій, які відбулися до певних дат. Звернення до Європейського Суду з прав людини можливе виключно з приводу тих питань, за які несе відповідальність орган влади (законодавчий орган, орган виконавчої влади, судовий орган) однієї з цих держав. Суд не може розглядати скарги проти приватних осіб чи недержавних організацій. Перед зверненням до Суду мають бути вичерпані всі засоби судового захисту відповідної держави, які могли б задовольнити скаргу. Вони включають подання скарги до найвищого суду, який може розглянути її. Від особи, яка звер-

[665] Липачова Л. М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського Суду з прав людини [текст] : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02 / Липачова Лілія Миколаївна ; Юридична академія Міністерства внутрішніх справ. – Д., 2002. – 196 арк.

[666] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13. – № 32 від 23.08.2006. – Стор. 270.

[667] Конституція України. Закон України від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

[668] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13. – № 32 від 23.08.2006. – Стор. 270.

тається до Європейського Суду з прав людини, вимагається вірно використати наявні засоби судового захисту і дотриматися встановлених строків і процесуальних норм. Якщо, наприклад, скаргу відхилено через те, що її подано надто пізно, або тому, що не було дотримано належної процедури, Європейський Суд з прав людини не зможе розглядати справу. Після того як найвищий компетентний національний суд або орган винесе рішення, громадянин може звернутися до Суду впродовж шестимісячного строку. Якщо скарга пов'язана із засудженням або вироком суду, відлік цього строку починається від дати постановлення остаточного судового рішення у звичайному апеляційному (касаційному) процесі, а не від дати будь-якої подальшої відмови знову відкрити справу. Якщо скаргу не подали з викладом обставин – бодай у стислому вигляді – впродовж шестимісячного строку, Суд не зможе розглядати справу [669; 670, с. 106–107]. До недавнього часу для осіб, чиї права порушувались в Україні, достатньо було оскаржити рішення районного суду в обласному. Сьогодні потерпілому потрібно ініціювати касаційне провадження у Верховному Суді, а тому громадяни залякані перспективою виснажливої судової тяганини, яка повинна передувати зверненню до Європейського Суду. Крім того, люди бояться великих матеріальних витрат. Проте позивач не несе ніяких витрат під час розгляду його скарги. Листування, поїздки, проживання в разі необхідності – все за рахунок Ради Європи, яка, зрозуміло, потім компенсує витрати з кишені держави, винної в порушенні прав людини [671, с. 107]. Як свідчить аналіз практики Європейського Суду з прав людини, на сьогодні ним прийнято низку справ проти України. Наприклад, у Справі «Воловік проти

[669] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13. – № 32 від 23.08.2006. – Стор. 270.

[670] Липачова Л. М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського Суду з прав людини [текст] : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02 / Липачова Лілія Миколаївна ; Юридична академія Міністерства внутрішніх справ. – Д., 2002. – 196 арк.

[671] Липачова Л. М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського Суду з прав людини [текст] : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02 / Липачова Лілія Миколаївна ; Юридична академія Міністерства внутрішніх справ. – Д., 2002. – 196 арк.

України» було прийнято рішення від 6 грудня 2007 року. Заявник стверджував, що йому незаконно відмовили в доступі до апеляційного суду Запорізької області, який мав повноваження переглянути справу як стосовно фактів, так і стосовно права, а також мав повноваження встановлювати нові факти, які не досліджувались під час розгляду справи судом першої інстанції. У своїй апеляційній скарзі на рішення суду першої інстанції заявник посилався на невірне застосування закону судом першої інстанції. Тому Європейський Суду з прав людини прийняв до уваги, що згідно з особливостями порядку апеляційного оскарження за українським законодавством, право заявника на доступ до апеляційного суду було захищено основоположними гарантіями, передбаченими статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [672]. Європейський Суд з прав людини зазначив, що «право на суд», одним з аспектів якого є право доступу, не є абсолютним і може підлягати обмеженням; їх накладення дозволене за змістом, особливо щодо умов прийнятності апеляційної скарги. Проте такі обмеження повинні застосовуватись з легітимною метою та повинні зберігати пропорційність між застосованими засобами та поставленою метою. Звертаючись до обставин справи, Європейський Суд з прав людини зробив висновок, що чинні на той час положення статей 294 та 295 ЦПК від 1963 року передбачали «фільтр» апеляційних скарг на рішення та ухвали суду першої інстанції, який здійснювався тим же судом, який мав право вирішувати питання прийнятності скарги. Підставами визнання апеляційної скарги неподаною були: недодержання вимог щодо її форми та змісту, неподання протягом встановленого строку та несплата судового мита (див. пункти 24, 27–29 вище). Суд не піддав сумніву те, що ця процедура була передбачена для забезпечення належного здійснення правосуддя. Проте, беручи до уваги процедурні вимоги, які діяли на момент розгляду справи, та спосіб, в який вони були застосовані в справі заявника, Суд приходить до вис-

[672] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13. – № 32 від 23.08.2006. – Стор. 270.

новку, що застосовані засоби не були пропорційні меті. Зокрема, двома ухвалами, від 28 листопада 2002 року та 27 січня 2003 року, Жовтневий районний суд відклав апеляційні скарги заявника на рішення цього ж суду у зв'язку з невідповідністю скарг вимогам до форми та змісту. Незважаючи на те, що формально заявник міг подати апеляційну скаргу на ухвалу від 27 січня 2003 року, вона, однак, мала пройти через суд першої інстанції. Апеляційний суд Запорізької області не міг розглянути апеляційну скаргу заявника, доки Жовтневий районний суд не вирішить передати її на розгляд. Уряд не зазначив про існування доступних у національній правовій системі гарантій проти можливих свавільних відмов передати апеляційну скаргу до апеляційного суду. Отже, Європейський Суд з прав людини дійшов висновку, що судам першої інстанції надано неконтрольоване повноваження вирішувати, чи можна передати апеляційну скаргу на рішення цього ж суду до суду вищої інстанції. Така ситуація, ймовірно, може призвести до того, що апеляційну скаргу ніколи не буде передано до суду вищої інстанції, що і мало місце у справі заявника. Більш того, Європейський Суд з прав людини звернув увагу на те, що заявник вніс зміни до апеляційної скарги для усунення недоліків, відповідно до вказівок суду та вимог законодавства. Судова ухвала, якою в передачі апеляційної скарги до вищої інстанції було відмовлено, виглядає занадто формалізованою та не відповідає самій меті розгляду стосовно прийнятності. Ґрунтуючись на зазначеному вище, Європейський Суд з прав людини дійшов висновку, що заявнику було відмовлено в доступі до суду. Отже, Суд відхилив зауваження Уряду України щодо невичерпання національних заходів юридичного захисту та встановлює, що в цій справі було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції [673, с. 19–20]. Зазначене рішення дозволяє зробити наступні висновки: 1) у практиці Європейського Суду з прав людини наявні справи проти України, а отже даний орган

[673] Кучів О. М. Збірник витягів з рішень Європейського суду з прав людини, рекомендованих для вивчення при підготоці до письмового анонімного тестування у межах іспиту для кваліфікаційного оцінювання суддів на відповідність займаній посаді // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nsj.gov.ua/files/152965311715174939883бірник%20рішень%20ЄСПЛ_30.01.2018%20на%20сайт.pdf

може виступати в якості суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин; 2) дане рішення було прийнято на користь заявника, тобто Європейський Суд з прав людини дійсно здійснює захист прав людини та її основоположних свобод.

Природа та характер консультативної компетенції Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [674], здійснення якої є прерогативою Великої палати, у відповідності до статті 31 Конвенції, полягає в прийнятті рішення щодо заяв, прийнятті рішень з питань, поданих Суду Комітетом Міністрів, та розгляді запитів про надання консультативних висновків. Слід мати на увазі, що консультативна компетенція Суду є в певній мірі обмеженою, оскільки при підготовці такого висновку Суд не може ні тлумачити чи розширювати зміст конвенційних прав, ні торкатись питань, які можуть бути предметом звернення до Суду у відповідності до статті 33 чи 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [675]. Окрім того, Європейському Суду з прав людини надано обов'язкову юрисдикцію при вирішенні усіх питань стосовно тлумачення та застосування конвенційних норм, що означає визнання державами-учасницями Конвенції обов'язкової компетенції Суду при розгляді спрямованих проти них як державних, так і індивідуальних заяв та характеризує специфіку природи існуючого на сьогодні контрольного механізму Конвенції.

Із запровадженням в життя положень Протоколу № 11 [676], який закріпив обов'язкову юрисдикцію та компетенцію Європейського Суду з прав людини усіх держав-учасниць Конвенції та надав Суду характеру специфічної міжнародної судової інстанції, було покладено початок новому етапу розвитку європейської системи

[674] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13. – № 32 від 23.08.2006. – Стор. 270.

[675] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13. – № 32 від 23.08.2006. – Стор. 270.

[676] Протокол N 11, який передбачає перебудову контрольного механізму, створеного Конвенцією про захист прав і основних свобод людини. Міжнародний документ від 11.05.1994 № 11 // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13. – Стор. 291.

колективних гарантій прав людини. Здійснення юрисдикційної компетенції Європейського Суду з прав людини проявляється в розгляді ним як міждержавних справ, так і індивідуальних заяв. Визнання за індивідом права безпосереднього доступу до нового Суду як міжнародної юрисдикції, рішення якої носять юридично зобов'язуючий характер, врегульовується положеннями Протоколу № 11 [677]. При зверненні суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин до Європейського Суду з прав людини із заявою про порушення державою-учасницею Конвенції закріплених прав, згода держави на це не потребується. Тобто подання до Суду індивідуальної заяви носить абсолютний характер, з чого випливає, що кожна представлена до Суду індивідуальна заява, на прохання заявника, буде принаймні зареєстрована та розглянута [678, с. 81–82]. Отже, компетенція Європейського Суду з прав людини не залежить від внутрішнього законодавства України, а також від її позиції як держави в тому чи іншому питанні. Положення статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [679] закріплюють зобов'язання держав-учасниць не перешкоджати ніяким чином ефективному здійсненню права на подання індивідуальної заяви. На практиці це означає, що держава, наприклад, не може впливати на заявника для того, щоб він відмовився від своєї заяви. З моменту прийняття індивідуальної заяви громадянина України і, відповідно, набуття статусу цивільних процесуальних правовідносин, компетенція Європейського Суду з прав людини пов'язується з: 1) розглядом індивідуальної заяви суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин стосовно можливості її розгляду по суті поставлених

[677] Протокол N 11, який передбачає перебудову контрольного механізму, створеного Конвенцією про захист прав і основних свобод людини. Міжнародний документ від 11.05.1994 № 11 // Офіційний вісник України
від 16.04.1998. – 1998. – № 13. – стор. 291.

[678] Супрун Д. М. Організаційно-правові засади та юрисдикційні основи діяльності Європейського Суду з прав людини [текст] : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11 / Супрун Дмитро Миколайович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 219 арк.

[679] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13. – № 32 від 23.08.2006. – Стор. 270.

питань та відповідності критеріям, передбаченим Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [680]; 2) розглядом справи по суті поставлених питань та прийняттям рішень, тобто здійсненням правосуддя; 3) наданням консультативних висновків.

Отже, виділимо наступні особливості Європейського Суду з прав людини як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин:

1) даний орган наділено безпрецедентною компетенцією, яка до цього не надавалась жодному судовому органу;

2) Європейський Суд з прав людини характеризується власною специфічною правовою системою, яка має транснаціональний зміст та характер;

3) до виключної компетенції Європейського Суду з прав людини належить розгляд справ міждержавного характеру;

4) юрисдикція Європейського Суду з прав людини є обов'язковою для держав, які ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, тому юрисдикція Європейського Суду з прав людини поширюється і на Україну;

5) Європейським Судом з прав людини розглядаються як міждержавні справи, так й індивідуальні заяви;

6) звернення до Європейського Суду з прав людини можливе лише тоді, коли всі можливі національні інструменти судового захисту вже вичерпані, адже система захисту прав людини, передбачена Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, по своїй природі є субсидіарною.

Отже, підведемо підсумок по дослідженню компетенції як складової правового статусу суду:

1) компетенція кожного судового органу не є однорідною, втім, кожен з них здійснює повноваження щодо забезпечення правосуддя в цивільних справах;

2) найменший обсяг компетенції належить місцевим загальним судам, адже саме вони здійснюють правосуддя на найнижчому рівні юрисдикції;

[680] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998. – № 13. – № 32 від 23.08.2006. – Стор. 270.

3) на кожному наступному рівні судова інстанція наділяється повноваженнями щодо консультування судів нижчих інстанцій, а також сприяння покращенню ефективності їхньої діяльності;

4) компетенція Європейського Суду з прав людини суттєво відрізняється від компетенції державних судових органів, адже однією стороною в таких цивільних процесуальних правовідносинах є держава Україна;

5) держава Україна не може жодним чином впливати на розвиток цивільних процесуальних правовідносин, пов'язаних з розглядом справи Європейським Судом з прав людини, а рішення даного суду є обов'язковими для виконання нею.

Дослідження правового статусу суду продемонструвало, що він не є тотожним правовому статусу інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, що обумовлено в тому числі й його обов'язковою участю в них. Перш за все, звернемо увагу, що суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин представлений у таких правових відносинах комплексом судових установ. Тож, у кожному окремому правовідношенні важливим є коректне встановлення того, який саме суд має виступати в ролі суб'єкта. По-друге, відзначимо, що обсяг компетенції судів кожної з інстанцій є неоднорідним. Але, можна стверджувати про існування певної спільної компетенції для всіх без виключення судів – нею є здійснення правосуддя в цивільних справах. По-третє, суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин може бути міжнародна судова установа – Європейський Суд з прав людини. Специфіка його участі полягає в тому, що ним розглядаються справи, однією зі сторін яких є держава. Тож, у держави відсутні інструменти для впливу на прийняття ним своїх рішень.

Отже, на підставі усього вищезазначеного, можна виділити наступні характерні риси правового статусу суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин:

1) правовий статус суду складають два елементи – його юрисдикція та компетенція;

2) суд є обов'язковим учасником цивільних процесуальних правовідносин, без якого неможливе їх виникнення та функціонування;

3) відсутність у суду матеріально-правової зацікавленості, оскільки він не є суб'єктом спірних цивільних правовідносин;

4) безсторонність суду, яка проявляється у відсутності процесуальної зацікавленості в результатах справи;

5) наявність у суду процесуальної зацікавленості, яка проявляється в швидкому і правильному розгляді справи.

Незважаючи на те, що суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин є суд, процесуальні дії в правовідношенні вчиняються його складом, уповноваженим згідно з законом розглядати конкретну цивільну справу. У разі, якщо в складу суду в конкретному правовідношенні відсутні повноваження розглядати справу, такий суд визнається незаконним і він не може брати участь у цивільних процесуальних правовідносинах. Згідно з Конституцією України [681], Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII [682], ЦПК України [683] та іншими нормативно-правовими актами, судова влада в Україні реалізується через професійних суддів. Професійними суддями є особи, які відповідають вимогам, встановленим у статтях 127 Конституції України, а також 52–54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII [684]. Особливість участі суддів полягає в тому, що вони реалізовують свою компетенцію від імені суду та держави. Згідно зі статтею 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII [685] на посаду судді може бути призначе-

[681] Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

[682] Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України від 29.07.2016. – 2016. – № 31. – Стор. 7. – Стаття 545.

[683] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.

[684] Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України від 29.07.2016. – 2016. – № 31. – Стор. 7. – Стаття 545.

[685] Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України від 29.07.2016. – 2016. – № 31. – Стор. 7. – Стаття 545.

ний громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, доброчесним та володіє державною мовою. Призначення на посаду судді здійснюється Президентом України на підставі рішення Вищої ради правосуддя. Для здійснення своїх обов'язків судді наділяються всіма необхідними для цього повноваженнями, передбаченими законами України.

Функціонування цивільних процесуальних правовідносин здійснюється шляхом вчинення учасниками процесуальних дій та вступу у відносини між собою. Ці норми мають форму правових, оскільки регламентовані нормами цивільного процесуального права. Такі норми характеризують цивільні процесуальні правовідносини з точки зору формулювання суб'єктивних прав та обов'язків їх суб'єктів. Процесуальні правовідносини відрізняються від цивільних, сімейних, трудових та інших матеріальних відносин тим, що в них присутній владний характер зі сторони суду. Якщо цивільні, сімейні, трудові та інші матеріальні відносини характеризуються рівністю їх учасників, то в цивільних процесуальних відсутня рівність між судом та будь-якими іншими учасниками, а їх відносини характеризуються владою та підпорядкуванням. Суд, як нами встановлено в цій роботі, характеризується таким обсягом компетенції, який не може бути притаманним іншим учасникам або ж бути їм переданим. Водночас і суд, і інші учасники цивільних процесуальних правовідносин мають як права, так і обов'язки. Для прикладу, суд має обов'язок, згідно з ЦПК України [686], прийняти позовну заяву в цивільній справі, якщо вона подана в порядку, встановленому законом. Також він зобов'язаний розглянути і задовольнити обґрунтоване клопотання про долучення до справи доказів. Тобто владний характер статусу суду в цивільних процесуальних правовідносинах ще не означає відсутність у нього обов'язків стосовно інших учасників. Погодимось з М. Б. Гарієвською в тому, що влада суду в

[686] Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.

цивільному процесі зводиться до двох моментів: 1) суд і від його імені головуючий керують судовим засіданням; 2) суд здійснює правосуддя в цивільних справах іменем держави, вирішує справи по суті, а судові рішення, що набрали чинності, обов'язкові для всіх державних установ, підприємств, громадських організацій, службових осіб, громадян і підлягають виконанню [687, с. 195]. Тобто суду як органу державної влади законом відведено головну роль у виконанні завдань, поставлених перед цивільним судочинством, яка має керівний характер. Суд здійснює керівництво судовим процесом, спрямовує дії учасників цивільних процесуальних правовідносин, сприяє суб'єктам у реалізації ними своїх прав та у встановленні фактичних обставин справи. Окрім того, що є найголовнішим, суд є органом державної влади, а отже його повноваження в цивільних процесуальних правовідносинах носять владний характер. Водночас суд вступає в цивільні процесуальні правовідносини, оскільки зобов'язаний це робити. Наділяючи суд правом вимагати від учасників процесу, в межах наданих їм процесуальним законодавством повноважень, належної поведінки, держава одночасно з цим встановлює і для самого суду рамки дозволеної поведінки, а також форми відповідальності за невиконання обов'язків. При цьому обсяг прав і обов'язків суду відносно кожного суб'єкта процесуальних відносин встановлено змістом норм цивільного процесуального права відповідно і залежно від цілей участі особи в процесі.

Підтримаємо позицію М. Б. Гарієвської щодо того, що про суд як про суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин можна говорити безвідносно до інстанції, оскільки суд конкретної інстанції як суб'єкт цивільного процесуального права при вирішенні цивільної справи втілюється в певний склад суду і стає суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин – з потенційного учасника цивільних процесуальних правовідносин суд

[687] Гарієвська М. Б. Роль суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин в Україні та Англії [текст] / М. Б. Гарієвська // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 11, 2012 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. – К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Національної Академії правових наук України, 2012. – С. 195–198.

певної інстанції перетворюється на реального, у вигляді складу суду [688, с. 196]. Оскільки завданням діяльності суду є забезпечення кожному права на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а завданням цивільного судочинства – справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, суд як учасник цивільних процесуальних правовідносин зобов'язаний, зберігаючи неупередженість, створювати необхідні умови для всебічного і повного дослідження обставин справи.

Отже, у процесі дослідження обсягу та характеру повноважень суду як обов'язкового суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, нами встановлено, що він є основним і обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин, адже його вступ у правовідносини є обов'язковим завжди для справедливого, неупередженого і своєчасного розгляду цивільних справ. Суд сприяє захисту прав осіб та правопорядку, а також встановленню істини у справах, для чого йому надано відповідні повноваження. Суд є активним суб'єктом, адже його повноваження в цивільних процесуальних правовідносинах мають активний характер при спрямуванні процесу в напрямку встановлення об'єктивної істини. Суд зацікавлений у реалізації суб'єктами своїх процесуальних прав, а також у здійсненні судочинства.

Дослідження обсягу та характеру повноважень суду засвідчило, що основним повноваженням для всіх судових органів є здійснення правосуддя. Інші повноваження є відмінними – чим

[688] Гарієвська М. Б. Роль суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин в Україні та Англії [текст] / М. Б. Гарієвська // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 11, 2012 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. – К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Національної Академії правових наук України, 2012. – С. 195–198.

вища інстанція розгляду спору, тим більший обсяг повноважень належить суду. У роботі ми звернули увагу на специфіку компетенції Європейського Суду з прав людини, адже його наділено значно ширшим колом повноважень щодо прийняття чи неприйняття заяв, а також щодо його консультативних прав та обов'язків. Також варто підкреслити, що повноваження суду не тотожні повноваженням суддів, адже останні є значно деталізованіше врегульованими на законодавчому рівні. Втім, основним показником повноважень усіх судових органів є те, що вони самі зацікавлені в належному вирішенні цивільно-правового спору.

ВИСНОВКИ

1. Сьогодні існують три наукові концепції визначення цивільних процесуальних відносин:

1) традиційна (класично-традиційна) група – зміст цивільно-процесуальних відносин, як і будь-яких інших правовідносин, утворюється як сукупність прав і обов'язків їх суб'єктів;

2) процесуальна група – теорії, в яких визначення змісту цивільно-процесуальних відносин пов'язується з діяльністю суду та інших суб'єктів цивільного процесу;

3) комплексна (синтетична, універсальна) група – в основу даного підходу покладено ідею необхідності поєднати положення перших двох напрямів, тобто при вступі в цивільні процесуальні відносини суб'єкти здійснюють реалізацію наданих їм цивільних процесуальних прав й обов'язків шляхом здійснення конкретних дій.

2. Серед існуючих груп наукових концепцій визначення інституту цивільних процесуальних відносин ми приєднуємось до комплексної (синтетичної, універсальної). Цивільними процесуальними відносинами згідно з комплексною (синтетичною, універсальною) групою наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин є динамічні багатостадійні суспільні відносини, що виникають на основі норм цивільного процесуального права, які мають імперативно-диспозитивний характер, становлять собою індивідуалізовані суспільні зв'язки між обов'язковим суб'єктом – судом та іншими учасниками цивільного процесу, які характеризуються наявністю юридичних прав і обов'язків, що забезпечують правильний і швидкий розгляд й вирішення цивільних справ, а також виконання прийнятих судових рішень щодо забезпечення захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави тощо.

3. Етапи розвитку визначення концепцій інституту цивільних процесуальних відносин:

1) етап зародження перших концепцій інституту цивільних процесуальних відносин (50–70 рр. ХХ ст.) – на даному етапі відбувається формування традиційної та процесуальної концепцій інституту цивільних процесуальних відносин. При цьому традиційна концепція і сьогодні загалом існує в такій же формі, в якій і була сформульована на момент створення. Водночас подальший розвиток процесуальної концепції пов'язується з її протиставленням традиційній та вказівками на її негативні сторони. Комплексна концепція також на той момент вже існує, проте не вважається основною, і такі наукові позиції перебувають у меншості;

2) етап розвитку процесуальної концепції інституту цивільних процесуальних відносин (70–90 рр. ХХ ст.) – у той час, як традиційна концепція загалом існує без змін, все більша кількість науковців схиляється до актуальності процесуальної концепції, критикуючи при цьому традиційний підхід;

3) сучасний етап (90 рр. ХХ ст. – наші дні) – на сучасному етапі, окрім власне формування вітчизняного цивільного процесуального права, відбулось формування комплексної концепції інституту цивільних процесуальних відносин як протиставлення застарілим – традиційній та процесуальній. Комплексний підхід увібрав усі позитивні риси традиційного та процесуального, тому об'єктивно є більш досконалим. Водночас варте уваги те, що окремі дослідники все ще залишаються прихильними традиційної та процесуальної груп. Тож окремі праці, датовані останніми роками, все ще намагаються аргументувати актуальність інших, окрім комплексного, підходів.

4. Напрями, за якими сьогодні було здійснено дослідження інституту цивільних процесуальних відносин:

1) питання методу правового регулювання цивільних процесуальних відносин;

2) структурно-функціональний аналіз цивільних процесуальних відносин;

3) встановлення ролі суду як суб'єкта цивільних процесуальних відносин;

4) встановлення поняття, меж дії та реалізації в цивільному судочинстві норми цивільного процесуального права як основи існування цивільних процесуальних відносин.

5. Методологію дослідження інституту цивільних процесуальних відносин становить сукупність прийомів пізнання, формулювання наукових гіпотез, перевірки доказовості висновків за допомогою різних конкретних засобів у даній сфері, тобто методи.

6. Систему методів дослідження інституту цивільних процесуальних відносин становлять:

1) філософські методи (передусім, діалектичний);

2) загальнонаукові методи (структурно-системний, порівняльно-правовий, формально-логічний, історично-правовий);

3) спеціальні методи (соціологічний, моделювання та прогнозування).

7. Критерії співвідношення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин варто розподілити на галузеві та спеціальні. Галузевими критеріями співвідношення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин є наступні: 1) зв'язки цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин є двосторонніми; 2) у випадку, коли суб'єктом цивільних правовідносин стає суд, такі правовідносини перетворюються в цивільні процесуальні; 3) окремі норми та інститути цивільного права, які відповідно стосуються і цивільних правовідносин, мають відношення і до цивільних процесуальних відносин, адже саме вони визначають обставини, сукупність юридичних фактів, що становлять підставу позову, предмет доказування і підлягають з'ясуванню в цивільному судочинстві при розгляді конкретних справ: норми цивільного права визначають підстави звернення до суду, сторони цивільного процесу – коло обставин, які підлягають доказуванню, правила підсудності, а відповідно норми цивільного процесуального – процесуальний порядок такого звернення, види доказів і порядок доказування.

Спеціальні критерії співвідношення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин нами запропоновано вира-

зити наступним чином: 1) за колом пов'язаних ними осіб – у цивільно-процесуальних відносинах бере участь значно ширше коло осіб; 2) за об'єктом – цивільно-правові та цивільно-процесуальні відносини співвідносяться як передумова та як наслідок; 3) за підставами виникнення – основна різниця між підставами виникнення цивільно-правових та цивільно-процесуальних відносин полягає в тому, що для виникнення перших необхідна лише наявність юридичного факту; 4) за конкретною формою, в якій виражаються права та відповідні обов'язки сторін – цивільно-правові та цивільно-процесуальні відносини характеризуються різними формами, в яких виражаються права та обов'язки сторін; 5) за особливостями суб'єктивного права – сутність суб'єктивного права сторони цивільних відносин зводиться до права на власну поведінку, а цивільно-процесуальних відносин – до права вимоги конкретної поведінки від інших осіб; 6) за характером реалізації – у цивільних правовідносинах можливі випадки, за яких право особи може бути реалізованим лише за умови виконання іншою особою своїх зобов'язань, то в цивільно-процесуальних відносинах будь-яка особа реалізовує свої права на власний розсуд; 7) за особливостями правового регулювання – за особливостями правового регулювання і цивільно-правові, і цивільно-процесуальні відносини характеризуються як чіткою регламентацією процедур, так і встановленням правового регулювання виникнення, зміни та припинення суб'єктивних прав; 8) за часом існування – у цивільних правовідносинах час встановлюється чітко, або посиланням на строк, або ж на настання певної події, з якою пов'язується припинення правовідносин; у свою чергу, для цивільно-процесуальних правовідносин характерне переважно законодавче встановлення строків, або ж посилання на визначення строків у судових рішеннях; 9) за необхідністю взаємодії сторін – необхідність взаємодії сторін є характерною і для цивільно-правових, і для цивільно-процесуальних відносин; 10) за майновим чи немайновим характером – і цивільно-правові, і цивільно-процесуальні правовідносини можуть бути як майновими, так і немайновими.

8. Цивільні процесуальні правовідносини – це динамічні та багатостадійні індивідуалізовані суспільні відносини, врегульовані нормами цивільного процесуального права з використанням імперативно-диспозитивного методу, що виникають між судом як обов'язковим суб'єктом, особами, які беруть участь у справі, та іншими учасниками цивільного процесу, й зв'язок між якими визначено в їх правах та обов'язках, що виникають у цивільному судочинстві з метою забезпечення правосуддя при захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

9. Ознаки цивільних процесуальних правовідносин:

1) загальні ознаки: а) є різновидом вольових суспільних відносин; б) охороняються і забезпечуються заходами державного впливу; в) їх учасники є носіями прав і обов'язків; г) системність; д) обов'язкова правова форма;

2) специфічні ознаки: а) виникнення на основі норм цивільного процесуального права внаслідок їх реалізації; б) особлива процедурно-правова форма вираження; в) відносний характер; г) імперативно-диспозитивний характер; д) динамічність; е) зв'язок з матеріально-правовими відносинами.

10. Система цивільних процесуальних правовідносин – це порядок тісно взаємопов'язаних і взаємозумовлених відносно самостійних правовідносин, які відрізняються одне від одного за підставами виникнення, суб'єктним складом, змістом, об'єктом та не можуть існувати ізольовано від інших, між якими встановлено конкретні, індивідуалізовані правові зв'язки, що розвиваються під час руху цивільної справи від її виникнення до припинення.

11. Сучасна модель системи цивільних процесуальних правовідносин характеризується наступними особливостями:

1) цивільні процесуальні правовідносини розглядаються як система конкретних, індивідуалізованих правових зв'язків, які розвиваються під час руху цивільної справи від її виникнення до припинення;

2) цивільні процесуальні правовідносини утворюють систему тісно взаємопов'язаних і взаємозумовлених правовідносин;

3) система цивільних процесуальних правовідносин складається з сукупності відносно самостійних правовідносин, які відрізняються одне від одного за підставами виникнення, суб'єктним складом, змістом, об'єктом;

4) жодне з правовідносин, яке входить до системи, не може існувати ізольовано від інших.

12. Механізм цивільного процесуального регулювання – це система складних, взаємопов'язаних та об'єднаних спільною метою процесуально-правових засобів, способів і форм, які діють налагоджено та в постійному зв'язку, й функціонування яких пов'язується з правовим впливом держави на цивільно-правові відносини з метою задоволенням суспільних і приватних інтересів учасників та їх упорядкуванням.

13. Ознаки механізму цивільного процесуального регулювання:

1) механізм цивільного процесуального регулювання має системний та взаємозумовлений характер;

2) механізм цивільного процесуального регулювання є цілеспрямованим та результативним;

3) поєднанні єдності і диференціації в механізмі цивільного процесуального регулювання;

4) дія механізму цивільного процесуального регулювання поширюється виключно на відносини, які становлять предмет правового регулювання;

5) визначальна роль суду в механізмі цивільного процесуального регулювання.

14. Елементами механізму цивільного процесуального регулювання є:

1) суб'єкт правореалізації (суд та інші учасники цивільного процесу);

2) норми цивільного процесуального права;

3) цивільно-процесуальні відносини;

4) акти реалізації прав та обов'язків (волевиявлення суб'єктів цивільних процесуальних відносин);

5) акти застосування права (згідно зі статтею 258 ЦПК України, судовими актами застосування права є ухвали, рішення, постанови, судові накази).

15. Підсумовуючи дослідження місця цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання, варто зробити наступні висновки:

1) цивільні процесуальні відносини є елементом механізму цивільного процесуального регулювання, без якого його функціонування є неможливим;

2) цивільні процесуальні відносини співвідносяться з іншими елементами механізму цивільного процесуального регулювання наступним чином: а) суб'єкт правореалізації є тим елементом, з яким цивільні процесуальні правовідносини пов'язані першочергово, оскільки сторони є обов'язковим елементом будь-яких правовідносин; б) цивільні процесуальні правовідносини, які виникають у ході розгляду і вирішення конкретної справи, регулюються нормами цивільного процесуального законодавства; в) зв'язок актів реалізації прав та обов'язків як елемента механізму цивільного процесуального регулювання з цивільними процесуальними відносинами полягає в тому, що вони є підставою для їх виникнення та зміни; г) акти застосування права є елементом механізму цивільного процесуального регулювання, який обумовлює припинення цивільних процесуальних відносин.

16. Нами запропоновано здійснити розподіл функцій цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання на загальні та спеціальні.

Загальними функціями цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання є наступні: 1) регулятивна статична; 2) регулятивна динамічна; 3) регулятивна негативна.

Спеціальні функції цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання: 1) забезпе-

чувальна; 2) загальнодержавно-орієнтаційна; 3) індивідуально-орієнтаційна.

17. Елементами цивільно-процесуальних правовідносин є:

1) суб'єкт цивільно-процесуальних правовідносин;

2) об'єкт цивільно-процесуальних правовідносин;

3) зміст цивільно-процесуальних правовідносин;

4) юридичні факти, з якими пов'язується виникнення, зміна або припинення цивільно-процесуальних правовідносин.

18. Особливості суб'єктів, які здійснюють правосуддя в цивільних справах, є наступними:

1) суд є одним з обов'язкових суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин;

2) такі суб'єкти наділяються виключною компетенцією, яка не може бути притаманною іншим суб'єктам;

3) функції судів не можуть бути делеговані іншим суб'єктам;

4) суб'єктом цивільно-процесуальних правовідносин є саме суд, а не посадові особи, які виконують службові повноваження від його імені;

5) суд є об'єктивним та не відноситься до жодної зі сторін спору.

19. Особливості суб'єктів, які беруть участь у справі:

1) вони мають юридичну заінтересованість у результатах вирішення судом справи;

2) без даної групи суб'єктів є неможливим виникнення цивільно-процесуальних правовідносин;

3) суб'єкти, які беруть участь у справі, можуть захищати власні права та інтереси або ж захищати права та інтереси інших осіб чи держави.

20. Особливості суб'єктів, які є іншими учасниками цивільного процесу:

1) вони не мають юридичної заінтересованості в справі;

2) обійтись без участи таких суб'єктів неможливо;

3) такі суб'єкти забезпечують умови для розгляду і вирішення цивільних справ або ж допомагають реалізовувати доказову діяльність та встановлювати фактичні обставини справи.

21. Об'єкт як елемент цивільно-процесуальних правовідносин характеризується наступними особливостями:

1) об'єкт цивільно-процесуальних правовідносин є комплексним явищем, яке водночас включає низку напрямів;

2) виділення єдиного об'єкта, притаманного усім цивільно-процесуальним правовідносинам, неможливе;

3) кожні цивільно-процесуальні правовідносини мають свій самостійний об'єкт;

4) не є об'єктом цивільно-процесуальних правовідносин процесуальні дії суб'єктів правовідносин та матеріально-правові відносини.

22. Особливості змісту як елемента цивільно-процесуальних правовідносин:

1) його складають суб'єктивні права, суб'єктивні обов'язки, дії учасників правовідносин;

2) дії учасників правовідносин є тим елементом цивільно-процесуальних правовідносин, який вирізняє їх з-поміж інших різновидів правових відносин;

3) права та обов'язки учасників цивільно-процесуальних відносин залежать від завдань і функцій, які кожен суб'єкт здійснює в цивільному судочинстві;

4) реалізація учасниками цивільно-процесуальних відносин суб'єктивних прав та суб'єктивних обов'язків здійснюється шляхом вчинення ними дій у цих правових відносинах;

5) категорії «суб'єктивне цивільне процесуальне право», «суб'єктивний процесуальний обов'язок» і «процесуальна діяльність» є взаємопов'язаними між собою та постійно взаємодіють.

23. Особливості юридичних фактів як елемента цивільно-процесуальних правовідносин є наступними:

1) є підставою та передумовою виникнення, зміни чи припинення цивільно-процесуальних правовідносин;

2) проявляються у формі юридичних дій та в цих правовідносинах повністю залежать від волі суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин;

3) невиправдано ігноруються вітчизняними вченими-цивілістами.

24. Система цивільних процесуальних правовідносин:

1) загальні критерії класифікації цивільних процесуальних правовідносин:

– за ступенем індивідуалізації суб'єктів: абсолютні та відносні;

– за критерієм часу дії: довгострокові та короткострокові;

– за кількістю суб'єктів: прості та складні;

– за розподілом прав і обов'язків між суб'єктами: односторонні та двосторонні;

– за критерієм характеру обов'язків: активні та пасивні;

2) спеціальні критерії класифікації цивільних процесуальних правовідносин:

– за характером взаємовідносин між суб'єктами процесу: відносини між судом і сторонами процесу; взаємодія суду з іншими, особами, які беруть участь по справі; відносини між судом та іншими учасниками процесу; взаємодія сторін процесу; відносини між сторонами та іншими учасниками процесу;

– за характером їх взаємодії: відносини змагальності; відносини співробітництва; відносини керування;

– за критерієм функціонального призначення: регулятивні; охоронні – правовідновлюючі, компенсаційні, правовстановлюючі;

– за критерієм наявності і характеру інтересу суб'єктів: відносини, в яких беруть участь особи, які мають матеріальний інтерес у результатах розгляду справи; відносини, в яких беруть участь особи, які мають процесуальний інтерес; відносини, в яких беруть участь особи, які не зацікавлені в результаті розгляду справи, але вони сприяють здійсненню правосуддя.

25. Особливості підстав виникнення цивільних процесуальних правовідносин:

1) за своєю сутністю є юридичними фактами;

2) юридичні факти становлять собою вчинки суб'єктів правовідносин, пов'язані з їх волевиявленням щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів;

3) чинне цивільне процесуальне законодавство передбачає три юридичних факти, які є підставами виникнення цивільних

процесуальних правовідносин – вони пов'язані з поданням процесуальних документів до суду у справах позовного, окремого та наказного провадження.

26. Особливості передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин:

1) передумови мають комплексний характер, тож для виникнення цивільних процесуальних правовідносин необхідна їх наявність у повному складі;

2) юридичні факти є одночасно підставою та передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин, втім, у контексті виникнення вони мають свою специфіку – для того, щоб особа реалізувала своє право на звернення до суду з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, вона повинна вчинити певні підготовчі процесуальні дії (наприклад, сплатити судовий збір);

3) передумовами цивільних процесуальних правовідносин, окрім юридичних фактів, є цивільна процесуальна правосуб'єктність та норми цивільного процесуального права;

4) визначення цивільної процесуальної правосуб'єктності як передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин є дискусійним для вітчизняної науки питанням, втім, наше дослідження свідчить про те, що для вступу в цивільні процесуальні правовідносини особа має бути не лише правоздатною, а й дієздатною;

5) норми цивільного процесуального права є найважливішою передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин, адже відсутність правових норм, що передбачають вступ суб'єкта в цивільні процесуальні правовідносини, унеможливлює їх виникнення.

27. Особливості підстав зміни чи припинення цивільних процесуальних правовідносин:

1) за своєю сутністю є юридичними фактами;

2) юридичні факти становлять собою вчинки суб'єктів правовідносин, пов'язані з їх волевиявленням щодо захисту поруше-

них, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів або ж їх бездіяльністю;

3) чинне цивільне процесуальне законодавство передбачає масштабну кількість юридичних фактів, які можуть мати вплив на цивільні процесуальні правовідносини – від подання сторонами клопотань до укладення ними мирової угоди.

28. Загальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин – це ціль, заради досягнення якої відбувається розгляд і вирішення справ у суді з метою ефективного захисту суб'єктивних прав, свобод чи інтересів особи, суспільства чи держави, а саме матеріальні та нематеріальні блага, для захисту яких суб'єкти вступають у цивільні процесуальні правовідносини (гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага).

29. Спеціальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин – це результат, який уособлює процесуальні наслідки поведінки одного із суб'єктів внаслідок вимоги іншого суб'єкта, досягається останнім через низку його процесуальних дій, вчинених під час розгляду і вирішення цивільної справи в порядку позовного, наказного, окремого провадження чи перегляду судових рішень, та отримує закріплення в судовому рішенні, постанові, ухвалі чи наказі.

30. Ознаки загального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин:

1) загальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин становить собою певну ідеальну ціль, яку прагнуть досягнути суб'єкти правовідношення;

2) він окреслює загальні межі розуміння сутності об'єкта усіх можливих цивільних процесуальних правовідносин;

3) загальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин може відрізнятись залежно від ролі суб'єкта в цивільних процесуальних правовідносин – тобто є різним для суду, суб'єктів, які беруть участь в справі, та суб'єктів, які є іншими учасниками цивільного процесу.

31. Ознаки спеціального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин:

1) спеціальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин становить їх фактичний результат, який може відрізнятись від ідеальної цілі, яку прагнуть досягнути суб'єкти правовідношення;

2) спеціальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин визначається виключно в контексті конкретного правовідношення;

3) спеціальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин відрізняється в залежності від виду провадження, в яких виникає відповідне правовідношення;

4) у процесі розгляду цивільної справи виникає величезна кількість цивільних процесуальних правовідношень, кожне з яких має свій спеціальний об'єкт.

32. Суб'єктами цивільних процесуальних відносин є суд, індивідуальні й колективні суб'єкти права, держава та її структурні одиниці, а також соціальні спільноти, яким належить активна роль у процесі цивільного судочинства та які виступають реалізаторами специфічних юридичних властивостей – суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, повноважень та юридичної відповідальності, що знаходить свою реалізацію у вступі в цивільне процесуальне правовідношення та використанні в них своєї правосуб'єктності.

33. Загальні ознаки суб'єктів цивільно-процесуальних відносин:

1) їх індивідуальний, колективний або державний характер;

2) активна роль у процесі цивільного судочинства;

3) специфічний характер цивільної процесуальної правосуб'єктності таких осіб.

34. Класифікація суб'єктів цивільно-процесуальних відносин:

1) суб'єкти, які здійснюють правосуддя в цивільних справах:

– суди, які розглядають і вирішують справи в першій інстанції – згідно зі статтею 23 ЦПК України ними є місцеві загальні суди;

– суди, що перевіряють законність і обґрунтованість рішень в апеляційному та касаційному порядку – апеляційні суди згідно

зі статтею 24 ЦПК України та Верховний Суд як касаційна інстанція у відповідності до статті 25 ЦПК України;

– Європейський суд з прав людини як єдиний наддержавний судовий орган, рішення якого є обов'язковими для усіх членів Ради Європи, які ратифікували Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року;

2) суб'єкти, які беруть участь у справі:

– учасники справи, які захищають власні права та інтереси – згідно зі статтею 42 ЦПК України ними є: у справах позовного провадження – сторони та треті особи; при розгляді вимог у наказному провадженні – заявник та боржник; у справах окремого провадження – заявники та інші заінтересовані особи;

– учасники справи, які захищають права та інтереси інших осіб – згідно зі статтею 56 ЦПК України такими суб'єктами є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, фізичні та юридичні особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, у тому числі й представники;

3) суб'єкти, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи:

– згідно зі статтею 65 ЦПК України ними є помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст;

– у відповідності до статті 84 ЦПК України ними є особи, які утримують докази і отримали ухвалу суду про витребування цих доказів.

35. Правовий статус суб'єктів, які здійснюють правосуддя в цивільних справах, характеризується наступними особливостями:

1) суд, вступаючи в цивільні процесуальні правовідносини, зобов'язаний зберігати безсторонність та об'єктивність;

2) у разі, якщо є сумніви в безсторонності та об'єктивності суду, в чинному цивільному процесуальному законодавстві передбачено інститут відводу (самовідводу) суддів;

3) відповідна судова інстанція може бути суб'єктом виключно тих правовідносин, які відповідають підсудності та інстанційній юрисдикції;

4) основним призначенням суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин є реалізація його виключної компетенції при здійсненні правосуддя в цивільних справах;

5) не допускається делегування прав, обов'язків та функцій судів іншим групам суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, а також привласнення цих прав, обов'язків та функцій іншими суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин;

6) ЦПК України визначено, що в цивільних процесуальних правовідносинах від імені суду виступає суддя, який одноособово розглядає цивільну справу або в складі колегії суддів.

36. Особливості цивільної процесуальної правоздатності суб'єктів, які беруть участь у справі, та суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи:

1) її виникнення пов'язується з моментом народження (виникнення, утворення, заснування тощо), а втрата – зі смертю (ліквідацією, реорганізацією тощо), втім, в окремих випадках набуття правоздатності є наслідком вступу особи у відповідні правовідносини;

2) правоздатність таких осіб визначається їх матеріально-правовою та (або) процесуальною заінтересованістю в результатах справи;

3) цивільна процесуальна правоздатність виникає одночасно з правоздатністю в матеріальному праві або ж для окремих суб'єктів пов'язується з виникненням загальної правоздатності.

37. Особливості цивільної процесуальної дієздатності суб'єктів, які беруть участь у справі, та суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи:

1) цивільна процесуальна дієздатність залежить від різноманітних чинників, таких як вік, стан здоров'я тощо;

2) повна цивільна процесуальна дієздатність може набуватись шляхом реєстрації шлюбу чи в разі прийняття судом рішення про надання повного обсягу цивільної дієздатності;

3) неповнолітні особи віком від чотирнадцяти років можуть самостійно приймати рішення щодо вступу в цивільні процесуальні правовідносини, а також самостійно здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді в справах, що виникають з відносин, в яких вони особисто беруть участь.

38. Особливості цивільної процесуальної деліктоздатності суб'єктів, які беруть участь у справі, та суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи:

1) до цивільної процесуальної відповідальності можуть бути притягнуті виключно учасники процесу;

2) деліктоздатність суб'єктів, які беруть участь у справі, та суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи, пов'язується з повною або частковою дієздатністю таких осіб;

3) реалізація цивільної процесуальної деліктоздатності відбувається за умови невиконання суб'єктами цивільного процесуального обов'язку або в разі зловживання суб'єктивними цивільними процесуальними правами.

39. Особливості цивільних процесуальних прав і обов'язків суб'єктів, які беруть участь у справі, та суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи:

1) права та обов'язки варто поділити на загальні та спеціальні;

2) загальні права та обов'язки учасників цивільних процесуальних правовідносин є характерними для усіх без виключення суб'єктів, які беруть участь у справі, та суб'єктів, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи;

3) спеціальні права та обов'язки учасників цивільних процесуальних правовідносин залежать від процесуального статусу суб'єкта в процесі.

40. Специфічні риси юрисдикції суду як елемента його правового статусу:

1) юрисдикція суду як учасника цивільних процесуальних правовідносин може бути предметною, інстанційною та територіальною;

2) юрисдикція означає, що в кожному окремому цивільному процесуальному правовідношенні може брати участь лише конкретний судовий орган, який відповідає спірним відносинам предметно, інстанційно та територіально, і ніякий інший.

41. Особливості компетенції як складової правового статусу суду:

1) компетенція кожного судового органу не є однорідною, втім, кожен з них здійснює повноваження щодо забезпечення правосуддя в цивільних справах;

2) найменший обсяг компетенції належить місцевим загальним судам, адже саме вони здійснюють правосуддя на найнижчому рівні юрисдикції;

3) на кожному наступному рівні судова інстанція наділяється повноваженнями щодо консультування судів нижчих інстанцій, а також сприяння покращенню ефективності їхньої діяльності;

4) компетенція Європейського Суду з прав людини суттєво відрізняється від компетенції державних судових органів, адже однією стороною в таких цивільних процесуальних правовідносинах є держава Україна;

5) держава Україна не може жодним чином впливати на розвиток цивільних процесуальних правовідносин, пов'язаних з розглядом справи Європейським Судом з прав людини, а рішення даного суду є обов'язковими для виконання нею.

42. Риси правового статусу суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин:

1) правовий статус суду складають два елементи – його юрисдикція та компетенція;

2) суд є обов'язковим учасником цивільних процесуальних правовідносин, без якого неможливе їх виникнення та функціонування;

3) відсутність у суду матеріально-правової зацікавленості, оскільки він не є суб'єктом спірних цивільних правовідносин;

4) безсторонність суду, яка проявляється у відсутності процесуальної зацікавленості в результатах справи;

5) наявність у суду процесуальної зацікавленості, яка проявляється в швидкому і правильному розгляді справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. By Ken Y-N (January 22, 2006 at 00:14). – Filed under Polls, Society. – Режим доступу : http://whatjapanthinks.com/2006/01/22/lay-judges-no-thanks/.

2. Civil Procedure / [edited by Jack H. Friedenthal, Mary Kay Kane, Arthur R. Miller]. – St. Paul : West publishing CO, 1985. – 675 p.

3. Civil Procedure in a nutshell / [edited by Mary Kay Kane]. – West publishing CO, 1991. – 405 p.

4. International Encyclopaedia of Laws / [general editor prof. Dr. R. Blanpain]. – The Hague : Kluwer Law International, 1995. – 1893 p.

5. Introduction to Greek Law / [edited by Konstantinos D. Kerameus, professor of law, Athens University, and Phaedon J. Kozyris, professor of law, Ohio State University]. – Deventer : Kluwer Law and Taxation Publishers, 1988. – 390 p.

6. The Modern English Legal System by S. H. Bailey and M. J. Gunn. – London : Sweet & Maxwell, 1996. – 1030 p.

7. Авраменко Л. В. Теорія держави та права : [навч. посіб.] / Л. В. Авраменко // Х. : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М. – 2004. – 288 с.

8. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – 361 с.

9. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М. : Бек, 1995. – 275 с.

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [гол. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко]. – К. : Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

11. Горшенев В. Н. Способы и организационные формы правового регулирования / В. Н. Горшенев. – М., 1972. – 153 с.

12. Грабченко А. І., Федорович В. О., Гаращенко Я. М. Методи наукових досліджень : навч. посіб. – Х. : НТУ «ХПІ», 2009. – 142 с.

13. Гражданский процесс : рекомендовано Госкомом РФ по высшему образованию в качестве учебника для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / [А. Т. Боннер, Р. Е. Гукасян, Н. И. Марышева и др.] ; под ред. М. С. Шакарян. – М. : Юрид. лит., 1993. – 559 с.

14. Гражданский процесс : учебник / В. В. Комаров, В. В. Баранковой, В. И. Тертышников и др.; под ред. В. В. Комарова. – Харьков : Одиссей, 2001. – 704 с.

15. Гражданский процесс : хрестоматия : учебное пособие / авт. – сост. В. В. Аргунов и др. ; под ред. проф. М. К. Треушникова ; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, Юридический факультет. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Городец, 2005. – 896 с.

16. Гурвич М. А. Гражданские процессуальные правоотношения и процессуальные действия / М. А. Гурвич // Труды Всесоюзного юридического заочного института. – Том 3 : Вопросы гражданского процессуального, гражданского и трудового права. – М. : ВЮЗИ, 1965. – С. 62–116.

17. Гурвич М. А. Основные черты гражданского процессуального правоотношения / М. А. Гурвич // Советское государство и право. – 1972. – № 2. – С. 29–36.

18. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. / Е. Ф. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.

19. Джалилов Д. Р. Гражданское процессуальное правоотношение и его субъекты / Д. Р. Джалилов. – Душанбе, 1962. – 72 с.

20. Джалилов Д. Р. Гражданское процессуальное правоотношение и его субъекты / Джабор Раджабович Джалилов ; Таджикский государственный университет им. В. И. Ленина, юридический факультет, кафедра права и процесса. – Душанбе : Тадж. гос. ун-т, 1962. – 41 с.

21. Елисейкин П. Ф. Гражданские процессуальные правоотношения : учебное пособие. – Ярославский гос. университет, 1975. – 93 с.

22. Єфімов О. М. Цивільні процесуальні правовідносини та передумови їх виникнення / О. М. Єфімов // Науковий вісник

Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2015. – Вип. 32(2). – С. 32–35.

23. Жеруолис И. А. Сущность советского гражданского процесса // Ученые записки высших учебных заведений Литовской ССР Вильнюс, 1969. – Серія : Право. – Т. 7. – Вып. 2. – 204 с.

24. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / за ред. В. В. Копєйчикова. – К. : Юрінком, 1997. – 320 с.

25. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. — Харків : Право, 2009. – 584 с.

26. Заморська Л. І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз / Л. І. Заморська // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2015. – Вип. 6. – С. 3–9.

27. Захарова О. С. Суб'єктний склад цивільних процесуальних правовідносин / О. С. Захарова // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Число 3. – С. 21–26.

28. Зейдер Н. Б. Гражданские процессуальные правоотношения / Н. Б. Зейдер. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1965. – 457 с.

29. Зейдер Н. Б. Гражданские процессуальные правоотношения / Николай Борисович Зейдер; Министерство высшего и среднего специального образования РСФСР, Саратовский юридический институт им. Д. И. Курского. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1965. – 74 с.

30. Иванов О. В. Гражданские процессуальные правоотношения // Вести Моск. ун-та. – Серия X, Право. – 1963. – № 2. – С. 26–34.

31. Иеринг Р. Дух римского права на различных ступенях его развития / Р. Иеринг ; пер. с 3-го исправл. нем. изд. – СПб. : Тип. В. Безобразова и Ко, 1875. – Ч. 1. – 321 с.

32. Иоффе О. С. Спорные вопросы учения о правоотношении // Очерки по гражданскому праву : сб. ст. / отв. ред. О. С. Иоффе. Л. : Изд-во ЛГУ, 1957. – С. 21–64.

33. Ільков В. В. Методи дослідження джерел права в адміністративному судочинстві / В. В. Ільков // Форум права. – 2017. – № 1. – С. 60–63.

34. Капустинський В. А. Вплив діяльності Європейського суду з прав людини на формування національних правозахисних систем і дотримання державами стандартів захисту прав людини : дис. … канд. юрид. наук / В. А. Капустинський; Ін-т законодавства ВР України. – К., 2006. – 263 с.

35. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права : [підручник] / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.

36. Кикоть Г. В. Юридичні факти в системі правовідносин : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Г. В. Кикоть ; ІДП НАН України. – К., 2006. – 198 с.

37. Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.

38. Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури. – 2007. – 352 с.

39. Кімчинська С. В. Суб'єктний склад механізму цивільного процесуального регулювання / Сабіна Василівна Кімчинська // Науковий вісник Чернівецького національного університету. Збірник наукових праць. Випуск 714 : Правознавство. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С. 78–82.

40. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР від 18.12.1984. – 1984. – № 51. – Стаття 1122.

41. Колісник О. В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин [текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Колісник ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 224 арк.

42. Комаров В. В. Суб'єкти цивільного процесуального права / В. В. Комаров. – Х. : Юрид. ин-т., 1990. – 52 с.

43. Комаров В. В. Радченко П. І. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти. – Київ : НМК з ВО. Мінвузи УРСР. 1991. – 104 с.

44. Комаров В. В. Метод правового регулирования гражданских процессуальных отношений : дис. … канд. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право» / В. В. Комаров. – Харьков, 1980.

45. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998 р. – № 13. – С. 270; від 23.08.2006 р. – № 32.

46. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туман та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Пр; 2013. – 824 с.

47. Кубрак П. М. Кримінальний процес України : заг. частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / П. М. Кубрак. – К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. – 244 с.

48. Куракін О. М. Аналіз функцій правового регулювання в аспекті його ефективності / О. М. Куракін // Науковий вісник «Держава та регіони». – 2016. – № 2. – С. 53–58.

49. Курило М. П. Щодо визначення об'єкта правовідносин у різних галузях процесуального права / М. П. Курило // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 266–271.

50. Курс цивільного процесу : підруч. / [В. В. Комаров [та ін.]; ред. В. В. Комаров. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.

51. Кучів О. М. Збірник витягів з рішень Європейського суду з прав людини, рекомендованих для вивчення при підготоці до письмового анонімного тестування у межах іспиту для кваліфікаційного оцінювання суддів на відповідність займаній посаді // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nsj.gov.ua/files/152965311715174939883бірник%20рішень%20ЄСПЛ_30.01.2018%20на%20сайт.pdf

52. Лазарев В. В. Теория государства и права : [учебник] / В. В. Лазарев, С. В. Липень / 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Спарк, 2004. – 528 с.

53. Липачова Л. М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського Суду з прав людини [текст] : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02 / Липачова Лілія Миколаївна ; Юридична академія Міністерства внутрішніх справ. – Д., 2002. – 196 арк.

54. Лукьянова Е. Г. Механизм процессуального регулирования и его элементы [текст] / Е. Г. Лукьянова. – М. : Норма, 2001. – 106 с.

55. Мазур О. С. Цивільне право України : навч. пос. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.

56. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права. Учебное пособие. – М. : Юристъ, 2004. – 512 с.

57. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Міжнародний документ від 16.12.1966 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

58. Модліцький О. Політико-юридичні проблеми визначення змісту та елементів цивільно-процесуальних відносин / О. Модліцький // Політичний менеджмент. – 2011. – № 2. – С. 69–76.

59. Мозолин В. П. О гражданско-процессуальном правоотношении [текст] / В. П. Мозолин // Сов. государство и право. – 1955. – № 6. – С. 52.

60. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.

61. Осокина Г. Л. Гражданский процесс. Общая часть. – М. : Юристъ, 2003. – 669 с.

62. Паскар А. Зміст цивільних процесуальних правовідносин / А. Паскар // Юридична Україна. – 2011. – № 10. – С. 72–76.

63. Паскар А. Л. Роль механізму цивільного процесуального регулювання у забезпеченні ефективності цивільного судочинства / А. Л. Паскар // Приватне та публічне право. – 2017. – № 2. – С. 37–40.

64. Паскар А. Л. Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз. : автореф. дис. … канд. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. Л. Паскар. – Київ, 2009. – 23 с.

65. Паскар А. Л. Місце цивільних процесуальних правовідносин у механізмі цивільного процесуального регулювання. // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 618. – Правознавство. – Чернівці: Рута, 2012 р. – С. 82–88.

66. Паскар А. Л. Об'єкт цивільних процесуальних відносин // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravnuk.info/urukrain/1189-ob-yekt-civilnix-procesualnix-vidnosin.html

67. Паскар А. Л. Система цивільних процесуальних правовідносин // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 578. – Чернівці: Рута, 2011 р. – С. 83-87.

68. Паскар А. Л. Цивільні процесуальні правовідносини : структурно-функціональний аналіз Автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. Л. Паскар ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 21 с.

69. Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2007. – 204 арк.

70. Підлубна О. В. Співвідношення норм цивільного процесуального права і цивільного процесуального правовідношення / О. В. Підлубна // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 2. – С. 237–240.

71. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23.02.2006 № 3477-15 // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.

72. Про забезпечення права на справедливий суд. Закон України від 12.02.2015 № 192-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 18. – № 19-20. – Ст. 132.

73. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції. Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України від 14.10.1997. – 1997 р. – № 40. – Стаття 263.

74. Проблемы науки гражданского процессуального права / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.] ; под ред. проф. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2002. – 440 с.

75. Проблемы теории государства и права : допущено Министерством высшего и среднего специального образования

СССР в качестве учебника для студентов вузов, обучающихся по специальности «Правоведение» / [С. С. Алексеев, И. Я. Дюрягин, В. Б. Исаков и др.] ; под ред. С. С. Алексеева. – М. : Юрид. лит., 1987. – 448 с. : ил. – Предм. указ. : С. 440–445.

76. Рябченко Ю. Ю. До питання про визначення поняття об'єкта цивільного процесуального правовідношення / Ю. Ю. Рябченко. // Правова просвіта. – 2018. – № 7. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravprs_2018_7_3

77. Саміло Г. О. Теорія держави і права : навчальний посібник. – Запоріжжя : Просвіта, 2010. – 348 с.

78. Сеник С. В. Цивільне процесуальне права : навч. посіб. / С. В. Сеник, Р. Я. Лемик. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 424 с.

79. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підруч.] / О. Ф. Скакун [пер. з рос.] . – Х. : Консум, 2008. – 656 с.

80. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда, А. А. Бурячок та ін. – Т. 10. – К. : Наукова думка, 1979. – 657 с.

81. Супрун Д. М. Організаційно-правові засади та юрисдикційні основи діяльності Європейського Суду з прав людини [текст] : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11 / Супрун Дмитро Миколайович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 219 арк.

82. Тарахонич Т. І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії / Т. І. Тарахонич // Держава і право : зб. наук. праць. Серія «Юридичні і політичні науки». – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – Вип. 50. – С. 11–17.

83. Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.; за заг. ред. д.ю.н. професора М. М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 890 с.

84. Теория государства и права : учебник / под ред. С. С. Алексеева. – М. : Норма, 2004. – 496 с.

85. Теория государства и права / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 672 с.

86. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2015. – 368 с.

87. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с.

88. Тертишніков В. І. Цивільний процес України (лекції) : навч. посіб. / В. І. Тертишніков. – Харків : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. – 256 с.

89. Тичинська Л. А. Правові засади цивільного процесуального права: співвідношення з іншими галузями права в умовах розбудови правової держави / Л. А. Тичинська // Європейські перспективи. – 2014. – № 4. – С. 121–123.

90. Ткаченко Ю. Г. Методологические вопросы теории правоотношений / Ю. Г. Ткаченко. – М. : Юридическая литература, 1980. – 176 с.

91. Фурса С. Я. (ред.). Цивільний процес України: академічний курс : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К. : Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2009. – 848 с.

92. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учеб. пособие [для высш. учеб. завед.] / В. Н. Хропанюк ; под ред. проф. В. Г. Стрекозова. – М. : Дабахов, Ткачев, Димов, 1995. – 377 с.

93. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – Т. 1. – 656 с.

94. Цивільне процесуальне право України : підручник для юрид. вузів і фак. / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, П. І. Радченко та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. – Харків : Основа, 1992. – 416 с.

95. Цивільний процес (загальна частина) : навч. посібник. – 2-е вид., доп. і перероб. / кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., доц. А. В. Коваленко. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 192 с.

96. Цивільний процес України: академічний курс : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [за ред. С. Я. Фурси]. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009. – 848 с.

97. Цивільний процес України : підруч. / [В. О. Кучер [та ін.]; ред. В. О. Кучер. – Львів : ЛьвДУВС, 2016. – 768 с.

98. Цивільний процес України : підручник / за ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, Н. Ю. Голубєвої. – К. : Істина. – 2011. – 536 с.

99. Цивільний процес України : підручник / за ред Ю. С. Червоного. – К. : Істина, 2007. – 392 с.

100. Цивільний процес: інтерактивний курс / А. Філіп'єв, В. Самолюк, Д. Зінчук, І. Воляник, О. Фурманчук, Ю. Березюк. – Вид. Національного університету «Острозька академія», 2007. – 615 с.

101. Цивільний процес : навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / за ред. Ю. В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2006. – 293 с.

102. Цивільний процес : навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / За ред. Ю. В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2005. – 172 с.

103. Чернадчук В. Д., Сухонос В. В., Нагребельний В. П. та ін. Господарське процесуальне право : підручник / В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос (ст.), В. П. Нагребельний, Д. М. Лук'янець; за заг. ред. к.ю.н. В. Д. Чернадчука. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.

104. Агафонова Н. Питання методології дослідження феномену конституційної реформи / Н. Агафонова // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2016. – № 2. – С. 29–34.

105. Адміністративне процесуальне право : навч. посіб. / кол. авт. ; за заг. ред. Т. П. Мінки. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. – 320 с.

106. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юридическая литература, 1981. – Т. 2. – 360 с.

107. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования / Алексеев С. С. – М.: Статут, 1999. – 712 с.

108. Атаманчук І. В. Генеза процесуального права України: тенденції, перспективи розвитку : автореферат дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / І. В. Атаманчук ; наук. кер. Р. А. Калюжний ; М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2014. – 21 с.

109. Асламов В. Упорядочить процесс отвода судей / В. Асламов // Рос. юстиция. – 1994. – № 4. – С. 55.

110. Безлюдько І. О. Цивільне процесуальне право : навчальний посібник / І. О. Безлюдько, С. С. Бичкова, В. І. Бобрик [та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. – К. : Атіка, 2006. – 384 с.

111. Бигун В. А. Конституционный принцип участия представителей общественных организаций и трудовых коллективов в гражданском судопроизводстве : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / В. А. Бигун. – Харьков, 1988. –17 с.

112. Бігун В. Підвищувати ефективність участі громадськості у цивільних справах / В. Бігун, В. Борисенко // Рад. право. – 1986. – № 1. – С. 73–76.

113. Білицький Р. Відвід суду: дієвий засіб чи процесуальна безпорадність? / Р. Білицький // Юрид. газ. – 2004. – № 16 (31 серп.). – С. 4.

114. Білоусов Ю. В. Визначення підвідомчості (цивільної юрисдикції) у новому ЦПК України / Ю. В. Білоусов // Приватне право і підприємництво. – К. : НДІ приватного права і підприємництва, 2005. – Вип. 4. – С. 52–56.

115. Білоусов Ю. В. Великий судовий кодекс України як спроба кодифікації процесуального законодавства / Ю. В. Білоусов, С. Г. Волкотруб // Вісник Хмельницького ін-ту регіонального управління та права. – 2003. – № 2 (6). – С. 171–174.

116. Бобко В. Г. Судочинство у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. Г. Бобко. – К., 2006. – 20 с.

117. Бозров В. «Удар милосердия» по институту народных заседателей / В. Бозров // Рос. юстиция. – 2002. – № 9. – С. 46–47.

118. Большая судебная реформа по новым правилам. Проект Кодекса судебной власти // Закон и бизнес. – 2004. – № 47 (20–26 нояб.). – С. 1, 9.

119. Боляк В. Что порождает пассивность народных заседателей? / В. Боляк // Сов. юстиция. – 1988. – № 23. – С. 22–24.

120. Боннер А. Т. К вопросу о принципах гражданского процессуального права / А. Т. Боннер // Вопросы науки советского гражданского процессуального права : тр. Всесоюз. юрид. заоч. ин-та. – М. : ВЮЗИ, 1975. – Т. 38. – С. 35–71.

121. Боннер А. Т. Принцип законности в советском гражданском процессе / А. Т. Боннер. – М. : ВЮЗИ, 1989. – 196 с.

122. Боннер А. Т. Принципы гражданского процессуального права (проблемы и перспективы) / А. Т. Боннер // Проблемы защиты прав и законных интересов граждан и организаций : материалы Междунар. науч.-практ. конф., 23–26 мая 2002 г., Краснодар-Сочи. – Краснодар : Кубанск. гос. ун-т, 2002. – С. 13–23.

123. Боннер А. Т. Соотношение инициативы и активности сторон и суда в гражданском судопроизводстве / А. Т. Боннер // Сов. государство и право. – 1983. – № 8. – С. 12–18.

124. Бородін М. М. Про актуальні проблеми правосуддя на сучасному етапі правової реформи / М. М. Бородін // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна, 26 трав. 2007 р. / за ред. В. А. Кройтора, Р. Б. Шишки, Є. О. Мічуріна. – Х. : ХНУВС, 2007. – С. 42–46.

125. Бринцев В. Активізація роботи народних засідателів у відправленні правосуддя в умовах демократизму і гласності / В. Бринцев // Рад. право. – 1988. – № 8. – С. 51–54.

126. Бринцев В. Д. Одноособовий суддя у правовій державі, його статус та функції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальний процес» / В. Д. Бринцев. – Х., 1995. – 20 с.

127. Бринцев В. Нормативне і організаційне забезпечення участі представників народу у здійсненні правосуддя / В. Бринцев // Право України. – 2004. – № 5. – С. 28–32.

128. Бурбика М. М. Судові та правоохоронні органи (у схемах і таблицях) : навч. посіб. / М. М. Бурбика, М. С. Уткіна. – Суми : Сумський державний університет, 2016. – 123 с.

129. Ванеева Л. А. Гражданские процессуальные правоотношения. Учебное пособие. – Владивосток : Б.и., 1974. – 40 с.

130. Васильєв С. В. Загальноправові та спеціальні методи дослідження джерел цивільного процесуального права / С. В. Васильєв // Університетські наукові записки. – 2013. – № 3. – С. 123–128.

131. Васильєв С. В. Судове провадження і доктрина належного судочинства / С. В. Васильєв // Теоретичні та практичні проблеми реалізації Конституції України : тези доп. та наук. повідомл. наук.-практ. конф., 29–30 черв. 2006 р. – Х. : НЮАУ, 2006. – С. 221–225.

132. Васильєв С. В. Цивільний процес України [текст] : навчальний посібник / С. В. Васильєв – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 344 с.

133. Васильчук В. А. К вопросу об определении категории «справедливость» в современном украинском законодательстве / В. А. Васильчук // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы Междунар. кругл. стола, 21–23 сент. 2006 г., Черновцы / под ред. д-ра юрид. наук, проф., заслуж. деятеля науки РФ В. М. Баранова, д-ра юрид. наук, проф., заслуж. юриста Украины П. С. Пацуркивского, канд. юрид. наук Г. О. Матюшкина. – Н. Новгород : Нижегородский исследоват. науч.-приклад. центр «Юридическая техника», 2007. – С. 566–575.

134. Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса. Том 1, Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия / Е. В. Васьковский. – М. : Издание Бр. Башмаковых, 1913. – 691 с.

135. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса / Е. В. Васьковский ; под ред. и с предислов. В. А. Томсинова. – М. : Изд-во «Зерцало», 2003. – 464 с.

136. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

137. Вершинин А. П. Содержание гражданских процессуальных правовых отношений : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / А. П. Вершинин. – Л., 1986. – 17 с.

138. Вершинина Г. И. Процессуальные особенности судопроизводства по делам об усыновлении : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Г. И. Вершинина. – Саратов, 2007. – 22 с.

139. Відбір суддів в Україні не витримує жодної критики // Голос України. – 2007. – № 232. – 12 груд.

140. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. – К.: МАУП, 2003. – 240 с.

141. Воронов А. Достоинства и недостатки нового Гражданского процессуального кодекса / А. Воронов // Отечественные записки. Правосудие в России. – 2003. – № 2. – С. 256–269.

142. Вулицька І. Відвід судді не затягне справи / І. Вулицька // Юрид. газ. – 2003. – № 1 (18 лип.). – С. 11.

143. Гаврилов Э. Замена судьи в гражданском и арбитражном процессе / Э. Гаврилов // Рос. юстиция. – 2001. – № 7. – С. 24–25.

144. Гарапон А. Хранитель обещаний: суд и демократия / Антуан Гарапон. – М. : «NOTA BENE» Медиа Трейд Компания, 2004. – 328 с.

145. Гарієвська М. Б. Роль суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин в Україні та Англії [текст] / М. Б. Гарієвська // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 11, 2012 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. – К. : Науково-дослідний інститут приватного права і

підприємництва Національної Академії правових наук України, 2012. – С. 195–198.

146. Гордєєв В. В. Правова природа юридичного факту / В. В. Гордєєв // Держава і право. – 2011. – Вип. 51. – С. 732–737.

147. Сухонос В. В. Теорія держави і праван : навч. посіб. / Сухонос В. В. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 536 с.

148. Шершеневич Г. Ф. История философии права. – Москва, университетская типография, 1906 г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – www.bookshunt.ru/b403923_istoriya_fil

149. Рябоволик Т. Генезис трансформації змісту категорії зайнятості в умовах розвитку сучасних ринкових відносин / Т. Рябоволик // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – К., 2010. – Вип. 17.

150. Рассоха І. М. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» для студентів 5 курсу денної форми навчання освітнього-кваліфікаційного рівня «магістр» спеціальностей 8.050106, 8.03050901 «Облік і аудит», 8.050201 «Менеджмент організацій», 8.03060101

151. Риндюк В. І. Законодавство України як нормативна основа правової системи: техніко-юридичний аспект / В. І. Риндюк / Сучасні проблеми правової системи України : зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф., 28 лист. 2013 р. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, НАН України, Київ. ун-т права ; [редкол.: Ю. С. Шемшученко, Ю. Л. Бошицький, О. В. Чернецька та ін.]. – Київ : Кондор-Видавництво, 2013. – С. 19–24.

152. Новая философская энциклопедия: в 4-х т. / руков. проекта: В. С. Степин, Г. Ю. Семигин. – М. : Мысль, 2010. Т. 2. – 634 с.

153. Шигаль Д. А. Основні елементи теорії історико-правового порівняльного методу / Д. А. Шигаль // Правова доктрина – основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листоп. 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. – Харків, 2013. – С. 179–183.

154. Гетманцев О. В. Вплив реформи приватного права на процесуальне становище суду в позовному провадженні /

О. В. Гетманцев // Методологія приватного права : матеріали наук.-практ. конф., 30 трав. 2003 р. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 190–194.

155. Гетманцев О. В. Формування та розвиток цивільного процесуального законодавства в Україні: питання історичної періодизації. [О. В. Гетманцев] // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 644. : Правознавство. – Чернівці : Чернівецький національний ун-т, 2013. – С. 82–87.

156. Головатий С. П. Нові можливості щодо захисту прав людини в Україні // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 1999. – № 1. – С. 11.

157. Головко В. В. Понятие и назначение юрисдикции по российскому праву / В. В. Головко // Государство и право. – 2007. – № 3. – С. 20–25.

158. Голоденко І. О. Щодо доцільності введення інституту присяжних у цивільному судочинстві України / І. О. Голоденко // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права НАН України, 2006. – Вип. 31. – С. 294–297.

159. Голубєва Н. Ю. Співвідношення зобов'язальних та речових правовідносин / Н. Ю. Голубєва // Часопис цивілістики. – 2015. – Вип. 19. – С. 13-17.

160. Гончарук С. Т. Адміністративне право України : навч. посіб / С. Т. Гончарук. – К. : Генеза, 2000. – 240 с.

161. Городовенко В. В. Проблеми незалежності судової влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / В. В. Городовенко. – Х., 2006. – 21 с.

162. Городовенко В. В. Спеціалізація суддів як гарантія забезпечення належної якості ефективності правосуддя / В. В. Городовенко // Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 1 (89). – С. 12–15.

163. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06 листоп. 1991 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

164. Гражданский процесс : [учебник для вузов] ; под ред. проф. М. К. Треушникова. – [2-е изд. испр. и доп.] – М. : Изд-во «Спарк», Юрид. бюро «Городец», 1998. – 544 с.

165. Гражданский процесс : [хрестоматия : учеб. пособие] ; под ред. проф. М. К. Треушникова. – [2-е изд. испр. и доп.] – М. : ОАО «Издательский Дом «Городец», 2005. – 896 с.

166. Гражданский процесс зарубежных стран : [учеб. пособие] ; под ред. д-ра юрид. наук А. Г. Давтян. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 480 с.

167. Грошевой Ю. М. Моральность правосудия / Ю. М. Грошевой // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, 30–31 берез. 2005 р., Харків / [редкол.: В. В. Сташис (голова) та ін.]. – Х. ; К. : ЦНТ «Гопак», 2006. – С. 11–20.

168. Гурвич М. А. Основные черты гражданского процессуального правоотношения / М. А. Гурвич // Сов. государство и право. – 1972. – № 2. – С. 29–36.

169. Гурвич М. А. Структура и движение гражданского процессуального правоотношения (в плане курса советского гражданского процессуального права) / М. А. Гурвич // Вопросы науки советского гражданского процессуального права : тр. Всесоюз. юрид. заоч. ин-та. – М. : ВЮЗИ, 1975. – Т. 38. – С. 3–34.

170. Гусаров К. В. Гражданская процессуальная правосубъектность суда апелляционной инстанции и его предметные полномочия / К. В. Гусаров // Право і безпека. – 2004. – № 1. – С. 80–83.

171. Гусаров К. В. Дискуссионные вопросы юрисдикции органов судебной власти / К. В. Гусаров // Вісн. Луган. акад. внутр. справ. – 2004. –Вип. 2. – С. 197–202.

172. Гусаров К. В. Конституційні аспекти правосуб'єктності органів судової влади у цивільних справах / К В. Гусаров // Проблеми законності : Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1998. – Вип. 35. – С. 112–116.

173. Гусаров К. В. Проблеми цивільної процесуальної правосуб'єктності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид.

наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / К. В. Гусаров. – Х., 2000. – 19 с.

174. Гусаров К. В. Проблеми цивільної процесуальної правосуб'єктності : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Гусаров Костянтин Володимирович. – Х., 2000. – 201 с.

175. Гусаров К. В. Цивільна процесуальна правосуб'єктність як наукова проблема / К. В. Гусаров // Проблеми законності : Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. – Вип. 55. – С. 53–60.

176. Гусаров К. Функціональні повноваження суду в стадії розгляду цивільних справ та проблема заочного рішення / К. Гусаров // Укр. право. – 2004. – № 1. – С. 136–142.

177. Дежнёв А. Отношения свойства в уголовно-процессуальном институте отводов / А. Дежнёв // Уголов. право. – 2005. – № 2. – С. 81–83.

178. Диба І. Відвід судді в адміністративному процесі / І. Диба // Юрид. вісн. України. – № 51 (23–29 груд.). – 2006. – С. 8.

179. Егоров В. Судьи должны избираться народом / В. Егоров // Рос. юстиция. – 2004. – № 4. – С. 11.

180. Елисеев Н Г. Гражданское процессуальное право зарубежных стран : [учебник]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. / Н. Г. Елисеев. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 624 с.

181. Заровнева Г. Правовой статус народных заседателей / Г. Заровнева // Сов. юстиция. – 1989. – № 12. – С. 14–15.

182. Захаров В. Участие представителей трудовых коллективов в гражданском процессе / В. Захаров // Сов. юстиция. – 1983. – № 21. – С. 18–19.

183. Захарова О. Народні засідателі повертаються? / О. Захарова // Юрид. вісн. України. – 2005. – № 31 (6–12 серп.). – С. 7.

184. Зейдер Н. Б. Гражданские процессуальные правоотношения / Н. Б. Зейдер. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1965. – 74 с.

185. Иванов Е. И. Логика: Учебник. – М. : Издательство БЕК, 1998. – 309 с.

186. Іваницький С. О. Інститут народних засідателів за новим ЦПК України / С. О. Іваницький // Актуальні проблеми сучасної

науки та правоохоронної діяльності : матеріали XI наук.-практ. конф. курсантів та слухачів, 29 трав. 2004 р. – Х. : Вид-во НУВС, 2004. – С. 53–54.

187. Іваницький С. О. Формування складу народних засідателів у судочинстві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / С. О. Іваницький. – Х., 2006. – 18 с.

188. Калініченко Л. М. Розпорядчі дії суду в цивільному процесі / Л. М. Калініченко // Сучасні проблеми юридичної науки та практики : тези доп. та наук. повідомл. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів / за ред. проф. М. І. Панова. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2007. – С. 154–156.

189. Калмацкий В. С. Суд второй инстанции как субъект советского гражданского процессуального права : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / В. С. Калмацкий. – Свердловск, 1978. – 19 с.

190. Кант И. Немецкая классическая философия / И. Кант, Г. В. Ф. Гегель, Ф. В. И. Шеллинг. Т. 1.– М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Х. : Изд-во Фолио, 2000. – 784 с.

191. Ківалов С. Судова реформа в Україні: проблеми юридичної регламентації / С. Ківалов // Голос України. – 2007. – № 43 (4043). – 13 берез.

192. Кирилюк Д. Вопросы национальных особенностей отвода судей на Украине. Правовой анализ норм, регламентирующих институт отвода судей / Д. Кирилюк // Юрид. практика. – № 40 (406). – 2005. – С. 14–15.

193. Кириченко Д. В. Деякі аспекти права на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві / Д. В. Кириченко // Сучасні проблеми юридичної науки та практики : тези доп. та наук. повідомл. всеукраїн. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів / за ред. проф. М. І. Панова. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2007. – С. 149–152.

194. Кичатов Д. Ф. Привлечение общественности к рассмотрению гражданских дел : [науч. изд.] / Д. Ф. Кичатов. – М. : Юрид. лит., 1964. – 80 с.

195. Кичатов Д. Участие общественности в рассмотрении и предупреждении гражданских споров / Д. Кичатов // Сов. юстиция. – 1970. – № 20. – С. 23.

196. Кобяков В. Нужны ли правосудию представители общественности? / В. Кобяков, В. Борзов // Сов. юстиция. – 1993. – № 18. – С. 4.

197. Коваленко Г. З нагоди першого випуску Школи громадських представників у судах України / Г. Коваленко // Право України. – 2001. –№ 10. – С. 115.

198. Коваленко Л. Правосуддя для всіх, або дещо про суд присяжних / Л. Коваленко, О. Майстренко // Юрид. журнал. – 2004. – № 5 (23). – С. 79–81.

199. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 лип. 2005 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 35–36. – Ст. 446.

200. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 грудня 1971 року №322-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 1971. – № 50. – Ст. 375.

201. Кодекс цивільного захисту України: Закон, Кодекс від 02.10.2012 № 5403-VI // Відомості Верховної Ради України від 30.08.2013. 2013. № 34–35. С. 1802. Ст. 458.

202. Кодекси нарощують м'язи // Україна молода : щоден. інформ.-політ. газ. – 2003. – № 201. – 30 жовт.

203. Козлов А. Основания отвода судей / А. Козлов // Сов. юстиция. – 1971. – № 13. – С. 14–15.

204. Козлов А. С. Понятие и признаки судебных доказательств в советском гражданском процессе : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / А. С. Козлов. – М., 1978. – 19 с.

205. Козлов А. Ф. Суд первой инстанции как субъект советского гражданского процессуального права / А. Ф. Козлов. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1983. – 165 с.

206. Колісник О. В. Незмінність складу суду при розгляді конкретної цивільної справи / О. В. Колісник // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку : зб. тез наук. доп. за матеріалами ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф., 23–24 берез. 2007 р., Луцьк. – Луцьк, 2007. – С. 168–169.

207. Колісник О. В. Особливості відводу суддів за новим ЦПК України / О. В. Колісник // Актуальні проблеми сучасної науки у дослідженнях молодих учених. – Сімф. : Вид-во «Таврія», 2006. – С. 292–297.

208. Колісник О. В. Особливості складу суду при розгляді справ у порядку цивільного судочинства / О. В. Колісник // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. праць. – Х. : Право, 2007. – Вип. 13. – С. 160–168.

209. Колісник О. В. Політичні уподобання судді як громадянина та проблеми забезпечення неупередженого судочинства в цивільних справах / О. В. Колісник // Політична культура суспільства: джерела, впливи, стереотипи : зб. статей і тез за матеріалами Всеукр. наук.-теор. конф. – ХХ Харківські політологічні читання. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, НДІ держ. буд-ва та місц. самовряд. АПрН України, 2008. – С. 172–174.

210. Колісник О. В. Участь народних засідателів у цивільному процесі / О. В. Колісник // Проблеми законності : Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. – Вип. 85. – С. 36–42.

211. Комаров В. В. Конституційні підстави цивільного судочинства / В. В. Комаров // Теоретичні та практичні проблеми реалізації Конституції України : тези доп. та наук. повідомл. учасників всеукраїн. наук.-практ. конф., 29–30 черв. 2006 р. / за заг. ред. Ю. М. Грошевого, М. І. Панова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2006. – С. 191–196.

212. Комаров В. В. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти / В. В. Комаров, П. І. Радченко. – К. : НМК ВО, 1991. – 103 с.

213. Комаров В. В. Общественное мнение в советском гражданском судопроизводстве / В. В. Комаров, П. И. Радченко, В. А. Бигун // Актуальные проблемы юридической науки на этапе

развитого социализма : краткие тез. докл. и науч. сообщ. респ. науч. конф., 16–18 окт. 1985 г. – Х. : Юрид. ин-т, 1985. – С. 216–218.

214. Комзюк А. Т. Адміністративний процес України : [навч. посіб.] / А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко, Р. С. Мельник. – К. : Прецедент, 2007. – 531 с.

215. Конвенція про захист прав людини та основних свобод від 4 листоп. 1950 р. // Міжнародне право в документах / за заг. ред. д.ю.н., проф. М. В. Буроменського. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутрішніх справ, 2003. – С. 221–234.

216. Кондратьєва Л. А. Взаємодія норм цивільного процесуального та сімейного права в процесі реалізації неповнолітніми права на судовий захист / Л. А. Кондратьєва // Методологія приватного права : матеріали наук.-практ. конф., 30 трав. 2003 р. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 269–273.

217. Конституція (Основний Закон) УРСР, прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради УРСР 20 квіт. 1978 р. – К. : Політвидав України, 1979. – 44 с.

218. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

219. Конституція України : [наук.-практ. коментар] / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. ; редкол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. – Х. : Вид-во «Право»; К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 808 с.

220. Конституционное право государств Европы : [учеб. пособие для студентов юрид. вузов и фак.] ; отв. ред. Д. А. Ковачев. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 320 с.

221. Корнева З. Специализация судей при рассмотрении гражданских дел / З. Корнева // Сов. юстиция. – 1980. – № 5. – С. 10–11.

222. Корнева Н. Р. Единоличный порядок рассмотрения гражданских дел по законодательству капиталистических стран / Н. Р. Корнева // Вестн. Московского ун-та. Серія 11. Право. – 1990. – № 2. – С. 64–70.

223. Корнева Н. Р. Модель законодательного акта о порядке рассмотрения народным судьёй единолично различных катего-

рий гражданских дел / Н. Р. Корнева // Вест. Московского ун-та. Сер. 11. Право. – 1991. – № 3. – С. 67–71.

224. Корнева Н. Р. Теоретические проблемы единоличного порядка защиты гражданских прав в суде : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / Н. Р. Корнева. – М., 1990. – 24 с.

225. Коссак С. Компетенція суду щодо розгляду цивільних справ / С. Коссак // Юрид. радник. – 2006. – № 3. – С. 6–8.

226. Коссак С. Окремі питання цивільної юрисдикції / С. Коссак // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юридична. – Л. : ЛДУ, 2006. – Вип. 43. – С. 192–195.

227. Кострова Н. М. Выбор надлежащего суда по правилам родовой подсудности / Н. М. Кострова // Рос. юстиция. – 2007. – № 4. – С. 55–58.

228. Котенко С. О. Відвід судді у цивільному судочинстві / С. О. Котенко // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна, 26 трав. 2007 р. / за ред. В. А. Кройтора, Р. Б. Шишки, Є. О. Мічуріна. – Х. : ХНУВС, 2007. – С. 220–221.

229. Кравчук В. Тактика цивільного процесу: робота з судом / В. Кравчук // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 10. – С. 49–53.

230. Кройтор В. А. Стандарти Європейського Союзу в сфері цивільного судочинства і проблеми доступу до правосуддя / В. А. Кройтор, Т. В. Степаненко // Харк. екон.-прав. ун-т. Наук. записки. Право, економіка, гуманітаристика : зб. наук. статей. – Х. : ХЕПУ, 2005. – № 1 (2). – С. 64–76.

231. Кройтор В. А. Проблеми доступності цивільного судочинства в Україні у зв'язку з реальним закріпленням принципу змагальності / В. А. Кройтор // Право і безпека. – 2004. – № 3/1. – С. 98–101.

232. Курченко В. Отказ от института народных заседателей оправдан / В. Курченко // Рос. юстиция. – 2004. – № 1. – С. 18–19.

233. Куц В. М., Филин Д. В. Личность судьи и её роль в формировании и функционировании судебной власти / В. М. Куц, Д. В. Филин // Проблемы совершенствования законодательства Украины и практики его применения. – Х. : Укр. юрид. акад., 1991. – С. 83–85.

234. Куцин М. М. Суд присяжних: законодавче закріплення і проблеми впровадження у кримінальне судочинство України / М. М. Куцин // Адвокат. – 2006. – № 2. – С. 19–25.

235. Лисак В. Чи «народні» у нас народні засідателі? / В. Лисак // Юрид. журн. – 2006. – № 3. – С. 125.

236. Лукашина В. В России исчезли народные заседатели [Электронный ресурс] / В. Лукашина // Газета.Ру. – Дайджест публикаций центральной прессы. – 2003. – № 19 (557). – 3 февр. – Режим доступа: http://www.hro.org/editions/press/0203/03/03020306.htm

237. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права / Е. Г. Лукьянова. – М. : Изд-во НОРМА, 2003. – 240 с.

238. Луспеник Д. Процедура кассации нуждается в упрощении, а не в расширении / Д. Луспеник // Юрид. практика. – 2007. – № 38 (18 сент.). – С. 11–12.

239. Луспеник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції / Д. Д. Луспеник. – Х. : Харків юрид., 2006. – 480 с.

240. Луспеник Д. Роль суду в цивільному диспозитивному процесі / Д. Луспеник // Юрид. журн. – 2004. – № 6. – С. 107–115.

241. Луспеник Д. Д. Роль суду в цивільному змагальному процесі / Д. Д. Луспеник // Юрид. журн. – 2004. – № 5. – С. 116–120.

242. Луспеник Д. Д. Якого суддю можна назвати справедливим / Д. Д. Луспеник // Закон і бізнес. – 2004.– № 14 (3 квіт.). – С. 8.

243. Маляренко В. Авторитет держави – у повазі до суду / В. Маляренко // Голос України. – 2005. – № 234. – 9 груд.

244. Маляренко В. Т. До питання про участь представників народу в здійсненні кримінального правосуддя / В. Т. Маляренко // Вісн. Верхов. Суду України. – 1999. – № 6. – С. 38–47.

245. Мамницкий В. Ю. Участие сторон в производстве по делу в суде первой инстанции как элемент содержания принципа состязательности в гражданском судопроизводстве /

В. Ю. Мамницкий // Проблеми законності : Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Таційй. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1998. – Вип. 33. – С. 112–117.

246. Марочкін І. Є. Проблеми доступності судової влади: соціально-правовий аналіз / І. Є. Марочкін, О. М. Овчаренко // Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 1 (77). – С. 30–35.

247. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. // Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: позиція держави та погляд громадянського суспільства : зб. документів / упорядн. О. М. Руднєва, Г. О. Христова ; наук. ред. О. М. Руднєва. – К. : Істина, 2007. – С. 207–228.

248. Міненкова Н. О. Позбавлення батьківських прав як спосіб захисту прав та інтересів дитини (дослідження судової практики) / Н. О. Міненкова // Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 9 (85). – С. 42–44.

249. Мироненко Е. Дефект системы / Е. Мироненко // Зеркало недели.– 2006. – № 4. – 4 февр.

250. Михеєнко М. М. Порівняльне судове право : [підручник] / М. М. Михеєнко, В. В. Молдован, Л. К. Радзієвська. – К. : Либідь, 1993. – 328 с.

251. Мокін Б. І. Методологія та організація наукових досліджень : навчальний посібник / Б. І. Мокін, О. Б. Мокін. – Вінниця : ВНТУ, 2014. – 180 с.

252. Москаленко С. Доцільність та перспективи створення в Україні суду присяжних / С. Москаленко // Юрид. журн. – 2007. – № 7–8. – С. 180–183.

253. Муравьёва А. С. Участие общественности в рассмотрении судами гражданских дел : [научное издание] / А. С. Муравьёва, Ф. Ф. Никитинский, Н. А. Чечина. – М. : Госюриздат, 1963. – 55 с.

254. Мухунов П. Правовое положение народных заседателей / П. Мухунов // Соц. законность. – 1991. – № 7. – С. 56–58.

255. Нечипорук С. Принцип участі громадян у здійсненні правосуддя та поєднання колегіального й індивідуального порядку розгляду справ / С. Нечипорук // Право України. – 2003. – № 11. – С. 82–85.

256. Оніщук М. Удосконалення правосуддя: засади реформування / М. Оніщук // Голос України. – 2007. – № 63 (4063). – 11 квіт.

257. Онопенко В. Справедливість у державі може забезпечити лише справедливий суд : [виступ Голови Верховного Суду України на засіданні Верховної Ради України 23 лют. 2007 р. з інформацією про основні тенденції у здійсненні правосуддя, причини кризових явищ у вітчизняному судочинстві та засади реформування судової системи України] / В. Онопенко // Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 3 (79). – С. 2–5.

258. Оришич Е. Г. К вопросу о сущности судебного руководства в гражданском процессе: проблемы теоретического осмысления [Электронный ресурс] / Е. Г. Оришич // Электронный научный журнал. Юридические науки. – 2006. – № 21 (05). – Режим доступа: http://www.ej.kubagro.ru/2006/05/pdf/39.pdf

259. Оришич Е. Г. К вопросу о судейском руководстве в гражданском судопроизводстве / Е. Г. Оришич // Вестн. Саратовск. гос. акад. права.– Саратов : Изд-во СГАП, 2004. – № 4. – Ч. 2. – С. 133–135.

260. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права: [навч. посіб.] ; за заг. ред. Р. О. Куйбіди, В. І. Шишкіна. – К. : Старий світ, 2006. – 576 с.

261. Паскар А. Л. Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин: поняття та види / А. Л. Паскар // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. Правознав. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 282. – С. 54–58.

262. Паскар А. Л. Суд як обов'язковий суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин / А. Л. Паскар // Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні : зб. матеріалів Всеукраїн. міжвузів. наук. конф. молодих вчених та аспірантів, 28 квіт. 2006 р., Івано-Франківськ. – Івано-Франківськ : Юрид. ін-т Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2006. – С. 380–384.

263. Пащенко О. Проблемні питання застосування відводів у цивільному, господарському та адміністративному процесі / О. Пащенко // Юрид. радник. – 2006. – № 5. – С. 28–31.

264. Первомайський О. О. Щодо поняття суб'єкта публічного права як учасника цивільних відносин / О. О. Первомайський // Приватне право і підприємництво. – 2016. – Вип. 15. – С. 65–69.

265. Перро Р. Единоличный судья во Франции / Роже Перро // Проблемы сравнительного правоведения. – М. : Ин-т гос-ва и права АН СССР, 1978. – С. 45–60.

266. Погребняк С. П. Справедливість у судовій діяльності / С. П. Погребняк // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. праць. – Х. : Право, 2007. – Вип. 13. – С. 47–60.

267. Поляков А. В. Введение в обшую теорию права и государства : курс лекций [Электронный ресурс] / А. В. Поляков // Портал «Юридический виртуальный клуб». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www/ex-jure.ru/law/newsphp?newsid=101/

268. Понеделков М. И. Участие народных заседателей в рассмотрении уголовных дел и предупреждении преступлений : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовный процесс» / М. И. Понеделков. – М., 1972. – 18 с.

269. Притика Д. Повага до суду – перший крок до правової держави / Д. Притика // Голос України. – № 234 (3734). – 2005. – 9 груд.

270. Приходько И. А. Проблемы оптимизации формирования состава суда и позиционирования сторон в проекте АПК в свете доступности правосудия / И. А. Приходько // Проблемы защиты прав и законных интересов граждан и организаций : материалы Междунар. науч.-практ. конф., 23-26 мая 2002 г., Краснодар-Сочи. – Краснодар : Кубанск. гос. ун-т, 2002. – С. 296–305.

271. Проблемы науки гражданского процессуального права / [В. В. Комаров, В. А. Бигун, В. В. Баранкова] ; под ред. проф. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2002. – 440 с.

272. Процевский А. И. Метод правового регулирования трудовых отношений. – М.: Юрид. лит., 1972. – 286 с.

273. Радченко П. І. Юрисдикція суду в проекті нового ЦПК / П. І. Радченко // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. праць. – Х. : Право, 2003. – Вип. 6. – С. 112–119.

274. Репешко П. І. До питання реалізації принципу участі народу у здійсненні правосуддя / П. І. Репешко // Судова реформа в Україні: проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 18-19 квіт. 2002 р., Харків. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 119–122.

275. Речицький В. Розвиток Ленінського принципу участі мас в управлінні державними і громадськими справами / В. Речицький // Рад. право. – 1985. – № 4. – С. 15–18.

276. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») від 3 черв. 1999 р. // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 24. – С. 180.

277. Рисін О. О. Конституційний принцип участі народу у здійсненні правосуддя на сучасному етапі судової реформи в Україні / О. О. Рисін // Судова реформа в Україні: проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 18–19 квіт. 2002 р., Харків. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 122–125.

278. Ролз Дж. Теорія справедливості / Джон Ролз ; [пер. з англ. О. Мокровольський]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 822 с.

279. Романец Ю. В. Специализация в судебной деятельности как средство повышения эффективности правосудия / Ю. В. Романец // Проблемы защиты прав и законных интересов граждан и организаций : материалы Междунар. науч.-практ. конф., 23–26 мая 2002 г., Краснодар-Сочи. – Краснодар : Кубанск. гос. ун-т, 2002. – С. 5–13.

280. Русанова І. О. Суд присяжних в Україні: проблеми становлення та розвитку: [монографія] / І. О. Русанова. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2005. – 184 с.

281. Сайкин Л. Невозможно быть беспристрастным, рассматривая отвод самому себе / Л. Сайкин, Б. Грузд // Рос. юстиция. – 2003. – № 11. – С. 18–19.

282. Сакара Н. Належна судова процедура як елемент доступності правосуддя / Н. Сакара // Юрид. Україна. – 2004. – № 3. – С. 63–67.

283. Сакара Н. Ю. Право на «належний суд» за новим ЦПК та КАС України: проблеми реалізації / Н. Ю. Сакара // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального Кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України : тези доп. та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 січ. 2007 р. / за заг. ред. проф. В. В. Комарова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. – С. 90–95.

284. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Н. Ю. Сакара. – Х., 2006. – 21 с.

285. Сапожников С. А. Принцип диспозитивности в гражданском процессе : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданський процесс; арбитражный процесс» / С. А. Сапожников. – М., 2006. – 24 с.

286. Сатыбеков С. С. Участие общественности в советском гражданском процессе : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / С. С. Сатыбеков. – М. : Изд-во Московского гос. ун-та, 1967. – 15 с.

287. Семёнов В. М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства / В. М. Семёнов. – М. : Юрид. лит., 1982. – 152 с.

288. Сергун А. К. Процессуальная правоспособность и правосубъектность (в литературе и в ГПК) / А. К. Сергун // Вопросы науки советского гражданского процессуального права : тр. Всесоюз. юрид. заоч. ин-та. – М. : ВЮЗИ, 1975. – Т. 38. – С. 72–102.

289. Сердюк В. Колегіальність та одноособовість розгляду справ у судах: окремі питання теорії / В. Сердюк // Юрид. Україна. – 2006. – № 7. – С. 101–103.

290. Сердюк В. О. Участь народу у здійсненні правосуддя в контексті реалізації судово-правової реформи в Україні / В. О. Сердюк // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права НАН України, 2005. – Вип. 28. – С. 114–119.

291. Сердюк В. В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / В. В. Сердюк. – К., 2003. – 19 с.

292. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 21. – Ст. 135.

293. Соединённые Штаты Америки: Конституция и законодательные акты ; [пер. с англ., сост. В. И. Лафитский; под ред. и со вступ. ст. О. А. Жидкова]. – М. : Прогресс, Универс, 1993. – 768 с.

294. Стало відомо, як та скільки цивільних справ розглянули суди: Судебно-юридическая газета. URL: https://sud.ua/ru/news/publication/122748-stalo-vidomo-yak-ta-skilki-tsivilnikh-sprav-rozglyanuli-sudi (дата звернення: 06.06.2019)

295. Судова реформа актуальна як ніколи // Голос України. – 2007. – № 230. – 8 груд.

296. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001.– 776 с.

297. Тернавська В. М. Суд присяжних як складова частина демократичної судової влади / В. М. Тернавська // Адвокат. – 2006. – № 8. – С. 19–22.

298. Тертишніков В. І. Цивільний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. коментар] / В. І. Тертишніков. – Х. : Інформ.-прав. центр «Ксилон», 2006. – 448 с.

299. Тертышников В. И. Основы гражданского судопроизводства Украины / В. И. Тертышников. – Х. : Изд. СПД ФЛ Вапнярчук Н. Н., 2006. – 256 с.

300. Тимченко Г. Зміст змагальності у сучасному цивільному процесі / Г. Тимченко // Право України. – 2005. – № 5. – С. 111–115.

301. Тимченко Г. Проблема активності суду в цивільному процесі / Г. Тимченко // Право України. – 2004. – № 3. – С. 92–95.

302. Тимченко П. М. Проблеми судової підвідомчості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / П. М. Тимченко. – Х., 2000. – 16 с.

303. Токвіль, Алексіс де. Про демократію в Америці : у 2 т. / [пер. з французької Г. Філіпчука, М. Москаленка; передм. Андре Жардена] / Алексіс де Токвіль. – К. : Вид. дім «Всесвіт», 1999. – 590 с.

304. Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1959. – 87 с.

305. Фархтдинов Я. Процессуальные формы участия общественности в гражданском судопроизводстве / Я. Фархтдинов // Соц. законность. – 1984. – № 4. – С. 42–43.

306. Філософський енциклопедичний словник / наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. – К. : Абрис, 2002. – 743 с.

307. Фурса С. Я. Цивільний процес України: проблеми і перспективи : [наук.-практ. посіб.] / С. Я. Фурса, С. В. Щербак, О. І. Євтушенко. – К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2006. – 448 с.

308. Цивільне процесуальне право України : [підруч. для юрид. вузів і фак.] ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Основа, 1992. – 416 с.

309. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 берез. 2004 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 40–42. – Ст. 492.

310. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 лип. 1963 р. // Відом. Верхов. Ради. – 1963. – № 30. – Ст. 464.

311. Чебаненко А. Доступ до правосуддя й ефективність захисту / А. Чебаненко // Голос України. – 2005. – № 214. – 11 листоп.

312. Чесовской Е. Принцип процессуальной активности суда в гражданском судопроизводстве / Е. Чесовской // Рос. юстиция. – 2003. – № 8. – С. 23–25.

313. Чечина Н. А. Гражданские процессуальные правоотношения / Н. А. Чечина. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1962. – 67 с.

314. Чечот Д. М. Избранные труды по гражданскому процессу / Д. М. Чечот. – СПб. : Изд. Дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. – 616 с.

315. Чистяков Н. Права и обязанности народных заседателей / Н. Чистяков // Хозяйство и право. – 1987. – № 6. – С. 78–80.

316. Шадура Д. Поняття і зміст судової юрисдикції. Сучасне бачення / Д. Шадура // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 1. – С. 103–110.

317. Шакарян М. С. Субъекты советского гражданского процессуального права / М. С. Шакарян. – М. : ВЮЗИ, 1970. – 212 с.

318. Шаренко С. Л. Процесуальний статус окремої думки судді / С. Л. Шаренко // Вісн. Верхов. Суду України. – 2006. – № 11. – С. 35–36.

319. Шевчук С. Судовий захист прав людини. Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. – [вид. 2-е, випр., доп.]. / С. Шевчук. – К. : Реферат, 2007. – 848 с.

320. Шевчук Ю. Віз попереду коня / Ю. Шевчук // Голос України. – 2007. – № 138 (4138). – 7 серп.

321. Шимон С. І. Співвідношення понять «об'єкт цивільних прав» та «об'єкт цивільних правовідносин» (до наукової дискусії) / С. І. Шимон // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2010. – Вип. 10. – С. 217–225.

322. Шишкін В. Принцип диспозитивності у новому ЦПК України / В. Шишкін // Право України. – 2006. – № 3. – С. 78–81.

323. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс / М. Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 2005. – 624 с.

324. Штефан О. О. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / О. О. Штефан. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 360 с.

325. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М. Й. Штефан. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

326. Штогун С. Проблеми і перспективи нового законопроекту про судоустрій / С. Штогун // Право України. – 2007. – № 7. – С. 75–76.

327. Шуба В. Навіщо суддям імунітет? / В. Шуба // Голос України. – 2007. – № 133 (4133). – 31 лип.

328. Шутенко О. Правовое положение суда в гражданском судопроизводстве / О. Шутенко // Юрид. радник. – 2006. – № 3. – С. 14–16.

329. Щеглов В. Н. Гражданское процессуальное правоотношение / В. Н. Щеглов. – М. : Юрид. лит., 1966. – 169 с.

330. Щеглов В. Н. Субъекты судебного гражданского процесса / В. Н. Щеглов. – Изд-во Томского ун-та, 1979. – 67 с.

331. Щегловитов И. Г. Суд присяжных / И. Г. Щегловитов // Журн. М-ва юстиции. – 1913. – № 9. – С. 4–49.

332. Юдельсон К. С. Судебные доказательства и практика их использования. Монография. – М. : Юридическая литература, 1956. – 249 с.

333. Юридична енциклопедія : в 6 т. / гол. ред.: Ю. С. Шемшученко, М. П. Зяблюк, В. Д. Горбатенко та ін. ; Нац. акад. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ. – Т. 6: Т–Я. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 768 с.

334. Ярема А. Г. Новели цивільного судочинства / А. Г. Ярема, Г. І. Давиденко // Вісн. Верхов. Суду України. – 2006. – № 11. – С. 17–22.

335. Ясинок М. М. Інститут відводу – яким йому бути / М. М. Ясинок // Бюлетень М-ва юстиції. – 2006. – № 6. – С. 46–51.

336. Ясинок М. М Особливості окремого провадження в цивільному процесуальному праві України / Ясинок М. М. – Вид-во Сумського НАУ, 2011. – 380 с.

337. Ясинок М. М. Принцип усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М. М. Ясинок. – Х., 2004. – 20 с.

338. Ясинок М. М. Принципи усності, безпосередності й безперервності в цивільному процесі та їх взаємодія з принципом гласності і необхідністю повного фіксування технічними засобами судових процесів / М. М. Ясинок // Право і безпека. – 2003. – № 2 (3). – С. 167–169.

339. Ясинок М. М. Чи є принцип змагальності в окремому провадженні? / М. М. Ясинок // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – Х., 2006. – Вип. 34. – С. 287–292.

НОТАТКИ

Наукове видання

Л. В. Діденко

ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВІДНОСИНИ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Монографія

Українською мовою

Верстка – Ю. С. Семенченко

Підписано до друку 03.06.2019 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Droid Serif. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 22,67. Наклад 300. Замовлення № 0719м-160.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105
Телефон +38 (0552) 39 95 80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.